

УДК 34(05)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131>

Представлено дослідження актуальних питань теорії права, історії права, філософії права, а також галузевих правових дисциплін, зокрема конституційного, цивільного, трудового, кримінального, господарського, екологічного, фінансового, адміністративного, земельного, аграрного, медичного, інформаційного права, права інтелектуальної власності, права соціального забезпечення; питання процесуального права, зокрема цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу, а також судоустрою; окремі аспекти порівняльно-правових досліджень, а також досліджень у сфері міжнародного та європейського права.

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	Притика Юрій, д-р юрид. наук, проф. (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Васильченко Оксана, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Веррагосо Мескіта Лурдес, д-р права, проф. (Португалія); Вебрайте Вігіта, д-р права, проф. (Литва); Гаскон-Інчаусті Фернандо, д-р права, проф. (Іспанія); Гринюк Володимир, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Дідич Тарас, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Дудоров Олександр, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Зембжуський Тадеуш, д-р габіл., проф. (Польща); Ізарова Ірина, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Куйтешат Енас, д-р права, доц. (Оман); Лентнер Габріель, д-р права, доц. (Австрія); Лупой Мікеле Анджело, д-р права, доц. (Італія); Мельничук Наталія, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Резнікова Вікторія, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Угриновська Оксана, канд. юрид. наук, доц. (Україна); Хатер Мая, д-р права, доц. (ОАЕ); Хотинська-Нор Оксана, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Цувіна Тетяна, д-р юрид. наук, проф. (Україна)
Адреса редколегії	Навчально-науковий інститут права вул. Володимирська, 60, м. Київ, 02017 ☎ (38044) 239 31 67 e-mail: legal.bulletin@knu.ua web: https://legal.bulletin.knu.ua/
Затверджено	вченою радою ННІ права 09.06.26 (протокол № 26)
Зареєстровано	Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 1089 від 28.03.24 Ідентифікатор друкованого медіа: R30-01963
Атестовано	Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 928 від 11.06.26
Індексування	HeinOnline
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2195 (Print), ISSN 2218-2063 (Online)

LEGAL STUDIES

1(131)/2026

Founded in 1958

UDC 34(05)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131>

The issue covers research on the history of the theory of law, history of law, philosophy of law, as well as various fields of law, in particular, constitutional law, civil law, labor law, criminal law, economic law, environmental law, financial law, administrative law, medical law, land law, agrarian law, law of intellectual property and social security law; issues of procedural law, especially, civil procedure, commercial procedure, administrative procedure and criminal procedure likewise judiciary; additionally, certain aspects of comparative legal research and research in international law and European law.

The issue is intended for researchers, legal practitioners, students.

EDITOR-IN-CHIEF	Prytyka Yurii, DSc (Law), Prof. (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Didych Taras, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Dudorov Oleksandr, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Gascón-Inchausti Fernando, DSc (Law), Prof. (Spain); Hryniuk Volodymyr, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Izarova Iryna, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Khater Maya, DSc (Law), Assoc. Prof. (UAE); Khotynska-Nor Oksana, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Lentner Gabriel M., DSc (Law), Assoc. Prof. (Austria); Lupoi Michele Angelo, DSc (Law), Assoc. Prof. (Italy); Melnychuk Nataliia, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Quteshat Enas, DSc (Law), Assoc. Prof. (Oman); Rieznikova Victoria, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Tsvina Tetiana, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Uhrynovska Oksana, PhD (Law), Assoc. Prof. (Ukraine); Varregoso Mesquita Lurdes, DSc (Law), Prof. (Portugal); Vasylchenko Oksana, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Vebrate Vigita, DSc (Law), Prof. (Lithuania); Zembrzski Tadeusz, DSc (Law), Prof. (Poland)
Address	Education and Research Law School 60, Volodymyrska Street, Kyiv, 02017 ☎ (38044) 239-31-67 e-mail: legal.bulletin@knu.ua web: https://legal.bulletin.knu.ua/
Approved by	the Academic Council of the Education and Research Law School 09.06.26 (protocol № 26)
Registered by	the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine Decision № 1089 of 28.03.24 Identifier of printed media: R30-01963
Certified by	the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B) Order № 928 dated 11.06.26
Indexing	HeinOnline
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" Certificate of entry into the State Register ДК № 1103 dated 31.10.02
Address	PPC "Kyiv University" 14, Taras Shevchenko blvd., Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2026

The material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

БАДАК Максим Формування безпекового стандарту освітньої діяльності як новий напрям адміністративно-правового регулювання в умовах воєнного стану.....	5
БУЛГАКОВ Нікіта Тлумачення статті 51 Конституції України в частині суб'єктного складу шлюбу	10
ГАРТМАН Юлія Особливості доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією.....	18
ЖМАКА Владислав Обмеження права професійних спортсменів на судовий захист у трудових спорах	30
ЗАЯРНИЙ Олег Юридичні межі правомірного застосування систем штучного інтелекту у діяльності медіа: європейський досвід та пропозиції для України.....	36
КЛИМЕНКО Ганна Правове значення присяги у механізмі доступу до професії адвоката.....	43
КОЗАР Іванна Сутність спору про право в цивільному судочинстві України	49
КОРНІЙЧУК Анна Етичні ризики та професійна відповідальність за використання штучного інтелекту в адвокатській діяльності.....	56
НЕКРОШУС Вітаутас Перехід від диктатури до демократії – шлях судів загальної юрисдикції в Литві	64
НЕЧВАЛЬ Мілана Розгляд справ щодо міжнародного викрадення дітей: практичне дослідження.....	68
ПТАЩЕНКО Дмитро Порушення під час проектування чи будівництва правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд: окремі особливості об'єктивної сторони в контексті нормативного розуміння поняття "правил".....	76
САВІЦЬКА Вікторія Генеza розвитку засобів адміністративно-правового забезпечення участі громадян у публічному управлінні в Україні: теоретико-методологічний аспект.....	82
САВЧЕНКО Віктор Небіологічний інтелект як альтернатива штучному інтелекту: теоретико-правове дослідження.....	88
СЕВРЮКОВ Денис Суб'єктність народу у ранньомодерних західноєвропейських політичних та правових вченнях.....	99
СЕРЕДЮК Вікторія, Формула Радбруха та її розвиток у дуальній теорії права.....	104
СИЧ Сергій Європейські клаузули та виборчі права громадян Європейського Союзу: моделі мінімалістичного конституційного регулювання	110
ХАРКЕВИЧ Олександр Щодо ролі міжнародної організації праці в регулюванні трудових відносин в умовах XXI століття.....	118

CONTENTS

BADAK Maksym

The development of a safety standard for educational activities as a new area of administrative and legal regulation under martial law 5

BULHAKOV Nikita

Interpretation of article 51 of the Constitution of Ukraine concerning the legal subjects of marriage 10

HARTMAN Yuliia

Features of evidence and proof in cases concerning compensation for damage caused by armed aggression.....18

ZHMAKA Vladyslav

Restrictions on the right of professional athletes to legal protection in labor disputes 30

ZAIARNYI Oleh

Legal boundaries of the lawful use of artificial intelligence systems in media activities: european experience and proposals for Ukraine 36

KLYMENKO Hanna

The legal significance of the oath in the process of admission to the profession of advocate 43

KOZAR Ivanna

The essence of the dispute concerning the right in Ukrainian civil proceedings 49

KORNIICHUK Anna

Ethical risks and professional responsibility for the use of artificial intelligence by advocates 56

NEKROŠIUS Vytautas

From dictatorship to democracy: the transformation of the courts of general jurisdiction in Lithuania 64

NECNVAL Milana

The adjudication of international child abduction cases: a practical study 68

PTASCHENKO Dmytro

Violation of the rules governing the safe operation of buildings and structures during design or construction: specific features of the objective aspect in the context of the normative understanding of the concept of "rules" 76

SAVITSKA Victoria

The genesis of administrative and legal mechanisms for ensuring citizens' participation in public administration in Ukraine: theoretical and methodological aspects.....82

SAVCHENKO Viktor

Non-biological intelligence as an alternative to artificial intelligence: a theoretical legal study 88

SEVRIUKOV Denys

Political representation in the views of late 18th- and early 19th-century french liberal philosophers.....99

SEREDIUK Viktoria

Radbruch's Formula and Its Development in the Dual Nature Theory of Law 104

SYCH Serhii

European clauses and the electoral rights of European Union citizens: models of minimalist constitutional regulation.....110

KHARKEVYCH Oleksandr

The role of the international labour organization in the regulation of labour relations in the 21st century 118

ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО СТАНДАРТУ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Правовий режим воєнного стану в Україні зумовив зміни в адміністративно-правовому регулюванні освітньої сфери, у межах якої безпекові вимоги перетворилися на визначальний чинник організації освітнього процесу. Забезпечення доступності освіти більше не може розглядатися поза контекстом безпеки, що актуалізує потребу у формуванні цілісної адміністративно-правової концепції безпекового стандарту освітньої діяльності. Мета статті полягає в обґрунтуванні сутності, змісту та місця безпекового стандарту освітньої діяльності в системі адміністративно-правового регулювання освіти в умовах воєнного стану, а також у розробці пропозицій щодо його нормативного закріплення для забезпечення балансу між безпекою та доступністю освіти.

Методи. У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів: діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, функціональний та метод правового моделювання.

Результати. Встановлено, що в умовах воєнного стану наявність та придатність захисних споруд цивільного захисту (укриттів) фактично стала ключовим критерієм допуску закладів освіти до очної форми навчання. Обґрунтовано, що фрагментарне закріплення безпекових вимог у законодавстві призводить до розширення меж адміністративного розсуду органів публічної влади та неоднакової правозастосовної практики. Запропоновано доктринальне визначення безпекового стандарту освітньої діяльності як сукупності нормативно визначених, організаційно та технічно забезпечених обов'язкових вимог до функціонування закладів освіти, спрямованих на мінімізацію ризиків для життя і здоров'я учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних правових режимів. Доведено, що безпековий стандарт є спеціальним рівнем правового регулювання фізичної безпеки, який доповнює загальне поняття "безпечного освітнього середовища". Обґрунтовано необхідність внесення змін до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності шляхом закріплення обов'язкової вимоги щодо наявності придатних укриттів (або гарантованого доступу до них).

Висновки. Доведено, що в умовах воєнного стану безпека перетворюється у самостійну юридичну передумову реалізації права на освіту. Обґрунтовано необхідність нормативного закріплення безпекового стандарту освітньої діяльності на підзаконному рівні, а також внесення змін до ліцензійних умов провадження освітньої діяльності шляхом встановлення обов'язкових критеріїв забезпечення закладів освіти захисними спорудами. Реалізація запропонованих змін сприятиме забезпеченню правової визначеності, єдності адміністративної практики та належному балансу між гарантуванням права на освіту і захистом життя та здоров'я учасників освітнього процесу.

Ключові слова: безпековий стандарт освітньої діяльності, адміністративний розсуд, воєнний стан, доступність освіти, захисні споруди цивільного захисту, ліцензійні умови, публічна адміністрація.

Вступ

Правовий режим воєнного стану в Україні (Про введення воєнного стану в Україні, 2022) зумовив якісну трансформацію адміністративно-правового регулювання сфери освіти, у межах якої безпекові вимоги набувають статусу визначального чинника організації освітнього процесу. За таких умов забезпечення доступності освіти більше не може розглядатися поза контекстом безпеки, що об'єктивно змінює зміст управлінських рішень органів публічної влади.

За таких умов виникає нова адміністративно-правова ситуація, за якої рішення щодо відкриття закладів освіти, визначення форми навчання та допуску до очного освітнього процесу приймаються суб'єктами публічного адміністрування на підставі безпекових критеріїв, які не мають комплексного нормативного закріплення.

Це створює ризики неоднакового правозастосування, розширення адміністративного розсуду та потенційного порушення принципів правової визначеності і рівного доступу до освіти.

У зв'язку з цим актуалізується потреба у формуванні цілісної адміністративно-правової концепції безпекового стандарту освітньої діяльності та визначенні його місця в системі забезпечення права на освіту в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового регулювання сфери освіти, а також реалізації права на освіту досліджувалися у працях вітчизняних науковців, зокрема у контексті державного управління освітою, забезпечення якості освіти та правового статусу суб'єктів освітньої діяльності.

Т. Губанова досліджувала інституційне та нормативне забезпечення освітнього процесу в умовах війни, а також організацію навчального процесу в дистанційному форматі у закладах вищої освіти у період воєнного стану (Губанова, 2023, с. 23–31). Т. Собченко виокремила загальні складові створення безпечного освітнього середовища у закладах освіти в умовах воєнного стану: фізичні, психологічні, інформаційні (Собченко, 2023, с. 39–42). Н. Огар досліджувала питання формування безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти, зокрема зосереджує увагу на необхідності створення таких умов, які б гарантували фізичну, психологічну та інформаційну безпеку учасників освітнього процесу, особливо в умовах воєнного стану (Огар, 2025, с. 279–303). Ю. Безкровний, І. Терещенко досліджували загальні аспекти забезпечення права на освіту в умовах воєнного стану, а також державні гарантії для учасників освітнього процесу (Безкровний, 2024, с. 103–107).

Локшина О. (Локшина, Глушко, Джурило, 2022, с. 5–18) та Продан В. (Продан, 2023, с. 126–132) досліджували особливості функціонування освіти у воюючих країнах та забезпечення доступності і захисту освіти в умовах війни та механізми забезпечення захисту освіти в умовах надзвичайних ситуацій в міжнародному аспекті.

Разом із тим проблематика безпеки освітнього процесу традиційно досліджувалася фрагментарно, переважно у контексті створення безпечного освітнього середовища або цивільного захисту. Недостатньо розкритими є питання формування безпекового стандарту освітньої діяльності, визначення його змісту та місця у системі адміністративного права, а також впливу таких стандартів на межі адміністративного розсуду органів управління освітою.

Метою статті є обґрунтування сутності, змісту та місця безпекового стандарту освітньої діяльності в системі адміністративно-правового регулювання освіти в умовах воєнного стану, а також у розробці пропозицій щодо його нормативного закріплення для забезпечення балансу між безпекою та доступністю освіти.

Методи

У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. За допомогою діалектичного методу досліджено трансформацію адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності в умовах воєнного стану. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу норм законодавства у сфері освіти, цивільного захисту та правового режиму воєнного стану. За допомогою системно-структурного методу визначено місце безпекового стандарту в системі адміністративно-правового забезпечення освітньої діяльності. Функціональний метод використано для дослідження впливу безпекових критеріїв на межі адміністративного розсуду суб'єктів публічного адміністрування.

Результати

Нормативною основою реалізації права на освіту виступає Конституція України, відповідно до статті 53 якої кожен має право на освіту (Конституція України, 1996). Реалізація цього права забезпечується державою через систему законодавчих та адміністративних механізмів функціонування закладів освіти. Базовим актом у цій сфері є Закон України "Про освіту", який визначає правові та організаційні засади освітньої діяльності.

Відповідно до частини 2 статті 25 Закону України "Про освіту" засновник закладу освіти сприяє створенню безпечного освітнього середовища, під яким розуміється сукупність умов, що унеможливають заподіяння шкоди учасникам освітнього процесу. Крім того, частина 6 статті 25 цього Закону покладає на засновника обов'язок забезпечити утримання та розвиток матеріально-технічної бази закладу освіти на рівні, достатньому для виконання вимог стандартів освіти та ліцензійних умов (Про освіту, 2017).

Якщо раніше доступність розглядалася крізь призму відсутності дискримінації та фізичної безбар'єрності, то сьогодні вона нерозривно пов'язана з безпековим складником. Адміністративно-правове регулювання цієї сфери потребує пошуку балансу між забезпеченням права на безперервне навчання та імперативним обов'язком держави гарантувати безпеку учасників освітнього процесу.

Законом України "Про правовий режим воєнного стану" визначено, що забезпечення державних гарантій, визначених законодавством у сфері освіти, створення безпечного освітнього середовища, організацію здобуття освіти, освітнього процесу в умовах воєнного стану у межах своєї компетенції здійснюють органи

виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування, їх представники, посадові особи (керівники, голови, начальники), органи управління (структурні підрозділи) у сфері освіти; заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновники (Про правовий режим воєнного стану, 2015).

У свою чергу, постановою Кабінету Міністрів України визначено, що обласні та Київська міська військова адміністрації разом із засновниками закладів освіти забезпечують організацію початку навчального року залежно від безпекової ситуації в кожній окремій адміністративно-територіальній одиниці (Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні, 2022).

Однією з ключових новел стало формування безпекового стандарту функціонування закладів освіти, центральним елементом якого є наявність та належний правовий статус захисних споруд цивільного захисту (укриттів). Фактично укриття перетворюється на обов'язкову передумову здійснення освітньої діяльності та розглядається органами публічної влади як елемент ліцензійних вимог.

Забезпечення працівників та дітей (учнів, студентів) закладів освіти засобами колективного захисту, утримання їх в належному стані належить до повноважень керівників таких закладів. Захисні споруди цивільного захисту, споруди подвійного призначення та найпростіші укриття складають фонд захисних споруд цивільного захисту, мають стратегічне значення для забезпечення захисту населення і належать до засобів колективного захисту. В особливий період нарощування фонду захисних споруд здійснюється шляхом будівництва швидко-споруджуваних захисних споруд або облаштування найпростіших укриттів (Кодекс цивільного захисту, 2012).

Правовий статус укриттів у системі забезпечення освітньої діяльності має комплексний характер. З одного боку, вони є елементом системи цивільного захисту населення, що регулюється нормами законодавства у сфері цивільного захисту. З іншого боку, їх наявність та відповідність встановленим вимогам інтегрується у адміністративні процедури управління освітою, зокрема ліцензування, контролю та нагляду.

Заклад освіти може здійснювати навчання в очному форматі лише за умови наявності захисної споруди цивільного захисту, наприклад, найпростішого укриття, яке комісійно визнано таким, що придатне до використання за призначенням в особливий період та обладнані всім необхідним. До такої комісії залучаються представники місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також фахівців територіальних органів та місцевих підрозділів ДСНС, Держпродспоживслужби тощо.

Основні вимоги до придатності захисної споруди у закладі освіти:

- розрахункова кількість учасників освітнього процесу не перевищує можливості використання даної захисної споруди;
- всі учасники освітнього процесу заздалегідь тренувані та знають свої дії за сигналами тривоги і під час заповнення захисної споруди (визначити маршрут та напрямку руху, своє місце в захисній споруді, виконувати команди старшого. Місце для кожного класу (групи) визначається під час тренувальних навчань і не змінюється);
- захисна споруда облаштована всім необхідним: учасники освітнього процесу забезпечені місцями для сидіння, питною водою, туалетом, забезпечено засобами аварійного живлення, медичними аптечками, най-

простішими індивідуальними засобами захисту (Про організацію укриття працівників та дітей у закладах освіти, 2022), (Деякі питання використання об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту, 2017).

У результаті формується новий адміністративно-правовий підхід, за якого наявність укриття фактично стає передумовою здійснення освітньої діяльності, а також враховується при відкритті закладів освіти, організації очного навчання та проведенні контрольних заходів органами публічної влади.

Отже, аналіз чинного законодавства у сфері освіти, цивільного захисту та правового режиму воєнного стану свідчить, що вимоги щодо безпечного функціонування закладів освіти закріплені у значній кількості нормативно-правових актів, однак мають фрагментарний характер і не утворюють єдиної системи правового регулювання.

Окремі елементи таких вимог містяться в законодавстві про освіту, актах у сфері цивільного захисту, рішеннях військових адміністрацій, актах органів місцевого самоврядування, а також відомчих рекомендаціях органів управління освітою та цивільного захисту. Водночас відсутність їх системного нормативного узгодження породжує неоднакову адміністративну практику застосування безпекових критеріїв у різних регіонах.

У науковому аспекті це дозволяє говорити про формування безпекового стандарту освітньої діяльності, який поступово інтегрується у систему критеріїв ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, до яких на даний момент відноситься кадрове, матеріально-технічне, навчально-методичне та інформаційне забезпечення (Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, 2015).

Законодавство України не містить дефініції "безпекового стандарту освітньої діяльності". Натомість окремі його елементи фрагментарно закріплені у нормативно-правових актах, що регулюють питання освіти, цивільного захисту та організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Така ситуація зумовлює необхідність доктринального осмислення та узагальнення відповідної правової категорії.

У цьому контексті доцільно під безпековим стандартом освітньої діяльності розуміти сукупність нормативно визначених, організаційно та технічно забезпечених обов'язкових вимог до функціонування закладів освіти, спрямованих на мінімізацію ризиків для життя і здоров'я учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних правових режимів, зокрема воєнного стану.

На відміну від закріпленого у законодавстві поняття безпечного освітнього середовища, яке охоплює широкий спектр умов – від санітарних і протипожежних до психологічних і інформаційних, безпековий стандарт освітньої діяльності має більш вузьку, але водночас критично важливу спрямованість.

Його предметом є саме фізична безпека як базова умова існування освітнього процесу. Йдеться передусім про наявність, доступність та придатність захисних споруд цивільного захисту (укриттів), організацію евакуаційних заходів, технічну готовність інфраструктури до реагування на загрози, а також інші елементи, що забезпечують збереження життя і здоров'я осіб у надзвичайних умовах.

Це дозволяє розглядати його не як альтернативу, а як спеціалізований рівень правового регулювання, який актуалізується в умовах воєнного стану і доповнює існуючу модель забезпечення безпечного освітнього середовища. Таким чином, відбувається диференціація правового регулювання безпеки: загальний режим – для

мирного часу, та спеціальний, посилений – для умов надзвичайних загроз.

Таким чином, запровадження та нормативне закріплення безпекового стандарту освітньої діяльності дозволить систематизувати існуючі вимоги, забезпечити єдність підходів до організації освітнього процесу в умовах воєнного стану та мінімізувати ризики довільного застосування дискреційних повноважень суб'єктами публічного адміністрування.

У цьому контексті обґрунтованою є пропозиція щодо внесення змін до ліцензійних умов провадження освітньої діяльності шляхом встановлення додаткової технологічної вимоги як наявності захисних споруд цивільного захисту (укриттів).

Необхідність такого нормативного закріплення зумовлена низкою чинників. По-перше, наявність укриття є ключовою передумовою організації очної або змішаної форми здобуття освіти, що дозволяє забезпечити безперервність освітнього процесу в т.ч. в умовах воєнного стану.

По-друге, відсутність чіткої визначеної обов'язкової вимоги на рівні ліцензійних умов призводить до неоднакової практики прийняття управлінських рішень органами управління освітою, що є проявом надмірного адміністративного розсуду та може негативно впливати на рівність доступу до освіти. Відсутність єдиного нормативного закріплення безпекового стандарту освітньої діяльності безпосередньо впливає на реалізацію дискреційних повноважень суб'єктів публічного адміністрування. Адміністративний розсуд проявляється при вирішенні питань щодо організації формату освітнього процесу (очної, дистанційної чи змішаної), прийняття рішення про відкриття або тимчасове призупинення діяльності закладів освіти тощо.

На практиці рішення щодо відкриття закладу освіти, визначення формату навчання, оцінки придатності захисних споруд або погодження початку освітнього процесу нерідко приймаються на основі локального тлумачення безпекових критеріїв.

Це призводить до формування неоднакової адміністративної практики, за якої заклади освіти з аналогічними умовами можуть отримувати різні управлінські рішення залежно від регіону, складу комісії чи адміністративного підходу конкретного органу.

Отже, відсутність нормативно визначеного безпекового стандарту об'єктивно розширює межі адміністративного розсуду, що створює ризики порушення принципів правової визначеності, рівності суб'єктів перед законом та передбачуваності управлінських рішень.

Відповідно запровадження чіткого безпекового стандарту освітньої діяльності, зокрема обов'язкової наявності укриття, яке придатне до використання як споруди цивільного захисту, дозволить звужити межі адміністративного розсуду, встановити єдині критерії прийняття управлінських рішень та забезпечити більш передбачувану і уніфіковану правозастосовну практику у сфері освіти.

По-третє, встановлення такої вимоги сприятиме уніфікації підходів до забезпечення безпеки в закладах освіти та підвищенню рівня відповідальності їх засновників і керівників.

Водночас запровадження зазначеної вимоги повинно здійснюватися з урахуванням принципу пропорційності, що передбачає можливість альтернативного виконання цієї умови, зокрема шляхом укладення договорів про використання розташованих поруч захисних споруд (наприклад, в громадах з обмеженими фінансовими ресурсами або в історичних будівлях, конструктивні

особливості яких ускладнюють облаштування захисних споруд тощо).

З огляду на викладене, удосконалення адміністративно-правового регулювання безпеки та доступності освіти в умовах воєнного стану потребує комплексного нормативного та організаційного підходу.

Насамперед доцільним є внесення змін до ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, шляхом закріплення обов'язкової вимоги щодо наявності захисних споруд цивільного захисту або гарантованого доступу до них. При цьому така вимога має бути конкретизована через встановлення мінімальних критеріїв придатності укриттів (місткість, доступність, рівень оснащення), що дозволить забезпечити єдність правозастосування та мінімізувати надмірний адміністративний розсуд органів управління освітою.

Пропонується доповнити ліцензійні умови провадження освітньої діяльності, затверджені Кабінет Міністрів України, окремим положенням такого змісту:

"Для провадження освітньої діяльності в очній (денній) або змішаній формі забезпечити наявність у кожному місці провадження освітньої діяльності захисних споруд цивільного захисту або споруд подвійного призначення (далі – укриття), здатних забезпечити укриття 100 відсотків учасників освітнього процесу (здобувачів освіти та педагогічних (науково-педагогічних) працівників), які одночасно перебувають у закладі освіти.

Укриття повинні відповідати вимогам Державних будівельних норм ДБН В.2.2-5:2023 "Захисні споруди цивільного захисту.

Для закладів освіти, розташованих у будівлях, де облаштування окремого укриття є технічно неможливим (відповідно до висновку експертизи), допускається використання найпростіших укриттів або споруд подвійного призначення за умови їх відповідності встановленим нормам та забезпечення укриття всіх учасників освітнього процесу."

Таким чином, адміністративно-правове регулювання безпекового стандарту здійснення освітньої діяльності в умовах воєнного стану формується як цілісна система обов'язкових вимог, у якій забезпечення фізичної безпеки, насамперед через наявність і готовність укриттів, виступає ключовим і обов'язковим чинником. Цей стандарт відображає пріоритет захисту життя і здоров'я над іншими освітніми інтересами, що відповідає конституційним засадам, принципам верховенства права та міжнародним стандартам захисту прав людини в надзвичайних ситуаціях.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження дозволило встановити, що в умовах воєнного стану в Україні відбувається якісна трансформація адміністративно-правового забезпечення права на освіту, у межах якої безпекові вимоги набувають значення юридичної передумови організації освітнього процесу.

Обґрунтовано, що доступність освіти в сучасних умовах набуває комплексного адміністративно-правового змісту та охоплює територіальний, організаційний, цифровий і безпековий компоненти.

Уперше запропоновано розглядати безпековий стандарт освітньої діяльності як самостійну адміністративно-правову категорію, що являє собою систему нормативно визначених, організаційно забезпечених та технічно реалізованих вимог до функціонування закладів освіти в умовах надзвичайних правових режимів.

Доведено, що відсутність нормативного закріпленого безпекового стандарту зумовлює розширення меж адміні-

стративного розсуду суб'єктів публічного адміністрування та формування неоднакової правозастосовної практики.

У зв'язку з цим обґрунтовано доцільність внесення змін до ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, а також нормативного закріплення єдиного порядку оцінки безпечності функціонування закладів освіти на рівні Кабінету Міністрів України.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Bezdrovnyi, Y. A. (2024). Ensuring the right to education under martial law as the basis of educational activity. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 2(82), 103–107. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.15>
- Верховна Рада України. (2013). Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
- Верховна Рада України. (1996). Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
- Верховна Рада України. (2017). Про освіту, Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- Верховна Рада України. (2015). Про правовий режим воєнного стану, Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
- Губанова, Т. О. (2023). Функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану: сучасний стан та перспективи. *Київський юридичний журнал*, (3), 23–31. <https://doi.org/10.32782/kij-2023-3.03>
- Державна служба з надзвичайних ситуацій. (2022). Про організацію укриття працівників та дітей у закладах освіти, Лист від 14.06.2022 № 03-1870/162-2. https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86706/
- Івашкевич, Є. (2023). Умови організації укриття закладів освіти України в мирний та воєнний час. *Scientific Collection "InterConf"*, 166(2023), 78–82. <https://www.neliti.com/publications/626604/umovi-organizatsii-ukrittia-zakladiv-osviti-ukraini-v-mirnyi-ta-voiennyi-chas>
- Кабінет Міністрів України. (2015). Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, Постанова від 30.12.2015 № 1187. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-n#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2017). Деякі питання використання захисних споруд цивільного захисту, Постанова від 10.03.2017 № 138. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2017-n#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2022). Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні, Постанова від 24.06.2022 № 711. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-2022-n#Text>
- Люкшина, О., Глушко, О., Джурило, А., Кравченко, С., Максименко, О., Нікольська, Н., & Шпарик, О. (2022). Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій. *Ukrainian Educational Journal*, 2, 5–18. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-5-18>
- Маланчук, О. (2024). Організація безпечної освітньої середовища в закладах дошкільної освіти в умовах сьогодення. *Вересень*, 4(103). <https://doi.org/10.54662/veresen.4.2024.05>
- Ohar, N. (2025). Formation of a safe educational environment in general secondary education institutions: public administrative aspect. *Bulletin of Postgraduate education (Series Social and Behavioral Sciences; Management and Administration)*, 31(60), 279–303. [https://doi.org/10.58442/3041-1858-2025-31\(60\)-279-303](https://doi.org/10.58442/3041-1858-2025-31(60)-279-303)
- Prodan, V. (2023). Education in conditions of war and emergency situations: experience of countries and prospects for Ukraine. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 1(78), 126–132. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.20>
- Президент України. (2022). Про введення воєнного стану в Україні, Указ від 24.02.2022 № 64/2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
- Собченко, Т., Кін, О., & Ворожбит-Горбатюк, В. (2023). Створення безпечної освітньої середовища у закладах освіти в умовах воєнного стану. *Новий колегіум*, 3, 39–42. <https://doi.org/10.30837/nc.2023.3.39>

References

- Bezdrovnyi, Y. A. (2024). Ensuring the right to education under martial law as the basis of educational activity. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 2(82), 103–107. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.15>
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2015). On approval of licensing conditions for conducting educational activities. Resolution No. 1187 dated December 30, 2015 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-n#Text>
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017). Some issues of the use of civil protection shelters. Resolution No. 138 dated March 10, 2017 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2017-n#Text>
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). On the beginning of the academic year during the legal regime of martial law in Ukraine: Resolution No. 711 dated June 24, 2022 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-2022-n#Text>
- State Emergency Service of Ukraine. (2022). On the organization of sheltering employees and children in educational institutions. Letter No. 03-

1870/162-2 dated June 14, 2022 [in Ukrainian]. https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86706/

Gubanova, T. O. (2023). Functioning of higher education institutions under martial law: Current state and prospects. *Kyiv Law Journal*, (3), 23–31 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/klj-2023-3.03>

Ivashkevych, Y. (2023). Conditions for organizing shelters in educational institutions of Ukraine in peacetime and wartime. *Scientific Collection InterConf*, 166, 78–82 [in Ukrainian]. <https://www.neliti.com/publications/626604/umovi-organizatsii-ukrattia-zakladiv-osviti-ukraini-v-mirmii-ta-voienii-chas>

Lokshyna, O., Hlushko, O., Dzhurylo, A., Kravchenko, S., Maksymenko, O., Nikolska, N., & Shparyk, O. (2022). Organization of education in wartime: Recommendations of international organizations. *Ukrainian Educational Journal*, (2), 5–18 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-5-18>

Malanchuk, O. (2024). Organization of a safe educational environment in preschool education institutions under current conditions. *Veresen*, 4(103) [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.54662/veresen.4.2024.05>

Ohar, N. (2025). Formation of a safe educational environment in general secondary education institutions: Public administrative aspect. *Bulletin of Postgraduate Education (Series Social and Behavioral Sciences; Management and Administration)*, 31(60), 279–303. [https://doi.org/10.58442/3041-1858-2025-31\(60\)-279-303](https://doi.org/10.58442/3041-1858-2025-31(60)-279-303)

President of Ukraine. (2022). *On the introduction of martial law in Ukraine. Decree No. 64/2022 dated February 24, 2022* [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

Prodan, V. (2023). Education in conditions of war and emergency situations: Experience of countries and prospects for Ukraine. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 1(78), 126–132. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.20>

Sobchenko, T., Kin, O., & Vorozhbit-Horbatyuk, V. (2023). Creating a safe educational environment in educational institutions under martial law. *Novyi Kolehium*, 3, 39–42 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.30837/nc.2023.3.39>

Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Constitution of Ukraine*. Law No. 254k/96-VR dated June 28, 1996 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). *Code of Civil Protection of Ukraine*. Law No. 5403-VI dated October 2, 2012 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *On the legal regime of martial law*. Law No. 389-VIII dated May 12, 2015 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *On education*. Law No. 2145-VIII dated September 5, 2017 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

Отримано редакцією журналу / Received: 15.05.26

Прорецензовано / Revised: 26.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Maksym BADAК, PhD Student, Lecturer in Legal Studies

ORCID ID: 0000-0001-6021-6928

e-mail: maks.badak98@gmail.com

University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

Dnipro Transport and Economic Professional College, Dnipro, Ukraine

THE DEVELOPMENT OF A SAFETY STANDARD FOR EDUCATIONAL ACTIVITIES AS A NEW AREA OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION UNDER MARTIAL LAW

Background. The legal regime of martial law in Ukraine has led to significant changes in the administrative and legal regulation of the educational sphere, in which safety requirements have become the determining factor in organizing the educational process. Ensuring the accessibility of education cannot be considered outside the context of safety. This situation underscores the need to develop a comprehensive administrative and legal framework for the safety standards for educational activities. The purpose of the article is to substantiate the essence, content, and place of the safety standard for educational activities within the system of administrative and legal regulation of education under martial law, as well as to develop proposals for its normative consolidation in order to ensure a balance between safety and accessibility of education.

Methods. The study employs a set of general scientific and special legal methods: dialectical, formal-legal, system-structural, functional, and the method of legal modeling.

Results. Under martial law, the availability and suitability of civil protection shelters have effectively become the key criterion for permitting educational institutions to conduct face-to-face education. The study demonstrates that fragmented regulation of safety requirements in legislation leads to an expansion of public authorities' discretionary powers and contributes to inconsistent law enforcement practices. The author proposes a doctrinal definition of the safety standard of educational activity as a set of normatively defined, organizationally and technically ensured mandatory requirements for the functioning of educational institutions aimed at minimizing risks to the life and health of participants in the educational process under emergency legal regimes.

The safety standard is considered a special level of legal regulation of physical safety that complements the general concept of a "safe educational environment". The study also substantiates the need to amend the Licensing Conditions for Conducting Educational Activities by introducing a mandatory requirement for the availability of suitable shelters or guaranteed access to them.

Conclusions. The study demonstrates that, under martial law, safety is transformed into an independent legal prerequisite for the exercise of the right to education. It also substantiates the need to establish the safety standard of educational activity at the level of subordinate legislation and to amend the Licensing Conditions for Conducting Educational Activities by introducing mandatory criteria for equipping educational institutions with civil protection shelters. The implementation of the proposed changes will contribute to greater legal certainty, uniformity of administrative practice, and a proper balance between guaranteeing the right to education and protecting the life and health of participants in the educational process.

Keywords: safety standard of educational activity, administrative discretion, martial law, accessibility of education, civil protection shelters, licensing conditions, public administration.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 342.7

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-2>

Нікіта БУЛГАКОВ, студ.
ORCID ID: 0009-0000-5915-3325
e-mail: n0uism3us@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТЛУМАЧЕННЯ СТАТТІ 51 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ШЛЮБУ

Вступ. Актуальність цього дослідження обумовлюється тим, що Конституція України є основоположним нормативно-правовим актом в Україні, який гарантує можливість на шлюб у статті 51, а буквальне тлумачення змісту цієї статті призводить до суперечностей між його результатом та іншими положеннями Конституції.

Методи. Автором було застосовано метод аналізу під час дослідження Конституції, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, правових позицій Конституційного Суду України, Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, метод синтезу під час дослідження ч. 2 ст. 24 КУ, метод аналогії під час дослідження можливості запровадження диференціації правового становища особи за ознакою сексуальної орієнтації, загально визнані методи тлумачення у дослідженні змісту статті 51 Конституції.

Результати. Здійснюючи філологічне та логічне тлумачення даного досліджуваного положення, результатом буде такий зміст норми, який встановлює, що для існування шлюбу необхідною умовою буде наявність спільної вільної згоди одного суб'єкта жіночої статі та одного суб'єкта чоловічої статі. Здійснюючи системне тлумачення досліджуваного положення у зв'язку зі статтями 8, 21 та 24, а також за результатом прогресивного історичного тлумачення застосовано концепцію права як "живого інструменту", телеологічного та аксіологічного, автор доходить висновку, що тлумачення повинно мати своїм результатом таке розуміння змісту, яке передбачає можливість особами гомосексуальної орієнтації укладання шлюбу, тому що за результатом проведеної аналогії, сексуальна орієнтація є аскриптивною ознакою, як і більшість перелічених у ч. 2 ст. 24 ознак, та не є об'єктивно необхідною для правової диференціації у регулюванні сімейних стосунків.

Висновки. Філологічне та логічне тлумачення пригнічує правове становище осіб гомосексуальної орієнтації. Обґрунтовано автором за допомогою застосування системного, історичного, телеологічного та аксіологічного способів тлумачення необхідність розширеного тлумачення статті 51 у такому вигляді: "Шлюб ґрунтується на вільній згоді двох осіб, незалежно від їх статевої належності".

Ключові слова: верховенство права, принцип рівності, недискримінація, тлумачення, одностатеві стосунки, одностатевий шлюб, права меншин.

Вступ

Актуальність цього дослідження обумовлюється тим, що Конституція України (далі – КУ) є основоположним нормативно-правовим актом в Україні, який гарантує широкий перелік суб'єктивних прав людини і громадянина, серед яких має місце й право на шлюб, яке гарантується статтею 51 КУ, а буквальне тлумачення змісту цієї статті, на думку автора цієї статті, прямо або опосередковано призводить до суперечностей між його результатом та іншими положеннями Основного Закону України, зокрема тими, що закріплюються у статтях 8, 21 та 24.

Метою цього дослідження є теоретичне обґрунтування ключового тематичного поняття тлумачення та практичне вирішення згаданих вище суперечностей задля сприяння реалізації верховенства права в Україні та здійсненню прав людини і громадянина, які гарантуються Конституцією та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України.

Задля забезпечення наукової обґрунтованості та актуальності дослідження, автор ознайомився з працями українських науковців В. К. Антошкіни, Т. С. Богданевич, О. М. Бориславської, А. А. Герца, В. В. Гончарова, Г. О. Дубова, А. Є. Конверського, О. З. Панкевича та П. М. Рабінюка з дотичних до досліджуваної проблеми тем, а також із доповіддю "Про правовладдя", ухвалену Венеціанською комісією.

Методи

Вивчаючи і вирішуючи означену проблематику, автором було застосовано метод аналізу під час дослідження Конституції України, Міжнародного пакту про

економічні, соціальні і культурні права, правових позицій у рішеннях Конституційного Суду України № 15-рп/2004, № 6-рп/2016 та № 11-р(II)/2023, у постанові Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 27.12.2019 по справі 757/42871/15-а, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі "Oliari and Others v. Italy" (2015), метод синтезу під час дослідження спільних якостей перелічених у ч. 2 ст. 24 КУ ознак, на підставі яких не можуть встановлюватися привілеї та обмеження, метод аналогії під час дослідження можливості запровадження диференціації правового становища особи за ознакою сексуальної орієнтації, методи буквального, розширеного, філологічного, логічного, системного, історичного, телеологічного та аксіологічного тлумачення під час дослідження норми, вираженій у реченні 1 частини 1 статті 51 Конституції України.

Результати

На початку даного дослідження слід визначитися із самим поняттям тлумачення та його видами. Загально визнано у науці, що тлумачення – це, по-перше, інтелектуально-вольовий процес суб'єкта тлумачення, який своєю метою ставить з'ясування змісту об'єкту тлумачення та його роз'яснення у разі необхідності, а також, по-друге, результат такого процесу. Так, прикладаючи вищевизначене до правової площини, українська дослідниця В. К. Антошкіна вказує, що у процесі тлумачення норм права встановлюється зміст правового припису, його основна мета і соціальна спрямованість, а також можливі наслідки дії даної норми (Антошкіна, 2021, с. 42).

На переконання автора, тлумачення тісно пов'язане з правосвідомістю, професійністю та уповноваженістю суб'єкта, який його здійснює, що створює передумови для варіативності результатів такого процесу. Усвідомлення цього дозволяє стверджувати, що тлумачення не є простою механічною діяльністю, результат якої не буде мати якісних відмінностей у різних суб'єктів, а тому врахування цих ознак відповідного суб'єкта може мати вирішальне значення для аксіологічної та, в деяких випадках, правомірної оцінки його рішення. Окрім того, потенційна можливість існування суперечностей між нормою, яка тлумачиться, та іншими, а також необхідність їх подолання дозволяє виділяти й обсяг тлумачення як окрему гілку класифікації.

Тож, наведемо класифікацію тлумачення відповідно до потреб даного дослідження:

1) за уповноваженістю суб'єкта тлумачення: офіційне та неофіційне. Саме обов'язковість застосування результатів тлумачення уповноваженого суб'єкта і відрізняє ці два види тлумачення (Богданевич, 2019, с. 92);

2) за обсягом: буквальне, розширене та обмежене. Буквальне тлумачення має місце тоді, коли "дух" (внутрішній зміст) і "буква" (зовнішнє вираження змісту) норми збігаються, розширенням є тлумачення, "дух" якого ширший за "букву", а обмеженням є таке, "дух" якого вузьчий за "букву" (Богданевич, 2019, с. 104).

Тлумачення, як і будь-яка діяльність, має свою методологію – у широкому значенні – сукупність методів. Так, загальноновизнаними методами тлумачення у праві є філологічний (він же лінгвістичний, мовний), логічний, системний, історичний, телеологічний (цільовий), аксіологічний (ціннісний), даний перелік яких не є вичерпним, однак для цілей цієї статті ним автор і обмежився. Переходячи до самого тлумачення статті 51 Конституції України, корисним було б згадати офіційне формулювання того положення, яке є цікавим для нас, а саме речення 1 частини 1: "Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка" (далі – досліджуване положення). Для цілей дослідження автор застосовуватиме філологічний, логічний, історичний, системний, телеологічний та аксіологічний методи.

Тож, здійснюючи філологічне тлумачення даного досліджуваного положення, суть якого полягає у з'ясуванні змісту норми за допомогою загальномовних методів, тобто дослідження тексту норми як зовнішнього вираження мови, по-перше, граматично та лексично, результатом буде такий зміст норми, який встановлює, що для існування шлюбу необхідною умовою буде наявність вільної, тобто досягнутої без зовнішнього примусу, згоди, тобто спільного рішення, одного суб'єкта жіночої статі та одного суб'єкта чоловічої статі. Очевидно, що при такому тлумаченні норма обмежує шлюб лише у його гетеросексуальному складі, тому що передбачається згода двох осіб, кожна з яких має протилежну стать, що відповідає буквальному змісту досліджуваного положення. Відповідно, гомосексуальний склад пари унеможливить укладання шлюбу, поза залежністю від наявності згоди суб'єктів однієї статі.

Здійснивши логічне тлумачення досліджуваного положення, яке полягає у дослідженні норми методами формальної логіки, результатом буде такий зміст норми, який встановлює обов'язкову наявність вільної згоди двох різностатевих суб'єктів – фізичних осіб для укладання шлюбу. Причому наявність у них громадянства не враховується даною нормою, що дає підставу вважати, що дана можливість гарантується не тільки громадянам

України, а й особам без громадянства та особам з іноземним громадянством.

Складнішим буде здійснення системного тлумачення у зв'язку з наступними положеннями Конституції України: 1) "В Україні визнається і діє принцип верховенства права" (ст. 8 КУ); 2) "Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах" (речення 1 ст. 21 КУ); 3) "Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками" (ст. 24 КУ).

Почнемо із співвідношення досліджуваного положення з першим серед інших згаданих положень. Конституційний Суд України (далі – КСУ) у своєму рішенні від 2 листопада 2004 № 15-рп/2004 вказав, що 1) верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо; 2) одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм; 3) таке розуміння права не дає підстав для його отождолення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Тобто, відповідно до даного рішення КСУ верховенство права передбачає ідею рівності, а окремо (у першому та третьому виокремлених положеннях із рішення) Суд непрямо зауважив, що норми можуть тлумачитися небухгально, ствердивши, що право не може просто отождолюватися із законом, який іноді може бути несправедливим, що може долатися втіленням верховенства права у правозастосовчій діяльності. Схожої думки дійшла Венеціанська комісія, яка визначила однією з вимог до верховенства права – недискримінація та рівність перед приписами права (Доповідь про правовладдя, 2011, с. 10). Окремо зауважимо, що рівність та недискримінація є оборотними сторонами однієї монети – перша позитивним способом забезпечує однакове застосування норм права для всіх суб'єктів, а інша – негативним. Проводячи співвідношення досліджуваного положення з наведеною характеристикою верховенства права Конституційним Судом, очевидним є те, що укласти шлюб за спільною згодою повинні мати всі люди. Окремо зазначимо, згадавши, що, відповідно до статті 64 КУ, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України, а також те, права і свободи, передбачені статтею 51, не можуть бути обмежені взагалі, нікого не можна негативно дискримінувати у здійсненні цього права.

Під негативною дискримінацією у даному контексті слід вважати об'єктивно необґрунтоване відмінне ставлення до особи або групи осіб на підставі наявності у них певної ознаки, яке призводить до унеможливлення або ускладнення реалізації загально наданого обсягу прав і свобод та штучно створює відповідні перешкоди (Дубов & Булаков, 2025, с. 16–17).

Продовжуючи системне тлумачення, але вже у зв'язку із другим серед інших згаданих положень Основного Закону України, ми дійдемо тих же висновків, що й у попередньому співвідношенні, тому що зміст статті 21 КУ репрезентовано по суті у згаданому рішенні Конституційного Суду.

Зв'язуючи третє серед інших згаданих положень КУ з досліджуваним положенням, у частині першій статті 24 –

висновок буде тотожний попередньому у частині рівності прав, але лише в обсязі громадян України. Частина ж друга цієї статті встановлює, що не можуть встановлюватися привілеї чи обмеження за різними згаданими у ній ознаками або "іншими ознаками". Аналізуючи зміст досліджуваного положення за допомогою буквального тлумачення, встановлено було, що гомосексуальний шлюб укладено бути не може. Постає питання, чи входить до обсягу "інших ознак" сексуальна орієнтація особи?

Для вирішення даної проблеми слід вдатися до аналізу й синтезу спільного серед вже передбачених ознак та оцінити можливість аналогії. Аналогія, відповідно до вітчизняного науковця Конверського А. Є., це недедуктивний умовивід, у якому судження про притаманність певної ознаки деякому об'єктові виводиться на основі подібності цього об'єкту іншим об'єктам (Конверський, 2015, с. 292).

Так, частина ознак, а саме раса, колір шкіри, стать, етнічне та соціальне походження, мова, за умови, якщо йдеться про рідну, а не набуту внаслідок свідомого навчання, належить до тих, які у соціологічній науці іменуються аскриптивними – такими, що набуваються від народження особи та/або поза її волею, які, як правило, не можуть бути змінені. До прикладу, до неназваних аскриптивних ознак у тексті згаданої норми належить вік, який набувається особою внаслідок життєвого циклу та який вона не може змінити, або місце народження. Окрім них, згадуються набуті ознаки, серед яких політичні, релігійні та інші переконання (релігійні погляди у певних випадках можуть бути аскриптивними, як і рідна мова), майновий стан, місце проживання тощо.

Визначаючи сексуальну орієнтацію, можна послатися на українську дослідницю А. А. Герц, яка у своєму навчальному посібнику надала наступне визначення – це природна властивість особистості, яка полягає у спрямованості психоемоційної сфери людини, її еротичного (чуттєвого) потягу та сексуальних потреб на представників бажаного гендеру: гетеро-, гомо- або бісексуального відповідно (Герц, 2018, с. 79). Окремо лише зауважимо, що Герц А. А. визначає гендер як певні соціальні очікування кожної статі, тому, на думку автора даного дослідження, доцільніше було б вказувати саме на стать, яка зовнішньо відображає прояв біологічного диморфізму відповідного виду (в нашому випадку – *Homo sapiens*), а не гендер, у визначенні вище. Відповідно до цього визначення, сексуальна орієнтація є природною властивістю, тобто – аскриптивною ознакою, що ріднить її з переважною більшістю перелічених у частині 2 статті 24 КУ ознак.

Таким чином, проаналізувавши спільні якості більшості перелічених ознак у ч. 2 ст. 24 Конституції, можна зробити висновок, що аскриптивні ознаки не можуть бути підставою для диференціації у загальному правовому становищі осіб. Автор свідомо обмежив обсяг свого умовиводу лише до "загального" правового становища – тобто такого, який визначає правовий статус будь-якої особи, є спільним для всіх суб'єктів правового регулювання, – через існування у суспільстві таких правових відносин, у яких аскриптивні ознаки є об'єктивно необхідними для правової диференціації – наприклад, пенсійне забезпечення літніх осіб, надання обов'язкової шкільної освіти, опікунство та піклування дітей-сиріт тощо. За аналогією із згаданими ознаками, на підставі сексуальної орієнтації теж не можуть встановлюватися ані привілеї, ані обмеження, бо контекстуально вона не є об'єктивно необхідною у сфері регулювання сімейних стосунків.

Досить розповсюдженою в українському суспільстві та, навіть, серед частини науковців є думка, згідно з якою закріплення гетеросексуальності шлюбу в Україні обумовлене відповідними традиціями та розповсюдженістю релігійних поглядів, в першу чергу християнських, які сакралізують інститут шлюбу, що має захищатися державою відповідно до статті 11 Конституції, яка встановлює, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури. Однак на переконання дослідника, розповсюдженість релігійних поглядів серед більшості населення не може бути юридично значущою підставою для подібної державної політики у зв'язку з тим, що Україна є світською державою, що прямо випливає зі змісту статті 35 Основного Закону, де встановлюється, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Забороненість визнання будь-якої релігії обов'язковою, окрім буквального значення, має розумітися як і заборона нав'язувати відповідні релігійні погляди опосередковано або створювати перешкоди для здійснення своїх прав і свобод людьми, які мають відмінну від даних релігійних поглядів точку зору. Окрім цих положень, у самій же статті 11 також встановлюється, що держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, що означає, що держава має проводити збалансовану політику у сфері релігійного життя, враховуючи інтереси як української нації, так і корінних народів та національних меншин України. На доданок до вище згаданого, на думку автора дослідження, шлюб, який укладається у державному органі, має сприйматися лише як офіційна форма реєстрації стосунків пари, а вже його сакралізація може здійснюватися особами самостійно на власний розсуд, до або після вчинення відповідних правочинів щодо укладання шлюбу, або взагалі без такого.

Узагальнюючи вище викладене, буквальне тлумачення досліджуваного положення опосередковано (непрямо) призводить до негативної дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації, а системне тлумачення його змісту у зв'язку зі статтями 8, 21 та 24 Конституції України повинно мати своїм результатом таке розуміння змісту, яке передбачає можливість особами гомосексуальної орієнтації укладання шлюбу. Тобто, у даному випадку має застосовуватися розширене тлумачення у такому можливому "буквеному" вигляді: "Шлюб ґрунтується на вільній згоді двох осіб, незалежно від їх статевої належності".

Прикладаючи зазначену можливість подолання несправедливості букви закону у правозастосовчій практиці, допустимо відповідно до рішення КСУ від 2 листопада 2004 № 15-рп/2004, Касаційний адміністративний суд Верховного Суду у своїй постанові від 27.12.2019 по справі 757/42871/15-а вказав, що з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень суд, відповідно до ч. 6 ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України, у разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, застосовує закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону – виходить із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права). Таким чином, у разі, якщо суб'єкт владних повноважень, відповідальний за реєстрацію шлюбів, відмовляє у здійсненні такого повноваження щодо одностатевої пари, суд адміністративної юрисдикції має зобов'язати

його здійснити це. Окрім даної правової позиції Касаційного адміністративного суду, слід враховувати ч. 4 ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України, яка встановлює, що, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, то він не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. Підкріплення позиції Касаційного адміністративного суду можна знайти у рішенні Конституційного Суду від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016, в якому Суд вказав, що закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються лише у частині, що не суперечить Конституції України. Умовою застосування несуперечливої до Конституції норми закону або іншого нормативно-правового акту є попереднє тлумачення правозастосовчим органом змісту норми, що застосовуватиметься, та співвідношення її нормами Основного Закону, які регулюють однорідні суспільні відносини із першою нормою.

Переходячи до історичного методу тлумачення, який полягає у дослідженні конкретних історичних умов у широкому розумінні, в яких була прийнята певна норма права, слід зауважити, що суб'єкт, який здійснює таке тлумачення, може двояко віднестися до результату такого тлумачення: консервативно, наслідуючи і зберігаючи оригінальне розуміння змісту норми, або прогресивно, осучаснюючи оригінальне розуміння змісту норми. На думку автора статті, консервативний підхід до історичного тлумачення властивий, по-перше, суб'єктам із традиціоналістською правосвідомістю, і по-друге, публічно повноважним суб'єктам, які здійснюють тлумачення, особисто відносячись до традиціоналістської правової системи. До прикладу, умовний конституційний суд певної держави, в якій встановлена державна релігія, норми якої мають юридично обов'язкове значення відповідно до права цієї держави, здійснюючи тлумачення певної норми конституції даної держави, матиме, з одного боку, обов'язок, а з іншого боку, необхідність у зв'язку з системним тлумаченням норм конституції, тлумачити дану норму у дусі, який щонайменше не суперечить релігії цієї держави, а бажано – наповнює її змістом норм державної релігії. Право, як відомо, походить від звичаїв суспільства, в якому воно існує, та має, зокрема, ідеологічний характер. Відповідно, консервативність права властива консервативним суспільствам, колективна правосвідомість яких ідеологічно консервативна. Прикладаючи вище викладену позицію автора до України, слід зауважити, що відповідно до статті 15 Конституції, однією з засад суспільного життя в Україні є, зокрема, ідеологічна багатоманітність, а жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Повноважний суб'єкт, тлумачення якого є обов'язковим до застосування, фактично впроваджує в життя певну ідеологію, відповідно до якої потрібно розуміти певну норму права, тобто робить її фактично обов'язковою. Конституція України передбачає ідеологічну багатоманітність суспільного життя, відповідно до чого впроваджувана в життя ідеологія змістовно має досягати найширше коло можливих суспільних відносин. Парадокс у тому, що забезпечуючи ліберально-прогресивне розуміння загальнообов'язкових норм, одночасно забезпечується і можливість консервативного праворозуміння, за умови, якщо суб'єкти, що взаємодіють, мають відповідне спільне праворозуміння. Іншими словами, забезпечуючи ліберально-прогресивне праворозуміння, не забороняється консервативне – механізм його здійснення аналогічний механізму здійснення свобод та

законних інтересів – добровільно та за спільною згодою; захищається можливість існування неконсервативних суспільних відносин. Відповідно, здійснення консервативного історичного тлумачення досліджуваного положення фактично порушить ідеологічну багатоманітність та заборону встановлення обов'язкової ідеології, неформально встановивши консерватизм ідеологічною основою шлюбних стосунків. Таким чином, здійснюючи історичне тлумачення досліджуваної норми, слід вдатися його прогресивного підходу, одна з можливих доктрин застосування якого широко відома під назвою "право як живий інструмент", яка часто застосовується Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, на думку українських дослідників Рабіновича П. М. та Гончарова В. В., "живучість" Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, тобто її результативність та ефективність, забезпечується переглядом ЄСПЛ своїх прецедентно-значущих правових позицій, в результаті чого часто формулюються нові змістовно протилежні позиції "у світлі умов сьогодення" (Рабінович, & Гончаров, 2011, с. 4).

Тож, Конституція України була прийнята в 1996 році, в часи, коли, з одного боку, ще жодна держава в світі не визнавала одностатеві шлюбні стосунки, а з іншого, досить розповсюдженою практикою була незаконення одностатевих стосунків, особливо між чоловіками. Одночасно з цим, Україна вийшла з СРСР, в якому також не мали юридичного визнання одностатеві стосунки, а в певний період – вони були криміналізовані. Подібний стан правової політики був і в Російській імперії, у складі якої терени сучасної України перебували значну частину своєї історії. Таке становище гомосексуалів в Україні знаходить своє походження, зокрема, з часів християнізації Русі, релігія та традиційна шлюбно-сімейна структура суспільства якої до сьогодні є пануючою в українському суспільстві. Таким чином є достатні підстави вважати, що законодавець, який приймав тоді Конституцію, мав певні культурні переконання та, представляючи Український народ, орієнтувався і на його колективну культурну ідентичність, відображення чого знаходить своє місце у тексті досліджуваного положення. Окремо лише варто зауважити, що культурна ідентичність визначається колективною завдяки кількісній перевазі більшості населення, що, однак, не повинно бути підставою для ігнорування потреб та інтересів меншості, яка існувала й існує всюди і завжди. Прийшовши до висновку про необґрунтованість правової диференціації в контексті шлюбних стосунків на підставі сексуальної орієнтації особи вище, слід осучаснити оригінальне розуміння законодавця, не обмежуючись лише передбаченим різностатевим складом подружжя, тобто розширити зміст цієї норми до такого обсягу, який включає в себе й одностатевий склад подружжя.

Переходимо до телеологічного тлумачення, метою якого є з'ясування цілі встановлення, існування та дії відповідної норми права. Телеологічне тлумачення влучно використовувати у зв'язку з принципом ефективності тлумачення, який означає, що тлумачення має здійснюватися відповідно до цілей та об'єкту нормативно-правового акту, таким чином, щоб сприяти його реалізації. Досліджуване положення є частиною Конституції України, тому, відповідно, має тлумачитися у зв'язку з цілями та об'єктами Конституції України. Так, стаття 3 КУ встановлює, що 1) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; 2) права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість

діяльності держави; 3) утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Окрім того, в преамбулі до Конституції говориться, що Верховна Рада України приймає цю Конституцію, зокрема, по-перше, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя та, по-друге, прагнучи розвивати і зміцнювати соціальну державу. Проаналізувавши дані положення та інші, згадані раніше у рішенні КСУ, ми можемо зробити висновок, що Конституцію України червоною ниткою пронизує концепція загального добробуту, яка є однією зі складових частин соціальної держави, в тому числі якою визначається Україна як держава у статті 1 Конституції. Так, на думку вітчизняного дослідника Панкевича О. З., соціальна держава має забезпечувати реальні гарантії реалізації, зокрема, соціальних прав усіх своїх громадян та здійснювати необхідні заходи для мінімізації невинуватених, зокрема, соціальних відмінностей між членами суспільства (Панкевич, 2003, с. 32-33). На глибоке переконання автора, право на шлюб є невід'ємною частиною соціальних прав, які забезпечують існування людини у суспільстві. Доречно у цьому контексті згадати рішення КСУ від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, у якому Суд вказав, що в українському суспільстві сім'я є одним із найцінніших соціальних інститутів. А також, відповідно до викладеного раніше висновку, сексуальна орієнтація не може вважатися достатньою підставою для обмеження прав і свобод. Тому, телеологічно, досліджуване положення має тлумачитися таким чином, щоб сприяти реалізації соціального права кожної людини на шлюб, незалежно від її сексуальної орієнтації – відповідно до того ж формулювання змісту, який був запропонований за результатом системного тлумачення вище.

Завершимо тлумачення аксіологічним методом, сутність якого полягає у тлумаченні норми права через призму цінностей суспільства, у якому вона існує, або ідентичності, до якої суспільство належить. По-перше, у преамбулі до Конституції України прямо констатується належність Українського народу до європейської ідентичності та незворотності європейського курсу України, що дає нам щонайменше формальну підставу розглядати Конституцію України у світі європейської моделі конституціоналізму. По-друге, Україна є членом ООН та Ради Європи, що створює для неї відповідні міжнародно-правові зобов'язання, зокрема щодо імплементації у національне законодавство прийнятих ООН та Радою Європи міжнародно-правових документів, таких як Конвенція про захист прав і основоположних свобод, що передбачається статтею 9 Основного Закону, а також забезпечення обов'язкового використання правових позицій Європейського суду з прав людини у національному судочинстві відповідно до Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23.02.2006. На думку Бориславської О. М., характерними рисами європейської моделі конституціоналізму є: широке трактування справедливості, яке охоплює і її соціальний аспект; ґрунтується на загальноєвропейських цінностях свободи, справедливості, верховенства права, людської гідності, прав людини, рівності тощо; існування наднаціональних механізмів гарантування прав і свобод людей, які ставлять державу в певні юридичні рамки (Бориславська, 2018, с. 91–92). На думку автора, рівність перед законом має внутрішнє та зовнішнє вираження: перше полягає у змістовній відсутності негативної дискримінації у законі, а зовнішня – у неупередженому (без виключень для будь-кого) практичному застосуванні закону; порушення

одного з цих двох аспектів рівності унеможлиблює досягнення фактичної рівності перед законом, що порушує формальний аспект справедливості ("до однакового ставитися однаково"), яка є однією з ціннісних складових європейської моделі конституціоналізму. Аналізуючи буквальный зміст досліджуваного положення, виявляється внутрішня нерівність, яка передбачає лише гетеросексуальний склад шлюбу, що фактично виключає можливість людей із гомосексуальною орієнтацією реалізувати своє право на шлюб. Повертаючись до міжнародних договорів, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, ратифікований Указом Президії ВР УРСР № 2148-VIII від 19.10.1973, має таке формулювання права на шлюб: "Marriage must be entered into with the free consent of the intending spouses" ("Шлюб повинен укладатися за вільною згодою майбутнього подружжя" – авт. досл. пер.; в оф. укр. пер. – "... тих, хто одружується"). Буквально розтлумачивши оригінальний текст, авторський дослівний та офіційний український переклади, ми доходимо висновку, що ця норма не містить прямої вказівки на статеву належність подружжя. Таким чином, Україна не повною мірою виконала своє міжнародне зобов'язання за цим договором, звузивши його зміст у цій частині лише до гетеросексуального складу шлюбу, а не перенісши цю норму у повному змістовному обсязі, який передбачає будь-який статевий склад подружжя. Підсумовуючи аксіологічний аналіз, досліджуване положення у своєму оригінальному формулюванні порушує принцип справедливості у формальному її аспекті та нехтує міжнародно встановленими рамками втручання держави у приватну сферу життя, зокрема сімейну.

Вчасно згадавши про Європейський суд з прав людини та зобов'язання України забезпечити застосування його рішень у своїй судовій системі як джерело права, слід вдатися до практики цього благодійного для прав людини міжнародного судового органу на прикладі справи "Oliari and Others v. Italy" (2015). Так, до ЄСПЛ звернулося три гомосексуальні пари з позовом проти Італійської Республіки, які скаржилися на порушення статей 8, 12 та 14 Конвенції тим, що спочатку Офіс з цивільного статусу комуни Тренту, а потім національні суди Італії відмовили їм у реєстрації шлюбу, посилаючись на чинне тоді законодавство Італії, яке передбачало лише гетеросексуальний склад подружжя шлюбу. Судом також було враховано і те, що питання реєстрації гомосексуальних шлюбів розглядалося Конституційним Судом Італії, який визнав, що, відповідно до статті 2 Конституції Італії, гомосексуальні пари повинні мати юридичний захист, однак вирішив, що встановлення прав і обов'язків у гомосексуальних стосунках може бути досягнуто в іншій формі, ніж укладання шлюбу, та залишив на розсуд законодавця Італії те, у якій формі закон має передбачати реєстрацію гомосексуальних шлюбів. Не дивлячись на рішення Конституційного Суду Італії, Парламент Італії законодавчо так і не забезпечив можливість реєстрації подібних шлюбів. Особливістю цієї справи є те, що до неї, ЄСПЛ залишав на розсуд держав можливість реєстрації одностатевих шлюбів; в цій же справі Суд визнав відсутність передбаченої можливості зареєструвати такі стосунки порушенням статті 8 Конвенції. У пункті 159 свого рішення, ЄСПЛ вказав, що, хоча основною метою статті 8 є захист осіб від свавільного втручання з боку держави, вона ще й може створювати позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення ефективного дотримання прав, захищених статтею 8. У пункті ж 165 Суд наголосив, що

одностатеві пари, так само як і різностатеві, потребують юридичного визнання та захисту своїх стосунків. У своєму рішенні, Суд по суті справи визнав наявність порушення статті 8.

В своєму іншому рішенні, ЄСПЛ у справі "Федотова та інші проти Росії" (2023) прийшов до подібного висновку: держави-учасниці Конвенції мають позитивне зобов'язання забезпечити правове визнання та захист одностатевих стосунків. Так, до Суду звернулися три одностатеві пари з позовом проти Російської Федерації, у якому скаржилися на порушення статей 8, 12 та 14 Конвенції тим, що, спочатку, органи запису актів цивільного стану, а потім національні суди відмовили їм у реєстрації шлюбу в зв'язку з тим, що, по-перше, Конституція Російської Федерації визначає шлюб як добровільний союз чоловіка та жінки; по-друге, одностатеві стосунки суперечать російським релігійним та національним традиціям, розумінню шлюбу як "біологічного союзу чоловіка та жінки", державній політиці щодо захисту сім'ї, материнства та дитинства та забороні просуванню гомосексуалізму. З приводу вищевикладеного в пунктах 141, 142 свого рішення Європейський суд вказав, що поняття "приватного життя" у значенні статті 8 Конвенції є широким поняттям, яке не піддається вичерпному визначенню та охоплює право на особистісний розвиток, як з точки зору особистості, так і з точки зору особистої автономії; а також, що сексуальна орієнтація належить до особистої сфери, що захищається статтею 8 Конвенції. У пункті 143 рішення Суд зазначив, що таким чином стаття 8 гарантує право на "приватне життя" в широкому сенсі, включаючи право вести "приватне соціальне життя", тобто можливість для особи розвивати свою соціальну ідентичність, у відношенні чого це право закріплює можливість звертатися до інших людей з метою встановлення та розвитку з ними стосунків. Окрім цього, у пункті 145 рішення Суд зауважив, що поняття "сім'я" у статті 8 стосується не тільки шлюбних стосунків, а також інших фактичних "сімейних зв'язків", наприклад, коли сторони проживають разом поза шлюбом. Таким чином, Суд дійшов висновку, що стосунки між заявниками – одностатевою парою, яка проживає у стабільному фактичному партнерстві, підпадають під поняття "сімейного життя". Щодо захисту традиційної сім'ї, у пункті 213 рішення Суд вказав, що це не може виправдати відсутність будь-якої форми правового визнання та захисту для одностатевих пар. Щодо ж заборони пропаганди гомосексуалізму, в пункті 222 рішення, Суд посилається на своє інше рішення (*Bayev and Others v. Russia*), в якому аналогічно зауважив, що це були "законодавчі положення, які втілювали попередженість гетеросексуальної більшості проти гомосексуальної меншини".

Україна, яка ратифікувала Конвенцію та має обов'язок виконувати рішення ЄСПЛ, мала б забезпечити реєстрацію одностатевих стосунків у формі шлюбу чи іншій, альтернативній формі, чого досі зроблено не було. У якості компромісного підходу до вирішення даної проблеми, Конституційний Суд України або Верховний Суд можуть зобов'язати суб'єкта владних повноважень, відповідального за реєстрацію шлюбів, здійснювати свої повноваження щодо одностатевих пар як до різностатевих до тих пір, доки не буде законодавчо передбачена інша форма офіційної реєстрації гомосексуальних стосунків, які мають створювати ті ж самі юридичні наслідки для подружжя, що й шлюб. Якщо ж така альтернативна форма визнаних стосунків буде створювати менше можливостей для правового захисту та реалізації

інтересів пари у порівнянні зі шлюбом, одностатеві пари все ще будуть негативно дискримінованими у порівнянні з різностатевими парами. На особисту думку автора статті, впровадження альтернативної форми офіційної реєстрації стосунків для одностатевих пар, замість розповсюдження на них можливості укладання шлюбу, створюватиме передумови для їхньої дискримінації на побутовому рівні за ознакою "інакшості", навіть якщо змістовно альтернативна форма не буде відрізнятися від шлюбу – подібної помилки у 1896 році припустився Верховний Суд США у справі "Плессі проти Фергюсона" щодо расової сегрегації, вирішивши, що за умови рівності можливостей рас ("окремі, але рівні"), формальна сегрегація не порушує Конституцію США, зауваживши, що "якщо громадянські та політичні права обох рас рівні, одна не може бути нижчою за іншу в цивільному чи політичному плані; якщо ж одна раса нижча за іншу в соціальному плані, Конституція Сполучених Штатів не може ставити їх на один рівень"; також, Суд не погодився з твердженням, що "рівні права не можуть бути забезпечені неграм, окрім як шляхом примусового змішування двох рас" (*Plessy v. Ferguson*, 1896, с. 551–552). Від даної позиції Верховний Суд США відмовився у справі "Браун проти Ради освіти" в 1954 по відношенню до сегрегації в освіті, вказавши, що роздільне навчання, навіть за умови рівного матеріального забезпечення розділених за ознакою раси дітей, позбавляє меншин рівних освітніх можливостей (*Brown v. Board of Education*, 1954, с. 493). Зокрема, Суд вказав, що "відокремлення їх від інших подібного віку та кваліфікації виключно через їхню расу породжує відчуття неповноцінності щодо їхнього статусу в громаді, що може вплинути на їхні серця та розум так, що навряд чи колись це буде виправлено", та посилається на влучну думку, висловлену в одному судовому рішенні: "Сегрегація білих та кольорових дітей у державних школах має негативний вплив на кольорових дітей. Вплив більший, коли це має санкцію закону; оскільки політика розділення рас зазвичай тлумачиться як позначення неповноцінності негритянської групи" (*Brown v. Board of Education*, 1954, с. 494). Аналогічно до одностатевих пар, очевидно, що таке розділення здійснюється з подібних міркувань, особливо враховуючи приклади відношення до гомосексуалів вище в частині історичного тлумачення та те, що до видання Міжнародної класифікації хвороб 10-го перегляду гомосексуалізм офіційно вважався психічним розладом – як ставиться суспільство та популярна культура до людей із психічними розладами, пояснювати, мабуть, не потрібно.

Дискусія і висновки

Тлумачення – це, по-перше, інтелектуально-вольовий процес, направлений на з'ясування змісту об'єкта тлумачення та його роз'яснення за необхідністю, який тісно пов'язаний з правосвідомістю, професійністю та уповноваженістю суб'єкта, що здійснює тлумачення; по-друге, це результат такого процесу, якому властива варіативність у зв'язку з правосвідомістю суб'єкта тлумачення. Тлумачення в результаті, за обсягом, буває буквальним, розширеним та звуженим. Методологічно тлумачення може здійснюватися різними способами: філологічно, логічно, системно, історично, телеологічно, аксіологічно тощо. У разі застосування філологічного та логічного способів тлумачення до досліджуваного положення, правове становище осіб гомосексуальної орієнтації буде пригніченим у порівнянні з гетеросексуальною більшістю у частині можливості укладання шлюбу, що ускладнить правовий захист сімейних інтересів такої

пари. Такий результат тлумачення не вносить якісно іншого розуміння змісту досліджуваного положення в порівнянні буквальним змістом досліджуваного положення. Обґрунтовано автором за допомогою застосування системного, історичного, телеологічного та аксіологічного способів тлумачення необхідність розширеного тлумачення досліджуваного положення. Окремо наголошено, що суб'єкт, який здійснює історичне тлумачення, може двоюко віднестися до результату такого тлумачення: консервативно, наслідуючи і зберігаючи оригінальне розуміння змісту норми, або прогресивно, осучаснюючи оригінальне розуміння змісту норми. На думку автора статті, консервативний підхід до історичного тлумачення властивий, по-перше, суб'єктам із традиціоналістською правосвідомістю, і по-друге, публічно повноважним суб'єктам, які здійснюють тлумачення, особисто відносячись до традиціоналістської правової системи, якою не є правова система України. Розглянута практика ЄСПЛ та його правові позиції щодо забезпечення правового визнання й захисту одностатевих стосунків, відповідно до якої держави мають позитивне зобов'язання передбачити в національному законодавстві форму офіційної реєстрації таких стосунків та забезпечити їх захист. Підсумовуючи весь викладений вище матеріал, автор робить висновок про необхідність розширеного тлумачення статті 51 Конституції України у запропонованому "буквеному" вигляді: "Шлюб ґрунтується на вільній згоді двох осіб, незалежно від їх статевий належності". Запропонований буквений вираз розширеного духу досліджуваного положення досконаліше забезпечує реалізацію верховенства права та соціальної спрямованості держави, утвердження справедливості, рівності людей у правах та рівності громадян у конституційних правах і свободах та перед законом, що сприяло б набуттю Українським народом як суспільством та Україною як державою більшої відповідності європейській ідентичності та курсу розвитку.

Подяки. Автор щиро вдячний своєму науковому керівнику Бондаренку Богдану Олеговичу за надану допомогу в написанні та публікації статті.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Антошкіна, В. К. (2021). *Юридичне тлумачення: теорія і практика* [Рукопис докторської дисертації]. Бердянський університет менеджменту і бізнесу; Харківський національний університет внутрішніх справ.
- Богданевич, Т. С. (2019). Офіційне тлумачення Основного Закону Конституційним Судом України [Рукопис докторської дисертації]. Національна академія внутрішніх справ.

Nikita BULHAKOV, Student
ORCID ID: 0009-0000-5915-3325
e-mail: n0uism3us@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Бориславська, О. М. (2018). *Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз*. Право.

Дубов, Г., Булґаков, Н. (2025). Співвідношення принципу рівності та позитивної дискримінації (на прикладі окремих положень законодавства України про національні меншини). *Наше право*, 2, 15-20. <https://doi.org/10.71404/NP.2025.2.3>

Європейська комісія "За демократію через право" (Венеціанська комісія). (2011). *Доповідь про правовладдя, ухвалена Венеціанською Комісією на її 86-му пленарному засіданні* (Венеція, 25–26 березня 2011 р.). [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e)

Герц, А. А. (2018). *Права людини, сексуальна орієнтація та гендерна рівність*. ФОП Голембовська О. О. Конверський, А. Є. (2015). *Логіка*. Центр учбової літератури.

Панкевич, О. З. (2003). *Соціальна держава: поняття та загально-теоретична характеристика* [Рукопис кандидатської дисертації]. Львівський національний університет імені Івана Франка.

Рабінович, П., Гончаров, В. (2011). Конституція України як "живий інструмент" відображення та врегулювання соціальних змін (у світлі практики вітчизняного конституційного судочинства). *Вісник Академії правових наук України*, 2(65), 3–14. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2011_2_1

Plessy v. Ferguson, 163 U.S. 537 (1896). <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep163/usrep163537/usrep163537.pdf>

Brown v. Board of Education, 347 U.S. 483 (1954). <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep347/usrep347483/usrep347483.pdf>

References

- Antoshkina, V. K. (2021). *Legal interpretation: theory and practice* [Unpublished doctoral dissertation]. Berdyansk University of Management and Business; Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian].
- Bohdanavych, T. S. (2019). *Official interpretation of the Basic Law by the Constitutional Court of Ukraine* [Unpublished doctoral dissertation]. National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
- Boryslavska, O. M. (2018). *The European model of constitutionalism: a systemic-axiological analysis*. Law [in Ukrainian].
- Dubov, H., & Bulhakov, N. (2025). The interrelation between the principle of equality and positive discrimination (on the example of certain provisions of the legislation of Ukraine on national minorities). *Our Law*, 2, 15–20 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.71404/NP.2025.2.3>
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2011). *Report on the rule of law, adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session* (Venice, 25–26 March 2011) (CDL-AD(2011)003rev-e). [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e)
- Herts, A. A. (2018). *Human rights, sexual orientation and gender equality*. FOP Holembovska O. O. [in Ukrainian].
- Konverskyi, A. Ye. (2015). *Logic*. Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Pankevych, O. Z. (2003). *The social state: a concept and a general theoretical characteristic* [Unpublished doctoral dissertation]. Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Rabinovych, P., & Honcharov, V. (2011). Constitution of Ukraine as a "living instrument" of reflection and adjusting social changes (in the light of the practice of the domestic constitutional judicature). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2(65), 3–14 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2011_2_1
- Plessy v. Ferguson, 163 U.S. 537 (1896). <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep163/usrep163537/usrep163537.pdf>
- Brown v. Board of Education, 347 U.S. 483 (1954). <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep347/usrep347483/usrep347483.pdf>

Отримано редакцією журналу / Received: 09.03.26

Прорецензовано / Revised: 02.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

INTERPRETATION OF ARTICLE 51 OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE CONCERNING THE LEGAL SUBJECTS OF MARRIAGE

Background. This study is relevant because the Constitution of Ukraine is a fundamental legal act that guarantees the possibility of marriage in Article 51, and a literal interpretation of this Article leads to contradictions between its result and other provisions of the Constitution.

Methods. The study employs the method of analysis to examine the Constitution of Ukraine, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, and the case law of the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court, and the European Court of Human Rights. The method of synthesis is used to analyse Article 24(2) of the Constitution of Ukraine. The method of analogy is applied to assess whether differentiation of an individual's legal status on the basis of sexual orientation is justified. In addition, generally accepted methods of legal interpretation are employed to determine the meaning and scope of Article 51 of the Constitution of Ukraine.

R e s u l t s . *A philological and logical interpretation of the provision under consideration suggests that marriage requires the joint free consent of one woman and one man. However, a systematic interpretation of this provision in conjunction with Articles 8, 21, and 24 of the Constitution of Ukraine, combined with the concept of law as a "living instrument" and supported by progressive historical, teleological, and axiological interpretation, leads to a different conclusion. The author argues that such an interpretation should allow same-sex persons to enter into marriage. This conclusion is based on the analogy that sexual orientation, like most of the characteristics listed in Article 24(2), constitutes an ascriptive characteristic and does not provide an objectively justified basis for differential legal regulation of family relations.*

C o n c l u s i o n s . *A philological and logical interpretation of Article 51 restricts the rights of persons of homosexual orientation. The author substantiates the need for an expanded interpretation of Article 51 in the following form by applying systemic, historical, teleological and axiological methods of interpretation: "Marriage is based on the free consent of two persons, regardless of their sexual orientation".*

K e y w o r d s : *rule of law, principle of equality, non-discrimination, interpretation, same-sex relationships, same-sex marriage, minority rights.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 347.94:[347.513:355.48]

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-3>

Юлія ГАРТМАН, асп.
ORCID ID: 0000-0002-5637-8358
e-mail: yuliia.hartman@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ

Вступ. Доказування є одним із ключових інститутів цивільного судочинства, від якого безпосередньо залежить можливість ухвалення судового рішення на користь однієї зі сторін та ефективна реалізація принципу змагальності. Цивільне процесуальне законодавство України закріплює обов'язок сторін доводити обставини справи шляхом подання належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів. Особливого значення в цьому контексті набуває стандарт доказування як відносно нова для вітчизняної цивільної процесуальної науки категорія. Актуальність дослідження зумовлена активним формуванням судової практики у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України, які набули ознак окремої категорії цивільних справ. Метою статті є визначення особливостей доказування у зазначеній категорії спорів з урахуванням їх предмета доказування та стандарту доказування.

Методи. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема аналіз, синтез, порівняльно-правовий і формально-юридичний методи. Дослідження поєднує теоретичний аналіз доктринальних підходів до стандарту доказування у цивільному процесі та емпіричне вивчення судової практики. Проаналізовано рішення судів першої інстанції у справах, провадження в яких було відкрито після 24 лютого 2022 року, із використанням інструментів Єдиного державного реєстру судових рішень, а також актуальні правові позиції Верховного Суду, сформовані після реформи ЦПК України 2019 року.

Результати. У результаті дослідження встановлено характерні особливості предмета доказування та засобів доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією. Виявлено диференційований підхід судів до стандарту доказування залежно від виду шкоди: застосування підвищеного стандарту обґрунтованої переконаності у справах про відшкодування майнової шкоди та стандарту більшої вірогідності – у справах про відшкодування моральної шкоди. Обґрунтовано типовість доказової бази, що переважно складається з письмових та електронних доказів.

Висновки. Аналіз рішень судів першої інстанції та правових позицій Верховного Суду дозволив зробити висновок, що судова практика характеризується єдністю щодо обсягу доказів та їхньої належності для доведення фактів заподіяння шкоди і причинно-наслідкового зв'язку між шкодою та подією, яка її спричинила.

Ключові слова: цивільний процес, принцип змагальності, предмет доказування, стандарт доказування, докази, оцінка доказів, доступ до правосуддя.

Вступ

Фундамент будинку під назвою "Цивільний процес" за аналогією з будинком, збудованим Ксандром Крамер у її статті про конструкцію та деструктивізм в європейському цивільному процесі, становлять основоположні принципи цивільного процесу (Kramer, 2013). Початки формування принципів цивільного процесу, зокрема змагальності, сягають римського права. Ще з часів Законів дванадцяти таблиць процес складався з двох стадій – *in iure* (підготовка справи) та *apud iudicem* (розгляд по суті), в обох з яких ключову роль відігравали сторони, зокрема у доказуванні (Metzger, 2013). Згодом у Дигестах Юстиніана було закріплено базове правило розподілу доказового тягаря – "тягар доказування лежить на тому, хто стверджує" (Jolowicz & Nicholas, 2008).

Подальший розвиток принцип змагальності отримав у європейських правових системах, зокрема у Французькому цивільному процесуальному кодексі 1806 року, який вплинув і на законодавство Російської імперії 1864 року. Саме з цієї моделі походять принцип диспозитивності та розподіл доказових обов'язків (Усенко, 2014).

У подальшому Франц Кляйн у ЦПК Австрії 1895 року обґрунтував необхідність балансу між активною роллю суду та правами сторін, підкреслюючи важливість їхньої співпраці (van Rhee, 2005). Схожі ідеї розвивав Луїс Кадьєт, наголошуючи, що ефективний процес можливий лише за поєднання змагальності та співпраці сторін із

судом, де правосуддя розглядається як публічна послуга, а суд не є пасивним (Cadet, 2005).

У сучасному праві України принцип змагальності закріплений у ст. 12 Цивільного процесуального кодексу України (2004) (далі – ЦПК України). Він передбачає рівність процесуальних прав сторін, обов'язок кожної доводити обставини, на які вона посилається, а також покладення на сторони ризику наслідків їхніх процесуальних дій. Основне правило – "кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається" – відображає класичний принцип римського права: "Хто стверджує, той і доводить" (Ясинок, 2020, с. 40).

Отже, з наведеного вбачається наступний висновок: доказування є одним із найважливіших кроків на шляху до судового рішення на користь однієї зі сторін, якому приділяється значна процесуальна увага.

Цивільний процесуальний закон України прямо закріплює обов'язок доказування, який полягає у доведенні обставин справи. З цією метою учасники справи подають до суду докази, на підставі яких судом може бути встановлено наявність чи відсутності тих фактів, на які посилаються сторони.

Відповідно до ЦПК України (2004, ст. 77–80) та вже класично у цивільній процесуальній доктрині вимоги, що пред'являються до доказів під час доказування, поділяються на чотири характеристики – належність, допустимість, достовірність та достатність. Саме докази, які відповідають зазначеним характеристикам, мають бути

подані учасниками справи для доведення обставин, що становлять предмет доказування. Особливої уваги заслуговує стандарт доказування, який має першорядне значення для цивільного судочинства, є невід'ємним елементом інституту доказування та відносно новою концепцією для цивільної процесуальної науки України.

Відповідно мета цього дослідження полягає у визначенні особливостей доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України, як категорії, яка нещодавно фактично відокремилась від інших справ про відшкодування шкоди та вже набула певних особливостей, зумовлених специфікою виникнення шкоди.

Актуальність дослідження полягає у тому, що від початку повномасштабного збройного вторгнення РФ продовжилося активне формування судової практики у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, яка виникла після початку першої фази агресії у 2014 році. Звернення до суду за відшкодуванням є одним із доступних та основних способів захисту порушених прав постраждалих осіб. Відшкодування фізичних збитків, відновлення економічної діяльності та реінтеграція переміщених осіб є важливим пріоритетом у стратегії відновлення і розвитку України (Європейський Союз, 2024). Відповідно справи про відшкодування шкоди становлять значний суспільний інтерес та мають підвищену увагу як з боку пересічних громадян, так і з боку держави. З огляду на це, дослідження особливостей справ у зазначеній категорії, зокрема доказування як одного з найважливіших інститутів цивільного судочинства, яким забезпечується принцип змагальності, є необхідним для сталого розвитку судової практики, а також для ефективної реалізації права постраждалих осіб на справедливий суд.

Моя дослідження рухається від розуміння стандартів доказування та доказів у деліктних справах до їхніх особливостей в окремій категорії деліктів – у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України, звертаючись до загальних принципів та виокремлюючи ті особливості, що сформувалися у судовій практиці. В цій статті детально проаналізовані поняття і особливості стандарту доказування у цивільному процесі загалом та у спорах про недоговірні зобов'язання зокрема, предмет і обов'язок доказування, особливості доказів у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України, виходячи із судової практики та теорії цивільного процесу.

Методи

Методологія цього дослідження ґрунтується на теоретичних та практичних засадах, що відображається також у структурі цієї роботи. Розділ 3 статті присвячений теоретичним аспектам концепції стандарту доказування у цивільному процесі та у спорах щодо деліктних зобов'язань зокрема. Аналіз доктринальних джерел був побудований за траєкторією від загально-теоретичних основ інституту доказування до його спеціальних особливостей у справах обраної категорії. Спори щодо деліктних зобов'язань були обрані як родова категорія для справ про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, а тому Розділ 3 містить синтез теоретичної складової із релевантними практичними правовими позиціями Верховного Суду. Врахуванню підлягали лише ті правові позиції, які були сформовані після реформи ЦПК України 2019 року, та які є останніми актуальними позиціями на момент проведення цього дослідження (станом на 1 лютого 2026 року).

Теоретичне підґрунтя складається із доробків вітчизняних дослідників, які здійснювали наукові розвідки щодо особливостей доказування у цивільному процесі, та представників континентальної та англо-американської правової традиції з урахуванням особливості досліджуваних понять.

Розділ 4 присвячений особливостям доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією. З цієї метою було ретельно проаналізовано судову практику у цій категорії справ. Вибірка проаналізованих справ формувалась на основі кількох критеріїв – період творення судової практики, категорії, в яких здійснювався пошук, інстанційність та географічна різноманітність суду. Для цілей цього дослідження були враховані судові рішення у справах, проваджених в яких було відкрито після 24 лютого 2022 року, а період, що охоплюється дослідженням, обмежується 1 січня 2026 року з огляду на час його проведення. Пошук релевантних судових рішень здійснювався шляхом використання інструментів Єдиного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР), що дозволило відібрати дві категорії справ, найбільш близькі до досліджуваної, а саме справи у спорах про недоговірні зобов'язання, з них про відшкодування шкоди, з них завданої майну фізичних або юридичних осіб та завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, крім відшкодування шкоди на виробництві. З метою виявлення серед заданого масиву судових рішень у цих двох категоріях був здійснений цільовий пошук за ключовими словами. Такі ключові слова, як "збройна агресія", "військова агресія", "повномасштабне вторгнення" та їхні похідні форми, а також "з позовом до російської федерації", "з позовом до держави Російська Федерація", "в особі міністерства юстиції російської федерації", "внаслідок бойових дій" дозволили виявити справи як у спорах про відшкодування майнової, так і моральної шкоди, яка була завдана внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. В основі емпіричного дослідження знаходяться рішення судів першої інстанції з метою визначення особливостей доказування, оцінки доказів судами, зокрема стандарту доказування, та єдності у їхній практиці, а посилання на правові позиції Верховного Суду були використані для підтвердження правильного використання норм матеріального і процесуального права місцевими судами. Також аналіз єдності підходів судової практики полягав у врахуванні географічної різноманітності, оскільки для аналізу були відібрані судові рішення судів східних, західних, північних, південних та центральних областей України.

Таким чином в результаті руху дослідження від загального та спеціального вдалося виявити особливості доказування в обраній категорії справ і зробити відповідні висновки.

Результати

Доказування у цивільному процесі та їхнє застосування у деліктних справах: стандарти, предмет і обов'язок доказування

Категорія стандарту доказування відносно нещодавно увійшла до вітчизняної доктрини процесуального права та судової практики. Сам термін "стандарт доказування" (standard of proof), що позначає рівень імовірності, за якого певна обставина вважається встановленою на підставі доказів, походить із доктрини правових систем загального права, звідки він був запозичений у теорію та практику доказування Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та поступово впроваджується у країнах континентальної правової традиції, зокрема й в Україні

(Пільков, 2019). Внесення змін до ЦПК України та інших процесуальних кодексів у 2019 році дав поштовх для розвитку концепції стандарту доказування в Україні у судовій практиці та доктрині цивільного процесуального права.

Цивільне процесуальне законодавство України встановлює, що суддя оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, а жоден доказ не має заздалегідь встановленої доказової сили (Kamaukh, 2021). Хоча законом і не закріплено такого елементу доказування як стандарт доказування, проте фактичне його існування може бути підтверджене окремими нормами цивільного процесуального законодавства та матеріального права, якими чітко визначаються предмет доказування, його обов'язок та належні докази щодо деяких категорій спорів, зокрема і частково щодо деліктних зобов'язань. Часто стандарт доказування знаходить свій розвиток у судовій практиці, яка характеризується своєю єдністю. В одному з емпіричних досліджень застосування стандарту доказування у континентальній правовій традиції, яке полягало у опитуванні швейцарських суддів та судових секретарів щодо оцінки ними доказів та впевненості у доведеності обставин справи під час ухвалення рішення, було виявлено, що ймовірність задоволення позову досягає 50% вже тоді, коли суддя переконаний у правдивості фактів лише на 63%, хоча процесуальний закон вимагає високого стандарту "повної переконаності" (full conviction). Це дослідження наочно продемонструвало реальну застосовність таких стандартів доказування як "баланс ймовірностей" (термін, що використовується у Великій Британії, Канаді, Австралії та інших країнах Співдружності) або ж "перевага доказів" (термін, характерний для правової системи США) у цивільному процесі країн континентального права (Schweizer, 2016).

Стандарт доказування можна визначити як рівень переконаності суду щодо ймовірності існування тих обставин, які заявляються учасником справи шляхом надання суду належних, достатніх та достовірних доказів, на підтвердження або спростування заявлених вимог, та спосіб їхньої оцінки судом (Amerasinghe, 2005).

Відповідно проаналізувавши вказану дефініцію, можна дійти висновку, що стандарт доказування є категорією, на яку мають вплив інші чотири складники – обов'язок доказування, предмет доказування, тобто обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення і мають бути доведені, докази та оцінка доказів судом. У цивільному процесі така оцінка здійснюється за принципом внутрішнього переконання суду щодо розумної ступені вірогідності досліджених доказів. Зазначене впливає із практики Верховного Суду, в якій Велика Палата Верховного Суду прямо застосовує стандарт вірогідності доказування у цивільних спорах. Зокрема, у своїй правовій позиції Суд зазначає, що принцип змагальності спрямований на забезпечення всебічного та повного з'ясування фактичних обставин справи, зокрема шляхом покладення обов'язку доказування на сторони процесу. Водночас дія цього принципу не означає, що суд зобов'язаний визнавати встановленою обставину лише на підставі посилань сторони на її існування. Така обставина підлягає доказуванню відповідно до стандарту більшої переконливості, за яким сукупність поданих доказів має свідчити про вірогідність її існування вищу, ніж вірогідність протилежного (Постанова Великої Палати Верховного Суду, 18 березня 2020, справа 129/1033/13). Тобто мова йде про принцип "балансу вірогідностей", відомий також як "розумна ступінь достовірності", керуючись яким сторони зобов'язані

подати до суду докази, достатні для підтвердження існування обставини чи факту, на які вони посилаються. В першу чергу таке зобов'язання виникає у позивача, яким у деліктних справах є особа, якій була завдана шкода, як тієї зі сторін, що ініціює процес. Отже, обставина не може вважатися доведеною лише через відсутність її спростування іншою стороною (так звана концепція негативного доказу), оскільки застосування такого підходу нівелює зміст і призначення принципу змагальності.

Фактично стандарт доказування можна вважати порогом, який визначає, коли докази є достатніми для обґрунтованого переконання, та регулює процес надання та оцінки достатніх доказів (Urbanik & Di Bello, 2021). Подібний підхід до стандарту доказування у цивільному процесі розтлумачений у коментарі до Правил 87 Модельних європейських правил цивільного процесу, згідно з яким правило вимагає, щоб суд був "обґрунтовано переконаний" у наявності відповідного факту. Це слід розуміти як стан, максимально наближений до повної переконаності, з урахуванням того, що повна переконаність є ідеалом, який у практиці, як правило, недосяжний. Автори коментаря звертають увагу на необхідність застосування певної гнучкості та адаптації стандарту переконаності до конкретних обставин кожного провадження, за яких суд може вважатися "обґрунтовано переконаним". При цьому термін "переконаний" у контексті стандарту доказування необхідно розуміти як синонім поняття "задоволений". Також у коментарі підкреслюється істотний вплив стандарту доказування як на процесуальну стратегію сторін, так і на підхід суду до встановлення фактичних обставин справи (European Law Institute & UNIDROIT, 2021).

Особливо чітко стандарт доказування прослідковується у деліктних зобов'язаннях, про що йтиметься далі.

Справи за деліктними зобов'язаннями мають характерний категоріальний (або ж родовий) предмет доказування, який становить сукупність фактів та обставин, які встановлюються при розгляді та вирішенні будь-якої справи цієї категорії (Грабовська, 2018). Насамперед ці факти та обставини мають стосуватись і доводити чотири основні елементи – причину (дія чи подія), наслідок у вигляді шкоди, причинно-наслідковий зв'язок між ними та вину, яка ставиться у взаємозалежність із обов'язком з відшкодування. Слід підкреслити, що предмет доказування не є тотожним стандарту доказування, оскільки йдеться про різні за змістом і функціональним призначенням правові категорії. Предмет доказування визначає коло юридично значущих обставин, які підлягають встановленню судом у конкретній справі, тоді як стандарт доказування характеризує рівень переконаності суду щодо доведеності цих обставин. Водночас зазначені категорії об'єднані спільним інститутом доказування та перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки саме стандарт доказування слугує критерієм оцінки достатності, належності та достовірності доказів у межах визначеного предмета доказування. Таким чином, стандарт доказування застосовується судом не автономно, а у прямому зв'язку з предметом доказування, забезпечуючи можливість ухвалення обґрунтованого та справедливого судового рішення.

Стандарт доказування може реалізовуватись лише у відношенні до доказів, які відповідають певним характеристикам (Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 26 січня 2022, справа 953/6561/20). У цивільному процесі України докази оцінюються з точки зору належності, допустимості, достовірності та достатності (ЦПК України, 2004, ст. 77–80). Вимоги щодо

належності доказів є класичними та загальними для будь-яких категорій справ – докази мають містити інформацію щодо предмета доказування і підтверджувати ті обставини, на які посилаються сторони. Однак залежно від категорії спору належність може мати свої особливості. Про належні докази у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, йтиметься у наступному розділі цього дослідження.

У цивільній процесуальній доктрині є відомим правило допустимості засобів доказування. Його суть полягає у тому, що інформація, яка надається у якості доказів може бути отримана лише у законний спосіб та із дотриманням передбаченого законом порядку. При цьому, допустимість доказів може характеризуватись як загальною та спеціальною (Сакара, 2022). Згідно із позицією Великої Палати Верховного Суду загальний характер допустимості полягає у неухильному дотриманні вимог щодо отримання інформації з визначених законом засобів доказування, з додержанням порядку збирання, подання та дослідження доказів, незважаючи на категорію справи, в межах якого відбувається доказування. На противагу загальній ознаці правила допустимості спеціальний характер полягає в обов'язковості певних засобів доказування для окремих категорій справ чи забороні використання деяких із них для підтвердження конкретних обставин справи (Постанова Великої Палати Верховного Суду, 7 грудня 2021, справа 905/902/20). З цього випливає, що оцінювати допустимість засобів доказування суди мають у двох контекстах – законності та дотримання порядку подання. Однак не завжди обов'язковість засобів доказування закріплена матеріальним законодавством. Часто трапляється, що підходи до доказування у певних категоріях справ формуються поступово із розвитком судової практики. У деліктних справах, зокрема, для справ про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, обов'язковість певних засобів доказування була сформована та напрацьована безпосередньо у судовій практиці.

Наступною вимогою до доказів, яка оцінюється судом під час їхнього дослідження, є достовірність. У деліктних справах важливим нюансом достовірності варто зазначити фактичну відповідність позовної вимоги у частині стягнення матеріальної шкоди тим збиткам, які були заподіяні зовнішнім чинником. Зважаючи на те, що збитками є втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, то в такому випадку документи, які підтверджують вартість придбаного рухомого або нерухомого майна, не можуть вважатись достовірними доказами вартості пошкодженого майна (Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 14 квітня 2021, справа 753/6519/19).

Такий критерій оцінки доказів як достатність безпосередньо корелює із вже згаданим стандартом балансу вірогідностей, оскільки його суть виражається в можливості суду дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування. Матеріально-правовий зміст обов'язку подавати докази полягає в тому, що, у випадку його невиконання суб'єктом доказування і неможливості отримання доказів, суд має право визнати факт, на який посилалась зацікавлена сторона, неіснуючим (Ясинок, 2020, с. 151). До прикладу, за відсутності достатніх доказів щодо наявності реального факту моральної шкоди, яка виникла як наслідок збройної агресії РФ проти України, її ознак та наслідків, суд може відхилити позовну вимогу щодо її відшкодування.

Виникнення зобов'язання з відшкодування моральної шкоди зумовлюється наявністю сукупності юридично значущих елементів, а саме факту заподіяння моральної шкоди, протиправності поведінки особи, яка її завдала, причинно-наслідкового зв'язку між такою поведінкою та шкідливим наслідком, а також вини заподіювача. Обов'язок доведення факту моральної шкоди та причинного зв'язку покладається на позивача, тоді як відповідач має довести відсутність протиправності своїх дій або вини. При цьому вид вини не підлягає доведенню і не має значення для вирішення питання про відшкодування, хоча може мати значення для встановлення достатнього розміру компенсації. Хоча заподіяння моральної шкоди за своєю природою є негативним явищем, сам по собі цей факт не породжує автоматичного обов'язку її відшкодування, оскільки такий обов'язок виникає виключно у разі, коли шкода є наслідком протиправної поведінки відповідальної особи, що узгоджується з правовими висновками Верховного Суду (Постанови Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 25 травня 2022, справа 487/6970/20; 5 грудня 2022, справа 214/7462/20; 10 лютого 2025, справа 524/1252/23).

Підсумовуючи характерні властивості доказів у справах про відшкодування шкоди, зазначу наступне. У деліктних цивільних справах належними є докази, що містять інформацію про предмет доказування, зокрема щодо наявності або відсутності протиправної поведінки, факту заподіяння шкоди, а також причинно-наслідкового зв'язку між такою поведінкою та заподіяною шкодою. Допустимими визнаються докази, отримані у спосіб і порядку, встановлених законом, які підтверджують або спростовують зазначені обставини. Достовірними у цій категорії справ є докази, що з високим ступенем правдивості відображають фактичні дії та події й дають суду змогу переконатися у наявності чи відсутності відповідних юридично значущих фактів. Достатність доказів означає, що їх сукупність дозволяє суду дійти обґрунтованого та достовірного висновку щодо наявності деліктного складу, зокрема факту завдання шкоди та причинного зв'язку між протиправною поведінкою і її наслідками. Отже, у справах деліктного характеру вирішальне значення має якість доказового матеріалу, який повинен охоплювати ключові елементи відповідальності, а саме факт заподіяння шкоди, протиправності поведінки заподіювача та наявності причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) і шкідливим результатом. Процесуальна придатність доказів визначається дотриманням законодавчо встановленого порядку їх отримання, тоді як їх доказова цінність – здатністю достовірно відтворювати фактичні обставини правопорушення. Сукупність належних, допустимих і переконливих доказів має забезпечувати можливість формування судом обґрунтованого висновку щодо наявності або відсутності підстав для покладення деліктної цивільно-правової відповідальності.

Особливості предмета та стандарту доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією

У практичному вимірі мета доказування полягає не стільки у встановленні об'єктивної істини, скільки у з'ясуванні того, чиї твердження про фактичні обставини справи – позивача чи відповідача – є більш переконливими. У цьому сенсі орієнтація на пошук абсолютної істини в цивільному судочинстві не має перспективи. Суд оцінює докази з позиції більшої ймовірності існування або настання тих чи інших фактів та подій.

Зважаючи на те, що відповідачі у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України, в особі російської федерації або її державних органів чи посадових осіб не беруть фактичної участі у судовому розгляді, реальна змагальність такого процесу ставиться під сумнів. Починаючи з 2022 року, все частіше в ЄДРСР можна зустріти рішення у цій категорії справ, які були винесені заочно у зв'язку з неучастю відповідача та його представників, які, як вважається згідно напрацьованої судової практик та позиції Верховного Суду (Постанови Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14 квітня 2022, справа 308/9708/19; 18 травня 2022, справа 428/11673/19), про дату, час і місце розгляду справи повідомляються належним чином.

Проте зазначене та відсутність спростувань з боку відповідача не звільняє позивача від обов'язку довести обґрунтованість своїх позовних вимог про матеріальну чи моральну шкоду належними, достовірними та достатніми доказами.

Оскільки категорія справ, особливості доказування якої досліджуються, виокремлюються з огляду на причину виникнення спору, то для початку в межах цього розділу варто з'ясувати чи підлягає доказуванню факт збройної агресії РФ проти України окремо у кожному з проваджень, ініційованих у зв'язку із заподіяною внаслідок цього шкодою. Ст. 82 ЦПК України закріплюється вичерпний перелік підстав, що звільняють учасників справи від обов'язку доказування. Однією з таких підстав вважається визнання судом обставин справи загальновідомими. Як зазначає О. О. Грабовська (2018), відсутність потреби у доказуванні обставин, визнаних судом загальновідомими, обумовлюється тим, що істинність загальновідомих фактів є очевидною і доказування їх є нікчемним. Так, судами визнається загальновідомим факт збройної агресії РФ проти України, що розпочалася у лютому 2014 року та призвела до анексії Автономної Республіки Крим і часткової окупації територій Донецької та Луганської областей. Також загальновідомим є факт здійснення РФ 24 лютого 2022 року повномасштабного вторгнення на територію України, у зв'язку з чим з 05:30 24 лютого 2022 року на всій території держави введено воєнний стан на підставі Указу Президента України № 64/2022, який діє і в період проведення цього дослідження.

Верховна Рада України 14 квітня 2022 року визнала дії збройних сил РФ та її політичного і військового керівництва під час повномасштабної агресії геноцидом Українського народу. Крім того, 27 квітня 2022 року Парламентська Асамблея Ради Європи у резолюції № 2433 констатувала безпрецедентний характер агресії РФ проти України та її масштабні гуманітарні наслідки, зокрема найбільшу в Європі з часів Другої світової війни кризу, пов'язану з масовими людськими жертвами та переміщенням населення. Відповідно зазначене не потребує додаткового доказування, а саме посилення на факт триваючої збройної агресії є достатнім і достовірним.

Проте обставини, які мають бути доведені у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, не обмежуються лише самим фактом збройної агресії. Перш за все, позивачем має бути доведено його право на позов у матеріально-правовому сенсі (Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 8 квітня 2020, справа 761/310/17). Матеріально-правовою підставою для звернення до суду є порушення конкретно означеного права особи. Порушення права проявляється у позбавленні його носія можливості повною або частковою мірою здійснювати належне йому приватне

(цивільне) право. Для застосування відповідного способу судового захисту необхідно з'ясувати, які саме цивільні права чи охоронювані законом інтереси позивача були порушені, не визнані або оспорені відповідачем, а також щодо захисту яких із них позивач звернувся до суду (Захаров, 2018). При цьому мова має йти не про абстрактне право, а про конкретне право особи. З цієї метою позивач має надати суду належні та допустимі докази на підтвердження порушення і факту завданої шкоди, а також їхнього причинно-наслідкового зв'язку.

Оцінка доказів у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, здійснюється судами за загальним правилом та з дотриманням належної правової процедури. Згідно з цивільним процесуальним законом оцінка доказів здійснюється судом на основі внутрішнього переконання, сформованого в результаті всебічного, повного та об'єктивного дослідження матеріалів справи. Жоден доказ не має наперед визначеної доказової сили; суд перевіряє належність, допустимість і достовірність кожного доказу, а також їх достатність і взаємозв'язок у сукупності, надаючи мотивовану оцінку прийняттю або відхиленню доказів. Зважаючи на цей "золотий" стандарт оцінки доказів, навіть ті факти, які можуть здаватися очевидними або, щонайменше, ймовірними, та на які посиляється позивач, мають бути доведені і підтверджені належними, допустимими та достовірними доказами, за винятком тих обставин, від доказування яких учасники справи звільняються.

Як вже було зазначено ініціатором судового провадження у цій категорії справ, є постраждала особа, на яку покладається тягар доказування щодо обставин, якими обґрунтовуються позовні вимоги. Все частіше у судовій практиці можна зустріти справи, ініційовані кількома особами, яким була завдана шкода внаслідок воєнних дій з боку РФ (Рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області, 30 грудня 2025, справа 369/5980/25). Оскільки особи, яким заподіяно шкоду, заявляють окремі позовні вимоги, які об'єднуються в межах одного провадження, то у таких випадках тягар доказування покладається на кожного з співпозивачів. Співпозивачі зобов'язані надати суду докази, що обґрунтовують саме їхню вимогу в межах одного провадження. Також необхідно обґрунтувати доцільність розгляду позовних вимог окремих позивачів в одному провадженні. Яскравим прикладом у цьому випадку є звернення до суду із вимогою про відшкодування співвласників багатоквартирного житлового будинку або співвласників іншого майна на праві спільної сумісної чи часткової власності.

Предмет доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, можна визначити як сукупність обставин, що підтверджують або спростовують факти існування завданої шкоди, причини її виникнення та причинно-наслідкового зв'язку між ними.

За час розвитку судової практики у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України, сформувався певний кістяк тих доказів, які вважаються належними. Далі ми розглядатимемо їх, розмежовуючи за кількома узагальненими видами шкоди, яка виникає. Це шкода життю і здоров'ю особи, шкода, завдана нерухомому і рухомому майну та моральна шкода. Але узагальнюючи, подальший аналіз буде побудований шляхом дослідження предмета доказування для майнової шкоди, до якої входять шкода рухомому і нерухомому майну, та моральної шкоди, яка виникає у зв'язку зі шкодою життю і здоров'ю особи, вимушеним переміщенням та іншими стражданнями.

Доказування у справах про майнову шкоду, завдану збройною агресією

Як показує судова практика, для підтвердження обставин справи, які власне і зумовлюють звернення осіб до суду, та що стосуються пошкодження чи знищення нерухомого майна, позивачі надають низку доказів і підтверджень характеру пошкоджень та обґрунтованості суми компенсації. Обов'язковим доказом, що подається у всіх справах цієї категорії, є документ, який підтверджує право власності особи чи осіб на пошкоджений об'єкт рухомого чи не рухомого майна. Таким документом може бути витяг з Державного реєстру нерухомого майна та речових прав, свідоцтво про право на спадщину, договори купівлі-продажу, дарування, довічного утримання тощо, а також в окремих випадках рішення суду про визнання права власності на об'єкти нерухомого майна.

Незалежно від того, чи мова йде про житлову чи нежитлову нерухомість, важливим доказом серйозності пошкоджень є довідка про пошкодження, що видається відповідною комісією, утвореною при військовій адміністрації, яка уповноважена на обстеження житла (Закон України "Про військово-цивільні адміністрації", 2015, ст. 4), внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією російської федерації, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, на території відповідної територіальної громади. Такі довідки підтверджують категорію пошкодження, описують їх характер, засвідчують причину виникнення шкоди і містять висновки про подальшу можливість експлуатації (Рішення Приморського районного суду м. Одеси, 20 лютого 2025, справа 522/8068/24; Слов'янського міськрайонного суду Донецької області, 15 листопада 2023, справа 243/3249/23). Ще одним належним засобом доказування варто назвати звіти ДП "Укрдержбудекспертиза", згідно з якими може бути встановлена непридатність об'єкта для використання за цільовим призначенням, втрату ним своєї економічної цінності, наявність пошкоджень несучих, огорожувальних та інших конструкцій, ступінь та характер яких свідчить про рівень небезпеки об'єкта, тобто чи є досліджуваний об'єкт нерухомості зруйнованим чи пошкодження підлягають ремонту і можуть бути усунені, а об'єкт відновлено.

Непоодинокими є випадки, коли пошкоджене або знищене майно знаходиться на тимчасово окупованих територіях або на території активних бойових дій. У цьому випадку отримати докази, які б підтверджували факт знищення чи пошкодження, стає досить складним завданням, зумовленим обмеженням доступу власника до об'єктів, яким була завдана шкода. В такому разі одним з небагатьох варіантів засобів доказування стають дані, отримані з мережі Інтернет. У своїй практиці Верховний Суд займає позицію, відповідно до якої експертний висновок, складений за результатами проведеної фіксації і дослідження змісту веб-сторінки у мережі Інтернет є належним доказом за умови дотримання вимог до такого засобу доказування, передбачених статтями 106, 102 ЦПК України (Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 27 січня 2021, справа 753/13197/18). Веб-сторінки є електронними документами, які фізично не можуть надаватися суду, однак вони можуть містити відомості про обставини, які мають значення для справи, тому суд також може провести огляд і дослідження таких документів у місці їх знаходження (на відповідному Інтернет-ресурсі за вказаним стороною справи посиланням) з фіксацією таких процесуальних дій у протоколі (Постанова

Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 7 липня 2021, справа 587/2051/18). Окрім цього, ще одним належним доказом у випадках відсутності безпосереднього доступу до об'єкта нерухомості віднедавна є акт дистанційного обстеження знищених окремих категорій об'єктів нерухомого майна (Постанова Кабінету Міністрів України "Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна", 2023). Такі акти складаються комісіями, утвореними виконавчим органом місцевих рад або військовими адміністраціями населених пунктів у разі їх утворення. Під дистанційним обстеженням розуміється сукупність дій, спрямованих на отримання, фіксацію та опрацювання відомостей про технічний і фактичний стан об'єкта нерухомого майна без безпосереднього доступу до нього, шляхом використання фото- та відеоданих, здобутих за допомогою цифрових пристроїв, у тому числі мобільних засобів, безпілотних літальних апаратів чи інших технічних засобів віддаленого спостереження, а також матеріалів дистанційного зондування Землі (Постанова Кабінету Міністрів України "Особливості проведення дистанційного обстеження знищених окремих категорій об'єктів нерухомого майна...", 2025, п. 4). Варто зазначити, що як і в судовій практиці, при формуванні цього акту можуть використовуватись фото- та відеоматеріали, отримані від заявника. Як доказ акт дистанційного обстеження отримав законодавче закріплення і регулювання у липні 2025 року і станом на час проведення цього дослідження може бути виданий лише в результаті обстеження щодо вичерпного переліку об'єктів нерухомого майна, а саме житлових будинків, будинків садибного типу, садових та дачних будинків, зокрема квартир, інших житлових приміщень, що розташовані в таких будинках.

Не менш важливими з точки зору принципу "розумної ступені достовірності", є докази, спрямовані на підтвердження обґрунтованості позовних вимог в частині суми відшкодування, на яку претендує позивач. Як вже зазначалось, така вимога має корелювати із фактичною оцінкою пошкоджень. Якщо майно пошкоджене частково, відповідно відшкодуванню підлягатимуть лише реальні збитки, розмір яких підтверджується звітом про оцінку майна, складеного суб'єктом оціночної діяльності. Вказаний звіт повинен визначати ринкову вартість невід'ємних поліпшень об'єкта нерухомості, що варіюється відповідно до категорії пошкоджень. Для підтвердження зазначених фактів інколи позивачі надають судам висновки судової будівельно-технічної експертизи, якою може бути визначена кошторисна вартість комплексу ремонтно-відновлювальних робіт з метою усунення завданих пошкоджень, що також є реальними збитками (Рішення Приморського районного суду м. Одеси, 20 лютого 2025, справа 522/8068/24). Проте слід зауважити, що витрати на проведення цієї експертизи покладаються на позивача. Оскільки отримання такого доказу як висновок експерта може стати додатковим фінансовим тягарем для постраждалих осіб, то як демонструє судова практика, позивачі частіше звертаються до спеціальних комісій при військових адміністраціях, які надають послуги обстеження пошкодженого і знищеного майна безкоштовно, ніж за висновками експертів.

Відстежуючи подібність у підходах до доказування у різних судових справах про відшкодування майнової шкоди, завданої збройною агресією РФ, можна дійти висновку про формування стандарту доказування, за якого суди вважають конкретний набір доказів належним і достатнім для доведення позивачами розміру завданої їм шкоди та причинно-наслідкового зв'язку між зав-

данням їм шкоди та діями винної особи. У протилежних випадках, якщо належних та допустимих доказів, які підтверджують фізичне пошкодження рухомого та нерухомого майна, позивачем не надано, то суди відмовляють у задоволенні вимоги про відшкодування майнової (матеріальної) шкоди (Рішення Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області, 26 листопада 2024, справа 138/1621/24).

Варто звернути увагу, що підходи до підтвердження обставин заподіяння шкоди відрізняються у судовому та позасудовому порядках реалізації права на відшкодування. Тому фіксація відомостей про майно у Державному реєстрі пошкодженого та знищеного майна, створеному у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України (зокрема шляхом подання повідомлення через портал "Дія"), має значення для реалізації права на державну компенсацію відповідно до спеціального законодавства, однак не може розглядатися як належний доказ фактичного пошкодження чи знищення майна та визначення розміру завданої шкоди для суду (Рішення Магдалинівського районного суду Дніпропетровської області, 17 липня 2024, справа 179/603/24; Московського районного суду м. Харкова, 30 січня 2024, справа 643/11479/23). Тому фото- та відеопідтвердження, які допускаються для подачі заявки на компенсацію у встановленому законом порядку, не можуть слугувати єдиними доказами у суді і у протилежному випадку спонукають суди до відмови у задоволенні позовних вимог.

Проаналізувавши підходи судів щодо належності і достатності доказів для обґрунтованості чи необґрунтованості вимог про відшкодування шкоди, можна дійти висновку, що у справах, які стосуються шкоди, заподіяної майну, суди керуються стандартом обґрунтованої переконаності у існуванні чи не існуванні обставин, на які посилаються позивачі. Це свідчить про високі стандарти і вимогливість суду до доказування щодо цього виду шкоди у межах категорії справ про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією. Втім, судова практика характеризується єдністю щодо обсягу доказів та їхньої належності для доведення фактів заподіяння шкоди і причинно-наслідкового зв'язку між шкодою та подією, яка її спричинила.

Доказування у справах про моральну шкоду, завдану збройною агресією

Останнім з перелічених видів шкоди, щодо якого здійснюватиметься узагальнення судової практики з метою визначити стандарт доказування, є моральна шкода, завдана внаслідок дій, причиною яких є збройна агресія рф.

Норма статті 23 ЦК України поширюється на будь-які цивільно-правові відносини, в яких тій чи іншій особі було завдано моральної шкоди. Це, зокрема, підтверджується тим, що законодавець вживає формулювання "особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав". Тобто можливість стягнення компенсації моральної шкоди ставиться у залежність не від того, що це передбачено нормою закону або положеннями договору, а від порушення цивільного права особи (Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 22 квітня 2024, справа 279/1834/22). На позивача покладається обов'язок доведення факту заподіяння моральної шкоди та наявності причинного зв'язку між протиправною поведінкою і заподіяним наслідком, тоді як відповідач має довести відсутність протиправності своїх дій та їхнього зв'язку із шкодою, яка настала. Заподіяння моральної шкоди за своєю природою є негативним явищем, однак сам по собі факт її

настання не завжди тягне виникнення обов'язку з відшкодування. Такий обов'язок виникає виключно у разі, якщо моральна шкода є наслідком протиправної поведінки.

Визначення розміру компенсації моральної шкоди ускладнюється відсутністю можливості її точного грошового виміру чи приведення до певного майнового еквівалента. У зв'язку з цим сума грошового відшкодування моральної шкоди має оціночний характер і встановлюється судом з урахуванням характеру правопорушення, інтенсивності фізичних і моральних страждань потерпілого, погіршення його здібностей або втрати можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала шкоди (якщо вина є умовою відповідальності), а також інших істотних обставин справи, з дотриманням принципів розумності та справедливості, які мають бути доведені позивачем (Постанови Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 25 травня 2022, справа 487/6970/20; 5 грудня 2022, справа 214/7462/20). У цьому випадку суд має керуватися принципом "балансу ймовірностей" для того, щоб максимально відповідно оцінити співвідношення доведених обставин та позовної вимоги. При цьому суди зазначають, що розмір відшкодування моральної шкоди має бути не більшим, ніж достатньо для розумного задоволення потреб потерпілої особи, і не повинен приводити до її безпідставного збагачення (Рішення Першотравенського міського суду Дніпропетровської області, 4 січня 2024, справа 186/1131/23).

Заявляючи вимогу про відшкодування шкоди, позивачі, частіш за все, визначають її розмір, посилаючись на рішення Європейського суду з прав людини у релевантних справах. Вважаючи, що під час вирішення питання розміру компенсації за спричинену їм моральну шкоду суди мають керуватися розміром присудженої до стягнення моральної шкоди у рішеннях ЄСПЛ у подібних справах, позивачі нехтують своїм обов'язком з доказування відповідності розміру заявленої вимоги конкретно їхньому випадку та не подають інших доказів, що дозволяють суду встановити таку відповідність. Виходячи з цього, суди правильно зазначають, що подібні посилання на практику ЄСПЛ не можуть бути єдиною підставою для встановлення розміру завданої моральної шкоди за відсутності іншого обґрунтованого розрахунку для визначення розміру завданої шкоди (Рішення Автозаводського районного суду м. Кременчука, 30 січня 2024, справа 524/1252/23).

З аналізу судової практики у справах про відшкодування моральної шкоди, завданої збройною агресією рф, вбачаються досить низькі вимоги до стандарту доказування. Суди лояльно ставляться до стверджень і доводів у позовних заявах, часто ґрунтують свої рішення на загальновідомому факту агресії та описі страждань позивачів (Рішення Васильківського міськрайонного суду Київської області, 14 травня 2025, справа 362/7786/24; Ленінського районного суду м. Дніпропетровська, 9 липня 2024, справа 205/9671/23). Чи не єдиними доказами, які суди визнають належними, у цих випадках стають довідки внутрішньо переміщених осіб, якщо позивачі набули такого статусу, довідки про реєстрацію місця проживання або ж відмітки про прописку у паспортах старого зразка (Рішення Голосіївського районного суду м. Києва, 23 квітня 2024, справа 757/42701/23-ц; 24 грудня 2025, справа 752/25696/25; Деснянського районного суду м. Чернігова, 25 квітня 2024, справа 750/1063/24; Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області, 23 грудня 2025, справа 607/6780/25). Позивача також посилаються на встановлені судами факти вимушеного переселення як обґрунтування вимоги про

відшкодування моральної шкоди, яка виникла у зв'язку з цим (Рішення Глобинського районного суду Полтавської області, 10 квітня 2025, справа 527/3620/24).

Встановлюючи наявність душевних страждань позивачів суди виходять з того, що пошкодження майна особи іншою особою, вимушене переселення не може не спричиняти йому моральні страждання (Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області, 10 жовтня 2023, справа 344/12881/23; Першотравенського міського суду Дніпропетровської області, 4 січня 2024, справа 186/1131/23). Зазвичай у цих випадках вимога про відшкодування моральної шкоди кореспондує вимозі про відшкодування майнових збитків.

У справах, в яких позивачі просять про відшкодування моральної шкоди, яка виникла у зв'язку із загибеллю членів сім'ї або близьких родичів внаслідок бойових дій, виконанням обов'язків військової служби, захистом Батьківщини, або ж обстрілів та атак держави-агресора, суди доходять висновку про завдання моральної шкоди у вигляді душевних страждань через втрату рідної людини. Достатніми для цього є докази, які підтверджують факт смерті та її обставини (наприклад, офіційне сповіщення про смерть військовослужбовця або рішення суду, яким встановлено факт смерті). А якщо моральна шкода заподіяна шляхом фізичних ушкоджень позивача внаслідок бойових дій, то належним доказом визнаються відповідні медичні довідки та акти обстеження стану здоров'я постраждалої особи (Рішення Коростенського міськрайонного суду Житомирської області, 13 лютого 2025, справа 279/7870/24; Славуцького міськрайонного суду Хмельницької області, 28 лютого 2024, справа 682/3067/23; Тлумацького районного суду Івано-Франківської області, 24 липня 2023, справа 353/634/23; Франківського районного суду м. Львова, 10 червня 2024, справа 465/1758/24).

Варто також виокремити випадки, в яких суд вважав позовні вимоги безпідставними, оскільки позивачі не надавали належних, допустимих, достатніх та достовірних доказів на підтвердження факту завдання неправомірними діями рф моральної чи матеріальної шкоди. Якщо в одних справах, як вже зазначалось, суди визнають достатніми самі лише ствердження про моральну шкоду, то інша частина судової практики йде шляхом відмови у задоволенні позовних вимог, якщо факт завдання позивачу шкоди не знаходить свого підтвердження в ході розгляду справи та позивачем не надаються будь-які докази з огляду на положення ст. 76–81 ЦПК України в обґрунтування викладеного в позові. Такі вимоги суди визнають необґрунтованими, а отже, такими, що не підлягають задоволенню (Рішення Богунського районного суду м. Житомира, 2 жовтня 2024, справа 295/7313/24).

За час повномасштабного вторгнення поширеною стала практика звернень до суду із однотипними позовними вимогами та їхнім обґрунтуванням, в яких особи заявляють вимоги про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, мотивуючи їх наступним. Позивачі посиляються на відомості з мережі Інтернет. Так, за даними, оприлюдненими The Washington Post та НАК "Нафтогаз України", унаслідок незаконної окупації Криму та частини Донецької області рф встановила контроль над значною кількістю українських родовищ корисних копалин, зокрема вугілля, нафти, природного газу, металів і рідкісноземельних ресурсів. За оцінками експертів, Україна втратила до 63 % вугільних родовищ, 11 % нафтових, 20 % газових, 42 % металевих і 33 % рідкісноземельних покладів, що є об'єктами права

власності Українського народу. Загальна вартість захоплених ресурсів оцінюється приблизно у 12,4 трлн дол. США. Виходячи з цього, позивачі вважають, що акціонери України, якими є Український народ, тобто громадяни України, понесли збитків у сумі 36 трлн 700 млрд дол. США, тобто на кожного громадянина України припадає 1 990 149,79 дол. США, якщо брати за розрахунок чисельність громадян України в загальній кількості 18 440 823 людини, враховуючи динаміку виробництва споживання хліба населенням України за 2020 рік, без урахування населення на тимчасово окупованих територіях, які за час окупації в добровільному порядку набули громадянства рф. Зважаючи на зазначені доводи, позивачі, які вважають себе безпосередньо постраждалими, просять стягнути з російської федерації на свою користь майнову шкоду в розмірі 1 990 149,79 дол. США. У справі з такими обставинами Верховний Суд у своїй постанові наголосив, що позивач не надав належних і допустимих доказів на підтвердження заподіяння безпосередньо йому майнової шкоди внаслідок російської військової агресії та тимчасової окупації суверенної території України, зокрема привласнення природних ресурсів. Тому відсутність порушеного належного саме позивачу майнового права виключає відшкодування майнової шкоди на його користь (Постанови Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 28 серпня 2024, справа 686/32571/23; 18 грудня 2024, справа 686/29638/23; 29 грудня 2025, справа 216/5143/23; Рішення Конотопського міськрайонного суду Сумської області, 22 квітня 2024, справа 577/673/24; Обухівського районного суду Київської області, 6 жовтня 2023, справа 372/2249/23).

Цікавою особливістю доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф проти України, є типовість засобів доказування. Для підтвердження фактів та обставин, на які посиляються позивачі, суду надаються виключно письмові та електронні докази. У жодній із проаналізованих справ позивачі не посиляються на такий вид доказів як показання свідків. Зазначене свідчить про те, що за сформованого стандарту доказування для висновку про найбільшу вірогідність події суд не потребує додаткових підтверджень для отриманої інформації, а тому показання очевидців події не долучаються до справи. З огляду на це, можна дійти висновку про обсяг доказів, які суд вважає достатніми для доведення обґрунтованості позовних вимог у цій категорії справ.

Варто також звернути увагу на обов'язок з відшкодування, який виникає після набрання чинності відповідного судового рішення. Такий обов'язок кореспондує з відповідальністю за завдану шкоду і покладається на особу, яка її заподіяла. За аналогією із іншими деліктними зобов'язаннями та виходячи із презумпції вини можна дійти до наступного висновку щодо вини як предмету доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією. Не притягнення держави-агресора та її керівництва до міжнародної кримінальної відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності не може бути підставою для звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду, оскільки вину відповідача у цій категорії справ може бути підтверджено чи спростовано іншими належними доказами, зокрема, висновком судової експертизи тощо.

Цей розділ дослідження дозволяє сформулювати дефініцію стандарту доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф проти України. Виходячи із особливостей стандарту доказування у деліктних зобов'язаннях та аналізу судової

практики, можна стверджувати, що стандартом доказування у зазначеній категорії спорів слід вважати рівень переконаності суду щодо ймовірності існування тієї сукупності обставин, що становлять причину та шкоду як її наслідок, причинно-наслідковий зв'язок між ними і вину, у зв'язку з якою на учасника справи покладається обов'язок з відшкодування, які мають бути доведені учасником справи шляхом надання суду належних, достатніх та достовірних доказів, на підтвердження або спростування заявлених вимог, та їхня оцінка судом на основі внутрішнього переконання відповідно критерію обґрунтованої переконаності.

Дискусія і висновки

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що у справах про відшкодування шкоди деліктного характеру вирішальне значення має не кількість, а якість доказового матеріалу, який повинен охоплювати всі ключові елементи цивільно-правової відповідальності: факт заподіяння шкоди, протиправність поведінки заподіювача, причинно-наслідковий зв'язок між діями (бездіяльністю) та шкідливим результатом, а також вину. Належність, допустимість, достовірність і достатність доказів у цій категорії справ мають оцінюватися у сукупності, з урахуванням їх здатності відтворювати фактичні обставини правопорушення та забезпечувати формування обґрунтованого судового висновку.

У справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України, предмет доказування охоплює сукупність обставин, що підтверджують існування шкоди, причини її виникнення та причинно-наслідковий зв'язок між збройною агресією і заподіяними наслідками. Варто наголосити, що предмет доказування не можна ототожнювати із стандартом доказування. Це різні за своїм змістом поняття, але які об'єднані одним інститутом та мають стійкий зв'язок у процесі доказування, оскільки стандарт доказування застосовується судом у відношенні до предмета доказування. Судова практика свідчить про диференційований підхід до стандарту доказування залежно від виду шкоди. Стандарт доказування у справах про відшкодування майнової шкоди є значно вищим, ніж стандарт доказування у справах про відшкодування моральної шкоди. Під час оцінки доказів суди є значно прискіпливішими і вимогливішими щодо шкоди, завданої майну, ніж коли вирішується питання про наявність моральної шкоди і обґрунтованість вимог про її відшкодування. Можна стверджувати, що у справах про відшкодування майнової шкоди суди керуються стандартом обґрунтованої переконаності у доведеності предмета доказування як підстави для задоволення позовних вимог, у той час як у справах про відшкодування моральної шкоди в межах категорії, пов'язаної зі збройною агресією, стандартом доказування для суду є більша вірогідність існування моральної шкоди і розміру відшкодування, який можна вважати достатнім і розумним.

Характерною особливістю доказування у справах цієї категорії є типовість засобів доказування, що переважно обмежується письмовими та електронними доказами. Відсутність посилань на показання свідків свідчить про те, що за сформованого стандарту доказування суди вважають достатнім обсяг об'єктивної документальної інформації для формування переконання щодо ймовірності події та її наслідків, без необхідності додаткового підтвердження суб'єктивними джерелами доказів.

Узагальнюючи результати дослідження, можна сформулювати дефініцію стандарту доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією

російської федерації проти України, як рівень обґрунтованої переконаності суду щодо ймовірності існування сукупності обставин, що характеризують шкоду, її причину, причинно-наслідковий зв'язок і вину, які мають бути доведені стороною шляхом подання належних, достатніх і достовірних доказів та оцінені судом на основі внутрішнього переконання.

Проведене дослідження продемонструвало практичну застосовність стандарту доказування у судовій практиці у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, та виявило необхідність розвитку цього поняття у науці та практиці. Сформульований підхід до стандарту і особливостей доказування у досліджуваній категорії справ може сприяти підвищенню передбачуваності судових рішень і слугувати орієнтиром для правозастосовної практики у справах цієї категорії.

Отримані висновки можуть бути використані для подальшого розвитку доктрини цивільного процесуального права та уніфікації судової практики у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, з урахуванням потреб ефективного захисту прав потерпілих.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Грабовська, О. О. (2018). *Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України* [Дис. д-ра юрид. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]. Академічні тексти України. <https://academic.info.ua/document/0519U000331>
- Європейський Союз (2024). *План для Ukraine Facility, 2024–2027*. <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>
- Закон України "Про військово-цивільні адміністрації" № 141-VIII (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>
- Захаров, П. С. (2018). *Доказування у справах про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, у цивільному судочинстві* [Дис. канд. юрид. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]. Академічні тексти України. <https://academic.info.ua/document/0419U000493>
- Пілюков, К. (2019, 4 листопада). *Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд*. Верховний Суд. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/816559/>
- Постанова Великої Палати Верховного Суду, 18 березня 2020, справа 129/1033/13 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952196>
- Постанова Великої Палати Верховного Суду, 7 грудня 2021, справа 905/902/20 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102342551>
- Постанова Кабінету Міністрів України "Особливості проведення дистанційного обстеження знищених окремих категорій об'єктів нерухомого майна, які розташовані на територіях можливих бойових дій, для яких не визначена дата припинення можливості бойових дій, на територіях активних бойових дій, територіях активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси, для яких не визначена дата завершення бойових дій" № 815 (2025). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2025-%D0%BF#Text>
- Постанова Кабінету Міністрів України "Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна" № 600 (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-n#Text>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 8 квітня 2020, справа 761/310/17 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88815319>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 27 січня 2021, справа 753/13197/18 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95042314>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 14 квітня 2021, справа 753/6519/19 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96342573>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 7 липня 2021, справа 587/2051/18 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98298873>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 26 січня 2022, справа 953/6561/20 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103282423>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 18 травня 2022, справа 428/11673/19 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 14 квітня 2022, справа 308/9708/19 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>

- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 25 травня 2022, справа 487/6970/20 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104539336>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 5 грудня 2022, справа 214/7462/20 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108238968>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 22 квітня 2024, справа 279/1834/22 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118868218>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 28 серпня 2024, справа 686/32571/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121295624>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 18 грудня 2024, справа 686/29638/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123948795>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 29 грудня 2025, справа 216/5143/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133010319>
- Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду, 10 лютого 2025, справа 524/1252/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125124932>
- Рішення Автозаводського районного суду м. Кременчука, 30 січня 2024, справа 524/1252/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116720485>
- Рішення Богунського районного суду м. Житомира, 2 жовтня 2024, справа 295/7313/24 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122075750>
- Рішення Васильківського міськрайонного суду Київської області, 14 травня 2025, справа 362/7786/24 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127611896>
- Рішення Глобинського районного суду Полтавської області, 10 квітня 2025, справа 527/3620/24 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126676811>
- Рішення Голосіївського районного суду м. Києва, 23 квітня 2024, справа 757/42701/23-ц (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119156703>
- Рішення Голосіївського районного суду м. Києва, 24 грудня 2025, справа 752/25696/25 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132913695>
- Рішення Деснянського районного суду м. Чернігова, 25 квітня 2024, справа 750/1063/24 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118685143>
- Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області, 10 жовтня 2023, справа 344/12881/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114042560>
- Рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області, 30 грудня 2025, справа 369/5980/25 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133102567>
- Рішення Конотопського міськрайонного суду Сумської області, 22 квітня 2024, справа 577/673/24 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118616745>
- Рішення Коростенського міськрайонного суду Житомирської області, 13 лютого 2025, справа 279/7870/24 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125163818>
- Рішення Ленінського районного суду м. Дніпропетровська, 9 липня 2024, справа 205/9671/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120303485>
- Рішення Магдалинівського районного суду Дніпропетровської області, 17 липня 2024, справа 179/603/24 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120616558>
- Рішення Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області, 26 листопада 2024, справа 138/1621/24 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123377260>
- Рішення Московського районного суду м. Харкова, 30 січня 2024, справа 643/11479/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116702557>
- Рішення Обухівського районного суду Київської області, 6 жовтня 2023, справа 372/2249/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114210013>
- Рішення Першотравенського міського суду Дніпропетровської області, 4 січня 2024, справа 186/1131/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116102940>
- Рішення Приморського районного суду м. Одеси, 20 лютого 2025, справа 522/8068/24 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125489127>
- Рішення Славутського міськрайонного суду Хмельницької області, 28 лютого 2024, справа 682/3067/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117322455>
- Рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області, 15 листопада 2023, справа 243/3249/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114977572>
- Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області, 23 грудня 2025, справа 607/6780/25 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133002457>
- Рішення Тлумацького районного суду Івано-Франківської області, 24 липня 2023, справа 353/634/23 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112448047>
- Рішення Франківського районного суду м. Львова, 10 червня 2024, справа 465/1758/24 (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119881046>
- Сакара, Н. (2022, 18 листопада). *Докази і доказування у цивільному процесі в умовах воєнного стану у практиці Верховного Суду*. Верховний Суд. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_presentation/2022_11_18_Sakara_18_11_2022.pdf
- Усенко, І. Б. (Ред.) (2014). *Судова влада в Україні: історичні витoki, закономірності, особливості розвитку*. Наукова думка.
- Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV (2004). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
- Ясинок, М. М. (Ред.). (2020). *Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар* (2-ге вид.). Правова єдність, Алєрта.
- Amerasinghe, C. F. (2005). 12 Standard of proof. In *Evidence in International Litigation* (pp. 232–261). Brill. https://doi.org/10.1163/9789047407775_017
- Cadiet, L. (2005). The new French Code of Civil Procedure (1975). In C. H. van Rhee (Ed.). *European Traditions in Civil Procedure* (pp. 49–68). Intersentia.
- European Law Institute, & UNIDROIT (2021). *ELI – UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure: From transnational principles to European rules of civil procedure*. Oxford University Press.
- Jolowicz, H., & Nicholas, B. (2008). *Historical introduction to the study of Roman law* (3rd edn.). Cambridge University Press.
- Karnaukh, B. (2021). Standards of proof: A comparative overview from the Ukrainian perspective. *Access to Justice in Eastern Europe*, 6(2), 25–43. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.2-a000058>
- Kramer, X. E. (2013). *Procedure matters: Construction and deconstructivism in European civil procedure* (Erasmus law lectures 33). Eleven International Publishing. <https://ssrn.com/abstract=2372713>
- Metzger, E. (2013). An outline of Roman civil procedure. *Roman Legal Tradition*, 9, 1–30. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1588142
- Schweizer, M. (2016). The Civil standard of proof—What is it, actually? *The International Journal of Evidence & Proof*, 20(3), 217–234. <https://doi.org/10.1177/1365712716645227>
- Urbaniak, R., & Di Bello, M. (2021). Legal probabilism. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/legal-probabilism/>
- van Rhee, C. H. (2005). Introduction. In C. H. van Rhee (Ed.). *European Traditions in Civil Procedure* (pp. 185–193). Intersentia.

References

- Amerasinghe, C. F. (2005). 12 Standard of proof. In *Evidence in International Litigation* (pp. 232–261). Brill. https://doi.org/10.1163/9789047407775_017
- Cadiet, L. (2005). The new French Code of Civil Procedure (1975). In C. H. van Rhee (Ed.). *European Traditions in Civil Procedure* (pp. 49–68). Intersentia.
- Civil Procedural Code of Ukraine No. 1618-IV (2004) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
- European Law Institute, & UNIDROIT (2021). *ELI – UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure: From transnational principles to European rules of civil procedure*. Oxford University Press.
- European Union (2024). *Plan for the Ukraine Facility, 2024–2027*. EU [in Ukrainian]. <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>
- Hrabovska, O. O. (2018). *Theoretical and legal problems of proof in the civil process in Ukraine* [Doctoral dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv]. Academic texts of Ukraine [in Ukrainian]. <https://uacademic.info.ua/document/0519U000331>
- Jolowicz, H., & Nicholas, B. (2008). *Historical introduction to the study of Roman law* (3rd edn.). Cambridge University Press.
- Decision of the Avtozavodskiy District Court of Kremenchuk, January 30, 2024, Case 524/1252/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116720485>
- Decision of the Bohunskiy District Court of Zhytomyr, October 2, 2024, Case 295/7313/24 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122075750>
- Decision of the Desnianskyi District Court of Chernihiv, April 25, 2024, Case 750/1063/24 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118685143>
- Decision of the Frankivskiy District Court of Lviv, June 10, 2024, Case 465/1758/24 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119881046>
- Decision of the Hlobynskiy Raion Court of Poltava Oblast, April 10, 2025, Case 527/3620/24 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126676811>
- Decision of the Holosiivskiy District Court of Kyiv, April 23, 2024, Case 757/42701/23-ц (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119156703>
- Decision of the Holosiivskiy District Court of Kyiv, December 24, 2025, Case 752/25696/25 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132913695>
- Decision of the Ivano-Frankivsk City Court of Ivano-Frankivsk Oblast, October 10, 2023, Case 344/12881/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114042560>
- Decision of the Konotopskiy City-Raion Court of Sumy Oblast, April 22, 2024, Case 577/673/24 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118616745>

Decision of the Korostenskyi City-Raion Court of Zhytomyr Oblast, February 13, 2025, Case 279/7870/24 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125163818>

Decision of the Kyiv-Sviatoshyn Raion Court of Kyiv Oblast, December 30, 2025, Case 369/5980/25 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133102567>

Decision of the Mohyliv District Court of Dnipropetrovsk, July 9, 2024, Case 205/9671/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120303485>

Decision of the Mahdalynivskyi District Court of Dnipropetrovsk Oblast, July 17, 2024, Case 179/603/24 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120616558>

Decision of the Mohyliv-Podilskyi City-Raion Court of Vinnytsia Oblast, November 26, 2024, Case 138/1621/24 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123377260>

Decision of the Moskovskyi District Court of Kharkiv, January 30, 2024, Case 643/11479/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116702557>

Decision of the Obukhivskyi Raion Court of Kyiv Oblast, October 6, 2023, Case 372/2249/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114210013>

Decision of the Pershotravensk Town Court in Dnipropetrovsk Oblast, January 4, 2024, Case 186/1131/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116102940>

Decision of the Prymorskyi District Court of Odessa, February 20, 2025, Case 522/8068/24 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125489127>

Decision of the Slavutskyi City-Raion Court of Khmelnytskyi Oblast, February 28, 2024, Case 682/3067/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117322455>

Decision of the Slovianskyi City-Raion Court of Donetsk Oblast, November 15, 2023, Case 243/3249/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114977572>

Decision of the Ternopilskyi City-Raion Court of Ternopil Oblast, December 23, 2025, Case 607/6780/25 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133002457>

Decision of the Tlumatskyi Raion Court of Ivano-Frankivsk Oblast, July 24, 2023, Case 353/634/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112448047>

Decision of the Vasylyvskyi City-Raion Court of Kyiv Oblast, May 14, 2025, Case 362/7786/24 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127611896>

Karnaukh, B. (2021). Standards of Proof: A Comparative Overview from the Ukrainian Perspective. *Access to Justice in Eastern Europe*, 6(2), 25–43. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.2-a000058>

Kramer, X. E. (2013). *Procedure matters: Construction and deconstructivism in European civil procedure* (Erasmus Law Lectures 33). Eleven International Publishing. <https://ssrn.com/abstract=2372713>

Law of Ukraine "On Military-Civil Administrations" No. 141-VIII (2015) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>

Metzger, E. (2013). An outline of Roman civil procedure. *Roman Legal Tradition*, 9, 1–30. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1588142

Pilkov, K. (2019, November 4). *Standard of proof as an element of warranting the right to a fair trial*. Supreme Court [in Ukrainian]. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/816559/>

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Features of conducting remote inspection of destroyed individual categories of real estate objects located in areas of possible hostilities for which the date of cessation of hostilities has not been determined, in areas of active hostilities, areas of active hostilities where state electronic information resources operate for which the date of cessation of hostilities has not been determined" No. 815 (2025) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2025-%D0%BF#Text>

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Procedure for providing compensation for destroyed real estate objects" No. 600 (2023) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-n#Text>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, April 8, 2020, Case 761/310/17 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88815319>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, January 27, 2021, Case 753/13197/18 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95042314>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, April 14, 2021, Case 753/6519/19 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96342573>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, July 7, 2021, Case 587/2051/18 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98298873>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, January 26, 2022, Case 953/6561/20 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103282423>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, April 14, 2022, Case 308/9708/19 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, May 18, 2022, Case 428/11673/19 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, May 25, 2022, Case 487/6970/20 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104539336>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, December 5, 2022, Case 214/7462/20 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108238968>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, April 22, 2024, Case 279/1834/22 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118868218>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, August 28, 2024, Case 686/32571/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121295624>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, December 18, 2024, Case 686/29638/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123948795>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, February 10, 2025, Case 524/1252/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125124932>

Resolution of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, December 29, 2025, Case 216/5143/23 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133010319>

Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court, March 18, 2020, Case 129/1033/13 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952196>

Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court, December 7, 2021, Case 905/902/20 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102342551>

Sakara, N. (2022, November 18). *Evidence and proving in civil proceedings under martial law in the practice of the Supreme Court*. Supreme Court [in Ukrainian]. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_18_Sakara_18_11_2022.pdf

Schweizer, M. (2016). The civil standard of proof—What is it, actually? *The International Journal of Evidence & Proof*, 20(3), 217–234. <https://doi.org/10.1177/1365712716645227>

Urbaniak, R., & Di Bello, M. (2021). Legal probabilism. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/legal-probabilism/>

Usenko, I. B. (Ed.). (2014). *Judicial power in Ukraine: Historical origins, patterns, features of development*. Naukova dumka [in Ukrainian].

van Rhee, C. H. (2005). Introduction. In C. H. van Rhee (Ed.). *European Traditions in Civil Procedure* (pp. 185–193). Intersentia.

Yasynok, M. M. (Ed.). (2020). *Civil Procedural Code of Ukraine: Scientific and practical commentary* (2nd edn.). Pravova yednist, Alerta [in Ukrainian].

Zakharov, P. S. (2018). *Proof in cases on traffic accident reparation within Ukrainian civil procedure* [Candidate's dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv]. Academic texts of Ukraine [in Ukrainian]. <https://uacademic.info.ua/document/0419U002493>

Отримано редакцією журналу / Received: 10.02.26

Прорецензовано / Revised: 10.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Yuliia HARTMAN, PhD Student

ORCID ID: 0000-0002-5637-8358

e-mail: yuliia.hartman@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF EVIDENCE AND PROOF IN CASES CONCERNING COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY ARMED AGGRESSION

Background. Proof is one of the key institutions of civil procedure, as it directly determines whether a court will render a decision in favor of one of the parties and the effective implementation of the adversarial principle. Ukrainian civil procedural legislation establishes the obligation of the parties to prove the circumstances of the case by submitting evidence that is relevant, admissible, reliable, and sufficient. In this context, the standard of proof acquires particular significance as a category that is relatively new to domestic civil procedural scholarship. The relevance of this study is

обумовлена the active development of judicial practice in cases concerning compensation for damage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which have acquired the characteristics of a distinct category of civil cases. The purpose of the article is to identify the specific features of proof in this category of disputes, taking into account their subject matter of proof and the applicable standard of proof.

M e t h o d s . The methodological framework of the study is based on general scientific and special legal methods, including analysis, synthesis, comparative legal, and formal legal methods. The research combines a theoretical analysis of doctrinal approaches to the standard of proof in civil proceedings with an empirical study of judicial practice. The study analyzes decisions of courts of first instance in cases where proceedings were initiated after 24 February 2022, using the tools of the Unified State Register of Court Decisions, as well as relevant legal positions of the Supreme Court сформовані after the 2019 reform of the Civil Procedure Code of Ukraine.

R e s u l t s . The study identifies the characteristic features of the subject matter of proof and the means of proof in cases concerning compensation for damage caused by armed aggression. A differentiated approach of the courts to the standard of proof depending on the type of damage has been revealed: the application of a heightened standard of reasonable conviction in cases concerning compensation for material damage, and the standard of greater probability in cases concerning compensation for non-pecuniary (moral) damage. The typical nature of the evidentiary base has been substantiated, which predominantly consists of written and electronic evidence.

C o n c l u s i o n s . The analysis of decisions of courts of first instance and the legal positions of the Supreme Court indicates that judicial practice is consistent in the scope and relevance of the evidence required to prove the fact of damage and the causal link between the damage and the event that caused it.

K e y w o r d s : civil procedure, adversarial principle, subject matter of proof, standard of proof, evidence, evaluation of evidence, access to justice.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-4>

Владислав ЖМАКА, асп.
ORCID ID: 0009-0000-3473-8220
e-mail: vladzhmaka@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ПРОФЕСІЙНИХ СПОРТСМЕНІВ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У ТРУДОВИХ СПОРАХ

Вступ. Зростання кількості трудових конфліктів у сфері професійного спорту в поєднанні з історично сформованою автономією спорту актуалізує проблему співвідношення внутрішніх механізмів вирішення спорів та державної судової юрисдикції. Вказане спричинено поширенням включенням до індивідуальних трудових договорів (контрактів) професійних спортсменів та/або регламентних документів суб'єктів сфери фізичної культури і спорту положення про обов'язок утримуватися від вирішення спорів у судах загальної юрисдикції та їхню передачу на розгляд внутрішніх інституцій чи міжнародного спортивного арбітражу. Така практика може створювати ризик непропорційного обмеження права на судовий захист трудових прав. Метою статті є комплексне дослідження допустимості таких обмежень у національній правовій системі.

Методи. Дослідження ґрунтується на комплексному поєднанні загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Зокрема, формально-юридичний метод застосовано для аналізу норм національного законодавства та регламентних актів у сфері спорту; системний підхід – для дослідження співвідношення принципу спортивної автономії та конституційних гарантій права на судовий захист; порівняльно-правовий метод – для зіставлення практики вирішення трудових спорів професійних спортсменів у національних судах та міжнародній юрисдикції, зокрема практики Європейського суду з прав людини.

Результати. Встановлено, що положення про обов'язкове вирішення спорів у межах внутрішніх інституцій суб'єктів сфери фізичної культури і спорту чи міжнародного спортивного арбітражу фактично формує замкнену систему вирішення спорів у межах спортивної автономії. Такі положення можуть тлумачитись як негативне зобов'язання відмовитись від права на судовий захист чи як арбітражне застереження про порядок вирішення спорів. Доведено, що обидві інтерпретації є проблемними з огляду дотримання національного законодавства. Обґрунтовано необхідність розрізняти регламентні/дисциплінарні спори, для яких можливе встановлення спеціального порядку вирішення, та спори про фундаментальні права (зокрема право на працю), у яких "виключення" юрисдикції державних судів не допускається.

Висновки. Звернення до інституцій вирішення спортивних спорів має розглядатись як особлива добровільна (факультативна) форма захисту трудових прав професійних спортсменів, яка не може виключати доступ до державної судової юрисдикції. Для неповнолітніх професійних спортсменів забезпечення права на судовий захист у трудових спорах повинно мати характер імперативної гарантії, зважаючи на їхню неповну цивільну дієздатність та вразливе правове становище.

Ключові слова: трудові права, захист трудових прав, неповнолітні спортсмени, право на судовий захист, спортивні спори, спортивний арбітраж, неповнолітні працівники.

Вступ

Передумови. Сфера професійного спорту історично розглядається як галузь суспільних відносин із підвищеним рівнем автономії, де значна роль належить саморегулюванню за допомогою внутрішніх локальних актів суб'єктів сфери фізичної культури і спорту. У сукупності з використанням контрактної форми регулювання трудових правовідносин, що дозволяє сторонам деталізувати умови праці, це створює ризик включення положень, зміст яких може виходити за межі національного законодавства. У зв'язку з цим виникає необхідність у комплексному науковому осмисленні допустимих меж спортивної автономії та перевірки відповідності таких положень імперативним нормам трудового законодавства, конституційним гарантіям та міжнародним стандартам захисту прав людини.

Актуальність дослідження полягає в поширенні у сфері професійного спорту практики контрактного та/або регламентного обмеження доступу до судового захисту трудових прав. Вказане спричиняє конфлікт між автономією спорту та конституційною гарантією права на судовий захист, оскільки внутрішні спортивні механізми захисту трудових прав професійних спортсменів фактично набувають безальтернативного характеру. Описана проблема загострюється у контексті неповнолітніх про-

фесійних спортсменів як більш вразливої сторони трудових правовідносин.

Метою цієї статті є комплексне дослідження допустимості обмеження права професійних спортсменів на судовий захист трудових прав шляхом включення до індивідуальних трудових договорів (контрактів) та/або регламентних документів суб'єктів сфери фізичної культури і спорту положення про обов'язок утримуватися від вирішення спорів у судах загальної юрисдикції та їхню передачу на розгляд внутрішніх інституцій чи міжнародного спортивного арбітражу.

Для досягнення поставленої мети вирішуються наступні завдання:

- 1) здійснити аналіз правової природи положень контрактів професійних спортсменів та регламентних документів щодо передачі спорів на розгляд внутрішніх інституцій;
- 2) визначити можливість передачі індивідуальних трудових спорів професійних спортсменів на розгляд третейських судів або інституцій вирішення спортивних спорів;
- 3) розглянути співвідношення принципу автономії спорту та конституційного права на судовий захист;
- 4) дослідити особливості, пов'язані з обмеженням права на судовий захист для неповнолітніх професійних спортсменів;

© Жмака Владислав, 2026

5) проаналізувати та узагальнити релевантну практику національних судів і Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо забезпечення права професійних спортсменів на судовий захист;

Методи

Стаття ґрунтується на комплексному використанні загальнонаукових та спеціально-юридичних методів.

Формально-юридичний метод використано для аналізу норм національного законодавства, регламентних документів суб'єктів сфери фізичної культури і спорту та положень індивідуальних трудових договорів (контрактів) професійних спортсменів. Метод системного аналізу застосовано при дослідженні співвідношення принципу спортивної автономії та конституційного права на судовий захист. Порівняльно-правовий метод знайшов своє відображення при зіставленні практики вирішення спорів національними судами з відповідними кейсами у іноземних юрисдикціях та ЄСПЛ.

Результати

У попередніх дослідженнях вже було встановлено, що юрисдикційна форма захисту трудових прав неповнолітніх професійних спортсменів на практиці використовується вкрай рідко (Жмака, 2025, с. 143). Ключовою причиною подібної ситуації є поширене закріплення у статутних та регламентних документах спортивних федерацій та інших суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, а також у індивідуальних трудових договорах (контрактах) специфічних положень, що зобов'язують професійних спортсменів у разі виникнення спорів утримуватися від звернення до судів загальної юрисдикції та/або передавати спір на розгляд внутрішніх інституцій суб'єктів сфери фізичної культури і спорту чи міжнародного спортивного арбітражу (далі – CAS). Вказане фактично формує замкнену систему вирішення спорів у межах автономії спорту, що може істотно обмежувати доступ професійних спортсменів до національних судових органів. Водночас порушене питання є одним з найбільш контроверсійних у спортивному праві та породжує фундаментальну дискусію: чи не виходить подібна модель за межі допустимої автономії спорту та чи не призводить вона до непропорційного обмеження права на судовий захист трудових прав.

Перш за все, окрему увагу варто приділити дослідженню регламентного рівня регулювання правовідносин професійних спортсменів. Відзначимо, що положення, закріплені у відповідних актах, здебільшого не просто пропонують альтернативну форму захисту прав професійних спортсменів, а подекуди фактично встановлюють імперативну вимогу щодо розгляду спорів виключно у межах внутрішніх інституцій, порушення якої може призвести навіть до застосування дисциплінарних санкцій щодо таких спортсменів. Подібну модель можна простежити, звернувшись до ч. 1 ст. 4 Дисциплінарних правил Української асоціації футболу у редакції 2025 року (далі – ДП УАФ), що містить наступне положення: "Усі спори чи розбіжності, які виникають в межах дії цих Правил, статутних та регламентних документів, рішень органів управління УАФ (членів УАФ) підлягають вирішенню виключно в Органах, а також в Спортивному арбітражному суді (CAS) як останній інстанції" (Українська асоціація футболу, 2025, с. 7). Недотримання цього припису розглядається як підстава дисциплінарної відповідальності та може спричинити застосування санкцій, перелік яких передбачено у ст. 9 ДП УАФ (Українська асоціація футболу, 2025, с. 9–10).

Водночас особливий науковий інтерес становить тлумачення терміну "Органи", що включає в себе органи

здійснення футбольного правосуддя УАФ та членів УАФ, уповноважені розглядати справи та приймати рішення стосовно порушень норм статутних і регламентних документів та застосовувати дисциплінарні санкції. Відповідно до ч. 2 ст. 27 ДП УАФ такими органами є: 1) Контрольно-дисциплінарний комітет (КДК УАФ) – орган першої інстанції; 2) Апеляційний комітет (АК УАФ) – орган другої інстанції (Українська асоціація футболу, 2025, с. 18). Із аналізу їхніх повноважень випливає, що ці органи призначені насамперед для дисциплінарних / регламентних питань і не спеціалізуються на вирішенні приватноправових трудових спорів. Це наштовхує на висновок, що спори, які стосуються порушення фундаментальних прав (зокрема права на працю), не можуть автоматично "виводитися" з-під юрисдикції національних судів лише через факт приналежності професійних спортсменів до автономної спортивної системи.

З іншого боку, для розгляду трудових спорів у структурі УАФ функціонує Палата з вирішення спорів УАФ (далі – ПВС УАФ). Як слушно зауважує О. Залізко, це орган "який хоч і не віднесений до органів здійснення футбольного правосуддя, але розглядає спори з широкого спектру питань" (Залізко, 2021, с. 242). Попри розміщення норм про ПВС УАФ у розділі ДП УАФ з назвою "Органи здійснення футбольного правосуддя", її статус визначається як "незалежна, утворена згідно з вимогами ФІФА інстанція з розгляду та вирішення спорів, що виникають між суб'єктами футболу", діяльність якої регулюється власним регламентом (Українська асоціація футболу, 2025, с. 20–21)). Тобто, за допомогою буквального тлумачення вказаних положень можна зробити висновок, що з формально-юридичної точки зору ПВС УАФ не охоплюється поняттям "Органи" у значенні ч. 1 ст. 4 ДП УАФ. Відтак ДП УАФ не створюють безпосередньої підстави для застосування дисциплінарних санкцій щодо спортсмена лише за факт звернення до суду загальної юрисдикції з метою вирішення трудового спору.

У той же час у практичній площині найбільший ризик обмеження права на судовий захист концентрується насамперед у змісті контрактів. Якщо звернутись до п. 5.8 Типової форми контракту між професіональним футбольним клубом та спортсменом-професіоналом з футболу, бачимо наступну картину: "Сторони зобов'язуються утримуватися від вирішення спорів між собою в судах загальної юрисдикції. Для вказаних цілей зобов'язуються використовувати відповідні органи – Палата з вирішення спорів УАФ та CAS (Спортивний арбітражний суд у м. Лозанна, Швейцарія)" (Українська асоціація футболу, 2024). Тобто, попри вище наведену аргументацію, бачимо, що звернення до ПВС УАФ фактично набуває безальтернативного характеру, а недотримання такого порядку може бути кваліфіковано як порушення контракту і, відповідно, також призвести до застосування дисциплінарних санкцій. Така неузгодженість у системі локальних регламентних актів суб'єктів сфери фізичної культури і спорту може свідчити про прагнення останніх підтримувати баланс між збереженням автономії спорту та відповідністю національному законодавству, однак водночас продукує правову невизначеність і підвищує ризики для слабшої сторони трудових правовідносин. У цьому контексті варто погодитись з позицією В. Бахуринського, який, аналізуючи подібного роду положення, порушує питання щодо допустимості обмеження права професійних спортсменів на звернення до судів загальної юрисдикції для вирішення трудових спорів та доходить до висновку про

неправомірність встановлення подібних обмежень (Бахуринський, 2017).

Відзначимо, що за змістом вказане положення можливо інтерпретувати двояко: по-перше, як негативне зобов'язання професійного спортсмена відмовитись від права на судовий захист; по-друге, як арбітражне застереження про вирішення спорів безпосередньо у наведених інституціях. Однак, обидва варіанти видаються сумнівними з точки зору їх дійсності у разі співставлення з нормами національного законодавства.

По-перше, право на судовий захист є одним із фундаментальних прав і гарантовано ч. 1 ст. 55 Конституції України, відповідно до якої права і свободи людини і громадянина захищаються судом (Конституція України, 1996). Конституційний Суд України у Рішенні № 9-зп від 25 грудня 1997 року здійснив офіційне тлумачення згаданої статті та наголосив: "Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод" (Конституційний Суд України, 1997). Важливо й те, що відповідно до ст. 64 Конституції України право на судовий захист належить до таких, що не підлягають обмеженню навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Додатковою гарантією є ч. 3 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), яка прямо встановлює, що відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною (ЦПК України, 2004). Отже, договірне положення, яке фіксує обов'язок "утримуватися від вирішення спорів у судах загальної юрисдикції" як умову контракту, має високий ризик визнання недійсним, з огляду на імперативні норми законодавства та природу трудових правовідносин, де працівник (професійний спортсмен) історично перебував у вразливішій позиції, порівняно з роботодавцем.

По-друге, неможливо ігнорувати той факт, що ч. 4 ст. 4 ЦПК України допускає угоду сторін про передачу спору на розгляд третейського суду. Це логічно переводить аналіз у площину арбітражного застереження. Дійсно, останнім часом тенденція щодо звернення до альтернативних форм вирішення спорів набирає обертів. Погоджуємось з тезою А. Атайде та А. Аркурі, які вважають, що зростання судових позовів у сучасному світі, спричинене глобалізацією та ускладненням соціальних, економічних і технологічних відносин, переважає судові системи і робить привабливим використання альтернативних форм вирішення спорів, таких як переговори, примирення, медіація та арбітраж (Athayde & Arcuri, 2025). Подібний підхід є характерним і для сфери професійного спорту та підтверджується положенням ч. 9 ст. 45 Закону України "Про фізичну культуру і спорт", відповідно до якого вирішення спорів, що виникають між суб'єктами у сфері фізичної культури і спорту, здійснюється відповідно до закону постійно діючим спортивним третейським судом (Про фізичну культуру і спорт. Закон України від 24.12.1993). Відповідно до п. 1 ст. 1 Положення про Спортивний арбітражний суд при Національному олімпійському комітеті України (далі – НОК): "Спортивний арбітражний суд при НОК України ("САС") є постійно діючим третейським судом в Україні без статусу юридичної особи та створений відповідно до Закону України "Про третейські суди", у тому числі з метою забезпечення положень

Закону України "Про фізичну культуру і спорт" щодо вирішення спорів, що виникають між суб'єктами фізичної культури і спорту, постійно діючим спортивним третейським судом" (Національний олімпійський комітет України, 2024). На нашу думку, у даному випадку ключовим є питання арбітрабельності спорів, тобто допустимості їх передачі на розгляд третейського суду. У цьому контексті український законодавець зайняв однозначну позицію, виключивши індивідуальні спори, що виникають з трудових відносин, з підвідомчості третейських судів відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 6 Закону України "Про третейські суди" (Про третейські суди. Закон України від 11.05.2004). Таким чином, навіть за наявності арбітражного застереження у контракті професійного спортсмена, передача індивідуального трудового спору на розгляд третейського суду суперечила б прямій законодавчій забороні.

Натомість досліджуване контрактне положення зобов'язує звертатись саме до ПБС УАФ, яка за своєю правовою природою не є ані судом у розумінні ст. 124 Конституції України, ані третейським судом у розумінні Закону України "Про третейські суди", а її діяльність регламентовано виключно локальними актами суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, які здебільшого мають статус громадських організацій, що викликає обґрунтовані сумніви щодо можливості вирішувати спори, що стосуються порушення фундаментальних прав. Досить цікавим є підхід С. Сільченко, який висловлює слушну позицію, що "...повністю виключати можливість вирішення трудових спорів за участю професійних спортсменів судами не можна". Однак подальший висновок про те, що "якщо на рівні відповідної спортивної федерації не створено спортивного арбітражу або іншої інституції, діяльність якої полягатиме у вирішенні суперечок між спортсменами та їх роботодавцями, звернення до суду залишається єдиною можливістю захисту працівником порушеного права" видається дискусійним, адже науковець наголошує на тому, що саме арбітражний порядок повинен нести першочерговий характер, у той час як звернення до суду матиме лише субсидіарний (Сільченко, 2025, с. 123). Беручи до уваги той факт, що український законодавець забороняє вирішення трудових спорів навіть спеціалізованими третейськими судами, тим більше проблематичним є надання виключної компетенції вирішення таких спорів інституціям, що діють на підставі внутрішніх актів громадських організацій та не забезпечують конституційних гарантій судового захисту в повному обсязі.

Особливо гостро наведене питання постає у контексті неповнолітніх професійних спортсменів, трудова діяльність яких вимагає підвищеного рівня захисту порівняно з дорослими. Хоча неповна цивільна дієздатність таких осіб дозволяє самостійно укладати трудові договори (відповідно до положень трудового законодавства України), однак це не означає можливість самостійного вчинення складних правочинів, наприклад обрання порядку вирішення трудових спорів. У такому разі необхідно є згода законних представників, яка, однак, не завжди гарантує, що прийняті умови відповідатимуть найкращим інтересам дитини. До того ж надзвичайно складна "павутина" спортивних регламентів створює проблеми правильної кваліфікації навіть для фахівців, що, безумовно, унеможливорює усвідомлене сприйняття подібних положень неповнолітніми професійними спортсменами. У такому разі видається, що можливість звернення до державних судів у спорах, що випливають з порушення трудових прав неповнолітніх

професійних спортсменів повинна бути імперативною гарантією, а будь-яке контрактне обмеження права на судовий захист є неприпустимим.

Вказане дозволяє дійти до висновку, що трудові спори професійних спортсменів не можуть бути "виведені" з-під юрисдикції державних судів шляхом арбітражного застереження, а діяльність внутрішніх інституцій вирішення спортивних спорів (зокрема – ПВС УАФ) має розглядатись виключно як особлива добровільна (факультативна) форма захисту трудових прав.

Додатковим аргументом на користь вищенаведеної позиції є практика вирішення трудових спорів професійних спортсменів у іноземних юрисдикціях. Показовим прикладом є рішення Паризького суду у трудових спорах (Conseil de prud'hommes) (від 16.12.2025 року), яким футбольний клуб "Парі Сен-Жермен" (Paris Saint-Germain) було зобов'язано виплатити колишньому гравцю Кіліану Мбаппе понад 60 млн. євро заборгованої заробітної плати та бонусів, належних гравцю за контрактом за період, що передував переходу гравця до іншого клубу (Conseil de prud'hommes de Paris, 2025). Вказане рішення яскраво демонструє готовність державних судових органів забезпечувати ефективний захист трудових прав професійних спортсменів та вирішувати спори у рамках трудового законодавства.

У свою чергу відзначимо, що національні суди дуже обережно ставляться до вирішення спорів за участі суб'єктів сфери фізичної культури і спорту та поки не напрацювали усталеного підходу. Аналіз поодиноких доступних справ, що стосуються захисту трудових прав професійних спортсменів, свідчить про наявність взаємовиключних правових позицій. Зокрема, у Постанові Дніпровського апеляційного суду від 4 березня 2025 року у справі № 199/7721/24, (про стягнення несплаченої заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні) суд, посилаючись на регламентні документи УАФ та положення контракту про обов'язок утримуватись від вирішення спорів у судах загальної юрисдикції, підтримав висновок суду першої інстанції про те, що "провадження у справі підлягає закриттю, оскільки спір не може бути розглянутий у судовому порядку будь-якої юрисдикції". Позиція суду апеляційної інстанції полягала у наступному: "Юрисдикція та процесуальні дії органів здійснення футбольного правосуддя визначаються Дисциплінарними правилами УАФ. Органом, який вирішує спори, що виникають між суб'єктами футболу, є Палата з вирішення спорів УАФ (ПВС УАФ), яка здійснює свою діяльність відповідно до Регламенту ПВС УАФ" (Дніпровський апеляційний суд, 2025). Такий підхід свідчить про формальне застосування положень регламенту без їхньої належної перевірки на відповідність нормам Конституції України, трудового законодавства та стандартів ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) (право на справедливий суд).

З іншого боку, у Постанові Полтавського апеляційного суду від 23 липня 2019 року у справі № 524/8300/18 (про скасування наказу, поновлення на роботі, стягнення недоотриманої заробітної плати, середнього заробітку за час вимушеного прогулу та моральної шкоди) застосовано іншу логіку. Ключова аргументація полягала у наступному: "З урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції), судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод

громадян. Суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку". До того ж, обмеження права професійних спортсменів на судовий захист прямо не передбачено законодавством, а, як вже згадувалось, діяльність третейського спортивного суду не поширюється на вирішення спорів, що випливають з трудових відносин. Далі суд висловив наступну позицію: "...доводи апелянта про те, що позивач порушив порядок оскарження свого звільнення, передбаченого Контрактом, а тому справу слід закрити у зв'язку з невідповідністю спору загальної юрисдикції є необґрунтованим, та таким що порушує норми ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, статей 8, 55, 124 Конституції України, чим фактично позбавляє позивача його конституційного права на судовий захист" (Полтавський апеляційний суд, 2019). Бачимо, що в даному випадку суд не обмежився посиланням на тексти регламентів та розглянув справу з точки зору ймовірного порушення права на судовий захист, що видається більш узгодженим із його конституційною моделлю.

З огляду на наведене доцільним є звернення й до практики ЄСПЛ, що стосується порушення ст. 6 ЄКПЛ. Зокрема у справі Mutu and Pechstein v. Switzerland (від 02.10.2018 року) Суд здійснив розмежування добровільного і "примусового" спортивного арбітражу, виходячи з того, що якщо спортсмен фактично не має реальної можливості відмовитися від такого арбітражу без ризику втратити доступ до професії, то на таке провадження мають поширюватись гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, зокрема вимога щодо публічного слухання (Mutu and Pechstein v. Switzerland, 2018). Однак зауважимо, що у цій справі питання арбітрабельності трудових спорів за національним правом не було предметом дослідження ЄСПЛ, акцент був на оцінці сумісності конкретної моделі спортивного арбітражу із гарантіями ЄКПЛ. Таким чином, вказане рішення не лише не спростовує висновок про заборону третейського розгляду індивідуальних трудових спорів в Україні, але й підсилює позицію щодо неприпустимості позбавлення права професійних спортсменів на судовий захист та необхідності посиленого контролю за справедливістю процедур у спортивних юрисдикціях.

Дискусія і висновки

Таким чином, у підсумку аналіз дозволив дійти до наступних висновків.

Закріплення в трудових договорах (контрактах) та/або регламентних документах суб'єктів сфери фізичної культури і спорту положення про обов'язок утримуватись від вирішення спорів у судах загальної юрисдикції та їхню передачу на розгляд внутрішніх інституцій чи міжнародного спортивного арбітражу фактично формує замкнену систему вирішення спорів у межах автономії спорту.

Зазначене положення можливо інтерпретувати двоюко: 1) як негативне зобов'язання професійного спортсмена відмовитись від права на судовий захист; 2) як арбітражне застереження щодо порядку вирішення спорів. Обидві інтерпретації є проблемними з точки зору дотримання українського законодавства. У першому випадку – через недопустимість обмеження конституційного права на судовий захист у договірному порядку сторонами трудового договору; у другому – через законодавче виключення індивідуальних трудових спорів із підвідомчості третейських судів. Разом з тим, звернення до внутрішніх інституцій вирішення спортивних спорів (які не є ані державними судами, ані третейськими

судами) має розглядатись як особлива добровільна (факультативна) форма захисту трудових прав професійних спортсменів.

Необхідно розрізняти регламентні/дисциплінарні спори, для яких спеціальний порядок вирішення може обґрунтовуватись спортивною автономією, та спори про фундаментальні права (зокрема право на працю), у яких "виключення" юрисдикції державних судів не допускається.

Забезпечення права на судовий захист набуває особливої ваги стосовно неповнолітніх професійних спортсменів, котрі через неповну цивільну дієздатність та складність системи спортивних регламентів перебувають у вразливому правовому становищі. Доступ до державної судової системи має розглядатись як імперативна гарантія ефективного захисту їхніх трудових прав.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Бахуринський, В. (2017). Трудова кабала у формі спортивного контракту. *SAFIR Law & Finance*. <https://safir.ua/labor-bondage-in-the-form-of-a-sports-contract.html>
- Верховна Рада України. (1993). *Про фізичну культуру і спорт* (Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>
- Верховна Рада України. (1996). *Конституція України* (Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Верховна Рада України. (2004). *Про третейські суди* (Закон України від 11.05.2004 р. № 1701-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>
- Дніпровський апеляційний суд. (2025). Постанова від 4 березня 2025 року у справі № 199/7721/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125619433>
- Європейський суд з прав людини. (2018). Справа *Mutu and Pechstein v. Switzerland* (Applications nos. 40575/10 and 67474/10). <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-186828>
- Жмака, В. О. (2025). Стан дотримання трудових прав неповнолітніх професійних спортсменів: аналіз окремої практики вирішення спортивних спорів. *Проблеми законності*, 168, 133–147. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.168.326450>
- Залізко, О. (2021). Органи здійснення спортивного правосуддя. У М. І. Іншин & Я. Я. Мельник (ред.), *Забезпечення соціальних прав у спорті* (с. 241–251). Освіта України.
- Конституційний Суд України. (1997). Рішення № 9-зп від 25 грудня 1997 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97>
- Національний олімпійський комітет України. (2024). *Положення про Спортивний арбітражний суд при НОК України*. <https://noc-ukr.org/pages/structures/sportivnyi-arbitrazhnyi-sud/polozhennya-pro-sos>
- Полтавський апеляційний суд. (2019). Постанова від 23 липня 2019 року у справі № 524/8300/18. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83226901>
- Сільченко, С. О. (2025). До питання про правові засоби захисту трудових прав та інтересів професійних спортсменів. *Юридичний науковий електронний журнал*, 6/2025, 120–123. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/24>
- Українська асоціація футболу. (2024). *Регламент Української асоціації футболу зі статусу і трансферу футболістів*. <https://surl.li/ghznui>

Українська асоціація футболу. (2025). *Дисциплінарні правила Української асоціації футболу*. <https://uaf.ua/files/2025/%D0%94%D0%9F-%D0%A3%D0%90%D0%A4-2025-%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf>

Athayde, A., & Romano Arcuri, A. (2025). Competition law and mandatory arbitration clauses on sports. *SSRN*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5675930>

Conseil de prud'hommes de Paris. (2025). Décision du 16 décembre 2025. https://media.psg.fr/image/upload/v1771575276/De%CC%81cision_CPH_16_de%CC%81cembre_2025_jolc91.pdf

References

- Athayde, A., & Romano Arcuri, A. (2025). Competition law and mandatory arbitration clauses on sports. *SSRN*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5675930>
- Bakhurynskyi, V. (2017). Labor bondage in the form of a sports contract. *SAFIR Law & Finance*. <https://safir.ua/labor-bondage-in-the-form-of-a-sports-contract.html> [in Ukrainian]
- Conseil de prud'hommes de Paris. (2025). Décision du 16 décembre 2025. https://media.psg.fr/image/upload/v1771575276/De%CC%81cision_CPH_16_de%CC%81cembre_2025_jolc91.pdf
- Constitutional Court of Ukraine. (1997). Decision No. 9-zp of December 25, 1997. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97> [in Ukrainian]
- Dnipro Court of Appeal. (2025). Decision of March 4, 2025, in case No. 199/7721/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125619433> [in Ukrainian]
- European Court of Human Rights. (2018). *Mutu and Pechstein v. Switzerland* (Applications nos. 40575/10 and 67474/10). <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-186828>
- National Olympic Committee of Ukraine. (2024). *Regulation on the Sports Arbitration Court under the NOC of Ukraine*. <https://noc-ukr.org/pages/structures/sportivnyi-arbitrazhnyi-sud/polozhennya-pro-sos> [in Ukrainian]
- Poltava Court of Appeal. (2019). Decision of July 23, 2019, in case No. 524/8300/18. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83226901> [in Ukrainian]
- Silchenko, S. O. (2025). On legal means of protection of labor rights and interests of professional athletes. *Juridical scientific and electronic journal*, (6), 120–123. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/24> [in Ukrainian]
- Ukrainian Association of Football. (2024). *Regulations of the Ukrainian Association of Football on the status and transfer of players*. <https://surl.li/ghznui> [in Ukrainian]
- Ukrainian Association of Football. (2025). *Disciplinary rules of the Ukrainian Association of Football*. <https://uaf.ua/files/2025/%D0%94%D0%9F-%D0%A3%D0%90%D0%A4-2025-%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf> [in Ukrainian]
- Verkhovna Rada of Ukraine. (1993). *On physical culture and sport* (Law of Ukraine No. 3808-XII, December 24, 1993). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> [in Ukrainian]
- Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Constitution of Ukraine* (Law of Ukraine No. 254k/96-VR, June 28, 1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2004). *On arbitration courts* (Law of Ukraine No. 1701-IV, May 11, 2004). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15> [in Ukrainian]
- Zalizko, O. (2021). Bodies of sports justice administration. In M. I. Inshyn & Ya. Ya. Melnyk (Eds.), *Ensuring social rights in sport* (pp. 241–251). *Osvita Ukrainy*. [in Ukrainian]
- Zhmaka, V. O. (2025). The state of observance of labor rights of minor professional athletes: Analysis of selected practice of sports dispute resolution. *Problems of legality*, 168, 133–147. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.168.326450> [in Ukrainian]

Отримано редакцією журналу / Received: 13.03.26

Прорецензовано / Revised: 22.03.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Vladyslav ZHMAKA, PhD Student
ORCID ID: 0009-0000-3473-8220
e-mail: vladzhmaka@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RESTRICTIONS ON THE RIGHT OF PROFESSIONAL ATHLETES TO LEGAL PROTECTION IN LABOR DISPUTES

Background. The growing number of labor disputes in professional sport, combined with the historically developed autonomy of sports, highlights the problem of the relationship between internal dispute resolution mechanisms and state judicial jurisdiction. This trend is driven by the widespread inclusion in individual employment contracts of professional athletes and/or in regulatory documents of sports governing bodies of clauses requiring parties to refrain from bringing disputes before courts of general jurisdiction and to submit them instead to internal bodies or international sports arbitration. Such practice may create a risk of disproportionate restriction of the right to judicial protection of labor rights. The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the admissibility of such restrictions in the national legal system.

Methods. The study is based on a comprehensive combination of general scientific and special legal methods. In particular, the formal legal method was used to analyze the norms of national legislation and sports regulations; the systematic approach was used to study the relationship between the principle of sports autonomy and constitutional guarantees of the right to judicial protection; and the comparative legal method was used to compare the practice of resolving labor disputes of professional athletes in national courts and international jurisdiction, in particular the practice of the European Court of Human Rights.

Results. *The study finds that mandatory referral clauses requiring disputes to be resolved exclusively within internal sports bodies or international sports arbitration effectively create a closed dispute-resolution system within sports autonomy. Such clauses may be interpreted either as a negative obligation to waive the right to judicial protection or as an arbitration agreement defining the forum for dispute resolution. It has been proven that both interpretations are problematic in terms of compliance with national legislation. The paper substantiates the need to distinguish between regulatory/disciplinary disputes, for which a special resolution procedure may be established, and disputes concerning fundamental rights (in particular the right to work), where exclusion of state court jurisdiction is not permissible.*

Conclusions. *Recourse to sports dispute-resolution bodies should be treated as a special voluntary (optional) form of labor-rights protection for professional athletes and should not exclude access to state courts. For minor professional athletes, ensuring the right to judicial protection in labor disputes should be an imperative guarantee, given their incomplete legal capacity and vulnerable legal position.*

Keywords: *labor rights, protection of labor rights, minor athletes, right to judicial protection, sports disputes, sports arbitration, minor employees.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 342.7:004.8:070

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-5>

Олег ЗАЯРНИЙ, д-р юрид. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-4549-7201

e-mail: olehzaiarnyi@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ЮРИДИЧНІ МЕЖІ ПРАВОМІРНОГО ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІЯЛЬНОСТІ МЕДІА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Вступ. Стаття присвячена дослідженню юридичних меж правомірного застосування систем штучного інтелекту у діяльності медіа в контексті стрімкого поширення генеративних ШІ-технологій та загострення проблем дезінформації, дипфейків і порушень прав людини.

Актуальність теми публікації зумовлена відсутністю в нормах законодавства України спеціального механізму правового регулювання застосування штучного інтелекту суб'єктами медіа, а також необхідністю узгодження національної практики з вимогами Регламенту ЄС про штучний інтелект (Regulation (EU) 2024/1689), Рамкової конвенції Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права, а також Керівних принципів Ради Європи щодо відповідального впровадження ШІ у журналістиці (2023).

Метою статті є виокремлення та дослідження нормативного, правозастосовного і фактичного критеріїв правомірності застосування систем ШІ суб'єктами медіа, обґрунтування на цій основі пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у відповідній сфері правового регулювання з урахуванням стандартів права ЄС і Ради Європи.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням систем ШІ у медіадіяльності та реалізацією механізму захисту прав і законних інтересів учасників таких відносин.

Методи. У процесі підготовки статті застосовано загальнонаукові методи пізнання: діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, а також спеціальні методи: порівняльно-правовий, нормативно-догматичний, соціологічний та метод правового прогнозування.

Результати. У статті розмежовано нормативний, правозастосовний і фактичний критерії оцінки правомірності застосування ШІ в медіа, досліджено ризикоорієнтований підхід як методологічну основу відповідного правового регулювання. Особливу увагу приділено захисту прав споживачів медіаконтенту на неутручання у приватне та сімейне життя, на доступ до достовірної інформації та на спростування недостовірних відомостей, а також проблематиці протидії дипфейкам як загрози інформаційній безпеці держави.

Висновки. На підставі аналізу європейського досвіду сформульовано рекомендації щодо вдосконалення законодавства України у цій сфері.

Ключові слова: штучний інтелект; медіа; дипфейк; дезінформація; ризикоорієнтований підхід; регулювання штучного інтелекту; інформаційна безпека; права людини; свобода слова.

Вступ

Стрімкий розвиток систем штучного інтелекту (далі – ШІ) зумовив істотну зміну підходів до діяльності медіа. Генеративні ШІ-моделі дозволяють медіа швидко формувати новинні матеріали, відеоролики, аудіозаписи і зображення, достовірність яких практично не поступається продуктам людської творчості.

Водночас ці самі технології перетворюються на потужний інструмент маніпуляції масовою свідомістю, поширення дезінформації та підриву довіри суспільства до медіа. Зазначені явища становлять пряму загрозу конституційним правам і свободам людини, а також інформаційній безпеці держави (Дослідницька служба Верховної Ради України, 2024, с. 1–2).

Документальним підтвердженням масштабів цих загроз є дані авторитетних міжнародних досліджень.

Так, наприклад, Звіт про стан дипфейків (2023) зафіксував збільшення обсягу такого відеоконтенту в мережі Інтернет на 550 % порівняно з 2019 роком (Home Security Heroes, 2023).

У 2023 році в ході виборчої кампанії в Словаччині соціальними мережами поширилися підроблені аудіо-записи, у яких опозиційний лідер нібито обговорював виборчі маніпуляції (International Press Institute, 2023). Випадки протиправного застосування ШІ медіасуб'єктами зафіксовано також під час президентських виборів у США (2024) (Romero-Moreno, 2024, р. 301–302).

Ці факти засвідчують, що ШІ-дезінформація перетворилася на реальний інструмент дестабілізації демократичних інститутів, засіб підриву національної інформаційної безпеки більшості держав світу.

В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України зазначена проблематика набуває особливого значення, оскільки ворожі інформаційні операції активно використовують генеративний ШІ для фальсифікації офіційної позиції державних органів і посадових осіб, а також підриву міжнародної підтримки нашої держави.

З огляду на зазначені виклики міжнародне співтовариство розробило низку нормативних інструментів. Фундаментальне місце серед них займає Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС 2024/1689 від 13 червня 2024 р. про штучний інтелект (AI Act) (Regulation (EU) 2024/1689, 2024) – перший у світі універсальний законодавчий акт у цій сфері, що набрав чинності 1 серпня 2024 р.

Поряд з ним Рада Європи прийняла Рамкову конвенцію про штучний інтелект, права людини, демократію і верховенство права (2024) (Council of Europe Framework Convention, 2024), а Керівний комітет з питань засобів масової інформації та інформаційного суспільства (CDMSI) схвалив Керівні принципи щодо відповідального впровадження систем ШІ у журналістиці (2023) (Council of Europe Guidelines, 2023).

На сьогоднішній день, Україна підписала згаданий Рамкову Конвенцію у 2025 році (Council of Europe Framework Convention, 2024) і активно впроваджує євроінтеграційну

© Заярний Олег, 2026

політику щодо відповідального і безпечного використання систем ШІ у різних сферах суспільного життя.

Разом з тим, відсутність окремого закону з питань регулювання суспільних відносин у сфері розробки і застосування ШІ, зокрема, у медіасфері сприяє вчиненню правопорушень з використанням вказаної технології (Дослідницька служба Верховної Ради України, 2024, с. 2).

Окреслена вище проблематика зумовлює наукову актуальність дослідження юридичних меж правомірності застосування систем ШІ у діяльності медіа, визначення критеріїв такої правомірності крізь призму ризикоорієнтованого підходу, а також формулювання конкретних рекомендацій для удосконалення законодавства України з відповідних питань.

Проблематика правового регулювання застосування ШІ у медіа є досить новим, водночас мало розробленим напрямом наукових досліджень у національній доктрині інформаційного права.

Важливе значення для дослідження порушеної у цій роботі проблематики мають праці К. Порлеццо (Porlezza, 2023). Згаданий дослідник у одній зі своїх праць здійснив систематичний аналіз документів ЄС і Ради Європи, присвячених регулюванню ШІ, та дійшов висновку, що регуляторні рамки щодо ШІ рідко містять спеціальні норми стосовно медіа. У тих суспільних відносинах, де вони прийняті, норми права переважно пов'язані з питаннями дезінформації, захисту персональних даних і прозорості алгоритмів, які використовуються медіа.

На нашу думку, це дослідження є важливим доктринальним орієнтиром для визначення нормативного критерію правомірності застосування ШІ в медіа.

У своїх наукових роботах М. Веале здійснив соціологічний аналіз Акту ЄС "Про штучний інтелект та його попередніх редакцій. На цій основі дослідник продемонстрував, що ризикоорієнтована модель регулювання ЄС фокусується на системах, здатних заподіяти шкоду основоположним правам людини (Weale, 2024). Проте, згаданий законодавчий акт Європейського Парламенту, на думку вченого, залишає невирішеним питання класифікації ризиків стосовно медіасистем (Weale, 2024).

Системний аналіз перетину двох ключових регуляторних документів ЄС проведено у статті В. Енгстрьома та Ф. Хакера (Engström & Hacker, 2025). Згадані автори порівнюють Акт ЄС "Про штучний інтелект" (Regulation (EU) 2024/1689, 2024) і Рамкову конвенцію Ради Європи (Council of Europe Framework Convention, 2024) за трьома основними напрямками: визначення поняття "ШІ", ризикоорієнтований підхід і загальний механізм регулювання відповідного виду суспільних відносин. У своїй роботі дослідники доходять висновку про необхідність їх узгодженого застосування (Engström & Hacker, 2025).

Також, актуальним для контексту України є інше дослідження, присвячене проблемам протидії фактам дезінформації з використанням систем ШІ у сфері діяльності медіа. Автори цього дослідження аналізують прогалини у законодавстві України щодо протидії ШІ-дезінформації та обґрунтовують необхідність запровадження національного механізму, сумісного з стандартами правового регулювання, закладеними у Акті ЄС "Про штучний інтелект" (Tkachuk & Voloshyn, 2025).

У іншій міжнародній науково-дослідній публікації проведений систематизований огляд емпіричних і правових досліджень стосовно ШІ в журналістиці. Авторами відповідної публікації встановлено, що існує чотири основних "хвилі" автоматизації діяльності в медіа сфері – рекомендаційні системи, автоматизоване написання

текстів, аналітика аудиторії та генеративні моделі. Активне застосування медіа вказаних цифрових інструментів, побудованих на основі функціональних можливостей сучасних систем ШІ, фундаментально змінюють правову природу редакційної відповідальності та ставлять питання про розмежування авторських прав на твори, згенеровані людиною і ШІ (Adjin-Tettey et al., 2025).

Метою статті є виокремлення та дослідження нормативного, правозастосовного і фактичного критеріїв правомірності застосування систем ШІ суб'єктами медіа, обґрунтування на цій основі пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у відповідній сфері правового регулювання з урахуванням стандартів права ЄС і Ради Європи.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням систем ШІ у медіа-діяльності та реалізацією механізму захисту прав і законних інтересів учасників таких відносин.

Методи

У процесі підготовки статті застосовано загально-наукові методи пізнання: діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, а також спеціальні методи: порівняльно-правовий, нормативно-догматичний, соціологічний та метод правового прогнозування.

Результати

Медіаіндустрія є однією з галузей, де застосування систем ШІ набуло найбільшого різноманіття.

Виходячи із існуючих результатів аналітичних досліджень порушеної у цій роботі проблематики (Дослідницька служба Верховної Ради України, 2024, с. 3–5), можна виокремити п'ять основних напрямів застосування ШІ в роботі медіа.

1. Автоматизація створення цифрового медіа контенту. Великі мовні моделі дозволяють автоматично генерувати новинні матеріали на основі структурованих даних – фінансової звітності, спортивної статистики, результатів виборів. Такі організації, як Associated Press, Washington Post і BBC, вже практикують автоматизоване написання новин (Дослідницька служба Верховної Ради України, 2024, с. 4). Відповідний процес охоплює не лише написання тексту, але й аудіовізуального контенту, що у поєднанні з технологіями дипфейків набуває особливо небезпечного прояву.

2. Редакційна діяльність і персоналізація контенту. Системи ШІ визначають, який контент демонструвати користувачам, як розділяти матеріали у стрічці новин, коли і кому надсилати сповіщення. Алгоритмічні рекомендаційні системи YouTube, Facebook News Feed і TikTok фактично здійснюють функцію редактора, причому непрозорим і неконтрольованим чином. Дослідники фіксують, що алгоритмічне визначення редакційних пріоритетів призводить до "захоплення інфраструктури", тобто поступової втрати медіа контролю над власною редакційною незалежністю.

3. Автоматизована верифікація фактів і виявлення дезінформації. ШІ-системи застосовуються для виявлення маніпулятивного контенту, перевірки джерел, аналізу метаданих зображень і відео. Разом з тим ці самі технології можуть використовуватися для масштабної генерації дезінформації, що є системною правовою проблемою (Дослідницька служба Верховної Ради України, 2024, с. 4).

4. Синтез і трансформація медіаконтенту. Системи ШІ забезпечують автоматичний переклад, субтитрування, транскрипцію, зміну голосу, заміну зображень та осіб у відео. Ці функції відкривають широкі можливості для маніпуляцій з існуючим контентом, включаючи

виготовлення дипфейків – синтетичних аудіовізуальних матеріалів, у яких реальні особи зображаються такими, що говорять або чинять те, чого вони насправді ніколи не робили. За даними аналітиків, у 2024 році використання дипфейків збільшилось на 118 % порівняно з попереднім звітним роком (Home Security Heroes, 2023).

5. Аналітика медіааудиторії та цільова реклама. ШІ-системи збирають, систематизують і аналізують дані про поведінку користувачів, їхні вподобання, місцезнаходження та соціальні зв'язки. Ці дані використовуються для мікротаргетингу рекламного та редакційного контенту, що породжує серйозні ризики для права на приватність споживачів медіаконтенту.

З позицій правового регулювання медіа відносин важливим є те, що кожен із зазначених напрямів застосування ШІ з боку медіа також був легалізований у актах Ради Європи (Council of Europe Framework Convention, 2024; Council of Europe Guidelines, 2023).

Аналогічний підхід до врегулювання питань застосування ШІ з боку медіа також був легалізований у актах Ради Європи (Council of Europe Framework Convention, 2024; Council of Europe Guidelines, 2023).

Побудова механізму правового регулювання застосування ШІ в медіа сфері на основі ризикоорієнтованого підходу зумовило перед сучасною юридичною наукою завдання з пошуку критеріїв оцінки ступеня застосування вказаної інформаційно-комунікаційної технології різними категоріями учасників медіа відносин.

Спираючись на запропонований нами підхід до врегулювання окресленої проблеми на прикладі застосування систем ШІ у галузі охорони здоров'я (Zaiarnyi, 2019, р. 2569–2570), можна виокремити нормативний, юридичний і фактичний критерії оцінки ступеня правомірності застосування цих технологій у сфері медіа.

Нормативний (регуляторний) критерій оцінки правомірності застосування ШІ у діяльності медіа являє собою систему юридично значущих вимог, закріплених у нормах законодавства, міжнародних договорів і актів м'якого права, відповідність яким є необхідною умовою правомірності відповідної діяльності. Цей критерій є первинним, оскільки саме він формує нормативну основу, що конкретизується правозастосовним і фактичним критеріями.

Для держав-членів ЄС, а у окремій категорії медіа відносин і для України, центральним нормативним актом, який формує основу нормативного критерію оцінки меж правомірного застосування систем ШІ у практиці діяльності медіа є Акт ЄС "Про штучний інтелект" (Regulation (EU) 2024/1689, 2024). Він запроваджує ризикоорієнтовану модель регулювання ШІ. У контексті правового розвитку медіа сфери важливе значення мають такі положення Акту ЄС "Про штучний інтелект": ст. 50 AI Act визначення зобов'язань щодо прозорості для постачальників і користувачів систем ШІ. Зокрема, системи ШІ, що генерують або маніпулюють зображеннями, аудіо-, відеоконтентом, що є дипфейками, зобов'язані розкривати неоригінальний характер такого контенту. Суб'єкти медіа, які застосовують системи ШІ для генерації публікованого контенту, несуть юридичне зобов'язання щодо його маркування. Невиконання цього зобов'язання є самостійною підставою для притягнення до юридичної відповідальності.

При цьому, Акт ЄС "Про штучний інтелект" запровадив офіційне визначення "дипфейку" як штучного або

маніпульованого зображення, аудіо- чи відеоконтенту, що зображає реальних осіб, місця або події і може здатися справжнім (ч. 4 ст. 50). При цьому, згідно з приписами ст. 5 Акту ЄС "Про штучний інтелект", ШІ, які застосовуються для маніпулювання інформаційним простором шляхом створення фіктивних профілів і поширення дезінформації, підпадають під категорію систем "неприйнятного ризику" і підлягають прямій забороні на території ЄС та держав-членів. Починаючи з 2 лютого 2025 р. Ця норма має принципово важливе значення для медіа, які можуть зловживати ШІ для маніпулювання громадською думкою.

На відміну від Акту ЄС "Про штучний інтелект", розрахованого перед усім на застосування в межах юрисдикції ЄС, Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію і верховенство права (Council of Europe Framework Convention, 2024), підписана Україною у травні 2025 року., є першим юридично обов'язковим міжнародним договором з питань ШІ. Конвенція закріплює принципи людиноцентричності, прозорості та підзвітності, недискримінації, верховенства права. Для медіасфери найбільш значущою є вимога сумісності застосування ШІ з гарантіями прав людини, закріпленими у ст. 10 Конвенції Про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950).

Виходячи із системного тлумачення вказаних міжнародно-правових актів Ради Європи, застосування ШІ в медіа не може обмежувати або вводити в оману споживачів медіа контенту.

01 грудня 2023 р. CDMSI Ради Європи прийняв Керівні принципи щодо відповідального впровадження систем ШІ у журналістиці (Council of Europe Guidelines, 2023). Хоча цей документ має характер м'якого права, він є найбільш деталізованим джерелом нормативного критерію правомірності застосування ШІ медіа. Керівні принципи охоплюють повний редакційний цикл та ставлять у центр принцип збереження людського контролю над ключовими редакційними рішеннями і принцип прозорості щодо застосування ШІ для споживачів медіаконтенту.

В Україні на рівні національного законодавства нормативний критерій правомірності застосування ШІ в медіа формується на основі окремих вимог до застосування ШІ, передбачених окремими законами.

Так, зокрема, Закон України "Про медіа" від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX визначив вимоги до діяльності медіа в Україні, спеціальні правила створення і розповсюдження медіа контенту, процедури захисту прав споживачів у цій сфері правового регулювання. Водночас, у нормах згаданого Закону України спеціального регулювання не одержали правовідносини, які виникають у зв'язку із застосуванням систем ШІ у медіа сфері.

Окремі аспекти порушеної проблематики одержали певне законодавче вирішення у Законі України "Про авторське право і суміжні права" у новій редакції від 01.12.2022 року з наступними змінами та доповненнями. Йдеться про порядок визначення авторських і суміжних прав на твори, повністю або частково згенеровані з використанням ШІ.

Відповідно до положень вказаного Закону України, автором визнається лише фізична особа, творчою працею якої створений оригінальний об'єкт авторського права. Водночас, згідно з ч. 1 та 3 ст. 7 згаданого Закону України, охороні підлягає лише форма вираження об'єкта авторських прав, а технології, методи засоби створення таких творів під правову охорону не підпадають.

До того ж, відповідно до ч.1 ст. 33 Закону України "Про авторське право і суміжні права": "Неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою, є об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та створений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта. Твори, створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій, не вважаються неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою" (Закон України "Про авторське право і суміжні права", 2022).

Виходячи із системного тлумачення змісту наведених норм, законодавець чітко розмежував підходи до охорони об'єктів авторських прав, створених як безпосередньо комп'ютерною програмою без творчого внеску фізичної особи, так і залученням комп'ютерних програм для виконання окремих завдань, які не мають вирішального значення для оригінальності об'єкта авторських прав.

Виходячи з такого законодавчого підходу, медіа контент, згенерований ШІ, підпадає під охорону права особливого роду (*sui generis*). Таке законодавче формулювання у контексті діяльності медіа має важливе практичне значення, оскільки дозволяє розмежувати підходи до охорони авторських прав на твори, створені безпосередньо журналістами, редакторами, іншими працівниками і новинними агрегаторами, іншими аналітичними платформами, повністю розробленими на основі ШІ.

Певне доповнення до змісту нормативного критерію оцінки правомірності меж застосування систем ШІ в діяльності медіа вносить Закон України "Про захист персональних даних" від 1 червня 2010 р. № 2297-VI (Закон України "Про захист персональних даних", 2010).

Цей закон визначає загальні вимоги до мети, підстав і процедур обробки персональних даних в усіх сферах суспільного життя, передбачає механізм відновлення порушених прав суб'єктів персональних даних. Не зважаючи на загальну дію норм згаданого Закону України, його положення містять універсальні вимоги до всіх процедур обробки персональних даних, зокрема, для машинного навчання систем ШІ для медіа аналітики.

Водночас, відсутність окремого Закону України "Про основні засади розробки і застосування систем штучного інтелекту" і спеціальних норм у Законі України Про медіа" обумовлює досить фрагментарний зміст нормативного критерію оцінки правомірності меж застосування ШІ в медіа. Ухвалення вказаних законодавчих актів, на нашу думку, могло б сприяти визначенню вимог до моделей систем ШІ в медіа, встановленню підстав і умов застосування цих технологій суб'єктами медіа, закріпленню обмеження до використання штучно згенерованого контенту. Поряд з цим, формування ефективного законодавчого підґрунтя для використання медіа систем ШІ може сприяти впровадженню ризикоорієнтованого підходу у національний медіа простір, стандартизації і моніторингу функціонування відповідних систем.

Правозастосовний (юрисдикційний) критерій правомірності застосування ШІ в медіа являє собою систему вимог, вироблених практикою правозастосовних органів у процесі вирішення конкретних справ, пов'язаних із застосуванням ШІ. Він конкретизує та розкриває нормативний критерій стосовно спеціальних умов медіадіяльності.

У контексті формування вказаного критерію оцінки меж правомірного застосування систем ШІ в діяльності медіа, вагомий внесок у його формування зробив Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ).

ЄСПЛ у своїй практиці виробив розгорнуту доктрину балансу між свободою преси (ст. 10 Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод) і правом на приватне та сімейне життя (ст. 8 цієї Конвенції).

Ця доктрина набула особливо важливого значення для регулювання ШІ в медіа у контексті поширення дезінформації та алгоритмічного профілювання споживачів. Зокрема, у справі "Bărbulescu v. Romania" (Велика Палата, 2017) ЄСПЛ сформулював чотири критерії оцінки правомірності нагляду за комунікаціями: обізнаність особи про нагляд, можливість доступу до змісту повідомлень, обґрунтованість нагляду та наявність адекватних гарантій правового захисту (ECtHR, Bărbulescu v. Romania, 2017).

Наведені критерії за аналогією застосовуються для оцінки систем ШІ, що здійснюють моніторинг і профілювання користувачів медіаплатформ.

Тим самим, ЄСПЛ фактично визначив умови, за наявності яких використання систем ШІ в онлайн медіа може набувати ознак порушення права особи на невтручання у приватне і сімейне життя. З вказаного та ряду інших рішень ЄСПЛ також впливає важлива ознака правозастосовного критерію оцінки меж правомірного застосування ШІ в медіа – обов'язкове інформування споживачів про використання ШІ для створення контенту, повідомлення про можливі ризики, а також забезпечення послідовного людського контролю на всіх стадіях генерування штучного контенту.

Таким чином, правозастосовний критерій оцінки меж правомірного застосування ШІ в медіа ґрунтується на сукупності вироблених практикою ЄСПЛ умов, які конкретизують зміст позитивних і негативних зобов'язань держави за ст. 8 та 10 Конвенції Про захист прав людини і основоположних свобод.

Проведений аналіз нормативного і правозастосовного критеріїв визначення меж правомірного застосування ШІ в медіа, дає нам можливість визначити зміст ще одного критерія. Йдеться про фактичний критерій.

На нашу думку, він являє собою систему реально вжитих суб'єктом медіа організаційних, технічних і процедурних заходів, що відповідають вимогам нормативного та правозастосовного критеріїв. Якщо нормативний критерій встановлює правила, а правозастосовний – їх інтерпретацію, то фактичний критерій означає їхнє реальне дотримання у конкретній редакційній практиці. Він є ключовим індикатором у справах про відповідальність за наслідки застосування ШІ.

Основним елементом фактичного критерію, на наш погляд, є реальне виконання вимог щодо маркування ШІ-контенту.

Згідно зі ст. 50 Акту ЄС "Про штучний інтелект" (Regulation (EU) 2024/1689, 2024) та Керівними принципами Ради Європи (2023) (Council of Europe Guidelines, 2023), медіа зобов'язані забезпечити чітку ідентифікацію контенту, генерованого або суттєво обробленого системами ШІ. Відсутність такого маркування є самостійною підставою для юридичної відповідальності. Водночас практика свідчить, що вимоги маркування сьогодні не виконуються систематично: відмінності між платформами у підходах до маркування ускладнюють ефективне правозастосування.

У зазначеному контексті одним із засобів подолання проблеми приховування факту генерування медіа контенту з використанням систем ШІ або створення недостовірних відомостей у автоматизований спосіб є забезпечення повсюдного людського нагляду за використанням вказаних технологій на всіх стадіях практики функціонування медіа.

Принцип збереження людського нагляду над рішеннями ШІ є наскрізним для положень Акту ЄС "Про

штучний інтелект" (Regulation (EU) 2024/1689, 2024), Рамкової Конвенції Ради Європи (Council of Europe Framework Convention, 2024) та Керівних принципів Ради Європи (2023) (Council of Europe Guidelines, 2023).

Фактично згаданий критерій означає, що остаточне редакційне рішення стосовно публікації контенту, особливо якщо він стосується конкретних осіб, має прийматися людиною (журналістом, відповідальним редактором, тощо).

Якщо медіа делегує це рішення алгоритму ШІ без людського нагляду – це є порушенням фактичного критерію правомірності. Ця вимога узгоджується з принципом редакційної незалежності, закріпленим у Законі України "Про медіа" (ст. 23) (Закон України "Про медіа", 2022).

Дотримання учасниками медіа правовідносин умов, які охоплюються фактичним критерієм передбачає впровадження внутрішніх редакційних ШІ-політик, проведення оцінки ризиків перед впровадженням систем ШІ у редакційну політику, а також призначення відповідальної особи за дотримання відповідних вимог – за аналогією з інститутом відповідального за захист персональних даних запровадження якого передбачено Законом України "Про захист персональних даних".

Таким чином, на сьогоднішній день в нормах національного і міжнародного права, а також практиці ЄСПЛ було вироблено систему критеріїв, за якими може оцінюватися правомірність застосування систем ШІ в діяльності медіа. Разом з тим, враховуючи відсутність спеціального механізму правового регулювання суспільних відносин у цій сфері, вагомого значення набуває зміст фактичного критерію. Це пов'язано з тим, що на сьогоднішній день в Україні зазначена законодавча прогалина часто усувається за допомогою локальних актів медіа, зокрема, редакційної політики, а також правила відповідального використання ШІ при створенні чи розповсюдженні медіа контенту.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки та рекомендації.

1. Правомірність застосування систем ШІ у медіа-діяльності є комплексним правовим феноменом, що визначається єдністю нормативного, правозастосовного і фактичного критеріїв. В Україні нормативний критерій формується на основі вимог Рамкової конвенції Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію і верховенство права, Керівних принципів Ради Європи щодо ШІ у журналістиці, а також вимог Акту ЄС "Про ШІ" у транскордонних відносинах. Правозастосовний критерій визначається практикою ЄСПЛ, Верховного Суду та Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення України. Фактичний критерій означає реальну інституціоналізацію відповідних вимог у редакційній діяльності медіасуб'єктів.

2. Ризикоорієнтований підхід, запроваджений AI Act, є методологічною основою визначення правових меж застосування ШІ в медіа. Рівень юридичних зобов'язань медіа пропорційний ступеню ризику для прав і свобод людини, який несе обрана ним система ШІ.

Загалом, системи ШІ, які застосовуються для генерації та поширення дипфейків у аудіовізуальних чи друкованих медіа, на нашу думку мають бути віднесені до технологій з істотним ступенем ризику для прав і свобод споживачів медіа контенту. Такі системи потребують перед своїм публічним застосуванням обов'язкового позначення про відповідні ризики. При цьому, самим споживачам має бути гарантовано право вибору форми і змісту медіа контенту, а також належний

правовий захист від протиправного алгоритмічного впливу з боку ШІ.

3. На сьогоднішній день найбільш гострою проблемою у сфері застосування ШІ в медіа є поширення дипфейків, що загрожує належній охороні і реалізації природних прав громадян на невтручання у приватне і сімейне життя, на доступ до інформації, на об'єктивну і повну поінформованість про діяльність інших осіб щодо носія відповідного права. В умовах збройної агресії проти України застосування дипфейків для поширення дезінформації утворює додаткові загрози інформаційній безпеці держави, що потребує прямої нормативної відповіді у спеціальному законодавстві.

4. Проведене дослідження дає нам також підстави констатувати, що законодавство України потребує удосконалення у таких основних напрямках:

- прийняття спеціального Закону України "Про основні засади розробки і регулювання систем штучного інтелекту" також внесення окремих доповнень до Закону "Про медіа", якими має бути закріплено визначення "системи ШІ", "дипфейку", "синтетичного контенту", встановлено вимоги до їх маркування у медіа, узгоджені з Актом ЄС "Про штучний інтелект";

- покладення на Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення функцій спеціального національного регулятора у сфері застосування ШІ медіа, зокрема повноважень щодо нагляду за дотриманням вимог маркування ШІ-контенту та протидії поширенню дипфейків;

- законодавче запровадження права споживача медіаконтенту на отримання інформації про застосування ШІ при створенні контенту, що безпосередньо його стосується, – за аналогією з правом на пояснення автоматизованого рішення за ст. 223агальною регламенту ЄС "Про захист персональних даних";

- закріплення у Кримінальному кодексі України та в Законі "Про медіа" спеціальної відповідальності за свідоме виготовлення та поширення дипфейків, які завдають реальної шкоди репутації приватної особи або загрожують інформаційній безпеці держави;

- визначення медіасуб'єктів, що впроваджують системи ШІ, суб'єктами "першої черги" для участі у пілотних проектах регуляторних "пісочниць", передбачених Дорожньою картою регулювання ШІ в Україні.

На нашу думку, реалізація запропонованих рекомендацій дозволить Україні суттєво наблизити національне законодавство до стандартів ЄС у сфері регулювання ШІ, забезпечити ефективний захист прав споживачів медіаконтенту та зміцнити інформаційну безпеку держави в умовах сучасних кіберзагроз.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Верховна Рада України. Дослідницька служба. (2024). *Інформаційна довідка щодо використання штучного інтелекту в медіа: потенціал і ризики*. <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33465.pdf>
- Європейський суд з прав людини. (2017, 5 вересня). *Bărbulescu v. Romania* [Велика Палата]. Заява № 61496/08. <https://hudoc.echr.coe.int>
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.: ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. (1997). Відомості Верховної Ради України, 40, ст. 263.
- Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2811-20>
- Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI. (2010). Відомості Верховної Ради України, 34, ст. 481.
- Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX. (2022). Відомості Верховної Ради України, 32, ст. 83.
- Adjin-Tettey, T. D., Anichebe, A., Asante-Agyekum, B., Buabeng, M., & Yartey, D. (2025). Artificial intelligence and journalism: A systematic

bibliometric and thematic analysis of global research. *Computers in Human Behavior*. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2025.108707>

Council of Europe. (2024). Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS No. 225). <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/225>

Council of Europe, Steering Committee on Media and Information Society. (2023). Guidelines on the responsible implementation of artificial intelligence (AI) systems in journalism. <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/-/guidelines-on-the-responsible-implementation-of-artificial-intelligence-ai-systems-in-journalism>

Engström, V., & Hacker, P. (2025). Regulating AI from Europe: A joint analysis of the AI Act and the Framework Convention on AI. *The Theory and Practice of Legislation*. <https://doi.org/10.1080/20508840.2025.2492524>

Home Security Heroes. (2023). 2023 state of deepfakes: Realities, threats, and impact. <https://www.securityhero.io/state-of-deepfakes>

International Press Institute. (2023). Slovakia: Deepfake audio of Denník N journalist offers worrying example of AI abuse. <https://ipi.media/slovakia-deepfake-audio-of-dennik-n-journalist-offers-worrying-example-of-ai-abuse/>

Porlezza, C. (2023). Promoting responsible AI: A European perspective on the governance of artificial intelligence in media and journalism. *Communications*, 48(3), 370–394. <https://doi.org/10.1515/commun-2022-0091>

Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). (2024). Official Journal of the European Union, L 2024/1689. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>

Romero-Moreno, F. (2024). Generative AI and deepfakes: A human rights approach to tackling harmful content. *International Review of Law, Computers & Technology*, 38(3), 297–326. <https://doi.org/10.1080/13600869.2024.2324540>

Tkachuk, O., & Voloshyn, O. (2025). Countering AI-powered disinformation through national regulation: Learning from the case of Ukraine. *PMC*. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11747593/>

Weale, M. (2024). Possible harms of artificial intelligence and the EU AI act: Fundamental rights and risk. *Journal of Risk Research*, 27(9), 1127–1143. <https://doi.org/10.1080/13669877.2024.2350720>

Zaiarnyi, O. A. (2019). Assessment criteria for the lawfulness of artificial intelligence technologies application in health care. *Wiadomości Lekarskie*, 72(12/2), 2568–2572.

References

Verkhovna Rada of Ukraine. Research Service. (2024). Information note on the use of artificial intelligence in media: Potential and risks [in Ukrainian]. <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33465.pdf>

European Court of Human Rights. (2017, September 5). *Bărbulescu v. Romania* [Grand Chamber]. Application No. 61496/08. <https://hudoc.echr.coe.int>

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950, ratified by the Law of Ukraine of 17.07.1997. (1997). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 40, Art. 263 [in Ukrainian].

On Copyright and Related Rights: Law of Ukraine of 01.12.2022 No. 2811-IX. (2022) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2811-20>

On Personal Data Protection: Law of Ukraine of June 1, 2010 No. 2297-VI. (2010). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 34, Art. 481 [in Ukrainian].

On Media: Law of Ukraine of December 13, 2022 No. 2849-IX. (2022). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 32, Art. 83 [in Ukrainian].

Adjin-Tettey, T. D., Anichebe, A., Asante-Agyekum, B., Buabeng, M., & Yartey, D. (2025). Artificial intelligence and journalism: A systematic bibliometric and thematic analysis of global research. *Computers in Human Behavior*. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2025.108707>

Council of Europe. (2024). Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS No. 225). <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/225>

Council of Europe, Steering Committee on Media and Information Society. (2023). Guidelines on the responsible implementation of artificial intelligence (AI) systems in journalism. <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/-/guidelines-on-the-responsible-implementation-of-artificial-intelligence-ai-systems-in-journalism>

Engström, V., & Hacker, P. (2025). Regulating AI from Europe: A joint analysis of the AI Act and the Framework Convention on AI. *The Theory and Practice of Legislation*. <https://doi.org/10.1080/20508840.2025.2492524>

Home Security Heroes. (2023). 2023 state of deepfakes: Realities, threats, and impact. <https://www.securityhero.io/state-of-deepfakes>

International Press Institute. (2023). Slovakia: Deepfake audio of Denník N journalist offers worrying example of AI abuse. <https://ipi.media/slovakia-deepfake-audio-of-dennik-n-journalist-offers-worrying-example-of-ai-abuse/>

Porlezza, C. (2023). Promoting responsible AI: A European perspective on the governance of artificial intelligence in media and journalism. *Communications*, 48(3), 370–394. <https://doi.org/10.1515/commun-2022-0091>

Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). (2024). Official Journal of the European Union, L 2024/1689. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>

Romero-Moreno, F. (2024). Generative AI and deepfakes: A human rights approach to tackling harmful content. *International Review of Law, Computers & Technology*, 38(3), 297–326. <https://doi.org/10.1080/13600869.2024.2324540>

Tkachuk, O., & Voloshyn, O. (2025). Countering AI-powered disinformation through national regulation: Learning from the case of Ukraine. *PMC*. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11747593/>

Weale, M. (2024). Possible harms of artificial intelligence and the EU AI act: Fundamental rights and risk. *Journal of Risk Research*, 27(9), 1127–1143. <https://doi.org/10.1080/13669877.2024.2350720>

Zaiarnyi, O. A. (2019). Assessment criteria for the lawfulness of artificial intelligence technologies application in health care. *Wiadomości Lekarskie*, 72(12/2), 2568–2572.

Отримано редакцією журналу / Received: 16.04.26

Прорецензовано / Revised: 31.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Oleh ZAIARNYI, DSc (Law), Prof.

ORCID ID: 0000-0003-4549-7201

e-mail: olehzaiarnyi@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEGAL BOUNDARIES OF THE LAWFUL USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS IN MEDIA ACTIVITIES: EUROPEAN EXPERIENCE AND PROPOSALS FOR UKRAINE

Background. The article examines the legal boundaries of the lawful use of artificial intelligence systems in media activities against the backdrop of the rapid proliferation of generative AI technologies and the intensification of challenges associated with disinformation, deepfakes, and violations of human rights.

The relevance of the topic is determined by the absence within Ukrainian legislation of a dedicated mechanism for the legal regulation of artificial intelligence use by media entities, as well as by the need to align national practice with the requirements of Regulation (EU) 2024/1689 on Artificial Intelligence (the EU AI Act), the Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law, and the Council of Europe Guidelines on Responsible Implementation of Artificial Intelligence in Journalism (2023).

The aim of the article is to identify and analyse the normative, law-enforcement, and factual criteria of the lawfulness of AI system use by media entities, and on that basis to formulate proposals for the improvement of Ukrainian legislation in the relevant area of legal regulation, having regard to the standards of EU law and the law of the Council of Europe.

Methods. In the course of preparing the article, general scientific methods of cognition were employed – the dialectical, systemic-structural, and formal-logical methods – together with specialised legal methods: the comparative-legal, normative-dogmatic, and sociological methods, as well as the method of legal forecasting.

Results. The article draws a distinction between the normative, law-enforcement, and factual criteria for assessing the lawfulness of AI use in media, and examines the risk-based approach as the methodological foundation of the corresponding legal regulation. Particular attention is devoted to the protection of media consumers' rights to non-interference in private and family life, to access to reliable information, and to the refutation of inaccurate information, as well as to the problem of countering deepfakes as a threat to the information security of the state. Based on an analysis of European experience, recommendations are formulated to improve Ukrainian legislation in this field.

Conclusions. *The research confirms that the legal regulation of AI in media should combine a risk-based approach with effective safeguards for human rights, transparency, and accountability. Further alignment of Ukrainian legislation with EU standards is essential to ensure responsible AI use, protect media consumers, and counter the risks posed by deepfakes and other forms of synthetic content.*

Keywords: *artificial intelligence; media; deepfake; disinformation; risk-based approach; artificial intelligence regulation; information security; human rights; freedom of expression.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 347.965:174(477:4)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-6>

Ганна КЛИМЕНКО, асп.

ORCID ID: 0009-0007-4008-3102

e-mail: climenkoanna@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ПРИСЯГИ У МЕХАНІЗМІ ДОСТУПУ ДО ПРОФЕСІЇ АДВОКАТА

Вступ. Присяга адвоката є одним із елементів механізму доступу до адвокатської професії, що поєднує нормативний, процедурний та символічний виміри. В умовах євроінтеграційних прагнень України та системних викликів цей інститут набуває особливої актуальності. Зокрема, поширення практики набуття статусу адвоката колишніми суддями, прокурорами та працівниками правоохоронних органів з превентивних міркувань свідчить про наявність законодавчої прогалини, що підриває інституційну незалежність і доброчесність адвокатури. Метою статті є комплексний аналіз правової природи та функціонального значення присяги адвоката в Україні, виявлення системних недоліків її законодавчого регулювання та обґрунтування пропозицій щодо їх усунення з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу.

Методи. Дослідження ґрунтується на комплексі загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод і метод системного аналізу застосовувалися при з'ясуванні правової природи присяги. Формально-юридичний метод і метод порівняльного аналізу використовувалися під час дослідження текстів присяг різних правничих професій в Україні. Метод аналізу судових рішень забезпечив дослідження практики Верховного Суду щодо несумісності статусів. Порівняльно-правовий метод уможливив вивчення зарубіжного досвіду регулювання інституту присяги адвоката в країнах ЄС.

Результати. Встановлено, що присяга адвоката принципово відрізняється від присяг суддів і прокурорів: вона зосереджена на захисті прав і свобод людини, а не на служінні державі, що зумовлює її несумісність з іншими правничими присягами. Велика Палата Верховного Суду підтвердила неприпустимість одночасного перебування особи під дією двох конкуруючих присяг, однак ця позиція не усунула законодавчої прогалини, що дозволяє набувати статус адвоката представникам інших правничих професій, перебуваючи під присягою. Порівняльний аналіз засвідчив, що в більшості країн Європейського Союзу присяга адвоката є обов'язковою складовою доступу до професії та супроводжується публічною урочистою процедурою.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує необхідність реформування інституту присяги адвоката в Україні у двох взаємопов'язаних напрямках. По-перше, чинний формальний підхід до процедури складання присяги, що зводиться до простого підписання тексту, потребує суттєвого вдосконалення шляхом запровадження урочистої публічної церемонії з використанням державних символів, що відповідало б практиці країн Європейського Союзу і сприяло б підвищенню інституційного авторитету адвокатури та глибшому усвідомленню новими адвокатами своєї професійної місії. По-друге, з метою усунення законодавчої прогалини щодо доступу до професії оптимальна модель для України має поєднувати законодавчу заборону для суддів, прокурорів і працівників правоохоронних органів набувати статус адвоката протягом п'яти років з моменту звільнення з механізмом часткового зарахування попереднього правничого стажу після спливу цього строку, що є пропорційним, відповідає стандартам Ради Європи та не знецінює практичний досвід, набутий у суміжних правничих професіях.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, доступ до професії адвоката, присяга, доброчесність.

Вступ

У сучасних правових системах присяга виступає одним із ключових інструментів, що символізує офіційне входження особи до певної професійної спільноти. Вона поєднує у собі нормативний, процедурний та символічний виміри, слугуючи актом визнання зобов'язання дотримуватись принципів та правил, на яких ґрунтується та чи інша професія. В адвокатурі, як самею правової інституції, що є невід'ємним елементом системи правосуддя та призначений передусім для захисту прав і свобод людини від будь-яких посягань, цей акт набуває особливої ваги.

Присяга як юридичний феномен відома правовій науці давно. Однак в контексті досліджень інституту адвокатури вона, як правило, розглядається або побіжно — у рамках загального вивчення статусу адвоката, або як суто обрядовий елемент прийняття до професії, позбавлений самостійного правового значення.

Актуальність дослідження. Питання вдосконалення механізму доступу до адвокатської професії набуло особливої актуальності в контексті євроінтеграційних прагнень України. Звіти Європейської Комісії про прогрес України на шляху до членства в ЄС системно вказують на необхідність реформування інституту

адвокатури, особливо в частині процедури доступу до професії, складовою якої є складання присяги.

Актуальність дослідження зумовлена кількома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, чинне законодавство України не містить чіткого порядку складання присяги адвоката, що знижує її символічне, виховне та інституційне значення. По-друге, в умовах євроінтеграційного курсу України нагальною потребою приведення стандартів доступу до адвокатської професії у відповідність до практики держав-членів Європейського Союзу. Крім того, зафіксована у Тіньовому звіті до розділу 23 Звіту Європейської комісії щодо України тенденція перетворення адвокатури на "притулок" для колишніх суддів, прокурорів і представників правоохоронних органів свідчить про наявність системної законодавчої прогалини, яка підриває інституційну незалежність та доброчесність адвокатури. Усе це актуалізує потребу комплексного наукового аналізу правової природи присяги адвоката, її місця в механізмі доступу до професії та перспектив удосконалення відповідного законодавства.

Метою статті є комплексний аналіз правової природи та функціонального значення присяги адвоката в Україні, виявлення системних недоліків її законодавчого

регулювання та обґрунтування пропозицій щодо їх усунення з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- розкрити правову природу та багатовимірну сутність присяги як юридичного феномену;
- здійснити порівняльний аналіз текстів присяг судді, прокурора, працівника поліції, державного службовця та адвоката в Україні з метою виявлення їхньої концептуальної відмінності;
- дослідити практику Верховного Суду щодо несумісності адвокатської присяги з присягами інших правничих професій;
- проаналізувати законодавче регулювання та процедуру складання присяги адвоката в окремих країнах ЄС;
- виявити системні прогалини у правовому регулюванні доступу до адвокатської професії в Україні та обґрунтувати пропозиції щодо їх усунення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі складенням присяги як обов'язкового елементу набуття права на здійснення адвокатської діяльності в Україні та країнах Європейського Союзу.

Предмет дослідження складають положення чинного законодавства України, що регулюють порядок складання присяги адвоката та інших професій, практика Верховного Суду щодо несумісності статусів, законодавство та практика окремих країн-членів Європейського Союзу щодо інституту присяги адвоката.

Методи

Дослідження ґрунтується на комплексі загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, застосування яких визначалося конкретними дослідницькими завданнями.

На першому етапі, при аналізі правової природи присяги та з'ясуванні її сутнісних ознак, використовувалися діалектичний метод і метод системного аналізу, що дозволили розглянути присягу як цілісне явище у єдності її нормативного, процедурного та символічного вимірів, а також у зв'язку з іншими правовими інститутами.

На другому етапі, під час дослідження текстів присяг судді, прокурора, працівника поліції, державного службовця та адвоката в Україні, застосовувався формально-юридичний метод, який забезпечив точний аналіз нормативних приписів, та метод порівняльного аналізу, що уможливив виявлення концептуальних відмінностей між присягами залежно від правової природи відповідного інституту.

На третьому етапі, який передбачав дослідження практики Верховного Суду, використовувався метод аналізу судових рішень, що дозволив виявити правові позиції суду щодо несумісності адвокатської присяги з присягами інших правничих професій та з'ясувати, чи усувають ці позиції наявні законодавчі прогалини.

Під час дослідження зарубіжного досвіду застосовувався порівняльно-правовий метод, що дозволив виявити спільні тенденції та відмінності в регулюванні інституту адвокатської присяги в країнах ЄС, а також встановити можливості імплементації окремих підходів в українське законодавство.

Результати

Інститут присяги у правничих професіях традиційно розглядається як символічно-правовий акт, що закріплює готовність особи дотримуватися високих етичних стандартів та виконувати свої професійні обов'язки відповідально й сумлінно. Присяга має подвійну природу: з одного боку, це формальна юридична процедура, що засвідчує факт набуття відповідного статусу, з іншого –

акт публічного зобов'язання перед суспільством, який виходить за межі суто правових категорій.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови присяга визначається як урочиста офіційна обіцянка додержувати певних зобов'язань, клятва вірності певній справі (Бусел, 2005). Це визначення підкреслює дві ключові складові: нормативну та моральну. З одного боку, присяга виступає формалізованим актом, який має офіційний характер і передбачає обов'язок додержуватись встановлених правил чи зобов'язань. З іншого боку, вона має глибоко етичний вимір, оскільки містить елемент особистої клятви вірності певній справі чи цінностям. Саме поєднання правового зобов'язання і моральної відповідальності вирізняє присягу серед інших юридичних процедур та надає їй особливого значення у професіях, що ґрунтуються на довірі суспільства, зокрема в адвокатурі.

Як слушно зауважував М. Маськовіта, присяга є юридичним фактом, що являє собою здійснення офіційної обіцянки дотримуватися і виконувати права і обов'язки відповідно до посади, визначальний момент зміни спеціального правового статусу суб'єктів і здійснюваний в особливому ритуальному порядку на основі спеціалізованих символічних дій (Маськовіта, 2015, с. 171). Це визначення акцентує увагу на трьох взаємопов'язаних вимірах присяги: 1) *нормативному* – як юридичний факт, що фіксує виникнення або зміну спеціального статусу, і підсилює обов'язковість прав та обов'язків; 2) *процедурному* – як формалізований ритуал з визначеним суб'єктом прийняття та порядком вчинення; 3) *символічному* – як акт публічного самообмеження й лояльності до професійних цінностей.

Таким чином, присяга не лише маркує момент допуску до професії, а й слугує джерелом підвищених стандартів доброчесності та підставою для дисциплінарної відповідальності у разі відступу від задекларованих зобов'язань, зміцнюючи довіру суспільства до інституту. Цим вона суттєво відрізняється від інших формальних процедур допуску до професії – складання іспитів, проходження стажування тощо.

В українській правовій системі закріплено декілька видів професійних присяг, серед яких, зокрема, можна виділити присягу судді, прокурора, адвоката, працівника поліції, державного службовця. Кожна з них відображає специфіку відповідної професійної діяльності та ціннісні пріоритети інституту.

Присяга державного службовця зосереджується на відданості Українському народові, дотриманні Конституції та законів, повазі до прав і свобод людини та гідному виконанні обов'язків (Верховна Рада України, 2015а). Основний акцент зроблено на лояльності до держави та сумлінному виконанні покладених функцій, що формує основу довіри громадян до державної служби.

В свою чергу, присяга працівника поліції поєднує служіння Українському народові з обов'язком захищати права і свободи людини, а також вимогою з гідністю нести звання поліцейського (Верховна Рада України, 2015б). Акцент зроблено на практичному вимірі – охороні громадського порядку й безпеки як щоденного обов'язку представника правоохоронного органу.

Відповідно до положень Конституції України, адвокатура разом із судовою владою та прокуратурою утворює систему правосуддя. Присяги представників цих інститутів фіксують їхні ключові обов'язки та ціннісні орієнтири, тому надалі доцільно послідовно проаналізувати тексти присяг судді, прокурора та адвоката.

Згідно статті 57 Закону України "Про судоустрій і статус суддів", присяга судді підкреслює обов'язок діяти об'єктивно, безсторонньо та справедливо, підкорюючись виключно закону й принципу верховенства права:

"Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя" (Верховна Рада України, 2016).

Таким чином, суддівська присяга акцентує увагу на інституційній автономії судової влади та вимозі уникати дій, які можуть підірвати авторитет правосуддя.

Присяга прокурора, в свою чергу, спрямована на захист інтересів держави та суспільства поряд із охороною прав і свобод людини:

"Я, (прізвище, ім'я, по батькові), вступаючи на службу в прокуратуру, присвячую свою діяльність служінню Українському народові і України та урочисто присягаю:

- неухильно додержуватися Конституції та законів України;

- сумлінним виконанням своїх службових обов'язків сприяти утвердженню верховенства права, законності та правопорядку;

- захищати права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства і держави;

- постійно вдосконалювати свою професійну майстерність, бути принциповим, чесно, сумлінно і неупереджено виконувати свої обов'язки, з гідністю нести високе звання прокурора" (Верховна Рада України, 2014).

Особливої уваги в контексті даного дослідження заслуговує присяга адвоката. Відповідно до статті 11 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" її зміст виглядає наступним чином:

"Я, (ім'я та прізвище), урочисто присягаю у своїй адвокатській діяльності дотримуватися принципів верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності, правил адвокатської етики, чесно і сумлінно забезпечувати право на захист та надавати правничу допомогу відповідно до Конституції України і законів України, з високою відповідальністю виконувати покладені на мене обов'язки, бути вірним присязі" (Верховна Рада України, 2012).

Аналіз наведених вище присяг дозволяє виявити принципову відмінність адвокатської присяги від інших. Якщо судді й прокурори присягають служити державі та суспільству, здійснювати функції від імені держави чи в її інтересах, то адвокат присягає забезпечувати право на захист та надавати правничу допомогу кожній особі. Ця відмінність не є випадковою, адже вона відображає природу адвокатури як самоврядного недержавного інституту, покликаного стояти на захисті особи, у тому числі від держави. Ця особливість зумовлює також несумісність присяги адвоката з присягами інших професій.

Водночас слід зазначити, що на відміну від інших професійних присяг, процедура складання присяги адвоката законодавчо детально не врегульована. Як у Законі України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність", так і у актах органів адвокатського самоврядування відсутні чіткі правила чи порядок її складання, не визначено вимог щодо форми чи умов проведення, а також не передбачено жодних урочистих елементів. Фактично процедура зводиться лише до підписання адвокатом

тексту присяги, який зберігається радою адвокатів регіону, тоді як її копія видається самому адвокату.

Цілком слушною видається позиція Н. Бакаянкової щодо необхідності затвердження Радою адвокатів України спеціального порядку прийняття присяги, який надасть їй належного змістовного значення. Зокрема, церемонію слід проводити в раді адвокатів регіону в урочистій обстановці з обов'язковою присутністю державних символів України. Передувати складанню присяги має вступна промова голови ради адвокатів регіону, яка має окреслити місію адвокатури та значення професійної доброчесності (Бакаянкова, 2017). На думку науковиці, до участі варто запрошувати представників органів державної влади, суду, правоохоронних органів, засобів масової інформації, а також рідних і близьких особи, що складає присягу. Текст присяги має проголошуватися голосно, чітко, стоячи, у діловому вбранні, як вияв поваги до професії. Після проголошення доцільно виконати Державний Гімн України, який усі учасники слухають стоячи. Запровадження такої процедури дозволить кандидатам глибше усвідомити значущість вступу до професії, підкреслить її суспільне призначення та закріпить етичні стандарти, на яких ґрунтується авторитет адвокатури.

Однак, не лише відсутність чітко регламентованої процедури складання присяги є недоліком існуючої системи доступу до професії адвоката в Україні. Набагато суттєвішою проблемою є відносна легкість набуття та подальшого зупинення статусу адвоката, що зумовила поширення практики його набуття представниками інших правничих професій радше у превентивних цілях, ніж для здійснення реальної професійної діяльності в адвокатурі.

Тіньовий звіт до розділу 23 "Правосуддя та фундаментальні права" Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році зафіксував тривожну тенденцію перетворення адвокатури на "притулок" для суддів, прокурорів, представників правоохоронних органів та інших посадовців, а також для осіб із високим репутаційним ризиком, зокрема фігурантів журналістських розслідувань [Тіньовий звіт..., 2024, с. 175]. Подібна практика підриває професійну доброчесність, розмиває етичні стандарти та породжує ризики зловживання процесуальними гарантіями, що, зрештою, знижує суспільну довіру до адвокатури й актуалізує потребу посилення фільтрів доступу та перевірок доброчесності.

Порушена у Звіті проблема не є новою для українського правозастосування та вже ставала предметом розгляду Верховного Суду. У справі №822/1309/17 Велика Палата Верховного Суду вирішувала питання про те, чи є статус судді таким, що обмежує право на доступ до професії адвоката.

Суд дійшов до висновку, що незважаючи на відсутність прямої законодавчої заборони суддям отримувати свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, сам зміст поняття адвокат, суб'єкт адвокатської діяльності, а також механізм отримання такого свідоцтва свідчать про те, що процес набуття статусу адвоката, як і сама адвокатська діяльність є несумісними зі статусом судді. Водночас Велика Палата Верховного Суду звертала увагу на те, що у випадку складання присяги адвоката та отримання особою, яка є суддею, свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, така особа одночасно буде перебувати під дією двох присяг – судді та адвоката, а отримавши свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, особа, яка є суддею, окрім Закону України "Про судоустрій і статус суддів",

підпадає також під дію Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність", що є недопустимим, оскільки ставить під сумнів незалежність цих двох інститутів один від одного (Велика Палата Верховного Суду, 2021а).

Аналогічний підхід Велика Палата Верховного Суду застосувала у справі № 826/9606/17, під час розгляду якої розглядалось питання щодо обмеження права працівника органів прокуратури на доступ до професії адвоката. Так, Велика Палата Верховного Суду дійшла до висновку, що особа, яка перебуває на посаді прокурора, не може займатися адвокатською діяльністю або виконувати іншу оплачувану роботу. Складаючи присягу прокурора, особа свідомо приймає всі обмеження, які покладаються на неї спеціальним законом, у тому числі заборону суміщення перебування на посаді прокурора з адвокатською діяльністю. Намір проходити процедури кваліфікаційного іспиту, стажування та отримати свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю перебуваючи на посаді прокурора, є завідомо нелегітимним наміром, оскільки прогнозовано призводить до виникнення обставин несумісності. У випадку отримання особою, яка є прокурором, свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та складення присяги адвоката, така особа одночасно опиняється під дією двох присяг – прокурора та адвоката, що не є можливим, оскільки їхні тексти суперечать один одному та прямо порушують як незалежність прокурора, так і принципи здійснення адвокатської діяльності – незалежність та конфіденційність (Велика Палата Верховного Суду, 2021б).

Варто зазначити, що до винесення цих рішень позиція Ради адвокатів України, викладена у рішенні від 13.06.2016 року № 166, була протилежною, оскільки стверджувалось, що особа, стосовно якої існують обставини несумісності, за умови виконання інших вимог законодавства, може бути допущена до складання кваліфікаційного іспиту. Ні Закон України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність", ні відповідне Положення не містили прямої заборони щодо проходження стажування адвоката особою, яка здійснює діяльність, несумісну з адвокатською (Рада адвокатів України, 2016).

Відповідно, згідно з попередньою позицією Ради адвокатів України, особа, яка успішно склала кваліфікаційний іспит, але продовжувала здійснювати діяльність, несумісну з адвокатською, могла проходити стажування для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. Такий підхід фактично допускав поєднання статусів, що згодом було спростовано Верховним Судом.

В. Заборовський справедливо не поділяв відповідну позицію органів адвокатського самоврядування та зазначав, що не зрозуміло, по-перше, як вказані особи взагалі будуть проходити стажування як один з етапів набуття такого статусу (або ж якою буде якість такого стажування), а по-друге, чи взагалі буде дотримана вимога Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність", якою забороняється для ряду посадових осіб набувати статус адвоката протягом трьох років з дня звільнення за порушення присяги чи вчинення корупційного правопорушення. В свою чергу, науковець запропонував встановити заборону особі, яка набула статус адвоката, представляти інтереси будь-якої іншої особи у справах (зокрема, у судах), в яких іншою стороною є орган (органи), в якому (яких) вона працювала, не менше ніж протягом трьох років з дня припинення попередньої такої її діяльності (Заборовський, 2017).

Водночас автором цієї статті не підтримується запропонований підхід. Вважаємо, що адресне обмеження на представництво є складним для належного контролю та

має високий ризик декларативності, до того ж воно не усуває первинний конфлікт ролей на етапі доступу до професії. З огляду на це, на нашу думку, більш ефективним є запровадження іншого превентивного механізму: встановлення законодавчої заборони працівникам правоохоронних органів, прокуратури та суддям набувати право на заняття адвокатською діяльністю, у тому числі допускати до складення кваліфікаційного іспиту та проходити стажування, протягом п'яти років з моменту звільнення. Такий підхід, на нашу думку, краще забезпечує відокремленість інституцій, мінімізує ризики реального чи уявного конфлікту інтересів, підсилює незалежність та безсторонність адвокатури й водночас є контрольованим. Варто також додати, що п'ятирічний строк виконував би адаптаційну функцію, оскільки надавав би колишнім прокурорам і працівникам правоохоронних органів час для переорієнтації професійного мислення від парадигми обвинувачення до позиції захисту інтересів клієнта та знизив би ризик неформального впливу на колишніх колег у правоохоронній системі. Такий проміжок часу сприяє формуванню належної професійної дистанції й підвищує стандарти незалежності та доброчесності адвокатської діяльності.

У більшості країн Європейського Союзу інститут присяги адвоката також розглядається як обов'язковий елемент набуття права на здійснення адвокатської діяльності. Її складання має не лише процедурне, а насамперед етичне й символічне значення, оскільки вважається актом публічного підтвердження готовності особи дотримуватися принципів незалежності, доброчесності та служіння праву. Через присягу адвокат не просто отримує професійний статус, а засвідчує свою приналежність до спільноти, яка керується спільними моральними цінностями та правилами поведінки.

Так, у Франції її текст надзвичайно лаконічний, проте концентрує ключові принципи професії: "Я присягаю, як адвокат, виконувати свої обов'язки з гідністю, сумлінністю, незалежністю, чесністю та людяністю" (Loi n° 71-1130..., 1971).

Дещо іншу концептуальну вагу має присяга в Люксембурзі. Перед внесенням до реєстру адвокатів, за поданням голови колегії адвокатів або його представника, майбутні адвокати складають перед Касаційним судом присягу такого змісту: "Я присягаю на вірність Великому Герцогу, на послух Конституції та законам держави; не відступати від поваги до судів; не радити і не відстоювати жодної справи, яку я не вважаю справедливою у своїй душі та совісті" (Loi du 10 août..., 1991). Така формула демонструє тісний зв'язок між професійною незалежністю та моральною відповідальністю перед власним сумлінням – рису, що історично відрізняє європейську адвокатуру від технократичного підходу до захисту.

У Польщі присяга адвоката фіксує обов'язок усіма силами сприяти захисту прав і свобод громадян та зміцненню правопорядку Республіки Польща, сумлінно й ретельно виконувати професійні обов'язки відповідно до закону, неухильно зберігати професійну таємницю та керуватися у діяльності принципами гідності, чесності, справедливості й соціальної справедливості (Ustawa..., 1982).

В Італії цей інститут формально іменується не "присягою", а "урочистим зобов'язанням" (*impegno solenne*), хоча фактично є її функціональним еквівалентом. Законодавство Італії про адвокатуру також визначає форму, в якій адвокат виголошує присягу на публічному засіданні: "Усвідомлюючи гідність адвокатської професії та її суспільну функцію, зобов'язуюся з чесністю, честю та старанністю дотримуватися обов'язків адвоката

задля цілей правосуддя та на захист довірителя у формах та відповідно до принципів нашого правопорядку" (Legge..., 2012).

Таким чином, у країнах Європейського Союзу присяга адвоката є обов'язковою складовою доступу до професії: публічним зобов'язанням дотримуватися незалежності та доброчесності, яке водночас формалізує професійну ідентичність і підтримує довіру до адвокатури.

Дискусія і висновки

Інститут присяги є багатофункціональним механізмом, що поєднує юридичний, процедурний та етичний виміри. Аналіз текстів присяг працівників поліції, суддів, прокурорів та адвокатів засвідчує їхню адаптацію до специфіки кожної професії. Присяги суддів і прокурорів акцентують увагу на служінні державі, верховенстві права та захисті суспільних інтересів, тоді як адвокатою присяга зосереджена на захисті прав і свобод людини та принципі незалежності, що підкреслює унікальну роль адвокатури як недержавного самоврядного інституту. Така відмінність зумовлює принципову несумісність присяги адвоката з присягами інших правничих професій, що підтверджується практикою Верховного Суду. Водночас, рішення Верховного Суду хоч і підтвердили, що одночасне перебування особи під дією двох конкуруючих присяг і двох несумісних правових режимів є неприпустимим, однак це не усунуло законодавчу прогалину, яка дозволяє колишнім представникам відповідних професій набувати статус адвоката одразу після звільнення чи під час перебування на посаді.

Зазначена законодавча прогалина стала предметом наукової дискусії, у межах якої сформувалися два конкуруючих підходи до її усунення.

Перший передбачає адресне обмеження: адвокату забороняється представляти інтереси клієнтів у справах, де іншою стороною є орган, в якому він раніше працював, протягом щонайменше трьох років. Проте цей підхід є складним для практичного контролю, має суттєвий ризик декларативності та, головне, не усуває первинний конфлікт ролей на етапі доступу до професії.

Більш системним видається другий підхід, який полягає у запровадженні законодавчої заборони для суддів, прокурорів і працівників правоохоронних органів набувати статус адвоката протягом п'яти років з моменту звільнення. Він діє превентивно на вході до професії та виконує адаптаційну функцію, сприяючи переорієнтації професійного мислення від парадигми обвинувачення до позиції захисту.

Водночас варто враховувати, що у більшості країн ЄС правничі професії є спорідненими, а досвід, набутий в одній із них, береться до уваги при вступі до іншої. Так, у Франції, Німеччині та Іспанії суддівський чи прокурорський стаж може слугувати підставою для спрощення окремих кваліфікаційних вимог при вступі до адвокатури. Утім жодна з цих систем не відмовляється від певного перехідного періоду чи інституційної дистанції.

З огляду на це, оптимальна модель для України мала б поєднувати встановлення мінімального перехідного строку з механізмом часткового зарахування попереднього правничого стажу після його спливу, що є пропорційним, відповідає стандартам Ради Європи та не знецінює практичний досвід, набутий у суміжних правничих професіях.

Разом з цим, відсутність чіткої законодавчої регламентації процедури складання адвокатської присяги в Україні применшує її символічне та етичне значення. Формальний підхід, обмежений підписанням тексту без публічного ритуалу, не сприяє формуванню у адвоката

глибокого усвідомлення професійної місії та відповідальності перед суспільством. Запровадження урочистої процедури з використанням державних символів і публічним характером церемонії узгоджувалося б із практикою більшості країн Європейського Союзу.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Баканова, Н. М. (2017). Функціональні та організаційні основи адвокатури України [Дисертація доктора юридичних наук, Національний університет "Одеська юридична академія"]. <http://hdl.handle.net/11300/7640>
- Бусел, В. Т. (Ред.). (2005). Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Перун.
- Велика Палата Верховного Суду. (2021). Постанова від 10.02.2021 р. у справі № 822/1309/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. <https://reyestr.court.gov.ua>
- Велика Палата Верховного Суду. (2021). Постанова від 14.04.2021 р. у справі № 826/9606/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. <https://reyestr.court.gov.ua>
- Верховна Рада України. (2012). Про адвокатуру та адвокатську діяльність (Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
- Верховна Рада України. (2014). Про прокуратуру (Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
- Верховна Рада України. (2015б). Про Національну поліцію (Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
- Верховна Рада України. (2015а). Про державну службу (Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
- Верховна Рада України. (2016). Про судоустрій і статус суддів (Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
- Заборовський, В. В. (2017). Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні [Дисертація кандидата юридичних наук, ДВНЗ "Ужгородський національний університет"].
- Маськовіта, М. М. (2015). Теоретико-правовий аналіз поняття "Присяга". Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки, (827), 167–171. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/vnulpurn_2015_825_29.pdf
- Рада адвокатів України. (2016). Рішення від 13.06.2016 р. № 166.
- Тінювий звіт до розділу 23 "Правосуддя та фундаментальні права" Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. (2024). Zmina. <https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/09/tinovyj-zvit-rozdiil-23-yes-ukrayina.pdf>
- Legge 31 dicembre 2012, n. 247. Nuova disciplina dell'ordinamento della professione forense. (2012). Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana, n. 15. <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2012-12-31:247>
- Loi du 10 août 1991 sur la profession d'avocat (consolidée au 01.02.2024). (1991). Legilux. <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/1991/08/10/n3/consolide/20240201>
- Loi n° 71-1130 du 31 décembre 1971 portant réforme de certaines professions judiciaires et juridiques. (1971). Légifrance. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006902768
- Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze. (1982). Lex. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/prawo-o-adwokaturze-16790926>
- References**
- Bakaianova, N. M. (2017). Funktsionalni ta orhanizatsiini osnovy advokatury Ukrainy [Doctoral dissertation, National University "Odesa Law Academy"] [in Ukrainian]. <http://hdl.handle.net/11300/7640>
- Busel, V. T. (Ed.). (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Perun [in Ukrainian].
- Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine. (2021a). Resolution of February 10, 2021 in case No. 822/1309/17. Unified State Register of Court Decisions [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua>
- Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine. (2021b). Resolution of April 14, 2021 in case No. 826/9606/17. Unified State Register of Court Decisions [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua>
- Legge 31 dicembre 2012, n. 247. Nuova disciplina dell'ordinamento della professione forense [Law No. 247 of 31 December 2012. New regulation of the legal profession]. (2012). Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana, n. 15 [in Italian]. <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2012-12-31:247>
- Loi du 10 août 1991 sur la profession d'avocat (consolidée au 01.02.2024). (1991). Legilux [in French]. <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/1991/08/10/n3/consolide/20240201>

Loi n° 71-1130 du 31 décembre 1971 portant réforme de certaines professions judiciaires et juridiques. (1971). Légifrance [in French]. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006902768

Maskovita, M. M. (2015). Teoretyko-pravovyi analiz poniattia "Prysiaha" [Theoretical and legal analysis of the concept of "Oath"]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Seriya: Yurydychni nauky, (827), 167–171 [in Ukrainian]. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnulpurn_2015_825_29.pdf

Council of Advocates of Ukraine. (2016). Resolution No. 166 of 13.06.2016 [in Ukrainian].

Shadow Report to Chapter 23 "Justice and fundamental rights" of the European Commission Report on Ukraine 2023. (2024). Zmina [in Ukrainian]. <https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/09/tinovyj-zvit-rozdil-23-yes-ukrayina.pdf>

Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze. (1982). Lex [in Polish]. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/prawo-o-adwokaturze-16790926>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [On the Bar and legal practice] (Law of Ukraine No. 5076-VI, July 5, 2012) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). Pro prokuraturu [On the Prosecutor's Office] (Law of Ukraine No. 1697-VII, October 14, 2014) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2015a). Pro derzhavnu sluzhbu [On civil service] (Law of Ukraine No. 889-VIII, December 10, 2015) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2015b). Pro Natsionalnu politsiu [On the National Police] (Law of Ukraine No. 580-VIII, July 2, 2015) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2016). Pro sudoustrii i status suddiv [On the judiciary and the status of judges] (Law of Ukraine No. 1402-VIII, June 2, 2016) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

Zaborovskiy, V. V. (2017). Pravovyi status advokata v umovakh stanovlennia hromadianskoho suspilstva ta pravovoi derzhavy v Ukraini [Legal status of a lawyer in the conditions of formation of civil society and the rule of law in Ukraine] [Candidate of Legal Sciences dissertation, Uzhhorod National University] [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 15.03.26

Прорецензовано / Revised: 08.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Hanna KLYMENKO, PhD Student

ORCID ID: 0009-0007-4008-3102

e-mail: climenkoanna@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE LEGAL SIGNIFICANCE OF THE OATH IN THE PROCESS OF ADMISSION TO THE PROFESSION OF ADVOCATE

Background. The advocate's oath is one of the elements of the mechanism for gaining access to the legal profession, combining normative, procedural and symbolic dimensions. In the context of Ukraine's European integration aspirations and systemic challenges, this institution is becoming particularly relevant. In particular, the growing practice of former judges, prosecutors and law enforcement officers acquiring the status of advocate for precautionary reasons indicates the existence of a legislative loophole that undermines the institutional independence and integrity of the legal profession. The aim of this article is to provide a comprehensive analysis of the legal nature and functional significance of the advocate's oath in Ukraine, identify systemic shortcomings in its legislative regulation, and justify proposals to address them, drawing on the experience of European Union countries.

Methods. The study is based on a combination of general scientific and specialised legal methods. The dialectical method and the method of systemic analysis were applied in determining the legal nature of the oath. The formal-legal method and comparative analysis were used to examine the texts of oaths for various legal professions in Ukraine. The method of analysing court decisions enabled the study of the Supreme Court's practice regarding the incompatibility of statuses. The comparative-legal method facilitated the study of foreign experience in regulating the advocate's oath across EU countries.

Results. It has been established that the advocate's oath differs fundamentally from those of judges and prosecutors: it focuses on protecting human rights and freedoms rather than on service to the state, rendering it incompatible with other legal oaths. The Grand Chamber of the Supreme Court confirmed that it is impermissible for a person to be bound by two competing oaths simultaneously; however, this position has not eliminated the legislative loophole that allows representatives of other legal professions to acquire the status of an advocate whilst under oath. A comparative analysis has shown that in most European countries, the advocate's oath is a mandatory component of access to the profession and is accompanied by a public, solemn ceremony.

Conclusions. The present study demonstrates the need to reform the institution of the advocate's oath in Ukraine in two interrelated areas. Firstly, the current formal approach to the oath-taking procedure, which amounts to a simple signing of the text, requires substantial improvement through the introduction of a solemn public ceremony involving the use of state symbols, which would be in line with the practice of European Union countries and would contribute to enhancing the institutional authority of the legal profession and fostering a deeper understanding among new lawyers of their professional mission. Secondly, in order to address the legislative gap regarding access to the profession, the optimal model for Ukraine should combine a statutory prohibition on judges, prosecutors and law enforcement officers acquiring the status of an advocate for a period of five years from the date of their dismissal with a mechanism for the partial recognition of prior legal experience after the expiry of this period, which is proportionate, complies with Council of Europe standards and does not devalue the practical experience gained in related legal professions.

Keywords: lawyer, legal profession, access to the legal profession, oath, integrity, advocate.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 347.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-7>

Іванна КОЗАР, магістр

ORCID ID: 0009-0001-7510-6948

e-mail: ivannakozar04@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУТНІСТЬ СПОРУ ПРО ПРАВО В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Вступ. Дослідження присвячено актуальній проблематиці визначення сутності, правової природи, структури та ролі категорії "спір про право" в цивільному процесі України. Аналізується її значення для розмежування видів проваджень (позовного, окремого та наказного). Звертається увага на відсутність єдиного підходу в науковій доктрині, неоднозначність тлумачення в судовій практиці та недосконалість законодавчих норм. Особливо розглядаються проблеми, які виникають через невизначеність цієї категорії, а також її вплив на ефективність цивільного судочинства, забезпечення доступу до правосуддя та формування єдності правозастосування. Метою статті є розвиток наукових напрацювань у досліджуваній сфері та сприяння підвищенню рівня правової обізнаності серед фахівців у галузі права.

Методи. У статті використано метод формально-логічний, діалектичний, порівняльно-правовий методи, що дозволило комплексно, цілісно дослідити значення категорії "спір про право" у цивільному судочинстві України.

Результати. Встановлено етимологічні та доктринальні підходи до поняття "спір про право". Визначено структуру спору про право (суб'єкти, об'єкт, предмет, матеріальна та процесуальна складові, умови виникнення та результати). Доведено, що спір про право є детермінантою позовного провадження та критерієм відмежування від непозовних проваджень. Особливу увагу приділено аналізу судової практики, зокрема і Європейського суду з прав людини, результатом чого стало виявлення проблеми встановлення наявності спору про право в межах окремого провадження.

Висновки. На даний момент існують проблеми пов'язані з відсутністю єдиного визначення поняття "спір про право" та його структури, а також з неоднозначним застосуванням у судовій практиці. Для вдосконалення участі цієї категорії в цивільному процесі України запропоновано власне визначення та структуру, а також розпочати розробку чітких критеріїв наявності або відсутності спору про право.

Ключові слова: спір про право, цивільний процес, окреме провадження, позовне провадження, судова практика.

Вступ

Актуальність дослідження зумовлена тим, що попри значну кількість наукових праць, у сучасній юридичній літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття "спір про право", його структури, моменту виникнення, а також критеріїв відмежування від суміжних правових категорій. Крім того, законодавство не містить легального визначення цього поняття, а судова практика нерідко наповнює його різним змістом залежно від процесуального контексту.

Постановка проблеми: категорія "спір про право" є однією з фундаментальних в науці цивільного процесуального права, яка виникає внаслідок конфлікту інтересів між суб'єктами правовідносин щодо існування, змісту, реалізації суб'єктивних прав та обов'язків. У межах сучасного цивільного судочинства значення цієї категорії виходить за межі суто матеріально-правового змісту, оскільки наявність або відсутність спору про право визначає вибір відповідної процесуальної форми розгляду справи, зокрема розмежування між позовним, наказним та окремим провадженням. На даний момент існують проблеми з визначенням змісту даної правової категорії, структурних елементів, а також питання, пов'язані з різним тлумаченням "спору про право" у практиці органів судової влади.

Мета і завдання даної роботи полягають у аналізі сутності, правової природи та змісту поняття спору про право, визначення його структури, дослідженні існуючих в науці підходів до визначення "спору про право"; існування в різних провадженнях у цивільному судочинстві, а також з'ясування ролі та значення цієї категорії у правовій теорії та практиці застосування норм права; аналізі рішень суду з приводу використання і тлумачення даної категорії у практиці.

Методи

Для досягнення мети дослідження використано такі методи, як-от формально-логічний, порівняльний, системно-структурний та діалектичний. Формально-логічний метод було застосовано для аналізу нормативних положень Цивільного процесуального кодексу України, що регулюють здійснення судочинства у різних провадженнях, а також для з'ясування змісту категорії "спір про право" у законодавчому та доктринальному аспектах. **Діалектичний метод** дозволив виявити взаємозв'язок між матеріально-правовою природою спору про право та процесуальними формами його вирішення, а також сформулювати висновки щодо ролі цієї категорії у сучасному цивільному судочинстві. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення наукових підходів до визначення поняття спору про право, а також для аналізу особливостей його прояву в позовному, наказному й окремому провадженнях.

Результати

Наукові підходи до визначення поняття "спір про право".

Етимологія слова спір має різні пояснення. Згідно тлумачного словника української мови спір, по-перше, визначається як словесне змагання; обговорення чогонебудь двома або кількома способами, в якому кожна зі сторін обстоює свою думку, свою правоту, а, по-друге, як взаємні домагання володіння чимось, щодо володіння чимнебудь, посідання чогось і т. ін., вирішувані переважно судом. Отже, існує визначення спору в двох значеннях: а) сперечання, змагання, суперечка та, б) домагання, вимагання чогонебудь в судовому порядку. При цьому друге значення, очевидно, є похідним від першого. Ю. В. Білоусов зазначає, що спір про право характеризує такий стан правовідносин, коли між сторонами

© Козар Іванна, 2026

існують певні розбіжності з приводу наявності, змісту та обсягу прав та обов'язків, здійснення яких є неможливим без судового втручання (Білоусов, 2005).

Також існує наукова позиція, відповідно до якої під спором про право розуміють "певний стан суб'єктивного права" і зазначається, що спір є "суть суперечності, конфлікту, протиборства сторін", спір поділяється на матеріальний та процесуальний (Фурса, 1999). На нашу думку, дана теза сформульована доволі абстрактно, а тому потребує певної конкретизації. По-перше, дана характеристика спору про право не розкриває в чому саме полягає стан суб'єктивного права, які його ознаки, особливості. Згідно тлумачного словника української мови стан- це обставини, умови, в яких хто-, що-небудь перебуває, існує; ситуація, зумовлена певними обставинами, умовами. Видається, що таке тлумачення спору про право, без належного уточнення, може бути занадто широким. По-друге, не кожен конфлікт чи суперечність між особами має правовий характер. Спір про право виникає лише тоді, коли конфлікт стосується наявності, змісту, обсягу або способу реалізації конкретного суб'єктивного права чи юридичного обов'язку і має юридичне значення. Отже, необхідно підкреслювати саме правову природу такого конфлікту.

М. І. Балюк і Д. Д. Лупеник під спором про право розуміють спір, перешкоду у здійсненні цивільного права, яка згідно із законом може бути усунена за допомогою суду; наявність спору про право виникає в тому разі, коли одна сторона стверджує про наявність в неї відповідного права, а інша-про його відсутність (Балюк, Лупеник, 2008).

А. В. Нижний вказує, що основними положеннями щодо спору про право є такими: по-перше, вирішення спорів про право становить сутність позовного провадження; по-друге, спір про право не може вирішуватись у межах окремого або наказного провадження. Тобто в межах цивільного процесуального законодавства спір про право є єдиною та цілісною категорією, яка дозволяє відмежувати справи позовного провадження від справ окремого та наказного провадження. Він доходить висновку, що щодо категорії "спір про право" спостерігається ситуація, коли внаслідок еволюції правового регулювання її зміст змінився настільки, що перестав відповідати слову, яке її позначає. Так, при дослідженні цього поняття слід виходити насамперед не з лексичного значення слова "спір", а з природи правовідносин, які на сьогодні у правозастосовній практиці позначаються терміном "спір про право". (Нижний, 2015, с.26-34)

Н. Ю. Сакара доходить висновку, що наявні позиції щодо дефініції такої правової категорії як "спір про право" можна об'єднати у шість груп. В такому випадку критерієм для класифікації, з позиції вченої, виступає зміст "спору про право". Так, по-перше, спір про право ототожнюється з правопорушенням або перешкодами в здійсненні права; по-друге, він характеризується як правовідношення (охоронне або ж організаційно-охоронне, або таке, що виникає в результаті пред'явлення вимоги, "конфліктне") або певний стан регулятивного правовідношення; по-третє, спір про право розглядають як засіб захисту, тобто вважається, що він набуває властивостей юридичної категорії лише з моменту його заяви заінтересованою особою в певному порядку; згідно з четвертим підходом, спір про право визначають як юридичний склад, що утворюється внаслідок накопичення кількох юридичних дій (також бездіяльності) сторін цивільних правовідносин. Нау-

ковцями, визначення яких можна об'єднати в п'яту групу, під спором про право пропонується розуміти суперечки, розбіжності волевиявлень, конфлікти між суб'єктами правовідносин щодо їх прав та обов'язків, а згідно з шостою позицією, цим терміном позначається твердження хоча б одного з учасників спору про наявність певного матеріального правовідношення між суб'єктами спору та про порушення або оспорування його, заявника, суб'єктивного права іншим суб'єктом спору. (Сакара, 2017, с.63–68)

В цілому погоджуючись з висновками вченої щодо найбільшої обґрунтованості визначень поняття, наданих п'ятою та шостою групою науковців варто додати, що такі інтерпретації зосереджують увагу саме на сутності правової категорії, яка аналізується в роботі, а також вони звертають увагу на одну з важливіших ознак спору – наявності протилежних правових позицій у сторін. Отже, спір про право не зводиться лише до протистояння чи конфлікту інтересів між суб'єктами правовідносин. Він виступає правовою формою прояву цього протиборства – упорядкованою, юридично значущою суперечністю, яка може бути остаточно розв'язана лише через застосування належних процесуальних механізмів компетентними органами (судом) або уповноваженими особами в межах цивільного судочинства. Така правова форма не лише забезпечує захист порушених, оспорюваних чи невизнаних суб'єктивних прав і інтересів, а й виконує важливу сигнальну функцію: виникнення спору про право є чітким індикатором наявних прогалин у законодавстві, недостатнього або неналежного регулювання суспільних відносин.

Структура спору про право. Даний аспект не є достатньо вивченим в науці цивільного процесуального права. Проте кожне правове вище має свою будову. Тому в контексті дослідження варто проаналізувати структуру спору про право. Варто за доцільне розпочати з аналізу структури спору з позицій конфліктології. В сучасній конфліктології існують різні погляди щодо структури конфліктів, але більшість конфліктологів виокремлюють наступні основні елементи структури: 1) учасники (сторони); 2) умови конфлікту; 3) предмет та об'єкт конфлікту; 4) образи (відображення предмету конфлікту у свідомості суб'єкта конфліктної взаємодії) конфліктної ситуації; 5) можливі дії учасників конфлікту; 6) результати конфліктної взаємодії. (Іванов, Іванова, 2004) Фахівці з юридичної конфліктології виділяють невід'ємні елементи юридичного конфлікту: суб'єкти (учасники) конфлікту, об'єкт конфлікту; просторові параметри конфлікту; результати конфліктної взаємодії. Учасниками конфлікту можуть бути фізичні особи (громадяни, іноземці, особи без громадянства та ін.), юридичні особи, посадові особи, органи держави, органи місцевого самоврядування та держава в цілому. Об'єкт юридичного конфлікту – суспільні відносини, що регулюються й охороняються правом (матеріальні й нематеріальні блага, інтереси). Просторові параметри юридичного конфлікту – територія, на якій відбувається конфлікт. Для того, щоб правильно оцінити роль знову долучених до конфлікту осіб, необхідно знати часові межі конфлікту (тривалість конфлікту, його початок і кінець). (Кім, Лаврухін, 2018)

А. О. Дика у своїй роботі зазначає, що спір про право як і будь яке правовідношення, включає в себе суб'єктів (осіб, що беруть участь у ньому), об'єкт (конкретне матеріальне або нематеріальне благо), предмет спору (протиборство), юридичний зв'язок суб'єктів з об'єктом і предметом спору (самі права і обов'язки суб'єктів та

підстави їх виникнення). Для наявності спору про право має існувати дві сторони, які не просто заперечують наявність права в іншій особі, але вони мають також володіти правами або встановлюване право породжуватиме для них певні обов'язки. Тому очевидно, що для виявлення наявності спору про право недостатньо, щоб хтось просто спорив про права іншої особи, а такий спір повинен мати місце між правоздатними і дієздатними особами, які мають пряму заінтересованість у результатах розгляду справи та наявності протилежних інтересів у результаті розгляду справи. Вчена пропонує концепцію, відповідно до якої спір включає в себе дві складові: матеріальну і процесуальну. Матеріальна складова правового спору зводиться до матеріально-правової вимоги, об'єктивованої в форму претензії, заяви, позову тощо, яку учасник правовідносин, який вважає, що його інтереси знаходяться в суперечності з інтересами іншої особи, пред'являє такій особі (матеріальна складова правового конфлікту) і/або третій незаінтересованій стороні. Процесуальна складова правового спору полягає в наявності правовідносин, процесуальної взаємодії, спрямованої на вирішення виниклого спору, між ініціатором спору і особою, до якої була подана вимога. Можна, помітити, що даний автор ототожнює поняття спору про право і правового спору. В підсумку зазначено, що матеріальний та процесуальний аспекти спору про право нерозривно пов'язані між собою, оскільки для захисту порушених суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів існує необхідність звернення із матеріально-правовою вимогою до суду, внаслідок чого виникають процесуальні правовідносини (Дика, 2017).

На нашу думку, така позиція є доволі цікавою, логічною, проте потребує критичного осмислення і висловлення деяких зауважень. Насамперед, як вже зазначалось вище, концепція розуміння спору про право як правовідношення не є достатньо виправданою з огляду на низку факторів, наприклад, порушення єдності прав та обов'язків як однієї з ознак правовідносин під час виникнення конфлікту (в одній стороні може виникати право, але в іншій стороні не виникне кореспондуючий обов'язок), спір про право радше фіксує розрив юридичних позицій сторін; спір про право може виникати і у ситуації, коли між його сторонами попередньо не існувало жодних правовідносин.

Н. Ю. Сакара вказує, що у структурі спору про право варто виділяти предмет, підставу та зміст. Предметом спору є певні суб'єктивні права, свободи чи інтереси. Останнім, по-перше, має бути притаманна правова невизначеність, зумовлена як наявністю сумнівів щодо їх існування, так і обсягу, сфери дії або способу реалізації. При цьому спірними можуть виступати як питання права, так і питання факту, зокрема юридичного тлумачення тієї чи іншої норми права. По-друге, результат вирішення спор має бути визначальним для таких суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, а не мати лише незначний зв'язок або віддалені наслідки. По-третє, суб'єктивне право, свобода чи інтерес, з приводу яких виникає спір, хоча б на "спірних" підставах має визнаватися в законодавстві. Підставами спору є обставини, що спричинили правову невизначеність суб'єктивних прав, свобод чи інтересів. При цьому, якщо виникнення останніх безпосередньо залежить від вчинення певних дій або настання передбачених законом подій, спір не може виникнути, доки зазначені юридичні факти не будуть мати місце. Такі обставини мають бути "справжніми" та "серйозними", щоб не утворювалося

враження, що вимоги є необґрунтованими та безпідставними. Зміст спору, в свою чергу, становить когнітивна інтерпретація особою (ініціатором спору) наявності порушення, невизнання чи оспорювання її суб'єктивних прав, свобод чи інтересів протилежною стороною, що тягне за собою їх невизначеність й, як наслідок, перешкоджає реалізації суб'єктивних прав, хоча не обов'язково, щоб все наведене мало місце. Іншими словами, вистачить того, щоб ініціатор спору вважав, що все вищезазначене має місце й допущено особою, до якої висуваються вимоги. При цьому визначення такої особи є обов'язковим, оскільки інакше спору не виникає, він може мати місце лише за наявності двох сторін. (Сакара, 2017, с. 63–68)

Щодо змісту спору, дана концепція, по суті, закріплює суб'єктивістський підхід: достатньо того, щоб ініціатор спору вважав свої права порушеними, – і спір вже існує. Цей підхід породжує ризик зловживання процесуальними правами та штучного ініціювання спорів. Тому вважаємо за необхідне доповнити характеристику змісту спору об'єктивним корективом: когнітивна інтерпретація ініціатора, хоча й є достатньою для виникнення спору, не може бути свідомо позбавленою будь-якого правового підґрунтя.

Отже, структура спору про право є багатокомпонентною та поєднує як загальні елементи конфлікту, так і специфічні юридичні ознаки, зумовлені його правовою природою. До основних структурних елементів спору про право доцільно віднести: суб'єктів спору, об'єкт спірних правовідносин; умови виникнення, протікання спору і результати взаємодії сторін.

Спір про право в позовному, окремому і наказному провадженні. Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК України) в частині 2 статті 19 вказує, що цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного); 3) окремого провадження. Згідно з частиною 1 статті 293 ЦПК України окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. А частина 6 статті 294 ЦПК України закріплює правило, відповідно до якого якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Якщо звернутися до положень законодавства, що регулюють позовне провадження, то частина 4 статті 19 ЦПК України визначає перелік справ, які можуть розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження, а також містить норму, яка закріплює, що загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

Спрямування позовного провадження на вирішення спору про право виступає найбільш визначальною ознакою цього порядку, на яку звертають увагу практично всі вчені процесуалісти в теорії цивільного процесу. Її відсутність в окремому та наказному провадженні вказує, що спір про право виступає детермінантою проваджень цивільного судочинства, в межах яких вирішується

цивільна справа по суті. Спір про право не тільки виступає матеріально-правовим критерієм розмежування проваджень у цивільному процесі. Він організовує цивільні процесуальні правовідносини в позовному провадженні в єдину систему. Весь порядок розгляду та вирішення цивільних справ позовного провадження націлений на врегулювання чи вирішення спору про право (Бобрик, Савчин, 2025, с. 51).

Також в юридичній літературі зустрічаються позиції, згідно з якими відсутність спору про право в наказному та окремому провадженні у цивільному судочинстві має наслідком не поширення на дані види проваджень п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод (Комаров, Сакара, 2007, с. 15). Вважаємо таку тезу не зовсім виправдану. В якості аргументації варто звернутися до рішень Європейського суду з прав людини, який надає "живе" тлумачення нормам Конвенції у процесі розгляду скарг, оскільки враховує не лише умови за яких даний міжнародно-правовий акт було прийнято, але й важливі виклики сучасності. Наприклад, у рішенні "Наталія Михайленко проти України" від 30 серпня 2013 року, яке стосувалося порушення пункту 1 статті 6 та статті 13 ЄКПЛ, в частині того, що заявниці не могла подати заяву про поновлення її цивільної дієздатності через дискримінаційні положення чинного на той момент ЦПК України, Європейський суд з прав людини вказав, що пункт 1 статті 6 Конвенції гарантує кожному право на подання до суду скарги, пов'язаної з його або її правами та обов'язками цивільного характеру. На це "право на суд", в якому право на доступ до суду є одним з його аспектів, може посылатися кожен, хто небезпідставно вважає, що втручання у реалізацію його або її прав цивільного характеру є неправомірним, та скаржитися на те, що відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції йому не було надано жодних можливостей подати до суду скаргу. В пункті 32 даного рішення Європейський Суд з прав людини робить важливе, з моєї точки зору, застереження: "більш того, Конвенція призначена для гарантування не теоретичних або примарних прав, а прав практичних та ефективних. Це особливо стосується гарантій, закріплених статтею 6 Конвенції, з огляду на визначне місце, яке у демократичному суспільстві займають право на справедливий суд разом з усіма гарантіями за цією статтею". ЄСПЛ розглядає не тільки справи, які пов'язані безпосередньо з наявністю спору про право, але й робить висновок, що ЄКПЛ повинна бути гарантом забезпечення захисту прав та свобод людини у сучасному світі. Якщо говорити про "спір про право" в окремому провадженні, то, перш за все варто зазначити, що в науковій літературі відсутність спору про право завжди розглядається як основний критерій виокремлення даного порядку розгляду справ. В частині 2 статті 293 ЦПК України наводиться виключний перелік справ, які на думку законодавця, характеризуються відсутністю спору про право між сторонами, до них, зокрема, віднесено справи про: усиновлення, надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх тощо.

Як зазначає О. О. Грабовська цивільні справи, що підлягають вирішенню в порядку окремого провадження, вельми вирізняються одна від одної предметно, суб'єктом складом, доказовою базою тощо, але їх об'єднує така правова характеристика як відсутність спірних

правовідносин. Та якщо немає спору між учасниками справи, то логічним є виникнення сумніву щодо обґрунтованості судового порядку вирішення справ окремого провадження. Проте, з огляду на категорії цивільних справ, які підлягають розгляду судами в порядку окремого провадження, видаються логічними міркування про те, що суспільство визнає правильним та доцільним саме судовий порядок захисту окремих прав, свобод чи інтересів, й саме рішення суду є тим актом, який найбільш якісно виконає певну функцію в певній сфері правовідносин (Грабовська, 2025).

Згідно з частиною 3 статті 294 ЦПК України "справи окремого провадження розглядаються судом з дотриманням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені цим розділом". В контексті відсутності спору про право в окремому провадженні, важливо проаналізувати також і зміст документів, якими порушуються справи у відповідних провадженнях: позовної заяви і заяви у справах окремого провадження. Відповідно до пункту 4 частини 3 статті 175 ЦПК позовна заява обов'язково повинна містити зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них. Тобто позовна заява має включати в себе матеріально-правову вимогу позивача до відповідача. Проаналізувавши ряд статей, які формують вимоги до заяв у порядку окремого провадження, можемо дійти висновку, що такої вимоги вони не містять. Також, можна вказати, що у контексті основної ознаки справ окремого провадження – відсутності спірних правовідносин, звертає на себе увагу зміст частини 1 статті 293 ЦПК України, яка містить дефініцію поняття "окреме провадження", що наведена вище. Як бачимо, в ній не йдеться про вказівку законодавця на відсутність спору у справах окремого провадження, але йдеться про те, що окреме провадження – це вид неспору цивільного судочинства, а неспорним може бути лише безспірне (Грабовська, 2025). Наказне провадження, згідно з частиною 3 статті 19 ЦПК України, призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо.

М. В. Вербіцька визначає наказне провадження як самостійний, спрощений вид провадження в цивільному процесі, застосування якого обумовлено правовою природою матеріально-правових вимог стягувача, їх безспірністю, а також достовірністю письмових документів, що підтверджують ці вимоги (Вербіцька, 2001, с. 20).

Як зазначає Я. В. Нечипорук ознака безспірності наказного провадження у ЦПК України проявляється, зокрема, в механізмі скасування судового наказу. Ч. 3 ст. 171 ЦПК України закріплює, що у разі відсутності підстав для повернення заяви про скасування судового наказу, суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу, в якій роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження. Тобто по суті у суду нема повноважень вирішувати питання про доцільність чи недоцільність скасування судового наказу, приймати рішення щодо необґрунтованості заяви про скасування судового наказу. Адже у разі дотримання формальних

критеріїв до такої заяви суд має скасувати судовий наказ. Такий механізм відповідає ознаці безспірності наказного провадження (Нечипорук, 2023).

Особливий характер наказного провадження полягає в тому, що будь-яке заперечення боржником вимог, викладених у заяві про видачу судового наказу, слугує процесуальним індикатором наявності спору про право між сторонами. Такий підхід зумовлений самою природою наказного провадження як спрощеної форми судового захисту, що допускається лише за відсутності спору щодо суб'єктивного права чи обов'язку. У разі висловлення боржником заперечень безспірний характер вимоги втрачається, а отже виникає необхідність переходу до позовної форми захисту. З позиції процесуальної економії цей механізм є виправданим, оскільки дозволяє уникнути розгляду спірних правовідносин у спрощеній процедурі та забезпечує вирішення справи в межах позовного провадження з дотриманням принципів змагальності, рівності сторін і повного дослідження доказів.

Аналіз судової практики. Єдиний державний реєстр судових рішень містить значну кількість судових рішень, які пов'язані з категорією "спір про право". В контексті даної роботи видається обґрунтованим проаналізувати деякі з них. У постанові Верховного Суду від 21 травня 2025 року у справі № 754/13001/23 вказується, що під спором про право необхідно розуміти певний стан суб'єктивного права; спір є суть суперечності, конфлікт, протиставлення сторін, спір поділяється на матеріальний і процесуальний. Таким чином, під час розгляду справ у порядку окремого провадження виключається існування спору про право, який пов'язаний з порушенням, оспорюванням або невизнанням, а також недоведенням наявності суб'єктивного права за умов, що є певні особи, які перешкоджають у реалізації такого права. Про неврахування висновків, викладених у вказаній постанові Верховного Суду, заявник вказує у касаційній скарзі. Ухвалюючи оскаржувану постанову, суд апеляційної інстанції зазначив, що факт, про встановлення якого просить заявник, не підлягає встановленню у порядку окремого провадження, оскільки існує спір про право, який підлягає розгляду в порядку позовного провадження. Апеляційний суд не врахував, що існування спору про право повинно бути реальним, а не гіпотетичним і не зазначив, з ким та про яке право у заявника існує спір.

Цікавою також є постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 13 грудня 2022 року у справі № 910/862/22 вказується, що поняття "спір про право" має розглядатися не суто технічно, йому слід надавати сутнісного, а не формального значення. Тому, вирішуючи питання, чи свідчить вимога кредитора (кредиторів) про наявність спору про право, слід враховувати, що спір про право виникає з матеріальних правовідносин і характеризується наявністю розбіжностей (суперечностей) між суб'єктами правовідносин з приводу їх прав та обов'язків і неможливістю їх здійснення без усунення перешкод в судовому порядку. Спір про право може спостерігатися також у випадку, коли на шляху здійснення особою права виникають перешкоди, які можуть бути усунуті за допомогою суду. Отже, спір про право пов'язаний виключно з порушенням, оспорюванням, невизнанням або недоведенням суб'єктивного права, при якому існують конкретні особи, які перешкоджають у реалізації права. Також в даному судовому рішенні акцентується увага на тому, що законодавство не містить переліку критеріїв для висновку про існування

спору про право, який може бути виражений як в процесуальній формі – підтверджуватися судовими актами, так і в матеріально-правовій формі – підтверджуватися юридичними фактами.

Доцільно проаналізувати постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 07 лютого 2024 року у справі № 545/844/23. Згідно з матеріалами даної справи син звернувся до суду з заявою про встановлення факту родинних відносин між ним та його дядьком та тіткою, що необхідно для прийняття спадщини. Нотаріусом було відмовлено у вчиненні нотаріальної дії, оскільки були відсутні документи, які б підтверджували наявність родинних відносин. Ухвалою суду першої інстанції заявнику було відмовлено у відкритті провадження у порядку окремого провадження, оскільки на думку суду в даній ситуації наявний спір про право, а саме встановлення юридичного факту може вплинути на спадкові права, а саме – право власності на земельну ділянку. Постановою Полтавського апеляційного суду апеляційну скаргу заявника було залишено без задоволення, а ухвалу суду першої інстанції без змін. Верховний Суд вказав, що під час розгляду справ у порядку окремого провадження виключається існування спору про право, який пов'язаний з порушенням, оспорюванням або невизнанням, а також недоведенням наявності суб'єктивного права за умов, що є певні особи, які перешкоджають у реалізації такого права. Відмовляючи у відкритті провадження у справі, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, дійшов висновку про те, що факт родинних відносин не підлягає встановленню у порядку окремого провадження, оскільки в цьому випадку існує спір про право, який підлягає розгляду у порядку позовного провадження. Проте з такими висновками судів погодитися не можна, оскільки вони не відповідають нормам права, які підлягають застосуванню. Суди не встановили коло спадкоємців, а також між ким існує спір, адже існування спору про право повинно бути реальним, а не гіпотетичним. Необхідність встановлення факту родинних відносин для отримання спадщини саме по собі не свідчить про наявність спору. Тобто, висновок судів про наявність спору про право є передчасним і нічим не підтверджений. Також Верховний Суд звернув увагу, що без відкриття провадження у справі неможливо встановити фактичні обставини щодо наявності спору про право.

На нашу думку, таке рішення судів першої та апеляційної інстанції свідчить про недостатню розробленість тематики спору про право на рівні законодавства. Також, хочеться зазначити, що аналіз поняття "спір про право" надавав також і Європейський Суд з прав людини у низці своїх рішень. Концепція, розроблена даним міжнародним судовим органом, вартує уваги, оскільки, саме воно має виступати певним стандартом для подальшого розуміння і належного використання у юридичній практиці країн-учасниць Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, зокрема і в Україні. Так, наприклад, у справах "Ringeisen v. Austria" та "Alaverdyan v. Armenia" вказується, що використання французького слова "оспорювання" (contestation) свідчить про наявність розбіжностей між двома протидіючими сторонами, якими можуть бути як дві приватні особи, так і приватна особа й держава що не можуть бути вирішені в межах неконфліктної односторонньої процедур.

Дискусія і висновки

Отже, аналізуючи вищезазначений матеріал приходимо до висновків, що в науці цивільного процесуаль-

ного права на даний момент не сформованого єдиного підходу до визначення поняття "спір про право" та його правової природи. Кожен з науковців відображає у дефініції ті характерні ознаки даної категорії, які вважає основоположними. Вважаю, що "спір про право" можна визначити як юридичну суперечність між двома або більше суб'єктами щодо наявності, відсутності, змісту, обсягу суб'єктивного права або ж обов'язку, яка виявляється у існуванні протилежних правових позицій у суб'єктів спору, які підкріплені належними доказами, і яка вимагає вирішення компетентним органом (судом) у чіткій, регламентованій законом процесуальній формі.

Недостатньо розробленим і перспективним для подальших досліджень вважаю напрямок щодо вивчення структури, елементів спору про право. Найбільш доцільно до структури включати суб'єктів спору, об'єкт, щодо якого виник спір; умови виникнення, протікання спору і результати взаємодії сторін. З моєї точки зору така структура найкраще відобразить здобутки сучасної юридичної конфліктології.

Аналіз судової практики, зокрема рішень Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, підтверджує, що на практиці питання встановлення наявності або відсутності спору про право нерідко викликає труднощі. Судова практика свідчить про необхідність надання цій категорії не лише формального, але й змістовного тлумачення з урахуванням характеру матеріальних правовідносин, наявності протилежних правових позицій сторін та можливості реалізації суб'єктивного права без судового втручання.

Щодо окремого провадження, його правова природа безпосередньо пов'язана з відсутністю спору про право як ключової матеріально-правової ознаки цього виду цивільного судочинства. Саме безспірний характер правовідносин зумовлює можливість розгляду справ у порядку окремого провадження. Специфіка окремого провадження полягає в тому, що, попри відсутність класичного матеріально-правового конфлікту між сторонами, судові втручання залишається необхідним через особливу значущість відповідних юридичних фактів або станів для подальшої реалізації суб'єктивних прав особи.

Окремим напрямом для наукових розробок може стати встановлення критеріїв наявності та відсутності спору про право. Це допоможе підвищити рівень правової визначеності та сприятиме формуванню єдиної правозастосовної практики. Також важливо підкреслити, що важливим є продовження наукових досліджень у напрямку визначення співвідношення поняття "спору про право" та суміжних категорій (юридичний спір, правовий спір, спір про факт), що допоможе чітко встановити місце спору про право в юридичній науці та практиці.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Балюк, М. І., & Луспенник, Д. Д. (2008). *Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях та відповідях): Коментарі, рекомендації і пропозиції*. Харків: юридичний.
- Бобрик, В. І., & Савчин, Н. М. (2025). Спір про право як матеріально-правовий критерій диференціації проваджень цивільного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*, 6, 49–52. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/9>
- Вербіцька, М. В. (2001). Наказне провадження у цивільному процесі України [Рукопис докторської дисертації]. Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Грабовська, О. О. (2025). Специфіка реалізації змагальних прав у справах окремого провадження в цивільному судочинстві. *Київський часопис права*, 2, 96–105. <https://doi.org/10.32782/kij/2025.2.11>

Дика, А. О. (2017). Сутність спору про право: матеріальний та процесуальний аспект. *Часопис Київського університету права*, 2, 126–129.

Іванов, В. М., & Іванова, О. В. (2004). *Юридична конфліктологія*. МАУП

Комаров, В. В., & Сакара, Н. Ю. (2007). *Право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві*. Національна юридична академія України.

Лаврухін, О. В., & Кім, К. В. (2018). Сутність поняття юридичний конфлікт. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Право"*, 26, 61–63.

Нечипорук, Я. В. (2023). Наказне провадження в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україні: дієвий судовий захист чи процесуальна ілюзія. *Юридичний науковий електронний журнал*, 10, 115–118. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/26>

Нижний, А. В. (2015). Спір про право у цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці. *Вісник Верховного Суду України*, 3(175), 26–34.

Постанова Верховного Суду від 21 травня 2025 року у справі № 754/13001/23 <https://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=128422241>

Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 13 грудня 2022 року у справі № 910/862/22. <https://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=108025327>

Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 07 лютого 2024 року у справі № 545/844/23. <https://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=116919861&red=1000030c7cfc5334a8362b7e7cdc3ee16d4a16a&d=5>

Рішення ЄСПЛ у справі "Наталія Михайленко проти України" від 30 травня 2013 року, заява №49069/11. <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00547>

Сакара, Н. Ю. (2017). Зміст та правова природа юридичного спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*, 46(1), 63–68.

Тлумачний словник української мови. (б.д.). slovnnyk.ua

Фурса, С. Я. (1999). *Окреме провадження у цивільному процесі України*. Поліграфічний центр Київського університету імені Тараса Шевченка.

Білоусов, Ю. В. (Ред.) Цивільний процес. (2005). Київ.

Цивільний процесуальний кодекс України. (2025). Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Alaverdyan v. Armenia. (2010). <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-100411%22%7D>

Ringeisen v. Austria. (1971). <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57565>

References

- Baliuk, M. I., & Lutsenyk, D. D. (2008). *Practice of Application of the Civil Procedure Code of Ukraine (Civil Proceedings in Questions and Answers): Comments, Recommendations and Proposals*. Kharkiv: Yurydychna Literatura [Legal Literature].
- Bobryk, V. I., & Savchyn, N. M. (2025). Dispute over the right as a substantive legal criterion for the differentiation of proceedings in civil justice. *Legal Scientific Electronic Journal*, 6, 49–52. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/9>
- Verbytska, M. V. (2001). *Writ proceedings in the civil process of Ukraine* [Manuscript of Doctoral Dissertation]. Ivan Franko National University of Lviv.
- Hrabovska, O. O. (2025). Specifics of the exercise of adversarial rights in cases of separate (special) proceedings in civil justice. *Kyiv Law Journal*, 2, 96–105. <https://doi.org/10.32782/kij/2025.2.11>
- Dyka, A. O. (2017). The essence of a dispute over the right: material and procedural aspects. *Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 126–129.
- Ivanov, V. M., & Ivanova, O. V. (2004). *Legal Conflictology*. MAUP.
- Komarov, V. V., & Sakara, N. Yu. (2007). The right to a fair trial in civil proceedings. National Law Academy of Ukraine.
- Lavrukhiin, O. V., & Kim, K. V. (2018). The essence of the concept of "legal conflict". *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law"*, 26, 61–63.
- Nechyporuk, Ya. V. (2023). Writ proceedings under the conditions of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine: effective judicial protection or procedural illusion. *Legal Scientific Electronic Journal*, 10, 115–118. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/26>
- Nyzhnyi, A. V. (2015). Dispute over the right in civil procedural legislation and court practice. *Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 3(175), 26–34.
- Resolution of the Supreme Court dated 21 May 2025 in case No. 754/13001/23. <https://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=128422241>
- Resolution of the Supreme Court composed of the Cassation Commercial Court dated 13 December 2022 in case No. 910/862/22. <https://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=108025327>
- Resolution of the Supreme Court composed of the Cassation Civil Court dated 07 February 2024 in case No. 545/844/23. <https://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=116919861>
- Decision of the European Court of Human Rights in the case of *Nataliya Mykhailenko v. Ukraine* dated 30 May 2013, application No. 49069/11. <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00547>
- Sakara, N. Yu. (2017). The content and legal nature of a legal dispute. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Law*, 46(1), 63–68.
- Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language*. (n.d.). slovnnyk.ua
- Fursa, S. Ya. (1999). *Separate (special) proceedings in the civil process of Ukraine*. Printing Centre of Taras Shevchenko Kyiv University.
- Bielousov, Yu. V. (Ed.). (2005). *Civil Process*. Kyiv.

Civil Procedure Code of Ukraine. (2025). Code of Ukraine dated 18 March 2004 №1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
Alaverdyan v. Armenia. (2010). [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-100411%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-100411%22]})
Ringeisen v. Austria. (1971). <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57565>

Отримано редакцією журналу / Received: 14.04.26
Прорецензовано / Revised: 15.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26
Опубліковано / Published: 20.07.26

Ivanna KOZAR, Master's Student
ORCID ID: 0009-0001-7510-6948
e-mail: ivannakozar04@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ESSENCE OF THE DISPUTE CONCERNING THE RIGHT IN UKRAINIAN CIVIL PROCEEDINGS

Background. The study is devoted to the relevant issue of determining the essence, legal nature, structure, and role of the category of a "dispute concerning the right" in the civil procedure of Ukraine. Its significance for distinguishing between types of proceedings (action proceedings, separate proceedings, and order proceedings) is analysed. Particular attention is paid to the absence of a unified approach in legal doctrine, ambiguity of interpretation in judicial practice, and imperfections in legislative provisions. Special consideration is given to the problems arising from the uncertainty of this category, as well as to its impact on the effectiveness of civil justice, ensuring access to justice, and promoting uniformity in the application of law. The purpose of the article is to develop scholarly approaches in the relevant field of research and to contribute to improving the level of legal awareness among legal professionals.

Methods. The article employs formal-logical, dialectical, and system-structural methods, which made it possible to comprehensively and holistically examine the significance of the category of a "dispute concerning the right" within the civil justice system of Ukraine.

Results. Etymological and doctrinal approaches to the concept of a "dispute concerning the right" have been identified. The structure of a dispute over a right has been determined, including its subjects, object, subject matter, substantive and procedural components, conditions of emergence, and outcomes. It has been established that a dispute over a right constitutes a determinant of action proceedings and serves as a criterion for distinguishing them from non-contentious proceedings. Particular attention is paid to the analysis of judicial practice, including that of the European Court of Human Rights, which made it possible to identify the problem of establishing the existence of a dispute over a right within separate proceedings.

Conclusions. At present, there are problems associated with the absence of a unified definition of the concept of a "dispute concerning the right" and its structure, as well as with its inconsistent application in judicial practice. In order to improve the functioning of this category within the civil procedure of Ukraine, the author proposes an original definition and structure, as well as the initiation of the development of clear criteria for determining the presence or absence of a dispute over a right.

Keywords: dispute concerning the right, civil procedure, separate proceedings, action proceedings, judicial practice.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 347.965/965.6+35.083.8+174:[004.774:001.103.2]
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-8>

Анна КОРНІЙЧУК, студ.
ORCID ID: 0009-0009-2606-2318
e-mail: anna.korniichuk.law@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕТИЧНІ РИЗИКИ ТА ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Вступ. Стрімке поширення систем штучного інтелекту в роботі адвокатів провокує появу питань, які виходять за межі суто технічного застосування: адвокатська діяльність ґрунтується на засадах довіри, конфіденційності та відповідальності, що робить безконтрольне делегування професійних функцій алгоритмам особливо чутливою проблемою. Дослідження спрямоване на виявлення ключових етичних ризиків використання штучного інтелекту в адвокатській діяльності, визначення допустимих меж такого використання, а також обґрунтування необхідності запровадження спеціальних професійних стандартів з урахуванням вітчизняного й зарубіжного досвіду.

Методи. У дослідженні використано формально-юридичний, порівняльно-правовий, системний методи та метод правового моделювання.

Результати. Здійснено аналіз правової природи використання штучного інтелекту в адвокатській діяльності. Визначено основні етичні ризики використання штучного інтелекту: генерування недостовірної інформації, порушення принципів добросовісності та сумлінності, загрози конфіденційності та адвокатській таємниці, репутаційні ризики. Охарактеризовано підходи національної та зарубіжної судової практики до оцінки використання штучного інтелекту, зокрема в контексті відповідальності адвоката за подання недостовірної інформації. Обґрунтовано, що саме по собі використання штучного інтелекту не є порушенням, однак безконтрольне та неперевірене застосування його результатів суперечить принципам адвокатської діяльності. Сформульовано критерії допустимого використання штучного інтелекту в роботі адвоката.

Висновки. Зроблено висновок, що використання штучного інтелекту в адвокатській діяльності є зрозумілою тенденцією розвитку професії адвоката, яка потребує належного нормативного та етичного врегулювання. Встановлено, що ключовою умовою допустимості застосування штучного інтелекту є збереження провідної ролі адвоката у формуванні правової позиції та повної відповідальності за результати наданої правничої допомоги. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства та правил адвокатської етики шляхом закріплення стандартів використання штучного інтелекту, включаючи вимоги щодо перевірки достовірності інформації, захисту конфіденційних даних та інформування клієнта. Доцільним є також впровадження професійних рекомендацій і навчальних програм для адвокатів щодо безпечного та етичного використання штучного інтелекту.

Ключові слова: штучний інтелект, адвокатська діяльність, професійна відповідальність адвоката, адвокатська таємниця, правила адвокатської етики.

Вступ

В останні роки штучний інтелект (далі – "ШІ") проникає в усі сфери людського життя. Інструменти ШІ застосовуються в торгівлі, агропромисловості, транспорті, військовій справі, індустрії розваг тощо. Не оминула ця тенденція й сферу права. Адвокатська діяльність, яка традиційно вважалася виключно людською сферою, що потребує володіння глибокими знаннями та досвідом, дедалі частіше інтегрує інструменти ШІ для оптимізації роботи.

Поруч із широкими можливостями впровадження ШІ в повсякденну роботу адвоката виникає чимало ризиків та етичних дилем. Проблематика використання штучного інтелекту в роботі адвоката перебуває у фокусі як зарубіжної, так і національної правової доктрини. Постає ключове питання: чи є використання ШІ при наданні правничої допомоги адвокатом порушенням етичних стандартів, і чи повинні адвокати притягуватися до відповідальності за надмірне та безконтрольне використання ШІ у своїй роботі?

Метою статті є аналіз етичних ризиків та механізмів професійної відповідальності адвокатів у зв'язку з використанням систем ШІ в адвокатській діяльності, а також вироблення рекомендацій щодо допустимих меж такого використання. Відповідно, завданнями дослідження є: визначення основних етичних ризиків використання ШІ в контексті адвокатської етики; визначення критеріїв допустимого та недопустимого використання ШІ; обґрун-

тування вимог щодо інформування клієнта та диференційованої відповідальності адвоката за надмірне використання ШІ в роботі; формулювання пропозицій щодо розроблення спеціальних стандартів і навчальних програм для адвокатів.

Методи

У процесі наукового дослідження використано комплекс методів. Формально-юридичний метод застосовувався для аналізу змісту нормативно-правових актів, що регулюють адвокатську діяльність та регулювання в сфері використання штучного інтелекту – Закону України "Про адвокатуру та адвокатську етику", Закону України "Про адвокатуру та адвокатську етику", Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, Рамкової конвенції Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права, Європейської етичної хартії щодо використання ШІ в судових системах, Акту про штучний інтелект.

Порівняльно-правовий метод використано для дослідження підходів різних правових систем до відповідальності адвоката за використання ШІ, зокрема аналіз справ *Mata v. Avianca*, *Smith v. Farwell*, *Wadsworth v. Walmart* та підходів професійних асоціацій адвокатів.

Аналітичний метод використовувався при дослідженні судових рішень у справах *Mata v. Avianca*, *Smith v. Farwell*, *Wadsworth v. Walmart*, а також в ухвалі Верховного Суду України у справі № 925/200/22 з метою виявлення підходів судів до оцінки неналежного використання ШІ.

© Корнійчук Анна, 2026

Системний метод застосовувався для побудови визначення взаємозв'язку етичних ризиків з базовими принципами адвокатської етики.

Метод правового моделювання використано для формулювання пропозицій щодо диференційованих стандартів відповідальності та критеріїв допустимості використання ШІ.

Результати

Використання штучного інтелекту в адвокатській діяльності набуло значного поширення як в Україні, так і в інших країнах, що зумовило формування численних підходів, рекомендацій та практичних настанов щодо його застосування. Водночас, попри зростаючу увагу до технічних аспектів використання ШІ, зокрема формулювання запитів та коректного редагування згенерованих результатів, етичний вимір цієї проблематики залишається недостатньо дослідженим.

Результати дослідження свідчать, що функціональні можливості сучасних систем штучного інтелекту не забезпечують належного рівня компетентності для формування повноцінної правової позиції без участі адвоката. Застосування ШІ без належного контролю з боку людини призводить до зростання кількості помилок у правових документах, використання недостовірних даних, а також до відсутності належного змістовного аналізу.

Аналіз також показав, що надмірна залежність від результатів, згенерованих ШІ, негативно впливає на якість правової допомоги. Зокрема, це проявляється у зниженні рівня критичного мислення, втраті навичок самостійного формування правової аргументації, а також у схильності до некритичного використання отриманих результатів.

У цьому контексті особливої актуальності набувають етичні ризики застосування штучного інтелекту. Адвокатська діяльність за своєю природою ґрунтується на високих стандартах професійної етики, довіри та відповідальності, а доступ до цієї професії передбачає дотримання підвищених вимог до особи адвоката. Використання ШІ ставить під сумнів окремі аспекти взаємовідносин між адвокатом і клієнтом, які часто мають чутливий характер з огляду на специфіку справ та вразливість клієнтів.

Роль адвоката не обмежується виключно правовим аналізом або формальним застосуванням норм права. У багатьох випадках адвокат виконує також комунікативну та психологічну функції, забезпечуючи належну взаємодію з клієнтом. Це включає вміння інтерпретувати позицію клієнта, трансформувати її у юридично коректну форму, здійснювати відбір релевантних аргументів, а також коригувати юридично недоцільні твердження. Зазначені функції мають індивідуальний характер і потребують не лише юридичних знань, а й професійного досвіду та етичної чутливості. Передача таких функцій системам штучного інтелекту на сучасному етапі розвитку технологій є неможливою, оскільки вони не володіють належним рівнем розуміння соціального контексту, емоційного стану клієнта та етичних нюансів комунікації.

Узагальнення отриманих результатів дозволило виокремити такі основні етичні ризики використання ШІ в адвокатській діяльності: ризик порушення конфіденційності та адвокатської таємниці, що виникає у разі введення до ШІ-систем інформації, пов'язаної з клієнтом, без належних гарантій її захисту; ризик використання недостовірної інформації, згенерованої алгоритмами ШІ, зокрема у вигляді вигаданих або некоректних посилань на джерела права; репутаційні ризики, пов'язані з підрином довіри до адвоката у разі виявлення вико-

ристання неякісних або недостовірних матеріалів; ризик порушення принципу добросовісності у відносинах з клієнтом, який полягає у використанні ШІ без належного інформування клієнта у випадках, коли такі інструменти суттєво впливають на зміст надання правової допомоги.

Ризик використання недостовірної інформації та "галюцинацій" ШІ. Порушення принципів добросовісності і сумлінності. Пункт 1.1. Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства передбачає, що довірчі відносини між адвокатом і клієнтом можуть виникнути лише за умови відсутності в останнього сумнівів щодо чесності і сумлінності адвоката (Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, 1988). Надмірне та неконтрольоване використання ШІ суперечить цьому принципу. Клієнт, звертаючись до адвоката, фактично делегує йому захист своїх прав, а інколи й визначальних аспектів свого майбутнього, розраховуючи на професійну компетентність та індивідуальний підхід. Безконтрольне делегування значної частини професійних функцій системам ШІ без належної перевірки отриманих результатів підриває саму основу таких довірчих відносин.

Принципи добросовісності та сумлінності у цьому контексті набувають розширеного змісту та охоплюють не лише формальну коректність дій адвоката, але й обов'язок критичної оцінки будь-яких результатів, отриманих за допомогою ШІ. Добросовісність у відносинах з клієнтом передбачає, що адвокат забезпечує прогнозованість та надійність своєї правової позиції. Використання неперевіраних результатів ШІ створює ситуацію, за якої клієнт фактично отримує продукт, якість якого залежить не від професійного аналізу адвоката, а від алгоритмічних припущень.

Питання сумлінності набуває особливої гостроти, коли йдеться про конкретний ризик – властивість окремих моделей ШІ генерувати правдоподібні, але фактично недостовірні твердження. Адже якщо адвокат подає до суду документ з посиланнями на вигадані справи або згенеровані ШІ поняття, говорити про його сумлінність не доводиться.

Так звані "галюцинації" виникають через особливості роботи великих мовних моделей: ШІ не знає інформацію так, як людина, а прогнозує наступне слово в тексті на основі ймовірностей. Якщо точних даних немає, модель все одно генерує відповідь, навіть якщо ця відповідь є хибною. Модель не розуміє реальність, а лише знаходить зв'язки між словами, унаслідок чого може створювати фактично неправдиві, але граматично коректні твердження (Національна асоціація адвокатів України, 2025). Як зазначає К. Ф. Ліон, ChatGPT знає, як виглядає юридичне посилання і як воно використовується, тому здатний генерувати правдоподібні, але повністю вигадані цитати на судові рішення (Lyон, 2023, vol. 28. No. 2).

У справі Окружного суду США Південного округу штату Нью-Йорк *Mata v. Avianca* (2023) суддя П. Кевін Кастел підкреслив, що не критикує використання ChatGPT як такого, проте наголосив, що застосовувати його як основний інструмент правового дослідження означає вдаватися до недбалого підходу до юридичної роботи (P. Kevin Castel, 2023).

Зарубіжна судова практика вже демонструє цілком реальні наслідки таких ситуацій. У справі *Smith v. Farwell* (2024) Верховний суд штату Масачусетс оштрафував адвоката на 2,000 доларів за посилання у процесуальних документах на вигадані штучним інтелектом справи. Суддя Браян А. Девіс у своїй ухвалі наголосив на двох

тривожних тенденціях: схильність систем ШІ надавати хибну інформацію та схильність деяких адвокатів сліпо подавати підготовлені ШІ документи до суду без перевірки достовірності (Brian A. Davis, 2024).

У справі *Wadsworth v. Walmart* (2025) Окружний суд США в окрузі Вайомінг наклав санкції на адвокатів фірми *Morgan & Morgan* за подання клопотання з вигаданими посиланнями. Суддя Келлі Ранкін підкреслив, що технологія не змінила того факту, що адвокат, підписуючи документ, засвідчує проведення дослідження чинного законодавства, а сліпа довіра ШІ є неприпустимим делегуванням цього обов'язку (*Maryland State Bar Association, Inc.*, 2024).

У контексті національної практики показовою є позиція Верховного Суду у справі № 925/200/22. В ухвалі від 08.02.2024 Верховний Суд вказав, що ChatGPT не визнається джерелом достовірної науково доведеної інформації, а протиставлення висновків суду та штучного інтелекту спричиняє проблеми з точки зору впливу на авторитет Верховного Суду та довіру до судової влади в цілому. Суд також наголосив, що навмисне чи недбале використання ШІ без належного розуміння його можливостей може підірвати довіру до судової системи. Водночас суддя Ганна Вронська у своїй окремій думці висловила позицію, що посилання на інформацію, згенеровану ШІ, за відсутності інших обставин, які б свідчили про недобросовісні процесуальні дії особи, саме по собі не може визнаватися зловживанням процесуальними правами (Вронська Г. О., 2024).

Узагальнення наведених підходів свідчить, що ключовим критерієм оцінки використання штучного інтелекту залишається не сам факт його застосування, а ступінь контролю з боку адвоката та його здатність забезпечити достовірність результатів. Важливо, що у розглянутих справах суди не критикували використання ШІ як такого, а виключно безвідповідальне використання його результатів.

Вважаємо, що подання до суду матеріалів із неперевіреними посиланнями, згенерованими ШІ, є не технічною помилкою, а порушенням обов'язку адвоката діяти добросовісно. Ризик генерування недостовірної інформації є наочним аргументом на користь того, що ШІ в адвокатській діяльності може бути лише допоміжним інструментом. Адвокат, який покладається на згенерований текст без його верифікації за першоджерелами, фактично делегує свою професійну компетентність системі, яка не розуміє права, а лише імітує його стиль. Таким чином, посилання на неіснуючу судову практику та законодавство є нехтуванням обов'язками адвоката та порушенням правил адвокатської етики.

Ризик порушення конфіденційності та адвокатської таємниці. Не менш серйозним є ризик порушення адвокатської таємниці. Пункт 2.3.1. Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства підкреслює, що особливість професії адвоката полягає в тому, що він одержує від клієнта відомості, які той не буде повідомляти іншій особі (Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, 1988). Довіра до адвоката може виникнути лише за умови обов'язкового дотримання ним принципу конфіденційності, який є обов'язком адвоката. Відповідно до Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" адвокату забороняється без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб (Верховна Рада України, 2012). Правила адвокатської етики зобов'язують адвоката створити належні умови зберігання

документів та інформації, переданих клієнтом (Національна асоціація адвокатів України, 2017).

Використання систем ШІ, особливо самонавчальних, суперечить цим вимогам у тому разі, коли до системи вводяться дані, що містять адвокатську таємницю. Як зазначає Американська асоціація адвокатів у Формальному висновку № 512, самонавчальні інструменти ШІ, в які адвокати вводять інформацію, отриману в результаті представництва клієнта, за своєю природою підвищують ризик неналежного розкриття цієї інформації (*American Bar Association*, 2024). Дані, введені одним адвокатом, можуть бути розкриті у відповідь на запити адвокатів, що працюють над іншими справами, а потім передані іншим особам.

Постає цілком закономірне запитання, чи може *нейромережа гарантувати конфіденційність та збереження адвокатської таємниці*? Відповідь є негативною, якщо тільки адвокат не вжив усіх необхідних заходів для захисту даних. Загроза виникає щоразу, коли адвокат вводить до системи ШІ будь-яку інформацію, пов'язану зі справою або особою клієнта.

Особливо небезпечним є використання загальнодоступних безкоштовних інструментів, умови використання яких передбачають право ШІ використовувати введені дані для вдосконалення моделі. Переважна більшість користувачів, звертаючись до таких інструментів, не читає умов їх використання. Натомість у цих умовах часто зазначено, що будь-які дані, введені користувачем, можуть зберігатися, аналізуватися та використовуватися постачальником сервісу для навчання алгоритмів. Це означає, що конфіденційна інформація клієнта фактично передається третій стороні без відома та згоди клієнта.

Вважаємо, що саме у цьому аспекті криється недооцінений ризик використання ШІ в адвокатській практиці. На відміну від ризику галюцинацій, який є очевидним, адже помилкове посилання можна виявити під час перевірки, витік конфіденційної інформації через системи ШІ є прихованим і може залишатися непоміченим протягом тривалого часу. Клієнт може ніколи не дізнатися, що його конфіденційні відомості були введені до загальнодоступної системи і стали частиною навчальних даних, доступних невизначеному колу осіб. Саме ця прихованість робить порушення конфіденційності через ШІ особливо небезпечним з етичної точки зору.

Окремо слід наголосити на тому, що адвокат може не усвідомлювати, яку саме інформацію він фактично розкриває, формулюючи запит до системи ШІ. Навіть якщо адвокат свідомо уникає введення імені клієнта, деталі справи можуть бути достатніми для ідентифікації особи. Таким чином, адвокатська таємниця може бути порушена не через одне очевидне розкриття, а через поступове накопичення деталей, кожна з яких сама по собі видається нейтральною. Це ставить під сумнів саму можливість безпечного використання загальнодоступних ШІ-систем для роботи з матеріалами справ, навіть якщо адвокат формально дотримується вимоги анонімізації.

Рекомендації Міністерства цифрової трансформації України для правників наголошують на тому, що недопущення неправомірного розголошення інформації з обмеженим доступом, зокрема персональних даних та адвокатської таємниці через системи ШІ, є одним із базових принципів відповідального використання ШІ правниками. Адвокат зобов'язаний перевірити, яким чином постачальник ШІ-інструменту використовує введені дані, і переконатися, що конфіденційна інформація клієнта не буде передана третім особам або вико-

ристана для навчання моделі. Крім того, адвокат повинен знеособлювати всі дані, що вводяться до систем ШІ, уникаючи введення будь-яких ідентифікуючих відомостей про клієнта (Міністерство цифрової трансформації України, 2025).

Підтримуємо ці рекомендації, однак вважаємо, що вони є мінімальним, а не достатнім стандартом. Знеособлення даних є необхідним, але не вичерпним заходом захисту. Адвокат повинен дотримуватися більш суворого підходу: використовувати для роботи з матеріалами справ виключно спеціалізовані юридичні ШІ-рішення з договірними гарантіями конфіденційності, або взагалі утримуватися від введення будь-яких даних про справу до систем ШІ у тих випадках, коли такі гарантії відсутні. Зручність і економія часу не можуть слугувати виправданням для ризику порушення однієї з фундаментальних засад адвокатської діяльності – збереження адвокатської таємниці.

Питання інформування клієнта та отримання його згоди. Окрему увагу слід приділити питанню інформування клієнта. Використання ШІ у підготовці документів ставить запитання, чи повинен адвокат повідомляти клієнта про застосування таких технологій. Оскільки клієнт, укладаючи договір з адвокатом, фактично купує його час, знання та індивідуальний досвід, приховане використання ШІ може розглядатися як порушення принципу добросовісності. Адвокат – це людина, а не набір кодів та цифр. Він повинен підходити до кожної справи індивідуально. У правову позицію неодмінно повинна бути вкладена власна думка.

Крім того, як зазначено вище, при використанні ШІ існує загроза розголошення конфіденційної інформації. У законодавствах багатьох країн встановлено, що адвокат може розголошувати конфіденційну інформацію лише за згодою клієнта або у виключних, визначених законодавством випадках. Використання систем ШІ, до яких вводяться дані про справу клієнта, фактично означає передачу цих даних третій стороні, постачальнику ШІ-сервісу. Отже, логічним є висновок, що такі дії потребують попередньої згоди клієнта.

У Формальному висновку Американської асоціації адвокатів № 512 зазначено, що залежно від обставин, зокрема від того, чи використовуються самонавчальні інструменти ШІ, клієнт може потребувати надання інформованої згоди до введення відомостей, пов'язаних з представництвом, до відповідного ШІ-інструменту. При цьому для отримання інформованої згоди загальних стандартних положень в договорах про надання правової допомоги, що нібито дозволяють використання ШІ, є недостатньо (American Bar Association, 2024). У дослідженні Л. Еліота ставиться питання про обов'язок адвоката повідомляти клієнтів про використання ШІ, особливо коли такі інструменти суттєво впливають на хід представництва (Eliot, L., 2021).

Вважаємо, що відповідь на питання щодо необхідності поінформувати клієнта залежить від ступеня та характеру використання ШІ, і тут слід чітко розмежувати два принципово різних випадки. Оскільки ШІ став повсякденним робочим інструментом, який дедалі більше інтегрується у професійну діяльність, немає потреби повідомляти клієнта про кожен технічний аспект роботи адвоката. Якщо ШІ використовується для перевірки граматики, форматування тексту або первинного структурування матеріалу – це є рутинним інструментом підвищення ефективності, подібним до будь-якого іншого програмного забезпечення, і окремого повідомлення клієнта не потребує.

Ситуація кардинально змінюється у наступних випадках. Перший – коли ШІ використовується для підготовки правової позиції, формування аргументації або написання процесуальних документів по суті. У такому разі клієнт, який уклав договір з адвокатом як із фахівцем і оплачує його знання та досвід, має право знати, що ключова частина роботи була виконана не адвокатом особисто, а алгоритмом. Зрозуміло, що для адвоката визнати це перед клієнтом є непростим кроком, адже це фактично означає визнання того, що він делегував свої професійні функції системі. Проте саме тому це є необхідним з етичної точки зору: довірчі відносини між адвокатом і клієнтом не можуть ґрунтуватися на замовчуванні обставин, що безпосередньо стосуються якості та характеру наданої допомоги.

Другий випадок – коли до системи ШІ вводяться будь-які дані про справу або особу клієнта. Тут питання інформування клієнта та отримання його згоди виникає незалежно від того, наскільки значною була роль ШІ у підготовці документа: введення конфіденційних відомостей до зовнішньої системи є фактичним їх розкриттям третій стороні, що потребує згоди клієнта.

Дехто може заперечити, що повідомляти клієнта про кожен використаний інструмент є надмірним, адже ніхто не повідомляє клієнта про використання правових баз даних чи текстових редакторів. Однак між звичайними робочими інструментами та системами ШІ є принципова відмінність: останні потенційно обробляють та зберігають введеної інформації, тоді як традиційні інструменти цього не роблять. Саме цей факт перетворює ШІ на окрему категорію інструментів, використання яких безпосередньо стосується конфіденційності клієнта.

Наразі питання інформування клієнта про використання ШІ перебуває у правовому вакуумі. Адвокат самостійно вирішує, чи варто повідомляти клієнта, і здебільшого, як свідчить практика, не повідомляє. Така ситуація є неприйнятною: клієнт має право знати, яким чином надається правнича допомога, за яку він сплачує, а введення даних про справу до систем ШІ потребує його згоди вже з огляду на вимоги законодавства про адвокатську таємницю, незалежно від будь-яких спеціальних правил щодо ШІ.

Пропонуємо такий диференційований підхід до отримання згоди від клієнта: використання ШІ як технічного допоміжного інструменту, за умови повного знеособлення будь-яких даних, не потребує окремого повідомлення клієнта, тоді як використання ШІ для змістовної правової роботи або введення до нього конфіденційних даних потребує як повідомлення, так і явної згоди клієнта. Такий підхід враховує практичні реалії, не обтяжуючи адвоката надмірними формальностями там, де вони є зайвими, але водночас забезпечує захист інтересів клієнта там, де це дійсно необхідно. Прозорість у відносинах із клієнтом щодо використання ШІ є не лише етичним обов'язком, а й практичним захистом самого адвоката: той, хто завчасно поінформував клієнта та отримав його явну згоду, перебуває у значно кращій позиції у разі виникнення будь-яких спірних ситуацій, ніж той, хто діяв приховано.

Репутаційні ризики. Відповідно до п. 12 Основних положень про роль адвокатів, адвокати повинні постійно дбати про честь і гідність своєї професії як важливі учасники здійснення правосуддя (VIII Конгрес ООН по запобіганню злочинам, 1990). Честь і гідність адвокатської професії, доброчесність та бездоганна репутація є міжнародними принципами адвокатської діяльності. Адвокат повинен мати таку репутацію, яка не здатна

підірвати довіру до нього з боку суспільства. Саме через цю призму слід розглядати репутаційні наслідки безконтрольного використання ШІ – не лише як особисту проблему конкретного адвоката, а як загрозу авторитету адвокатури загалом.

На індивідуальному рівні ризик для адвоката є очевидним: якщо суд, інша сторона справи, або будь-хто, хто знайомиться з підготовленими адвокатом документами, виявить ознаки генерування тексту ШІ (нетипову структуру аргументів, знеособлену мову, посилання на неіснуючі джерела) це ставить під сумнів компетентність та сумлінність адвоката.

На рівні інституту адвокатури ризики є не менш серйозними. Адвокатура як інститут ґрунтується на суспільній довірі: клієнти звертаються до адвокатів саме тому що очікують отримати кваліфіковану та відповідальну правову допомогу. Якщо стає відомо, що адвокати делегують підготовку своїх документів системам ШІ без належного контролю, суспільство не розуміє у чому тоді полягає цінність адвокатської професії і чи не може будь-яка людина отримати аналогічний результат, скориставшись загальнодоступним інструментом ШІ. Таке сприйняття знецінює саму суть адвокатської професії. Слід також враховувати, що репутаційні ризики мають кумулятивний характер: кожен новий резонансний випадок формує негативний образ адвокатури загалом, навіть якщо переважна більшість адвокатів використовує ШІ відповідально.

Допустимі межі використання ШІ та питання відповідальності. З огляду на окреслені ризики, постає питання, чи можна взагалі використовувати ШІ в адвокатській діяльності? Безумовно, можна – і варто визнати, що повністю заборонити це на практиці неможливо, навіть якби така мета і ставилася. Він дійсно спрощує роботу і здатний суттєво підвищити ефективність рутинних завдань. Утім, як зазначено вище, надмірна залежність від результатів, згенерованих ШІ, створює етичні ризики.

Вважаємо, що використання ШІ є прийнятним за таких умов. По-перше, адвокати повинні уникати завантаження конфіденційних даних клієнта до ШІ-систем. По-друге, ШІ не повинен виконувати функцію основного автора правової позиції чи процесуального документа – його роль має зводитися до допоміжних завдань: перевірки граматики, перефразування, структурування тексту. По-третє, увесь результат роботи ШІ підлягає обов'язковій перевірці адвокатом за першоджерелами. По-четверте, клієнт має бути поінформований про використання ШІ у разі, якщо воно суттєво впливає на хід представництва.

Погоджуємося з позицією Американської асоціації адвокатів, яка підкреслює, що адвокат зобов'язаний: перевіряти точність усіх результатів, згенерованих ШІ; не допускати подання недостовірної інформації до суду; забезпечувати належний рівень професійної компетентності у використанні технологій; здійснювати належний нагляд за використанням ШІ співробітниками та підрядниками (American Bar Association, 2024).

Щодо питання відповідальності за порушення встановлених меж, вважаємо, що її система має бути кількарівневою та враховувати характер і наслідки порушення. У випадку одноразової помилки, допущеної через недбалість та своєчасно виправленої, доцільними є процесуальні заходи у вигляді повернення документа для виправлення недоліків та зауваження судді. У випадку систематичного подання неперевіраних матеріалів – дисциплінарне стягнення у вигляді догани або

зупинення права на заняття адвокатською діяльністю та зобов'язання пройти відповідне навчання. У випадку, коли використання ШІ спричинило реальну шкоду клієнту, – цивільно-правова відповідальність у поєднанні з дисциплінарною.

Зрештою, підхід до відповідальності за використання ШІ має ґрунтуватися на тому самому принципі, що й весь інший підхід до професійної відповідальності: адвокат несе повну відповідальність за результат своєї роботи незалежно від інструментів, якими він користувався. Підпис адвоката під документом є засвідченням його власної професійної оцінки, і жоден алгоритм не може ні замінити цю оцінку, ні зменшити відповідальність за неї. Саме ця особиста відповідальність є тим, що відрізняє адвоката від будь-якого технологічного інструменту, і її збереження є ключовою умовою допустимості використання ШІ в адвокатській діяльності.

Нормативне регулювання та перспективи.

На сьогодні правовий ландшафт використання штучного інтелекту в адвокатській діяльності характеризується наявністю загальних засад у міжнародному та національному праві. Аналіз чинного масиву норм дозволяє стверджувати, що фундамент для регулювання використання ШІ в роботі адвоката вже закладено, проте він потребує деталізації.

На міжнародному рівні сформовано низку документів, які містять відповідні орієнтири, такі як Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права (Комітет Міністрів Ради Європи, 2024), Європейська етична хартія щодо використання ШІ в судових системах (European Commission for the Efficiency of Justice, 2018), Акт про штучний інтелект (European Parliament and the Council of the European Union, 2024) та інші. У цих та інших нормативних актах визначено базові принципи відповідального використання ШІ, вимоги щодо захисту даних та конфіденційності.

На національному рівні в Україні діють Концепція розвитку штучного інтелекту, яка встановлює загальні принципи верховенства права та захисту прав людини, а також Рекомендації Міністерства цифрової трансформації України для правників, що визначають базові засади відповідального використання ШІ (Міністерство цифрової трансформації України, 2024). Крім того, Україна приєдналася до Рамкової конвенції Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права (Комітет Міністрів Ради Європи, 2024). Правила адвокатської етики (З'їзд адвокатів України, 2017) та Закон України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" (Верховна Рада України, 2013) встановлюють загальні стандарти компетентності, добросовісності та конфіденційності.

Тобто сучасний стан нормативного регулювання ШІ, як на міжнародному, так і на національному рівні, характеризується відсутністю спеціальних механізмів контролю за його використанням у роботі адвокатів. Обґрунтованою є необхідність переходу від загальних принципів до створення конкретних професійних стандартів, які б враховували специфіку адвокатської етики та відповідальності.

По-перше, чинні правила зобов'язують адвоката бути добросовісним, але не містять алгоритму дій при роботі з "галюцинаціями" ШІ. Спеціальний стандарт має закріпити обов'язкову верифікацію кожної згенерованої цитати через офіційні реєстри, оскільки адвокати повинні особисто відповідати за коректність поданих документів.

По-друге, стандарти мають встановлювати заборону завантаження персональних даних клієнта у системи ШІ.

Адвокат зобов'язаний перевіряти умови використання обраного ШІ-інструменту, зокрема з'ясувати, чи використовуються введені дані для навчання моделі та чи можуть вони передаватися третім особам. Використання загальнодоступних безкоштовних ШІ-сервісів для роботи з конфіденційними матеріалами клієнта слід визнати недопустимим без відповідних гарантій захисту даних з боку постачальника. Ці вимоги цілком кореспондують із позицією Американської асоціації адвокатів, яка наголошує, що перед введенням інформації, пов'язаної з представництвом клієнта, до ШІ-інструменту адвокат зобов'язаний оцінити ризики її розкриття третім особам (American Bar Association, 2024).

По-третє, доцільним є закріплення обов'язку адвоката повідомляти клієнта про використання ШІ у випадках, що виходять за межі звичайного пошуку. Обов'язкове інформування клієнта має відбуватися у разі використання ШІ для генерування правової позиції, складання процесуальних документів або аналізу конфіденційних матеріалів справи. При цьому згода клієнта має бути конкретною та чітко окресленою, а не зводиться до загального застереження в договорі про надання правничої допомоги.

Крім того, стандарти повинні чітко визначити, що ШІ може виконувати виключно допоміжну функцію і не може замінювати самостійного правового аналізу адвоката. Доцільним є закріплення переліку допустимих і недопустимих форм використання ШІ. До допустимих форм можна віднести: перевірку граматики, первинне структурування тексту, пошук і систематизацію інформації з відкритих джерел з подальшою обов'язковою верифікацією, переклад та перефразування. До недопустимих – самостійне генерування правових висновків без їх перевірки адвокатом, введення неанонімізованих конфіденційних даних.

Щодо відповідальності, стандарти повинні чітко визначити, що порушення встановлених вимог є підставою для відповідальності адвоката. При цьому ступінь відповідальності має бути диференційованим залежно від характеру та наслідків порушення.

Також вважаємо за доцільне розроблення програм для навчання адвокатів. Технологічна компетенція адвоката сьогодні є невід'ємною складовою його професійності. Її можливо досягнути через впровадження обов'язкових курсів із цифрової гігієни для адвокатів, розроблення методичних рекомендацій щодо роботи з генеративними моделями. Такі програми мають охоплювати базові принципи роботи систем ШІ та їхні обмеження, етичні та правові аспекти використання ШІ, практичні навички верифікації результатів і захисту даних.

Вважаємо, що розроблення таких стандартів є не лише доцільним, але й необхідним. Технологічний розвиток стрімко йде вперед, і відсутність чіткого регулювання означає, що кожен адвокат самостійно визначає межі допустимого використання ШІ, без єдиного орієнтира та без гарантій для клієнта. Такий стан є неприйнятним з огляду на суспільну значущість адвокатської діяльності та довіру, яку клієнти покладають на своїх захисників.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження підтверджує вихідну гіпотезу: використання ШІ в адвокатській діяльності без належного професійного контролю суперечить засадам адвокатської етики і створює реальні правові ризики як для клієнтів, так і для самих адвокатів. Водночас дослідження свідчить, що проблема не в самому факті використання технології, а в характері та межах її застосування.

Як слушно зазначає К. О. Клименко, під час здійснення адвокатської діяльності та вчинення правосуддя переважна більшість інформації створюється та застосовується в форматах текстових файлів, структурованих згідно вимог процесуальних кодексів та нормативно-правових актів, які містять сталі норми права та формалізовані описи подій або дій суб'єктів справ. Тобто, існують всі передумови обробки судових матеріалів шляхом застосування цифрових технологій таких як штучні нейронні мережі, пристрої та технології IoT, штучний інтелект, чат-боти тощо. Водночас, попри технічні можливості, такі системи не можуть повністю замінити професійне судження адвоката (Клименко, 2021, с. 348–352).

А. Завадський, у свою чергу, виокремлює основні ризики генеративного ШІ в адвокатській практиці: неточність інформації, порушення конфіденційності через витік даних клієнтів, порушення професійних та етичних стандартів, а також надмірну залежність від технологій, яка послаблює критичне мислення (Завадський, 2023, с. 66–68). Ці позиції узгоджуються з результатами проведеного дослідження та свідчать про формування в доктрині єдиного підходу до розуміння меж допустимого використання ШІ.

Порівняння виявлених результатів із зарубіжними даними демонструє узгодженість підходів. Судова практика США послідовно проводить розмежування між технологічною підтримкою роботи адвоката, яка є допустимою, та делегуванням алгоритму власне адвокатських функцій, яке є порушенням професійних обов'язків. Показово, що в жодній з аналізованих справ суди не заперечували проти використання ШІ як такого, виносячи санкції виключно за безвідповідальне ставлення до результатів його роботи. Аналогічну позицію зайняв і Верховний Суд України, наголосивши, що навмисне чи недбале використання ШІ без належного розуміння його можливостей може підірвати довіру до судової системи. Ключовим критерієм оцінки, таким чином, є не інструмент, а ступінь збереження адвокатом власної професійної суб'єктності.

Окремої уваги потребує питання конфіденційності. Якщо вигадане посилання можна виявити під час перевірки, то витік конфіденційних даних через хмарні сервіси може залишатися прихованим необмежено довго: клієнт може ніколи не дізнатися, що його відомості стали частиною навчальних даних, доступних невизначеному колу осіб. Така прихованість зумовлює необхідність особливо суворого підходу саме до цього аспекту використання ШІ.

Не менш важливим є питання інформування клієнта, яке наразі перебуває у правовому вакуумі. Запропонований у статті диференційований підхід, за якого використання ШІ для технічних допоміжних завдань не потребує окремого повідомлення, тоді як змістовне залучення ШІ або введення конфіденційних даних вимагає явної згоди, враховує реалії сучасної практики та не покладає на адвоката надмірного формального тягара. Прозорість у відносинах із клієнтом є водночас і етичним обов'язком, і практичним захистом самого адвоката.

Ключовою умовою допустимості застосування штучного інтелекту є збереження провідної ролі адвоката у формуванні правової позиції та його повна відповідальність за результати наданої правничої допомоги. Підпис адвоката під документом засвідчує його власну професійну оцінку, і жоден алгоритм не може ні замінити цю оцінку, ні зменшити відповідальність за неї.

Чинна нормативна база – як міжнародна, так і національна, не забезпечує конкретних механізмів контролю

та чітких стандартів допустимого використання ШІ. Подолання цього правового вакууму потребує удосконалення законодавства та правил адвокатської етики шляхом закріплення стандартів використання штучного інтелекту, що охоплюють вимоги обов'язкової верифікації кожної згенерованої цитати через офіційні реєстри, заборону введення неанонімізованих конфіденційних даних до загальнодоступних систем та критерії обов'язкового інформування клієнта. Доцільним є також впровадження навчальних програм для адвокатів щодо безпечного та етичного використання штучного інтелекту, адже технологічна компетенція сьогодні є невід'ємною складовою професійності.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Барабаш, О. О. (ред.). (2025). *Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості* [Збірник тез Всеукраїнського круглого столу]. Львів: ДУВС. https://if.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/05/14_03_2025.pdf
- Верховна Рада України. (1988). *Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343
- Верховна Рада України. (2012). *Про адвокатуру та адвокатську діяльність* (Закон України № 5076-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
- Верховний Суд. (2024, 8 лютого). *Ухвала Верховного Суду у справі № 925/200/22*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639>
- Верховний Суд. (2024, 8 лютого). *Окрема думка судді Верховного Суду Вронської Г. О. у справі № 925/200/22*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074064>
- Волкова, Ю. Ф., & Пирого, І. С. (2024). Право на використання технологій штучного інтелекту: нові виклики та загрози для людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 84(1), 138–143. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.20>
- Завадський, А. (2024). Генеративний штучний інтелект у роботі адвокатів. В Т. В. Вільчик (ред.), *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку* (с. 66–68). НІОУ імені Ярослава Мудрого. <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Адвокатура%20України%20сучасний%20стан%20та%20перспективи%20розвитку.pdf>
- Звітний вибірний з'їзд адвокатів України. (2017). *Правила адвокатської етики*. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#n4>
- Кабінет Міністрів України. (2020). *Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні* (Розпорядження № 1556-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p>
- Клименко, К. О. (2021). Сучасні інформаційні інструменти в судовій та адвокатській діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*, 65, 348–352. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.63>
- Міністерство цифрової трансформації України. (2025). *Рекомендації для правників щодо використання штучного інтелекту*. <https://storage.thedigital.gov.ua/files/2/72/fcf6c498e0a9f57e7a8521ff9833372d.pdf>
- Національна асоціація адвокатів України. (2025). *У США адвокат, який подає суду галюцинації ШІ, уникнув відповідальності*. <https://unba.org.ua/news/10033-u-ssha-advokat-yakij-podav-sudu-galyucinacii-shi-uniknuv-vidpovidal-nosti.html>
- Організація Об'єднаних Націй. (1990). *Основні положення про роль адвокатів* (прийняті Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинів). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text
- American Bar Association. (2024). *Formal Opinion 512: Generative Artificial Intelligence in Legal Practice*. https://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/professional_responsibility/ethics-opinions/aba-formal-opinion-512.pdf
- Castel, P. K. (2023, June 22). *Mata v. Avianca, Inc., No. 1:2022cv01461 (S.D.N.Y. 2023)* [Opinion and Order on Sanctions]. <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/new-york/nysdce/1:2022cv01461/575368/54/>
- Council of Europe. (2018). *European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment*. <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
- Council of Europe. (2024). *Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law*. https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/rye_ramkova_konvenciya_zi_shtuchnogo_intelektu_prav_lyudyny_demokratiyi_ta_verh._prava.pdf
- Eliot, L. B. (2021). *Considering an attorney duty to inform clients about AI-based legal usage*. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3966726>
- European Parliament and Council of the European Union. (2024). *Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act)*. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/jeng>

- Lyon, C. F. (2023). Fake cases, real consequences: Misuse of ChatGPT leads to sanctions. *NYSBA NYLitigator*, 28(2). <https://www.goldbergsegalla.com/app/uploads/2023/10/Fake-Cases-Real-Consequences-Misuse-of-ChatGPT-Christopher-F.-Lyon-NY-Litigator.pdf>
- Maryland State Bar Association. (2024). *Massachusetts lawyer sanctioned for AI-generated fictitious case citations*. https://www.msba.org/site/site/content/News-and-Publications/News/General-News/Massachusetts_Lawyer-Sanctioned_for_AI_Generated-Fictitious_Cases.aspx
- Morgan & Morgan lawyers fined for hallucinated AI citations. (2025, February 25). Bloomberg Law. <https://news.bloomberglaw.com/litigation/morgan-morgan-lawyers-fined-for-hallucinated-ai-citations>
- Smith v. Farwell. (2024, February 12). Superior Court Civil Action No. 2282CV01197. <https://masslawyersweekly.com/files/2024/02/12-007-24.pdf>
- UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>

References

- American Bar Association. (2024). *Formal Opinion 512: Generative Artificial Intelligence in Legal Practice*. https://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/professional_responsibility/ethics-opinions/aba-formal-opinion-512.pdf
- Barabash, O. O. (Ed.). (2025). *Artificial intelligence in legal practice: Limits and opportunities* [Collection of abstracts of the All-Ukrainian round table]. Lviv University of Internal Affairs [in Ukrainian]. https://if.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/05/14_03_2025.pdf
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020). *On Approval of the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine* (Decree No. 1556-r) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p>
- Castel, P. K. (2023, June 22). *Mata v. Avianca, Inc., No. 1:2022cv01461 (S.D.N.Y. 2023)* [Opinion and Order on Sanctions]. <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/new-york/nysdce/1:2022cv01461/575368/54/>
- Code of Conduct for Lawyers in the European Community. (1988). Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343
- Council of Europe. (2018). *European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment*. <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
- Council of Europe. (2024). *Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law*. https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/rye_ramkova_konvenciya_zi_shtuchnogo_intelektu_prav_lyudyny_demokratiyi_ta_verh._prava.pdf
- Eliot, L. B. (2021). *Considering an attorney duty to inform clients about AI-based legal usage*. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3966726>
- European Parliament and Council of the European Union. (2024). *Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act)*. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/jeng>
- Klymenko, K. O. (2021). Modern information tools in judicial and advocacy activities. *Comparative and Analytical Law*, 65, 348–352 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.63>
- Lyon, C. F. (2023). Fake cases, real consequences: Misuse of ChatGPT leads to sanctions. *NYSBA NYLitigator*, 28(2). <https://www.goldbergsegalla.com/app/uploads/2023/10/Fake-Cases-Real-Consequences-Misuse-of-ChatGPT-Christopher-F.-Lyon-NY-Litigator.pdf>
- Maryland State Bar Association. (2024). *Massachusetts lawyer sanctioned for AI-generated fictitious case citations*. https://www.msba.org/site/site/content/News-and-Publications/News/General-News/Massachusetts_Lawyer-Sanctioned_for_AI_Generated-Fictitious_Cases.aspx
- Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (2025). *Recommendations for legal professionals on the use of artificial intelligence* [in Ukrainian]. <https://storage.thedigital.gov.ua/files/2/72/fcf6c498e0a9f57e7a8521ff9833372d.pdf>
- Morgan & Morgan lawyers fined for hallucinated AI citations. (2025, February 25). Bloomberg Law. <https://news.bloomberglaw.com/litigation/morgan-morgan-lawyers-fined-for-hallucinated-ai-citations>
- National Bar Association of Ukraine. (2025). *In the USA, a lawyer who submitted AI hallucinations to the court avoided liability* [in Ukrainian]. <https://unba.org.ua/news/10033-u-ssha-advokat-yakij-podav-sudu-galyucinacii-shi-uniknuv-vidpovidal-nosti.html>
- Reporting and Election Congress of Advocates of Ukraine. (2017). *Rules of professional conduct for lawyers* [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#n4>
- Smith v. Farwell. (2024, February 12). Superior Court Civil Action No. 2282CV01197. <https://masslawyersweekly.com/files/2024/02/12-007-24.pdf>
- Supreme Court. (2024, February 8). *Ruling of the Supreme Court in case No. 925/200/22* [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639>
- Supreme Court. (2024, February 8). *Dissenting opinion of Supreme Court Judge Vronska H. O. in case No. 925/200/22* [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074064>
- UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>
- United Nations. (1990). *Basic principles on the role of lawyers* (Adopted by the Eighth UN Congress on the Prevention of Crime) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). *On the Bar and practice of law* (Law of Ukraine No. 5076-VI) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>

Volkova, Y. F., & Pyroha, I. S. (2024). The right to use artificial intelligence technologies: New challenges and threats for humans. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 84(1), 138–143 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.20>

Zavadskyi, A. (2024). Generative artificial intelligence in the work of lawyers. In T. V. Vilchuk (Ed.), *Advocacy of Ukraine: Current state and development prospects* (pp. 66–68). Yaroslav Mudryi National Law

University [in Ukrainian]. <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Адвокатура%20України%20сучасний%20стан%20та%20перспективи%20розвитку.pdf>

Отримано редакцією журналу / Received: 11.05.26

Прорецензовано / Revised: 20.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Anna KORNIICHUK, Student

ORCID ID: 0009-0009-2606-2318

e-mail: anna.korniichuk.law@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ETHICAL RISKS AND PROFESSIONAL RESPONSIBILITY FOR THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE BY ADVOCATES

Background. *The rapid spread of artificial intelligence systems in legal practice is giving rise to issues that extend beyond their purely technical application. Legal practice is founded on principles of trust, confidentiality, and professional responsibility, making the uncontrolled delegation of professional functions to algorithms a particularly sensitive issue. This study aims to identify the key ethical risks of using artificial intelligence in legal practice, determine the permissible limits of such use, and substantiate the need to introduce specific professional standards, taking into account both domestic and foreign experience.*

Methods. *The study employs formal-legal, comparative-legal, systemic, and legal modeling methods.*

Results. *An analysis of the legal and ethical aspects of the use of artificial intelligence in legal practice has been conducted. The main ethical risks of using artificial intelligence include the generation of unreliable information, violations of the principles of good faith and diligence, threats to confidentiality and the advocate-client privilege, and reputational risks. Approaches of national and foreign case law to the assessment of the use of artificial intelligence have been characterized, in particular in the context of an advocate's liability for submitting unreliable information. The study argues that the use of artificial intelligence per se does not constitute a violation. However, the uncontrolled and unverified use of AI-generated outputs is inconsistent with the fundamental principles of the legal profession. The study also formulates criteria for the permissible use of artificial intelligence in the professional activities of advocates.*

Conclusions. *The study concludes that the use of artificial intelligence in legal practice is a natural trend in the development of the legal profession and requires appropriate regulatory and ethical oversight. A key condition for the admissibility of using artificial intelligence is the preservation of the advocate's leading role in shaping the legal position and assuming full responsibility for the legal assistance provided. The study also substantiates the need to improve legislation and the rules of legal ethics by establishing standards for the use of artificial intelligence, including requirements for verifying the reliability of information, protecting confidential data, and informing clients. In addition, it is advisable to introduce professional guidelines and training programmes for advocates on the safe and ethical use of artificial intelligence.*

Keywords: *artificial intelligence, legal practice, professional responsibility of advocates, advocate-client privilege, rules of professional conduct.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 347.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-9>

Вітаутас НЕКРОШУС, академік, професор

ORCID ID: 0000-0002-0869-8840

e-mail: vytautas.nekrosius@tf.vu.lt

Литовська академія наук, Вільнюський університет, Вільнюс, Литва

ПЕРЕХІД ВІД ДИКТАТУРИ ДО ДЕМОКРАТІЇ – ШЛЯХ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В ЛИТВИ

Вступ. Становлення незалежної та ефективної судової влади є одним із ключових елементів демократичної держави та верховенства права. Після відновлення незалежності Литва здійснила комплексну реформу судової системи, спрямовану на забезпечення незалежності судів, формування професійного суддівського корпусу та підвищення ефективності здійснення правосуддя. Метою дослідження є аналіз основних етапів реформування судової системи Литви, особливостей забезпечення незалежності судової влади, а також факторів, що впливають на рівень суспільної довіри до судів.

Методи. У дослідженні використано історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний та формально-юридичний методи. Також застосовано аналіз нормативно-правових актів, рішень Конституційного Суду Литовської Республіки, статистичних даних та наукових доктринальних джерел.

Результати. Дослідження демонструє, що реформування судової системи Литви супроводжувалося створенням чотирирівневої системи судів загальної юрисдикції, посиленням інституційної незалежності судів, створенням Національної судової адміністрації та впровадженням електронного судочинства. Водночас виявлено низку проблем, пов'язаних із фінансуванням судової системи, процедурою добору суддів, недостатнім рівнем довіри суспільства до судів та кадровими труднощами у сфері допоміжного персоналу судів.

Висновки. Литовський досвід демонструє важливість інституційних гарантій незалежності судової влади, ефективної організації судової системи та цифровізації правосуддя. Разом із тим забезпечення високого рівня суспільної довіри до судів потребує не лише нормативних реформ, але й підвищення правової та політичної культури, прозорості діяльності судів та належного кадрового забезпечення судової системи.

Ключові слова: *судова реформа; судова система Литви; незалежність суддів; суди загальної юрисдикції; верховенство права; довіра до судів; електронне правосуддя; суддівське самоврядування; перехід до демократії; судова влада.*

Вступ

11 березня 1990 року, після відновлення незалежності Литви, постала гостра проблема трансформації всього державного апарату – від радянської до демократичної системи. Очевидно, що реформа судової системи в цьому процесі посіла особливо важливе місце. У свідомості суспільства радянська судова система сприймалася як частина репресивної радянської системи. Тому як структурно, так і ментально цей погляд необхідно було змінити. Майбутня реформа мала забезпечити реалізацію двох найважливіших цілей:

1. Забезпечити, щоб нова система ґрунтувалася на принципах незалежності судів, самоврядування та верховенства права, а також

2. Змінити ставлення суспільства до судів та суддів з негативного на позитивне. Іншими словами, проведена структурна реформа мала допомогти забезпечити, щоб суспільство почало сприймати суди як інституцію, що справді здійснює правосуддя, де панують справедливість і закон, а не політичний вплив та корупція.

У цьому нарисі спробую коротко проаналізувати, як вдалося реалізувати ці цілі реформи.

Методи

У дослідженні використано історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний та формально-юридичний методи. Також застосовано аналіз нормативно-правових актів, рішень Конституційного Суду Литовської Республіки, статистичних даних та наукових доктринальних джерел.

Результати

1. Інституційна реформа судової системи.

Після відновлення незалежності Литви у 1990-х роках в країні було 110 суддів та помічників суддів, дворівнева

судова система (районні суди та Верховний суд Литви), а також державний арбітраж із 12 державними арбітрами. Усі судді обиралися на п'ятирічний термін. З огляду на те, якими були вибори за радянських часів, очевидно, що говорити про незалежність судів було б досить складно.

Першим серйозним кроком у розробці та реалізації реформи судової системи стала Конституція Литовської Республіки, прийнята на референдумі 25 жовтня 1992 року (Supreme Council of the Republic of Lithuania, 1992). У Конституції було закріплено майбутню судову систему Литви – Конституційний Суд Литовської Республіки, чотирирівневу систему судів загальної юрисдикції (районні та окружні суди, а також Апеляційний суд Литви та Верховний суд Литви) та можливість створювати спеціалізовані суди. У Конституції також було закріплено порядок призначення та звільнення суддів (загальні принципи), принцип незалежності суддів і судів та підпорядкування лише закону, а також положення про те, що з питань призначення, підвищення, переведення або звільнення суддів Президенту надає поради спеціальний орган суддів, передбачений законом.

Чому було обрано чотирирівневу систему судів загальної юрисдикції? Відповідь на це питання досить проста – прагнення забезпечити спадкоємність традицій міжвоєнної Литви. Отже, як доказ спадкоємності Литовської Республіки було вирішено відтворити модель системи судів загальної юрисдикції, що діяла в міжвоєнній Литві. На мою думку, це рішення не було найкращим, оскільки не було жодної потреби та необхідності відтворювати чотириланкову судову систему, адже умови, за яких ця система була створена у міжвоєнній Литві, та умови, що існували у 1992 році, істотно відрізнялися. У міжвоєнній Литві від царської Росії була перейнята триступенева

© Некрошус Вітаутас, 2026

судова система, де в одній із ланок бракувало апеляційної інстанції. Тому, прагнучи усунути цей недолік, було запроваджено четверту судову ланку. Тим часом у радянський період у Литві існувала двоступенева судова система, і цілком вистачило б запровадити лише один додатковий апеляційний суд.

Система з чотирма судовими ланками зазвичай діє у більших державах і ґрунтується на тому, що в найнижчій судовій ланці (районних судах) у першій інстанції розглядаються дрібні справи (наприклад, у Німеччині це цивільні справи, сума позову в яких становить до 10 000 євро). Тим часом у Литві районні суди й надалі залишаються основною інстанцією першої ланки (майнові спори до 100 000 євро), а компетенція окружних судів як судів першої інстанції є дуже обмеженою.

У 2025 році до судів Литви надійшло 152 069 справ, з яких районні суди першої інстанції розглянули аж 148 161 справу, а окружні суди – лише 3896 справ (National Courts Administration of Lithuania, 2025). Очевидно, що такий розподіл навантаження абсолютно не відповідає суті та призначенню чотирирівневої судової системи, тому цілком логічним і практичним було б перейти до тривірневої судової системи, однак для цього потрібно змінити нашу Конституцію. Під час реформування судової системи було ліквідовано й державний арбітраж, а його компетенція щодо розгляду комерційних спорів була передана судам загальної юрисдикції.

Наступним важливим кроком реформи стало формування корпусу суддів. Закон про суди, в якому була закріплена чотирирівнева судова система, був прийнятий Сеймом Литовської Республіки 31 травня 1994 року, а новостворені окружні суди та Апеляційний суд Литви почали діяти вже 1 січня 1995 року (Lietuvos Respublikos Seimas, 1994). В результаті цієї реформи за дуже короткий семимісячний період було практично подвоєно кількість суддів судів загальної юрисдикції, що зумовило й те, що до системи потрапили не лише випадкові, а й недобросовісні люди, з якими литовській державі довелося досить довго боротися.

Сьогодні в Литві кількість суддів становить 775 – тобто, у сім разів більше, ніж на початку реформи. З цієї кількості понад 500 суддів мають вік від 40 до 60 років, а 107 – понад 60 років (National Courts Administration of Lithuania, 2025). Отже, у п'ятирічній перспективі дійсно звільниться 107 посад суддів, які потрібно буде заповнити компетентними людьми. З цієї точки зору дуже важливою є процедура відбору кандидатів у судді та їх призначення.

Наступним логічним кроком реформи є закріплення незалежності суддів та судів. До 21 грудня 1999 року в Литві діяла, по суті, німецька модель формування судової влади, згідно з якою певні функції з реєстрації та відбору кандидатів виконувало також Міністерство юстиції, яке водночас було відповідальним за належне фінансування судової влади. 21 грудня 1999 року Конституційний Суд Литовської Республіки оприлюднив постанову, в якій констатував, що для забезпечення незалежності суддів та судів особливо важливо чітко відокремити діяльність судів від виконавчої влади (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, 1999). Згідно з Конституцією, діяльність судів не є і не може вважатися сферою управління, віднесеною до будь-якого органу виконавчої влади. Матеріальною основою організаційної самостійності судів є їх фінансова незалежність від рішень виконавчої влади. Слід зазначити, що фінансову незалежність судів забезпечує таке правове регулювання, за якого кошти для судової системи та кожного

суду виділяються у затвердженому законами державному бюджеті.

Отже, згадана постанова Конституційного Суду мала фундаментальне значення, оскільки саме нею Міністерство юстиції було повністю усунуто від будь-якої участі у фінансуванні судів, контролі за адміністративною діяльністю судів та формуванні суддівського корпусу. З одного боку, це, безсумнівно, значно посилило незалежність як судової системи, так і самих суддів. Однак цей рішучий крок мав і свою негативну сторону, наслідки якої литовська судова система відчуває досі. Після ухвалення цієї постанови у виконавчій владі не залишилося жодного міністра, який би відповідав за забезпечення фінансування судів. Ця сфера стала справою самих судів і проблемою, яку досить важко вирішити. А оскільки витрати на судову систему не є популярною та улюбленою народом сферою політики, природно, що немає тих добровільних міністрів, які б дуже хотіли взятися за вирішення гострої проблеми фінансування судів.

Проблему залучення інших гілок державної влади до вирішення проблеми фінансування судів намагалися вирішити шляхом закріплення в законі про суди моделі змішаної Ради суддів (діє у Франції), коли невелику частину членів цього органу самоврядування *ex officio* складають представники виконавчої та законодавчої влади (наприклад, міністри юстиції та фінансів, представник Президента та голови комітетів Сейму з питань правопорядку та бюджету). Ця норма Закону про суди зазначеною постановою також була визнана такою, що суперечить Конституції.

Згадана постанова Конституційного Суду не є єдиною, в якій розглядаються питання незалежності судів, проте, на мій погляд, вона є найважливішою, оскільки саме на ній ґрунтується модель судової системи, що діє в Литві.

Після виключення з механізму відбору кандидатів у судді Міністерства юстиції та департаменту судів, що діяв у його структурі, постало природне питання: хто виконуватиме ці функції?

Це питання вирішувалося у кілька етапів. Насамперед 14 березня 2002 року Сейм Литовської Республіки прийняв Закон про Національну судову адміністрацію, у статті 1 частині 1 якого передбачено, що Національна судова адміністрація є бюджетною установою, яка обслуговує суди та органи судового самоврядування, і її призначенням – у межах своєї компетенції забезпечувати адміністративну та організаційну діяльність судів та органів судового самоврядування. У частині третій цієї статті передбачено, що права власника Національної судової адміністрації здійснює Верховний Суд Литви (Lietuvos Respublikos Seimas, 2002). Отже, цим законом Національна судова адміністрація (яка, по суті, є аналогом департаменту судів) стала невід'ємною частиною судової системи. Її основною функцією, якщо говорити про процедуру відбору кандидатів у судді, є збір документів претендентів та забезпечення роботи відбіркової комісії. Порядок формування комісії з відбору суддів регулюється частиною 2 статті 55² Закону про суди, яка передбачає, що трьох членів комісії з відбору суддів призначає Рада суддів, а чотирьох представників громадськості – Президент Литви (Lietuvos Respublikos Seimas, 1994). Після проведення відбору кандидатів у судді комісія складає рейтинг претендентів (починаючи з найкращого кандидата) і подає його Президенту Республіки, який обирає кандидата. Після цього обраний кандидат подається до Ради суддів для отримання схвалення щодо його призначення. Конституційний Суд

у своїй постанові від 9 травня 2006 року роз'яснив, що Президента не зобов'язує ані порядок кандидатів, складений відбірковою комісією, ані схвалення/несхвалення Ради суддів (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, 2006). Іншими словами, дискреція Президента є настільки широкою, що дозволяє йому обрати кандидатом, наприклад, десятого в черзі та призначити особу суддею, незважаючи на незгоду Ради суддів щодо поданої кандидатури. На мій погляд, ця дискреція є очевидно занадто широкою, оскільки дозволяє Президенту обирати не найкращих, а найлояльніших (такий негативний досвід ми також маємо), що створює реальну загрозу як незалежності судів, так і їхньому професіоналізму. Після виконання цих дій кандидат призначається суддею (залежно від ланки судової системи суддів призначає Президент, Сейм або Президент за згодою Сейму).

Помічники суддів. Безсумнівно, дуже важливим кроком у напрямку підвищення якості роботи суддівського корпусу та суддів стало запровадження інституту помічників суддів. Ці державні службовці допомагають судді у здійсненні правосуддя (мають право складати проекти процесуальних документів). Помічники суддів знімають з судді значну частину технічного навантаження, дозволяючи йому зосередитися на вирішенні правових проблем у справі. Сьогодні помічники суддів є основним джерелом поповнення суддівського корпусу. На жаль, але й у цій важливій сфері великою проблемою є низькі зарплати помічників, що не дозволяє утримати в системі найкращих, оскільки нинішні зарплати помічників не мають жодних шансів у конкуренції з приватним бізнесом.

Електронізація роботи судів. Це, мабуть, сфера, в якій литовські суди досягли найбільшого прогресу, чим ми можемо пишатися не тільки в Литві, але й у світі. Інститут електронних справ був закріплений на законодавчому рівні Законом від 21 червня 2011 року. Сьогодні ми досягли ситуації, коли електронні справи становлять майже 90 відсотків від загальної кількості цивільних справ. Дійсно, небагато держав можуть похвалитися хоча б схожим показником. Іншим важливим електронним інструментом, що суттєво полегшує роботу судів, є система LITEKO, в якій у електронній формі розміщуються рішення судів усіх інстанцій. Кожен суддя має вільний доступ до цієї системи. Нарешті, те, що процесуальні закони дозволяють розглядати справи у форматі дистанційних засідань, також значно сприяло прискоренню здійснення правосуддя.

2. Ставлення суспільства до судів.

Важко не погодитися з Францем Кляйном, який стверджував, що судові процеси, поведінка сторін під час них та сама процесуальна культура є частиною загальної культури народу і безпосередньо впливають на неї (Klein, 1891)*. Тому від рівня загальної культури суспільства значною мірою залежить і ставлення людей до судів. Звісно, той чи інший погляд людей формується з найрізноманітніших причин – безпосереднього досвіду людей у суді, який може визначатися як поведінкою працівників суду, так і суддів, історичного досвіду, сформованого політиками погляду на судову владу та ще багатьох інших обставин. На мою думку, рівень довіри суспільства до судів безпосередньо впливає на силу та ефективність судової влади, оскільки від рівня довіри залежить привабливість професії судді, що, у свою чергу, визначає, які юристи обіймають посади суддів (найкращі, середняки чи слабша частина юристів).

У Литві ситуація з довірою до судів не є поганою, але й не викликає особливого оптимізму. За даними опитувань, проведених у жовтні 2025 року, судам довіряли 41 відсоток, а не довіряли – 47 відсотків жителів Литви (National Courts Administration of Lithuania, 2025). Подібний рівень довіри суспільства спостерігається вже не один рік, і суди докладають чимало зусиль, щоб змінити існуючу ситуацію на краще. На жаль, ми дійсно не можемо похвалитися тим, що суспільство оцінює суди так, як, наприклад, німці, для яких суди – це гарант їхньої свободи, цивілізованого та компетентного вирішення спорів, а також захисту від свавілля держави.

Що зумовлює таку ситуацію? Спробую коротко обговорити основні причини:

1. Негативна історична пам'ять. Хоча Литва вже 36 років живе життям незалежної держави, а серед суддів практично не залишилося тих, хто працював суддею за радянських часів, проте в очах частини суспільства суди все ще є частиною механізму державного примусу, метою якого є покарання непокірних. Для цієї частини суспільства судовою владою по суті є злом, якого потрібно якомога більше уникати. Про будь-яку довіру чи оцінку судів як інституцій, що допомагають цивілізовано вирішувати спори, серед цих людей не може бути й мови. Ця точка зору змінюється, але це відбувається дуже повільно, як і все, що пов'язано зі змінами укоріненого мислення.

2. Поведінка політиків. Хоча політична культура Литви й змінюється, але цей процес не є швидким. Все ще цілком прийнятними вважаються критичні зауваження та звинувачення на адресу судів, які найчастіше лунають з вуст політиків абсолютно безвідповідально. Ми чуємо, що суди узурпують повноваження Сейму у сфері законотворчості, що вони некомпетентні або корумповані, що отримують найвищі зарплати тощо. Ці, як правило, безпідставні звинувачення лунають голосно і зазвичай користуються популярністю серед певних груп виборців. А оскільки зрозуміло, що суди не братимуть участі в дискусіях такого характеру, поширювати цю дезінформацію стає зовсім просто. Що потрібно, щоб ситуація змінилася докорінно? Відповідь досить проста – мають суттєво підвищитися межі політичної культури як виборців, так і політиків. На жаль, ці зміни також відбуваються дуже повільно. Тому судам не залишається нічого іншого, як щодня своєю роботою доводити, що все є інакше;

3. Проблеми судів. Було б дуже нечесно і несправедливо стверджувати, що в існуючій ситуації винні лише люди, ЗМІ та політики, а суди є досконалою частиною політичної системи. Це, звичайно, не так. У судах також є проблеми – починаючи з допоміжного персоналу і закінчуючи кваліфікацією суддів та зневажливим ставленням до здійснення правосуддя. У цьому контексті варто радіти тому, що за останні десять років проблема корупції в судах була суттєво приборкана.

На жаль, серед суддів досі нерідко зустрічається досить бюрократичний підхід до сторін спору, коли суддя почувається королем, а сторони відводиться роль слуги. Не уникають зловживання інститутом усунення недоліків позову, трапляються випадки, коли суддя приходить на процес абсолютно не підготовленим тощо. Сторони все це відчують, діляться негативним досвідом зі своїм оточенням, і природно, що це не сприяє підвищенню авторитету судів. Також через негативне ставлення

* Klein F. *Pro Futuro: Betrachtungen über Probleme der Civilprocessreform in Österreich*. Leipzig : Deuticke, 1891.

суспільства професія судді не є популярною, тому конкурси на заміщення суддівських посад не мають великої кількості учасників, а ті, хто бере участь, нерідко не є найкращими з найкращих. Ситуацію істотно не змінило й значне підвищення зарплат суддів кілька років тому: вони зросли вдвічі і зараз становлять близько 4 000 євро на місяць.

Що стосується допоміжного персоналу судів, слід наголосити на надзвичайно низькій заробітній платі. З цієї причини ми маємо досить високу плинність кадрів, особливо серед помічників суддів. Молоді люди набувають досвіду і йдуть працювати у приватний сектор.

Дискусія і висновки

Оцінивши всю цю ситуацію, можна зробити висновок, що трансформація судової системи Литви ще далеко не завершена, оскільки значною мірою вона пов'язана зі змінами у мисленні та культурі суспільства. Одних лише змін у законах тут недостатньо. Незважаючи на всі названі та ще багато інших проблем, я б наважився стверджувати, що трансформація судової системи відбувається у правильному напрямку, проте ми маємо змиритися з тим, що все, що пов'язано зі змінами у мисленні, звичаях та культурі, не відбувається швидко.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Klein, F. (1891). *Pro Futuro: Betrachtungen über Probleme der Civilprocessreform in Österreich*. Deuticke.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, nutarimas, 1999, gruodžio 21. <https://www.lrkt.lt>
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, nutarimas, 2006, gegužės 9. <https://www.lrkt.lt>
- Lietuvos Respublikos Seimas. (1994, gegužės 31). Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, Nr. I-480. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.522B3E415B52/asr>
- Lietuvos Respublikos Seimas. (2002, kovo 14). Lietuvos Respublikos nacionalinės teismų administracijos įstatymas, Nr. IX-787. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.DBF4203C51A1/asr>
- National Courts Administration of Lithuania. (2025). <https://www.teismai.lt>
- Supreme Council of the Republic of Lithuania. (1992). *Constitution of the Republic of Lithuania*. <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm>

Отримано редакцією журналу / Received: 10.05.26

Прорецензовано / Revised: 26.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Vytautas NEKROŠIUS, Academician, Prof.

ORCID ID: 0000-0002-0869-8840

e-mail: vytautas.nekrosius@tf.vu.lt

Lithuanian Academy of Sciences, Vilnius University, Vilnius, Lithuania

FROM DICTATORSHIP TO DEMOCRACY: THE TRANSFORMATION OF THE COURTS OF GENERAL JURISDICTION IN LITHUANIA

Background. *The establishment of an independent and effective judiciary is one of the fundamental elements of a democratic state governed by the rule of law. Following the restoration of independence, Lithuania implemented a comprehensive judicial reform aimed at ensuring judicial independence, developing a professional judiciary, and improving the efficiency of the administration of justice. The purpose of this study is to analyze the main stages of Lithuania's judicial reform, the mechanisms for safeguarding judicial independence, and the factors influencing public trust in the judiciary.*

Methods. *The study employs historical-legal, comparative-legal, systemic-structural, and formal-legal research methods. The research is also based on the analysis of legal acts, decisions of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, statistical data, and doctrinal academic sources.*

Results. *The study demonstrates that Lithuania's judicial reform included the establishment of a four-tier system of courts of general jurisdiction, strengthening institutional judicial independence, creating the National Courts Administration, and implementing electronic justice mechanisms. At the same time, several challenges were identified, including issues related to judicial financing, judicial selection procedures, insufficient public trust in courts, and staffing difficulties concerning judicial assistants and court personnel.*

Conclusions. *The Lithuanian experience demonstrates the importance of institutional guarantees of judicial independence, effective judicial organization, and the digitalization of justice. At the same time, ensuring a high level of public trust in the judiciary requires not only legal reforms but also improvements in legal and political culture, judicial transparency, and adequate human resource support within the judicial system.*

Keywords: *judicial reform; Lithuanian judicial system; judicial independence; courts of general jurisdiction; rule of law; public trust in courts; e-justice; judicial self-governance; transition to democracy; judiciary.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 347.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-10>

Мілана НЕЧВАЛЬ, магістр

ORCID ID: 0009-0002-0581-1972

e-mail: milana.nechval.law@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РОЗГЛЯД СПРАВ ЩОДО МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ: ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вступ. У статті досліджено процедуру розгляду справ про повернення дитини до держави постійного місця проживання на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, предмету доказування у даній категорії справ, проблеми з дотриманням строків розгляду у такій категорії справ. Актуальність теми зумовлена порушенням Україною вимог Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року та неоднозначністю судової практики у справах повернення дитини до держави постійного місця проживання.

Методи. При підготовці дослідження використано формально-юридичний, порівняльно-правовий методи, метод аналізу правозастосовної практики, а також методи синтезу та правового моделювання.

Результати. Досліджено нормативне регулювання процесу розгляду справ про повернення дітей до постійного місця проживання. Крім того, досліджено актуальну українську судову практику щодо предмета доказування у справах за Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей та щодо строків розгляду спорів у даній категорії справ. Виявлено перешкоди у дотриманні строків при вирішенні таких справ. Розроблення шляхів вдосконалення розгляду справ у справах про повернення дитини до держави постійного місця проживання.

Висновки. Для дотримання вимог Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року українськими судами вважаємо за необхідне зробити такі кроки: закріпити у Цивільному процесуальному кодексі України новий вид забезпечення позову щодо встановлення тимчасового порядку спілкування з дитиною; імплементувати в національну судову практику міжнародну концепцію "безпечного повернення" (зокрема, при оцінці ризиків за ст. 13(б) Конвенції); законодавчо виключити обов'язкову участь органів опіки та піклування у цій категорії справ шляхом внесення змін до Сімейного кодексу України; а також включити рішення про повернення дитини до переліку таких, що обов'язково підлягають негайному виконанню.

Ключові слова: Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, незаконне переміщення дітей, повернення дитини до держави постійного місця проживання, доказування, судова практика.

Вступ

Актуальність дослідження. У сучасному глобалізованому світі набули поширення міжнародні шлюби, у яких народжуються діти. Після розірвання такого шлюбу, у випадку наявності у колишнього подружжя дітей, виникає проблема з визначенням місця проживання дитини та визначенням способу участі батьків у її вихованні. Батьки, не вирішивши мирно питання між собою та не дочекавшись рішень суду з питання визначення місця проживання дитини чи встановлення способу участі у її вихованні, забирають дитину без згоди іншого з батьків і вивозять до іншої країни з метою уникнення зустрічей між собою. У зв'язку з вищевикладеним виникають судові спори між батьками, коли один із батьків просить суд повернути дитину до її постійного місця проживання. Такі спори вирішуються відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року та завжди ускладнені іноземним елементом. Спори про повернення дітей до постійного місця проживання мають розглядатися протягом 6 (шести) тижнів з дня подання позову до суду, проте на практиці така категорія спорів лише в першій інстанції розглядається протягом року, що призводить до негативних наслідків. Таке затягування процесу зазвичай пов'язане зі складністю правозастосування, відсутністю сталої практики розгляду справ про міжнародне викрадення дітей, специфікою предмета доказування у такій категорії справ тощо. Крім того, виникають проблеми на стадії виконання рішень суду про повернення дитини до постійного місця проживання у зв'язку з відсутністю у виконавців дієвих механізмів під час примусового виконання рішень суду

у немайнових спорах. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання застосування Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року вже ставали предметом наукових дискусій, проте рівень їх вивчення у цивільному процесі залишається недостатнім. Так, у працях щодо цивільно-правових аспектів міжнародного викрадення дітей Т. А. Стоянової розкрито питання про врахування думки дитини під час вирішення питання про повернення дитини до постійного місця проживання (Стоянова, 2019, с. 64). У дисертації Шевченко-Бітенської О. В. проаналізована процедура повернення дитини до держави постійного місця проживання на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (Шевченко-Бітенська, 2015). Проте комплексного вивчення специфіки доказування та проблем виконання рішень з урахуванням сучасної української практики наразі бракує.

Об'єктом дослідження є цивільно-процесуальні аспекти вирішення питання про повернення дітей до постійного місця проживання на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року та виконання рішень суду у такій категорії справ.

Мета дослідження спрямована на комплексний аналіз розгляду цивільних справ про міжнародне викрадення дітей на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, виявлення проблемних питань у предметі та процесі доказування у даній категорії справ, а також розробку пропозицій для вдосконалення механізмів судового захисту прав батьків та дітей при вирішенні питання про повернення дитини до держави постійного місця проживання.

Завдання дослідження спрямовані на з'ясування специфіки предмета та процесу доказування у справах про повернення дитини до держави постійного місця проживання, дослідження проблематики дотримання строків у справах про повернення дитини до держави постійного місця проживання, виявлення перешкод у виконанні рішень суду в даній категорії справ, а також на розроблення шляхів вдосконалення розгляду таких справ по суті.

Методи

У статті використаний формально-юридичний метод для системного аналізу норм Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року та цивільного процесуального законодавства України, що дозволило чітко окреслити специфіку предмета доказування та нормативні вимоги до процедури розгляду справ про повернення дітей до держави постійного місця проживання. Метод аналізу використано для опрацювання рішень українських судів з метою встановлення причин порушення строків розгляду цієї категорії справ. Також застосовано порівняльно-правовий метод для зіставлення українського досвіду розгляду даної категорії справ та виконання рішень суду в такій категорії справ із вимогами Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року. Це, у свою чергу, дало змогу оцінити проблеми української правозастосовної практики при розгляді справ про повернення дітей до держави постійного місця проживання. Крім того, використано методи синтезу та моделювання, за допомогою яких запропоновано шляхи вдосконалення розгляду та виконання справ про повернення дітей до держави постійного місця проживання.

Результати

У зв'язку з виникненням безлічі спорів про повернення дітей до постійного місця проживання Гаазькою конференцією 25 жовтня 1980 року була прийнята Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. Вищезазначена конвенція – це багатосторонній міжнародний договір, який покликаний захистити дітей від шкідливих наслідків незаконного вивезення та утримання за межами звичайного (постійного) місця проживання шляхом запровадження відповідних процедур та забезпечення захисту прав батьків на піклування та доступ. Україна приєдналася до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 11 січня 2006 року, на підставі Закону України "Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей" (Закон України № 3303-IV). Крім того, на виконання вимог Гаазької конвенції 1980 року був прийнятий Порядок виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 952 від 10 липня 2006 року "Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей" (далі – "*Постанова*").

Для виконання вимог конвенції необхідно було призначити центральний орган, який був би відповідальним за виконання функцій, покладених на договірну державу. Центральним органом в Україні, на який покладаються функції з виконання Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, стало Міністерство юстиції України.

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей регулює як питання повернення дітей до держави постійного місця проживання, так і питання права доступу.

Для подальшого дослідження потрібно визначитися з поняттями, якими оперує Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, зокрема, з поняттями права доступу та права піклування. Права піклування розуміються як права, пов'язані з піклуванням будь-якої особи про дитину, і зокрема, право визначати місце проживання дитини, а права доступу, як право переміщення дитини на обмежений час у місце інше, ніж місце її постійного проживання (Міжнародний документ від 25.10.1980).

Проблема правової природи процедури повернення дитини є об'єктом активних наукових та практичних дискусій. Як зазначають фахівці Комітету з сімейного права Національної асоціації адвокатів України у профільному посібнику, Гаазька конвенція 1980 року має суто процесуальний характер, її головна мета – відновлення "статусу-кво", який існував до незаконного переміщення, та недопущення штучної зміни юрисдикції. Відповідно, суд держави перебування дитини не повинен перебирати на себе функції суду держави постійного проживання щодо вирішення спору про опіку по суті (Гаро та ін, 2021, с. 12–14).

Разом із тим, у наукових і суддівських колах триває полеміка щодо меж застосування принципу "якнайкращих інтересів дитини" у межах конвенційного провадження. Ключовим доктринальним орієнтиром тут є позиція Європейського суду з прав людини, зокрема викладена у фундаментальному рішенні у справі "Х проти Латвії" (*X v. Latvia*). ЄСПЛ наголосив, що концепція "якнайкращих інтересів" у справах про викрадення має власну специфіку: за загальним правилом, інтересам дитини відповідає її швидке повернення до звичного середовища, проте суд не має формально та автоматично ухвалювати рішення про повернення, не оцінивши серйозні ризики (ст. 13 Конвенції) крізь призму всієї сімейної ситуації (Рішення у справі "Х проти Латвії", с. 24).

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей регулює порядок розгляду справ про повернення дітей до постійного місця проживання. З аналізу даної конвенції можна виокремити такий порядок розгляду справ цієї категорії. Спершу особа, яка вважає, що її дитину незаконно вивезли з держави постійного місця проживання, має звернутися з заявкою про сприяння в поверненні дитини до держави її постійного проживання. Така заявка подається, або до держави постійного місця проживання дитини, або до держави, куди така дитина була вивезена. Заява має містити такі відомості: інформацію про особу заявника, особу дитини і про особу того, хто підозрюється в переміщенні або утриманні дитини; якщо можливо, дату народження дитини; підстави, на яких заявник вимагає повернення дитини; всю наявну інформацію про дитину і про особу того, у кого ймовірно знаходиться дитина. Заява може бути доповнена: завіреною копією будь-якого рішення або угоди, що має відношення до справи; посвідченням або письмовим свідченням, виданим центральним органом або іншим компетентним органом держави постійного проживання дитини або кваліфікованою особою, стосовно відповідного законодавства такої держави; будь-яким іншим документом, що має відношення до справи (Міжнародний документ від 25.10.1980).

Після подання заяви потрібно звернутися до суду за місцем проживання особи, що незаконно перемістила дитину, з позовом про повернення дитини до постійного місця проживання. На практиці швидшим та ефективнішим є безпосереднє звернення особи до суду. Хоча

відповідно до Порядку Міністерство юстиції України, до якого надійшла заявка про сприяння у поверненні дитини, має негайно передати таку заявку до Центру з надання безоплатної правничої допомоги, а адвокати даного центру звертаються до суду (Порядок від 10.07.2006 № 952).

Після цього компетентні органи зобов'язані діяти без затримок. Ключовим часовим орієнтиром є шеститижневий строк. Якщо рішення не ухвалюється протягом шести тижнів із дати початку процедури, ініціатор звернення отримує право вимагати офіційних пояснень щодо причин такого затягування. Вирішальне значення для ухвалення рішення має час, що минув з моменту незаконного переміщення до моменту початку процедури повернення (звернення з заявкою). Якщо цей період становить менше одного року, суд зобов'язаний видати розпорядження про негайне повернення дитини. Але якщо минуло більше року, повернення все одно можливе, однак з'являється виняток: у задоволенні позову відмовлять, якщо буде доведено, що дитина вже прижилася у своєму новому середовищі.

Крім вищезазначеної підстави для відмови у задоволенні позову про повернення дитини до постійного місця проживання, існує й інший перелік таких підстав. До цих винятків належать випадки, коли позивач фактично не брав участі у вихованні дитини, надав попередню згоду на переміщення або змирився з переміщенням згодом. Також у задоволенні позову буде відмовлено, якщо існує серйозний ризик того, що повернення завдасть дитині фізичної чи психічної шкоди або створить нетерпимі обставини. Крім того, суд зобов'язаний враховувати думку самої дитини, якщо вона заперечує проти повернення і досягла достатнього віку та рівня зрілості. Додатковою підставою для відмови є суперечність повернення основним принципам держави перебування у галузі захисту прав людини.

Також важливо, що для забезпечення швидкого розгляду справи (протягом шести тижнів) спрощена процедура подання доказів, а саме не вимагається будь-яка легалізація документів.

З метою сприяння взаєморозумінню положень Конвенції та належній практиці, у тому числі судовій, що є важливим елементом ефективної роботи Конвенції, під егідою Гаазької конференції з міжнародного приватного права, у 1999 році створено електронну базу даних судових рішень, винесених у державах-учасниках на підставі Конвенції – ІНКАДАТ (INCADAT). Ця база даних рекомендується для вивчення судової практики в різних юрисдикціях юристами, практиками, суддями, співробітниками центральних органів (Гаро та ін., 2021, с. 7).

Важливо під час вирішення питання про повернення дитини до постійного місця проживання розрізняти "повернення до постійного місця проживання" та "визначення місця проживання дитини" ці спори є двома різними категоріями спорів. Спір про повернення дитини до постійного місця проживання на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року – це повернення до статусу-кво. При вирішенні питання про повернення дитини, суд не має права вирішувати питання про опіку над дитиною, це зазначено в ст. 16 Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (Міжнародний документ від 25.10.1980).

Таке правило пов'язане з тим, що суд, який вирішує питання про повернення – це суд держави, у яку така дитина переміщена, а такий суд не має юрисдикції у вирішенні питання щодо опіки над дитиною. Відповідно

до ч. 1 ст. 7 Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року: "у разі неправомірного переміщення або утримання дитини органи Договірної Держави, в якій дитина мала звичайне місце проживання безпосередньо до переміщення або утримання, зберігають свою юрисдикцію доти, доки дитина не набуде звичайного місця проживання в іншій Державі та а) кожна особа, установа або інший орган, які мають права опіки, не погодяться з переміщенням або утриманням або б) дитина не проживе в такій іншій державі протягом періоду, що становить принаймні один рік після того, як особа, установа або інший орган, які мають права опіки, дізналися або повинні були дізнатися про місцеперебування дитини; не триває розгляд прохання про повернення, поданого в цей період, та дитина прижилася в новому середовищі" (Міжнародний документ від 25.10.1980).

Визначення місця проживання дитини – це вже категорія спорів, у яких вирішується питання опіки над дитиною, тобто те, що може вирішуватися лише після повернення дитини до постійного місця проживання та органами постійного місця проживання дитини.

Аналіз судової практики у справах про повернення дітей дозволяє виокремити чотири ключові проблемні блоки, які потребують детального дослідження.

1. Забезпечення позову у справах про повернення дитини до постійного місця проживання

Суди першої інстанції часто відмовляють у забезпеченні позову шляхом встановлення побачень з дитиною, а тим паче у таких побаченнях, де дитину передають одному із батьків на декілька днів для проживання. Суди аргументують ці рішення тим, що встановлення такого роду побачень фактично є тотожним задоволенню позову, або тим, що це має бути окрема позовна вимога в окремому провадженні. Наприклад, у справі № 752/23337/25, де спір стосувався повернення дитини до постійного місця проживання, представником позивача було подано заяву про забезпечення позову, у якій, зокрема, просили встановити графік побачень з дитиною шляхом особистих зустрічей позивача та дитини без присутності відповідача та зобов'язати відповідача організовувати щоденні телефонні дзвінки позивача з дитиною. Голосіївський районний суд міста Києва в ухвалі від 16 грудня 2025 року зазначив: "заявлені заходи забезпечення позову [особисті зустрічі позивача з дитиною] за своїм змістом та обсягом фактично спрямовані на визначення способу участі батька у вихованні дитини та встановлення порядку її проживання, що є предметом вирішення спору по суті та не може бути вирішено в порядку забезпечення позову. Застосування таких заходів призвело б до підміни судового рішення, що суперечить правовій природі інституту забезпечення позову та вимогам статей 149–150 ЦПК України. Доказів, які б свідчили про наявність підстав для відступу від зазначених висновків, стороною позивача в ході судового розгляду не надано. У межах даної справи вирішується спір про повернення дитини відповідно до положень Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, яка не передбачає визначення графіка побачень чи тимчасового проживання дитини з одним із батьків у порядку забезпечення позову, а встановлює окремий механізм захисту права доступу до дитини" (Ухвала від 16.12.2025 у справі № 752/23337/25).

Проте суд не врахував в межах справи № 752/23337/25, що під час вирішення питання про повернення дитини не можна вирішувати будь-які питання щодо її опіки, тобто

не можна подати позов про визначення графіку побачень з дитиною. Крім того, такий позов взагалі не можна було б подати в межах даної ситуації, оскільки позов про встановлення графіку побачень (способу участі у вихованні дитини) може подавати лише особа, яка не проживає з дитиною, якщо місце проживання дитини визначено не з нею на підставі рішення суду чи договору між батьками. У справі № 752/23337/25 місце проживання дитини не було визначено з позивачем. Тобто фактично такий спосіб забезпечення позову, як встановлення особистих зустрічей позивача та дитини, не підміняв би жодне рішення.

Ефективне вирішення цієї проблеми вбачається у формуванні на рівні Верховного Суду єдиної правової позиції, яка б чітко розмежовувала тимчасове забезпечення права доступу (для підтримання психологічного зв'язку між дитиною та залишеним з батьків під час тривалого розгляду справи) та вирішення спору про способи участі у вихованні по суті. Крім того, доцільним кроком є внесення змін до статті 150 Цивільного процесуального кодексу України шляхом доповнення її новим видом забезпечення позову: "встановлення тимчасового порядку спілкування з дитиною у справах, які розглядаються на підставі міжнародних договорів щодо цивільно-правових аспектів викрадення дітей". Це дозволить усунути законодавчу прогалину та надасть суддям чіткий інструментарій для розгляду справ.

2. Застосування статті 13(b) Гаазької конвенції: фактор домашнього насильства

Відповідно до ст. 13 (b) Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року судовий або адміністративний орган запитуваної держави не зобов'язаний видавати розпорядження про повернення дитини, якщо особа, установа або інший орган, що заперечує проти її повернення, доведуть, що: існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку (Міжнародний документ від 25.10.1980). Проблема полягає у тому, що українські суди не рідко тлумачать цей виняток занадто широко. На практиці сам лише факт вчинення домашнього насильства щодо дитини (або навіть просто в її присутності) в країні постійного проживання сприймається судами як абсолютна підстава для відмови у задоволенні позову. Проте, роблячи такі висновки, суди необґрунтовано не враховують рекомендації, що містяться у Керівництві з належної практики щодо застосування судами статті 13 (b) Гаазької конвенції. У цьому документі роз'яснюється, що вчинення одним із батьків насильства щодо дитини чи в її присутності не є безумовною і достатньою підставою для відмови у поверненні до постійного місця проживання. Зокрема, Керівництво наголошує: "у випадках, коли батько, який забрав дитину, встановив пов'язані з домашнім насильством обставини, що становлять серйозний ризик для дитини, суди повинні враховувати наявність, адекватність та ефективність заходів, що захищають дитину від серйозного ризику. Якщо в державі постійного проживання дитини існує правовий захист, поліція та соціальні служби, які надають допомогу жертвам домашнього насильства, наприклад, суди виносили рішення про повернення дитини. Проте в деяких випадках суди можуть вважати, що такий правовий захист та відповідні служби є недостатніми для захисту дитини від серйозного ризику, наприклад, якщо залишений батько неодноразово порушував захисні приписи, чим наражав дитину на серйозну небезпеку

фізичної або психологічної шкоди, або з огляду на ступінь психологічної вразливості дитини" (Керівництво з належної практики..., 2020, с. 41-42).

Отже, факт вчинення насильства, навіть доведений, не має бути абсолютною та безумовною підставою для відмови у поверненні дитини до постійного місця проживання. Наприклад, якщо батько, від якого "забрали" дитину, вчиняв у її присутності насильство, то важливо, щоб суд при вирішенні питання про повернення дитини встановив відсутність у країні постійного місця проживання дієвих механізмів щодо захисту прав дитини у такій ситуації. Якщо у країні місця проживання є дієві механізми, наприклад дитину одразу помістили у притулок для жертв домашнього насильства, а батька покарали, то суд має повернути дитину до постійного місця проживання. Це пов'язано з тим, що мають забезпечуватися якнайкращі інтереси дитини, а переміщення дитини з постійного місця проживання найчастіше на відповідає таким інтересам, оскільки дитина втрачає коло спілкування, змінюється мова постійного спілкування тощо, що може негативно вплинути на психологічний стан такої дитини у країні постійного місця. Також суд має оцінювати не лише минулі події, а й перспективи. Тобто суд має аналізувати не історію насильства до переміщення, а те, чи існує реальна загроза для дитини після повернення до постійного місця проживання.

Для ефективного вирішення цієї проблеми українські суди мають перейти до активного використання концепції "безпечного повернення", яка є стандартом у багатьох іноземних юрисдикціях.

3. Залучення органів опіки та піклування: проблеми юрисдикції та доцільності

Також виникає питання щодо кола учасників справи, а саме щодо третіх осіб. Якщо проаналізувати судову практику, то суди залучають у справу про повернення дитини до постійного місця проживання органи опіки та піклування. Наприклад, у справах № 441/2203/24 (Постанова від 11.02.2026 у справі № 441/2203/24) та № 718/1867/23 (Ухвала від 13.06.2023 у справі № 718/1867/23) було залучено орган опіки та піклування як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Проте таке залучення виглядає необґрунтованим, оскільки відповідно до Цивільного процесуального кодексу України у справу залучаються треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, тільки якщо рішення суду може вплинути на права та обов'язки таких осіб. Органи опіки та піклування іноді мають бути обов'язково залучені у справу, оскільки вони готують висновки для справи, наприклад, у справах щодо відібрання дитини (Кодекс № 1618-IV). У статті 19 Сімейного кодексу України визначений вичерпний перелік справ, у яких залучення органів опіки та піклування до справи є обов'язковим. У цій статті зазначено: "при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковим є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою" (Кодекс № 2947-III).

Отже, немає нормативного положення про те, що справа про повернення дитини до постійного місця проживання належить до переліку справ, де участь органу опіки та піклування є обов'язковою.

Крім того, варто зазначити, що взагалі українські органи опіки та піклування та будь-які інші органи зазвичай не мають юрисдикцію над дитиною, яка підлягає поверненню до постійного місця проживання.

Питання щодо юрисдикції у вирішенні будь-яких питань щодо опіки та піклування над дітьми, що незаконно переміщені, врегульоване Конвенцією про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (далі – *Гаазька конвенція 1996 року*). Відповідно до ч. 1 ст. 7 Гаазької Конвенції 1996 року: "у разі неправомірного переміщення або утримання дитини органи Договірної Держави, в якій дитина мала звичайне місце проживання безпосередньо до переміщення або утримання, зберігають свою юрисдикцію доти, доки дитина не набуде звичайного місця проживання в іншій Державі та а) кожна особа, установа або інший орган, які мають права опіки, не погодяться з переміщенням або утриманням або б) дитина не проживе в такій іншій державі протягом періоду, що становить принаймні один рік після того, як особа, установа або інший орган, які мають права опіки, дізналися або повинні були дізнатися про місцеперебування дитини; не триває розгляд прохання про повернення, поданого в цей період, та дитина прижилася в новому середовищі". Відповідно до ч. 3 ст. 7 Гаазької Конвенції 1996 року: "уверь час, упродовж якого органи, уперше згадані в пункті 1, зберігають свою юрисдикцію, органи тієї Договірної Держави, до якої дитину було переміщено або в якій вона утримується, можуть вживати лише таких невідкладних заходів згідно зі статтею 11, які є необхідними для захисту особи чи майна дитини". Згідно з ч. 1 ст. 11 Гаазької Конвенції 1996 року: "у будь-якому невідкладному випадку органи будь-якої Договірної Держави, на території якої перебуває дитина або майно, яке належить дитині, мають юрисдикцію вживати будь-яких необхідних заходів захисту" (Міжнародний документ від 19.10.1996).

У Пояснювальній доповіді до Гаазької Конвенції 1996 року зазначено: "можна сказати, що ситуація невідкладності в розумінні статті 11 трапляється тоді, коли ситуація, якщо вжиття заходів реагування відбуватиметься лише через звичайні канали, передбачені статтями 5–10, може завдати дитині непоправної шкоди. Отже, ситуація нагальності виправдовує відступ від звичайного правила із цієї причини повинна тлумачитися як досить суворі" (Застосування Конвенції..., 2023, с. 21).

Отже, виключення щодо юрисдикції, передбачений ст. 11 Гаазької Конвенції 1996 року, застосовується лише у виняткових випадках, наприклад, коли потрібно вилучити дитину із сім'ї, оскільки їй загрожує небезпека, що для переважної більшості справ про повернення дитини до постійного місця проживання нехарактерно.

Таким чином, якщо звичайним місцем проживання дитини не є Україна, то українські органи взагалі не мають юрисдикції над такою дитиною щодо вирішення питань про опіку та піклування, отже, не можуть бути і залучені у справу про повернення дитини до постійного місця проживання, оскільки не можна жодним чином обґрунтувати необхідність такого залучення.

Залучення органу опіки та піклування до участі у справі про повернення дітей до постійного місця проживання як третьої особи, яка не заявляє самостійних

вимог, часто призводить до затягування справи і порушення вимоги про строки розгляду таких справ. У випадках залучення органу опіки та піклування у дану категорію справ, суди просять їх надати висновок щодо обстеження умов проживання дитини, проте такий висновок не має надаватися у справі про повернення дитини до постійного місця проживання, оскільки питання про належність чи неналежність умов проживання вирішується саме під час вирішення спору між батьками щодо піклування над дитиною, а таке питання не має вирішуватися при поверненні дитини до постійного місця проживання. Оскільки фактично це повернення до статусу-кво.

Також суди зобов'язують орган опіки та піклування надати висновок щодо доцільності повернення дитини до постійного місця проживання. Наприклад, у справі № 752/23337/25 Голосіївський районний суд міста Києва зобов'язав орган опіки та піклування надати висновок щодо доцільності повернення малолітньої дитини, до Португальської Республіки в межах розгляду цивільної справи. Аргументована ухвала суду таким: "Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Після з'ясування обставин, що призвели до виникнення спору між батьками щодо участі у вихованні дитини, служба у справах дітей складає висновок. (...) Під час підготовчого судового засідання, вивчивши матеріали справи, встановивши характер спірних правовідносин та з метою належного захисту законних прав та інтересів дитини та з метою дотримання якнайкращих її інтересів, суд вважає за необхідне підготовче засідання відкласти та зобов'язати орган опіки та піклування в особі Голосіївської районної в місті Києві державної адміністрації надати висновок щодо доцільності повернення малолітньої дитини до Португальської Республіки" (Ухвала від 23.02.2023 у справі № 752/23337/25).

Навіть у самій ухвалі суд вказав, що такий висновок надається під час вирішення спору про участь у вихованні, проте, як зазначалося вище, питання про визначення способу участі у вихованні дитини (питання щодо піклування) не може розглядатися до вирішення питання про повернення дитини до постійного місця проживання. Через зобов'язання надати висновок про доцільність повернення дитини суд відклав засідання на один місяць, що призвело до суттєвого затягування справи.

Варто зазначити, що, на нашу думку, орган опіки та піклування не має права на надання висновку про доцільність повернення дитини. На користь цього висновку свідчить те, що питання діяльності та повноважень органів опіки та піклування врегульоване Порядком провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 (далі – *"Порядок діяльності органів опіки та піклування"*). Повноваження органів опіки та піклування у справах про повернення дитини до постійного місця проживання на підставі Гаазької Конвенції 1980 року визначені у Постанові.

Ні Порядком діяльності органів опіки та піклування (Порядок від 24.09.2008 № 866), ні Постановою (Порядок від 10.07.2006 № 952), ні іншим нормативно-правовим актом не передбачено можливості надання органом опіки та піклування висновку щодо доцільності повернення дитини до постійного місця проживання у справах, що розглядаються на підставі Гаазької Конвенції 1980 року.

Крім того, повноваження на надання будь-яких висновків у сімейних справах органом опіки та піклування передбачені саме Сімейним кодексом України, який не підлягає застосуванню у справах про повернення дітей до постійного місця проживання. Питання про повернення дитини до постійного місця проживання регулюється про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, яка є міжнародним договором і відповідно дає українського законодавства має вищу юридичну силу, а не Сімейним кодексом України, який не містить жодного положення щодо повернення дитини до постійного місця проживання.

Таким чином, в органу опіки та піклування, як органу виконавчої влади, який має діяти в межах, встановлених Конституцією України та іншими законами, відсутнє повноваження надавати будь-які висновки у справах про повернення дитини до постійного місця проживання.

Отже, залучення у справу про повернення дитини до постійного місця проживання органу опіки та піклування як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета позову, є необґрунтованим та не відповідає законодавству України, з огляду на те, що органи опіки та піклування України не мають юрисдикції у вирішенні питань щодо опіки та піклування щодо дитини, яку незаконно перемістили.

Ефективним шляхом вирішення цієї проблеми є формування Верховним Судом сталої судової практики шляхом викладення у своїх постановках правового висновку щодо недопустимості витребування висновків органів опіки та піклування про доцільність повернення у справах за Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року. На законодавчому рівні це питання варто врегулювати шляхом доповнення статті 19 Сімейного кодексу України спеціальним застереженням: "вимоги цієї статті щодо обов'язкової участі органу опіки та піклування не поширюються на справи про повернення дитини до постійного місця проживання на підставі міжнародних договорів України". Це унеможливить практику необґрунтованого затягування строків розгляду та приведення українського процесу у відповідність до міжнародних зобов'язань.

4. Негайне виконання рішення суду про повернення дитини до постійного місця проживання.

Статтею 430 Цивільного процесуального кодексу України визначений перелік справ, у яких суди допускають негайне виконання рішення суду. Проте у цьому переліку справ відсутня категорія справ про повернення дитини до постійного місця проживання (Кодекс № 1618-IV). Відсутність такої категорії справ у переліку, на нашу думку, не відповідає положенням Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року.

Відповідно до ст. 12 вищезазначеної конвенції, якщо дитина незаконно переміщена або утримується так, як це передбачено статтею 3, і на дату початку процедур у судовому або адміністративному органі тієї Договірної держави, де знаходиться дитина, минуло менше одного року з дати незаконного переміщення або утримування, відповідний орган видає розпорядження про негайне повернення дитини. Також відповідно до ст. 11 конвенції 1980 року, судові й адміністративні органи Договірних держав без затримок здійснюють усі процедури для повернення дітей. Якщо відповідні судові або адміністративні органи не досягли ніякого рішення протягом шести тижнів із дати початку процедур, заявник або Центральний орган запитуваної держави за власною ініціативою або на прохання Центрального органу дер-

жави, що запитує, мають право просити про надання їм пояснень про причини затримки. Якщо відповідь отримана Центральним органом запитуваної держави, такий орган передає відповідь Центральному органу держави, що запитує, або заявнику (Міжнародний документ від 25.10.1980).

Таким чином, ефективним вирішенням цієї проблеми є приведення норм національного процесуального законодавства у відповідність до міжнародних зобов'язань України. Оскільки самою Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року передбачено, що потрібно "негайно повернути дитину" та встановлені жорсткі часові межі процедури (шість тижнів), доцільним кроком є внесення змін до частини першої статті 430 Цивільного процесуального кодексу України, а саме доповнення переліку справ, у яких суд допускає негайне виконання рішень, новим пунктом: "про повернення дитини до держави постійного місця проживання на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України". Це дозволить нівелювати ризики подальшого незаконного утримання дитини шляхом штучного затягування процесу на стадіях апеляційного та касаційного оскарження та забезпечить реальну дієвість конвенційного механізму.

Дискусія і висновки

Процедура та порядок розгляду справ про повернення дітей до постійного місця проживання детально врегульований Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, а також Порядком. Незважаючи на регламентацію розгляду даної категорії справи аналіз правозастосовної української практики свідчить про наявність низки системних проблем з дотримання строків, порядку, розгляду такої категорії справ. Попри те, що Конвенція 1980 року покликана забезпечити оперативне відновлення статусу-кво, українські суди підміняють суто процесуальну конвенційну процедуру вирішенням спору про опіку по суті. Це призводить до порушення імперативних строків розгляду (шести тижнів) та нівелює саму мету міжнародного договору.

Для комплексного усунення виявлених проблем та вдосконалення механізмів судового захисту пропонуються такі кроки.

По-перше, на законодавчому рівні розмежувати забезпечення права доступу та вирішення спору про участь у вихованні по суті. З цією метою доцільно внести зміни до ст. 150 Цивільного процесуального кодексу України, доповнивши її новим видом забезпечення позову: встановлення тимчасового порядку спілкування з дитиною у справах, які розглядаються на підставі міжнародних договорів щодо цивільно-правових аспектів викрадення дітей. Це надасть судам дієвий інструмент для підтримання психологічного зв'язку між дитиною та тим із батьків, хто залишився, на час розгляду справи.

По-друге, практика застосування статті 13(b) Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року має бути приведена у відповідність до міжнародних стандартів. Факт домашнього насильства в минулому не повинен розглядатися судами як абсолютна підстава для відмови у поверненні дитини. Натомість українські суди мають перейти до використання концепції "безпечного повернення" та інституту гарантій, оцінюючи наявність ефективних правових та соціальних механізмів захисту дитини безпосередньо в державі її постійного проживання.

По-третє, практика залучення органів опіки та піклування як третіх осіб і витребування їхніх висновків щодо доцільності повернення дитини є необґрунтованою та

суперечить правилам міжнародної юрисдикції, закріпленим у Гаазькій конвенції 1996 року. Для вирішення цієї колізії необхідно внести зміни до ст. 19 Сімейного кодексу України, передбачивши, що вимоги цієї статті щодо обов'язкової участі органу опіки та піклування не поширюються на справи про повернення дитини до постійного місця проживання на підставі міжнародних договорів України. А також варто забезпечити єдність судової практики шляхом формулювання Верховним Судом відповідного правового висновку у своїх постановках (за результатами касаційного перегляду справ) щодо недопустимості витребування таких висновків. Це допоможе вирішити проблему з недотриманням строків розгляду такої категорії справ та усуне штучні процесуальні перешкоди.

По-четверте, для забезпечення реальної дієвості рішень та дотримання вимог Конвенції щодо негайності повернення незаконно утримуваних дітей, необхідно доповнити перелік ст. 430 ЦПК України новою категорією справ, визначивши, що рішення про повернення дитини до держави постійного місця проживання підлягають негайному виконанню.

Загалом, імплементація запропонованих законодавчих змін та формування єдиної судової практики дозволять подолати наявні процесуальні перешкоди, викоринити практику штучного затягування розгляду та гарантувати ефективне виконання міжнародних зобов'язань України із забезпечення якнайкращих інтересів дитини.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Верховна Рада України. (2006). *Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей* (Закон України від 11.01.2006 № 3303-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3303-15#Text>
- Верховна Рада України. (2002). *Сімейний кодекс України* (Кодекс від 10.01.2002 № 2947-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
- Верховна Рада України. (2004). *Цивільний процесуальний кодекс України* (Кодекс від 18.03.2004 № 1618-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
- Гаазька конференція з міжнародного приватного права. (2023). *Застосування Конвенції про захист дітей 1996 року до дітей без супроводу дорослих та дітей, розлучених з сім'єю*. <https://assets.hcch.net/docs/4ef2a98c-ea4b-4bc3-94e6-5ef2d001c352.pdf>
- Гаазька конференція з міжнародного приватного права. (2020). *Керівництво з належної практики відповідно до Конвенції ГКМПГ про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року*. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Konven_25_10_1980_vykr_ditei_1.pdf
- Гаазька конференція з міжнародного приватного права. (1980). *Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей* (Міжнародний документ від 25.10.1980). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text
- Гаазька конференція з міжнародного приватного права. (1996). *Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей* (Міжнародний документ від 19.10.1996). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text
- Гаро, Г., Зозуля, О., Поєдинок, О., Савицька, С., Юшак, А., Бобак, О., Попіка, І., Власенко, Т., & Галоненко, В. (2021). *Спори про міжнародне викрадення дітей*. ТОВ "ФАКТОР-МЕДІА". <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/2021-01%20Гаро%20Міжнародне%20викрадення%20дітей.indd.pdf>
- Голосіївський районний суд міста Києва. Ухвала від 16 грудня 2025 року у справі № 752/23337/25. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132755993>
- Голосіївський районний суд міста Києва. Ухвала від 23 лютого 2026 року у справі № 752/23337/25. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134302620>
- Європейський суд з прав людини. Рішення 26 листопада 2013 року у справі "Х проти Латвії". <https://share.google/66aP6XRcmuOQmXur>
- Кабінет Міністрів України. (2006). *Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей* (Порядок від 24.09.2008 № 866). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2008). *Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини* (Порядок від 10.07.2006 № 952). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2006-%D0%BF#Text>
- Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 11 лютого 2026 року у справі № 441/2203/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134159851>
- Кицманський районний суд Чернівецької області. Ухвала від 13 червня 2023 року у справі № 718/1867/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111480609>
- Стоянова, Т. (2019). Вплив думки дитини при її поверненні в контексті Гаазької Конвенції Про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. *Часопис цивільного права*, (34), 62–66. <https://hdl.handle.net/11300/17767>
- Шевченко-Бітенська, О. (2015). *Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства* [Дис. канд. юрид. наук, Національний університет "Одеська юридична академія"]. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e204eb1-7f03-4d8f-b0bb-dbb7c67abe73/content>
- References**
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2006). *On the implementation on the territory of Ukraine of the Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction* (Procedure of Sep. 24, 2008, No. 866). [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2008). *Issues of the activities of guardianship and custody authorities related to the protection of child rights* (Procedure of Jul. 10, 2006, No. 952). [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2006-%D0%BF#Text>
- Civil Cassation Court within the Supreme Court. Resolution of February 11, 2026, in case No. 441/2203/24. [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134159851>
- European Court of Human Rights. Judgment of November 26, 2013, in the case of X v. Latvia. [in Ukrainian]. <https://share.google/66aP6XRcmuOQmXur>
- Hague Conference on Private International Law. (1980). *Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction* (International document of Oct. 25, 1980). [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text
- Hague Conference on Private International Law. (1996). *Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children* (International document of Oct. 19, 1996). [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text
- Hague Conference on Private International Law. (2020). *Guide to Good Practice under the HCCH Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction*. [in Ukrainian]. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Konven_25_10_1980_vykr_ditei_1.pdf
- Hague Conference on Private International Law. (2023). *Application of the 1996 Child Protection Convention to unaccompanied and separated children*. [in Ukrainian]. <https://assets.hcch.net/docs/4ef2a98c-ea4b-4bc3-94e6-5ef2d001c352.pdf>
- Haro, H., Zozulia, O., Poiedynok, O., Savitska, S., Yushchak, A., Bobak, O., Popika, I., Vlasenko, T., & Haponenko, V. (2021). *Disputes on international child abduction*. LLC "FACTOR-MEDIA". [in Ukrainian]. <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/2021-01%20Гаро%20Міжнародне%20викрадення%20дітей.indd.pdf>
- Holosiivskiy District Court of the City of Kyiv. Ruling of December 16, 2025, in case No. 752/23337/25. [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132755993>
- Holosiivskiy District Court of the City of Kyiv. Ruling of February 23, 2026, in case No. 752/23337/25. [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134302620>
- Kitsman District Court of Chernivtsi Region. Ruling of June 13, 2023, in case No. 718/1867/23. [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111480609>
- Shevchenko-Bitenska, O. (2015). *Legal mechanisms of the Council of Europe in the field of protecting children from violence* [Cand. of Legal Sci. diss., National University "Odesa Law Academy"]. [in Ukrainian]. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e204eb1-7f03-4d8f-b0bb-dbb7c67abe73/content>
- Stoianova, T. (2019). *The influence of the child's opinion upon return in the context of the Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction*. *Civilistics Journal*, (34), 62–66. [in Ukrainian]. <https://hdl.handle.net/11300/17767>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2002). *Family Code of Ukraine* (Code of Jan. 10, 2002, No. 2947-III). [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2004). *Civil Procedure Code of Ukraine* (Code of Mar. 18, 2004, No. 1618-IV). [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2006). *On the accession of Ukraine to the Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction* (Law of Ukraine of Jan. 11, 2006, No. 3303-IV). [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3303-15#Text>

Отримано редакцією журналу / Received: 27.04.26
Прорецензовано / Revised: 03.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26
Опубліковано / Published: 20.07.26

Milana NECNVAL, Master's student
ORCID ID: 0009-0002-0581-1972
e-mail: milana.nechval.law@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ADJUDICATION OF INTERNATIONAL CHILD ABDUCTION CASES: A PRACTICAL STUDY

Background. *This article examines the procedure for consideration of cases concerning the return of a child to the country of habitual residence under the 1980 Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction, the subject matter and procedures for the establishment of evidence in this category of cases, and issues relating to compliance with time limits in such cases. The relevance of the topic arises from Ukraine's failure to comply with the requirements of the 1980 Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction and the lack of clarity in judicial practice regarding cases involving the return of a child to the country of habitual residence.*

Methods. *In preparing this study, the following methods were employed: formal-legal and comparative-legal approaches, an analysis of legal practice, as well as methods of synthesis and legal modelling.*

Results. *This study examines the legal framework governing proceedings for the return of children to their habitual residence. Furthermore, it analyses current Ukrainian case law regarding the subject matter of proof in cases under the Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction, as well as the timeframes for resolving disputes in this category of cases. Barriers to compliance with time limits in the resolution of such cases have been identified. Ways to improve the handling of cases concerning the return of a child to their country of habitual residence have been developed.*

Conclusions. *In order to ensure compliance with the 1980 Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction by Ukrainian court and executive authorities, we consider it necessary to take the following steps: to establish in the Civil Procedure Code of Ukraine a new type of interim remedy for establishing a temporary order for contact with a child; to implement the international concept of "safe return" into national judicial practice (in particular, when assessing risks under Article 13(b) of the Convention; exclude the mandatory participation of guardianship and custody authorities in this category of cases by amending the Family Code of Ukraine, as well as to include decisions on the return of a child in the list of judgments subject to immediate enforcement.*

Keywords: *The 1980 Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction, the wrongful removal or retention of children, return of a child to the State of habitual residence, taking of evidence, court practice.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 343.3

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-11>

Дмитро ПТАЩЕНКО, канд. юрид. наук, асист.

ORCID ID: 0000-0001-9751-1509

e-mail: dimitrij9@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ПРОЕКТУВАННЯ ЧИ БУДІВНИЦТВА ПРАВИЛ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ БЕЗПЕЧНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ БУДІВЕЛЬ І СПОРУД: ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ В КОНТЕКСТІ НОРМАТИВНОГО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ "ПРАВИЛ"

Вступ. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення є одним із ключових елементів складу кримінального правопорушення, оскільки саме через неї розкривається зовнішній прояв протиправної поведінки особи, її суспільна небезпечність та зв'язок із настанням шкідливих наслідків. У цьому контексті важливе місце посідає кримінально-правова норма, передбачена у Кримінальний кодекс України, яка встановлює відповідальність за порушення під час проектування чи будівництва правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд. Метою дослідження є комплексний аналіз особливостей об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 275 Кримінального кодексу України, в частині розуміння конкретного кримінально-правового змісту поняття "правила, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд".

Методи. У дослідженні застосовано формально-юридичний метод, який дає змогу здійснити тлумачення положень ст. 275 Кримінального кодексу України та пов'язаних будівельних норм. Системно-структурний метод використано для аналізу елементів об'єктивної сторони кримінального правопорушення та визначення місця порушення правил у загальній конструкції складу кримінального правопорушення.

Результати. У дослідженні висвітлено практичне (правозастосовне) значення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 275 Кримінального кодексу України, з акцентом на порушення під час проектування чи будівництва правил безпечної експлуатації будівель і споруд.

Висновки. Висвітлено співвідношення між регуляторним і кримінальним законодавством України щодо формування кримінально-правового змісту поняття "правила" в контексті ст. 275 Кримінального кодексу України. Встановлено два можливих підходи щодо визначення поняття "правила": "вузький підхід" та "широкий підхід". Зроблено висновки, що "вузький підхід" відповідає положенням конституційного, кримінального законодавства України та практиці Європейського суду з прав людини; "широкий підхід" є більш гнучким і охоплює всі можливі правила (вимоги) регуляторного законодавства щодо дотримання під час проектування чи будівництва правил безпечної експлуатації будівель і споруд та відповідає духу закону.

Ключові слова: порушення правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, кримінальні правопорушення в сфері містобудівної діяльності, інформація, відомості, Європейський суд з прав людини.

Вступ

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження зумовлена підвищеною суспільною небезпечністю порушень під час проектування та будівництва, оскільки такі порушення можуть призводити до руйнування будівель, загибелі людей та значних матеріальних збитків. В сучасних умовах розвитку будівельної галузі, впровадження нових технологій зростає складність будівельних об'єктів і, відповідно, ризики їх небезпечної експлуатації. Окремою проблемою є необхідність реконструкції об'єктів будівництва, які зазнали руйнувань під час воєнного стану. При цьому, одним із основних механізмів забезпечення безпеки об'єктів будівництва під час проектування та будівництва є взяття їх під кримінально-правову охорону.

Водночас у правозастосовній практиці та доктрині кримінального права зберігаються труднощі у визначенні ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 275 Кримінальний кодекс (далі – КК) України. По-перше, встановлення конкретного кримінально-правового змісту поняття "правила, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд" є дискусійним і позбавлений єдиного уніфікованого підходу. По-друге, на нормативному рівні (в першу чергу регуляторному законодавстві України) відсутня дефініція поняття "правила, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд". По-третє, проблемним є питання визна-

чення співвідношення поняття "правила, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд" із нормативними приписами регуляторного законодавства України.

Не зважаючи на підвищену соціальну актуальність досліджуваної проблеми – в науці кримінального права України відсутні системні, глибинні дослідження проблем кримінально-правового захисту безпечної експлуатації будівель і споруд взагалі та розуміння правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, зокрема.

Усе це зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження зазначеної проблематики з метою вдосконалення кримінально-правового регулювання та практики його застосування.

Методи

У дослідженні застосовано формально-юридичний метод, який дає змогу здійснити тлумачення положень ст. 275 КК України та пов'язаних будівельних норм. Системно-структурний метод використано для аналізу елементів об'єктивної сторони кримінального правопорушення та визначення місця порушення правил у загальній конструкції складу кримінального правопорушення. Діалектичний метод дозволив дослідити розвиток нормативного регулювання у сфері будівництва та суперечності між вимогами безпеки і процесами дерегуляції. Аналіз судової практики застосовано для виявлення проблем кваліфікації та доведення причинного зв'язку у справах щодо порушення будівельних норм.

© Птащенко Дмитро, 2026

Результати

1. Нормативні приписи регуляторного законодавства, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, під час проектування та будівництва

Основоположною ідеєю сучасної кримінально-правової політики та теорії кримінального права є положення про те, що його головним призначенням виступає охорона фундаментальних соціальних цінностей, які вже отримали нормативне закріплення в інших галузях права. Такий підхід відображає розуміння кримінального права не як первинного регулятора суспільних відносин, а як специфічного охоронного механізму, що вступає в дію лише у випадках найбільш небезпечного посягання на ті цінності (блага), які попередньо врегульовані регуляторним законодавством.

У структурі правової системи здійснення проектування та будівництва саме регуляторні приписи (законодавство України в сфері містобудівної діяльності) визначають зміст і межі соціально значущих відносин, формують правила поведінки їх учасників, встановлюють юридичні права та обов'язки.

Саме в межах законодавства в сфері містобудівної діяльності відбувається первинна юридична "інституціоналізація" правил, які набувають правового статусу.

Це зумовлює принциповий взаємозв'язок кримінального права з законодавством України в сфері містобудівної діяльності в частині визначення якісного та кількісного "об'єму" правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд.

Отже, принципово важливим є визначення тих нормативних приписів, яких потрібно дотримуватись під час проектування та будівництва.

Відповідно до ч. 1 ст. 31 Закону України (далі – ЗУ) "Про регулювання містобудівної діяльності" проектна документація на будівництво об'єктів розробляється у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері містобудування, з урахуванням вимог містобудівної документації та вихідних даних і дотриманням вимог законодавства, будівельних норм і правил та затверджується замовником.

Згідно з п. 9 Порядку розроблення проектною документації на будівництво об'єктів, затвердженого Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України 16.05.2011 № 45 (у редакції наказу Міністерств регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 23 березня 2012 року № 122) (далі – Наказ № 45) проектна документація на будівництво об'єктів розробляється з урахуванням вимог містобудівної документації, вихідних даних на проектування та дотриманням вимог законодавства, будівельних норм, нормативно-правових актів з охорони праці, зокрема, Мінімальних вимог з охорони праці на тимчасових або мобільних будівельних майданчиках, затверджених наказом Міністерства соціальної політики України від 23 червня 2017 року № 1050, зареєстрованих в Міністерстві юстиції України 08 вересня 2017 року за № 1111/30979, нормативних документів, обов'язковість застосування яких встановлена нормативно-правовими актами, у тому числі вимог нормативів з питань створення умов для безперешкодного доступу для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення (проектні рішення щодо врахування вимог зі створення умов для безперешкодного доступу для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення зазна-

чаються в проектній документації окремим розділом), вимог з питань інженерно-технічних заходів цивільного захисту, відповідно до частини десятої статті 31 Закону України "Про регулювання містобудівної діяльності".

Статтею 9 ЗУ "Про архітектурну діяльність" закріплено, що будівництво (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт) об'єкта архітектури здійснюється відповідно до затвердженої проектною документації, норм і правил у порядку, визначеному ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності".

Здійснюючи системний аналіз зазначених вище нормативних положень та законодавства України в сфері містобудівної діяльності в цілому, можна виокремити наступні приписи, які повинні бути застосовані під час проектування та будівництва:

1. Містобудівна документація.
2. Вихідних даних.
3. Будівельних норм, правил, нормативних актів з охорони праці.
4. Законодавства України.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 ЗУ "Про правотворчу діяльність" законодавство України – це взаємопов'язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів. Системний аналіз положень ЗУ "Про будівельні норми" та ч. 2 ст. 9 ЗУ "Про правотворчу діяльність" законодавство України дає можливість зробити однозначний висновок, що будівельні норми, правила, нормативні акти з охорони праці є частиною законодавства України; а саме законодавство України містить відповідні нормативні приписи щодо проектування та будівництва, в тому числі, й щодо безпечної експлуатації будівель і споруд. Зазначені приписи є правилами нормативного характеру й є універсальними та поширюються на необмежене коло осіб.

Прямі нормативні положення, які б визначали однозначну правову природу містобудівної документації та вихідних даних – відсутні, отже потребують більш детального дослідження.

Згідно зі ст. 17 ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності" містобудівна документація – затверджені текстові і графічні матеріали, якими регулюється планування, забудова та інше використання територій.

Містобудівна документація є одним із ключових інструментів правового регулювання у сфері планування та забудови територій, що визначає просторову організацію, функціональне призначення земель, умови їх використання та обмеження забудови.

Сутність цієї документації полягає у визначенні довгострокових і поточних параметрів розвитку територій, забезпеченні збалансованого поєднання суспільних, економічних і екологічних інтересів, а також у встановленні обов'язкових вимог, що підлягають врахуванню під час проектування та будівництва об'єктів. Містобудівна документація визначає функціональне зонування територій, щільність і характер забудови, параметри забудови земельних ділянок, розвиток транспортної та інженерної інфраструктури, а також обмеження, пов'язані з охороною культурної спадщини та довкілля.

Система містобудівної документації в Україні має багаторівневий характер і включає документи державного, регіонального та місцевого рівнів. На державному рівні ключове значення має Генеральна схема планування території України, яка визначає основні напрями розвитку території держави. На регіональному рівні розробляються схеми планування територій областей і районів, що конкретизують державну політику з урахуванням особливостей відповідних територій.

Найбільш практичне значення має містобудівна документація місцевого рівня, до якої належать генеральні плани населених пунктів, плани зонування територій (зонінг) та детальні плани територій. Генеральний план визначає стратегічні напрями розвитку населеного пункту, план зонування встановлює допустимі види використання територій і параметри забудови, а детальний план території конкретизує планувальні рішення щодо окремих земельних ділянок.

Відповідно до ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності" містобудівна документація має обов'язковий характер для суб'єктів містобудівної діяльності та є базою для розроблення проектної документації, отримання дозвільних документів і здійснення будівництва. Її вимоги безпосередньо впливають на забезпечення безпеки експлуатації будівель і споруд, оскільки визначають допустимі параметри забудови та умови розміщення об'єктів.

Отже, містобудівна документація є особливим різновидом нормативного регулювання, що має ознаки нормативного акта загальної дії, оскільки встановлює обов'язкові правила поведінки для невизначеного кола осіб у сфері планування та забудови територій.

Містобудівна документація містить правила, розраховані на багаторазове застосування, які регулюють типові ситуації забудови, використання територій та розміщення об'єктів. Крім того, містобудівна документація має територіальну визначеність, оскільки її дія обмежується певною адміністративно-територіальною одиницею або конкретною територією, що підлягає плануванню.

Окремою характеристикою є її превентивна функція, що полягає у запобіганні хаотичній забудові та забезпеченні безпечних умов експлуатації будівель і споруд. Саме через встановлення обов'язкових параметрів забудови містобудівна документація виступає одним із ключових інструментів попередження правопорушень у будівельній сфері. У цьому контексті її порушення може розглядатися як складова об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 275 Кримінальний кодекс України.

Таким чином, містобудівна документація поєднує у собі ознаки нормативного акта загальної дії, має обов'язковий, територіально визначений та багаторазовий характер застосування.

Більш складним і неоднозначним є питання щодо правової природи вихідних даних.

Відповідно до ч. 1 ст. 29 ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності" основними складовими вихідних даних є:

- 1) містобудівні умови та обмеження;
- 2) технічні умови;
- 3) завдання на проектування.

Містобудівні умови та обмеження мають специфічну юридичну природу, яка відрізняє їх від нормативних актів загальної дії. Відповідно до Закону України "Про регулювання містобудівної діяльності", вони є документом, що визначає комплекс планувальних та архітектурних вимог до проектування і будівництва конкретного об'єкта на конкретній земельній ділянці.

З огляду на це, містобудівні умови та обмеження слід розглядати як індивідуальний адміністративний акт, оскільки вони:

- 1) адресовані конкретному суб'єкту (замовнику будівництва);
- 2) стосуються конкретного об'єкта;
- 3) застосовуються одноразово;
- 4) не встановлюють загальних правил для невизначеного кола осіб.

Водночас вони мають обов'язковий характер і підлягають врахуванню під час розроблення проектної документації, що надає їм рис владного припису. Як результат реалізації повноважень органів містобудування та архітектури, містобудівні умови та обмеження виступають формою індивідуального регулювання у сфері будівництва.

Особливістю їх правової природи є також похідний характер: вони ґрунтуються на положеннях містобудівної документації (генеральних планах, планах зонування, детальних планах територій) і конкретизують їх для окремого випадку забудови. Таким чином, вони виступають своєрідною ланкою між нормативним регулюванням загального характеру та індивідуальною реалізацією будівельного проекту.

Отже, містобудівні умови та обмеження є індивідуальним адміністративним актом обов'язкового характеру, який конкретизує вимоги містобудівної документації щодо конкретного об'єкта будівництва та виконує важливу регулятивну функцію у забезпеченні законності і безпеки будівельної діяльності. Містобудівні умови та обмеження є вимогою індивідуальної дії щодо конкретного об'єкта будівництва та земельної ділянки. При цьому, в містобудівних умовах та обмеженнях відсутні будь-які правила.

Юридична природа технічних умов у сфері будівництва є складною та поєднує ознаки як індивідуального адміністративного акта, так і елемента договірно-технічного регулювання. Відповідно до ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності", технічні умови визначають комплекс вимог до інженерного забезпечення об'єкта будівництва, зокрема щодо його підключення до мереж електро-, газо-, тепло- та водопостачання.

Передусім технічні умови мають індивідуальний характер, оскільки:

- 1) видаються конкретному замовнику будівництва;
- 2) стосуються конкретного об'єкта;
- 3) враховують особливості певної території та інженерної інфраструктури.

За своєю суттю вони є результатом реалізації владних повноважень відповідних суб'єктів (операторів інженерних мереж), що дозволяє розглядати їх як різновид індивідуального адміністративного акта. Водночас їх особливістю є те, що вони формуються не лише органами державної влади, а й суб'єктами господарювання, які здійснюють діяльність у сфері інженерного забезпечення, що надає їм змішаний, публічно-приватний характер.

Технічні умови мають обов'язковий характер для врахування при розробленні проектної документації та здійсненні будівництва. Вони конкретизують загальні вимоги нормативно-технічних актів (зокрема будівельних норм і стандартів) для конкретного випадку та визначають параметри підключення об'єкта до інженерних мереж. Таким чином, вони виконують функцію індивідуалізації загальних правил.

Отже, технічні умови є індивідуалізованими обов'язковими приписами змішаного публічно-приватного характеру, які конкретизують вимоги до інженерного забезпечення об'єкта будівництва та виступають важливим елементом правового регулювання безпеки будівництва і подальшої експлуатації об'єктів.

Юридична природа завдання на проектування у сфері будівництва має комплексний характер і поєднує ознаки вихідного документа технічного змісту та елемента договірної регулювання. Відповідно до ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності", завдання на проектування є складовою вихідних даних для роз-

роблення проектної документації та визначає основні вимоги замовника до майбутнього об'єкта будівництва.

За своєю суттю завдання на проектування не є нормативним актом і не має ознак акта загальної дії, оскільки:

- 1) адресоване конкретному виконавцю (проектувальнику);
- 2) стосується конкретного об'єкта;
- 3) має індивідуальний характер;
- 4) застосовується одноразово.

Водночас воно не є класичним адміністративним актом, оскільки формується, як правило, самим замовником будівництва або за його участю, а не виключно суб'єктом владних повноважень. Це зумовлює його договірно-правову природу, адже завдання на проектування виступає частиною договірних відносин між замовником і проектувальником, визначаючи технічні, функціональні та інші параметри майбутнього об'єкта.

Особливістю завдання на проектування є те, що воно має обов'язковий характер для проектувальника у межах укладеного договору та повинно відповідати вимогам містобудівної документації, державних будівельних норм і технічних умов. Таким чином, воно виконує функцію конкретизації загальних нормативних вимог на рівні окремого проекту та забезпечує їх реалізацію у проектній документації.

Отже, завдання на проектування є індивідуалізованим документом договірно-технічного характеру, який визначає вимоги до розроблення проектної документації, конкретизує нормативні приписи у межах окремого об'єкта будівництва та відіграє важливу роль у забезпеченні безпеки будівництва і подальшої експлуатації об'єкта.

Враховуючи все вищезазначене, можна зробити наступні проміжні висновки щодо нормативних приписів регуляторного законодавства, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, під час проектування та будівництва:

По-перше, нормативні приписи, що регулюють безпечну експлуатацію будівель і споруд під час проектування та будівництва, мають комплексний і багаторівневий характер та закріплюються у різних за юридичною природою актах, зокрема у положеннях ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності", державних будівельних нормах, стандартах та інших нормативно-технічних документах.

По-друге, зазначені приписи не обмежуються виключно нормативними актами загальної дії, а включають також індивідуалізовані правові інструменти, які за своєю суттю не є правилами, а є вимогами індивідуальної дії, такі як містобудівні умови та обмеження, технічні умови та завдання на проектування, які конкретизують загальні вимоги для окремих об'єктів будівництва.

По-третє, технічні умови та завдання на проектування не є вимогами суб'єктів владних повноважень в "чистому" вигляді: вони є поєднанням імперативних і договірних компонентів між суб'єктами містобудування.

По-четверте, забезпечення безпечної експлуатації будівель і споруд досягається не лише через дотримання формально встановлених норм, а й через правильну реалізацію індивідуальних вимог, які враховують особливості конкретного об'єкта, що підсилює значення проектної стадії у формуванні безпеки.

По-п'яте, очевидним є і той факт, що в контексті зазначених вище висновків потрібно говорити не тільки про приписи регуляторного законодавства, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, під час проектування та будівництва, але і про нормативно визначені вимоги, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, під час проектування та будівництва.

2. Співвідношення понять "правила, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд" та нормативних приписів регуляторного законодавства, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, під час проектування та будівництва

Розкриття зазначеного питання, як вбачається, повинно вирішуватись послідовно наступними кроками:

1. Встановити зміст і об'єм поняття "правила, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд", яке вжите законодавцем у ст. 275 КК України.

2. Зробити співвідношення між "правилами, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд" та висновками, які були зроблені в розділі 1 цього дослідження.

Встановлення змісту та обсягу поняття "правила, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд", використаного у ст. 275 КК України, є одним із ключових завдань для правильного розуміння об'єктивної сторони відповідного кримінального правопорушення. Це зумовлено тим, що диспозиція зазначеної норми має бланкетний характер і не містить вичерпного переліку тих приписів, порушення яких тягне кримінальну відповідальність. Відтак, з'ясування змісту цього поняття можливе лише шляхом системного аналізу та тлумачення норм кримінального, містобудівного та технічного законодавства.

Під тлумаченням положень КК та інших джерел Берзін П.С. пропонує розуміти "з'ясування та роз'яснення справжнього, реального змісту, смислу таких положень шляхом використання відповідних способів та з метою їх (положень) подальшого застосування" (Берзін, 2026, с. 628).

Передусім слід зазначити, що термін "правила" у контексті ст. 275 КК України не має прямого нормативного визначення. У теорії кримінального права він традиційно тлумачиться як сукупність обов'язкових приписів, що регламентують поведінку у певній сфері суспільних відносин. Найбільш наближеним до цього поняття є законодавче визначення поняття "норма права", закріплене в ч. 1 ст. 8 ЗУ "Про правотворчу діяльність". Так, відповідно норма права – це загальнообов'язкове формально визначене правило поведінки, що регулює суспільні відносини, яке охороняється і забезпечується державою.

У сфері будівництва такими приписами виступають, насамперед, законодавство України, державні будівельні норми (ДБН), державні стандарти (ДСТУ), будівельні правила та інші нормативно-технічні документи, які встановлюють вимоги до проектування, зведення та експлуатації об'єктів нерухомості. Отже, можливо зробити цілком однозначний висновок, що законодавство України, будівельні норми, правила, нормативних актів з охорони праці та містобудівна документація є правилами в розумінні положень ст. 275 КК України.

Більш складним є співвідношення вихідних даних та поняття "правил", передбачених ст. 275 КК України.

Особливістю зазначених приписів є їх юридична природа. Якщо державні будівельні норми та стандарти мають характер нормативних актів загальної дії, то містобудівні умови та обмеження виступають індивідуальними адміністративними актами, технічні умови мають змішаний публічно-приватний характер, а завдання на проектування є елементом договірної регулювання. Така різноманітність ускладнює їх включення до єдиного понятійного апарату кримінального права, зокрема до категорії "правил", що використовується законодавцем у ст. 275 КК України.

У цьому контексті виникає проблема визначення меж поняття "правил" і яким чином повинна реагувати правозастосовна практика, якщо були порушені не нормативні приписи, а вихідні дані.

Як вбачається, можливі два підходи щодо встановлення конкретного кримінально-правового змісту поняття "правил":

1. "Вузкий підхід". В основу цього підходу "покладений" принцип законності: з формально-юридичної точки зору до "правил" доцільно відносити лише ті приписи, які мають нормативний характер і встановлюють загальнообов'язкові вимоги. Отже, такими приписами є виключно законодавство України, будівельні норми, правила, нормативних актів з охорони праці та містобудівна документація. Вихідні дані не є "правила" в розумінні ст. 275 КК України, а їх порушення (не залежно від настання наслідку) не передбачає притягнення до кримінальної відповідальності.

2. "Розширений підхід". Вузке тлумачення "правил" не охоплює значну частину обов'язкових вимог, що безпосередньо впливають на безпеку експлуатації будівель і споруд. Наприклад, порушення містобудівних умов та обмежень або технічних умов може створювати реальну загрозу життю і здоров'ю людей, однак формально не завжди підпадає під поняття "правил" у вузькому розумінні. Враховуючи зазначене та виходячи із принципу духу закону, в контексті ст. 275 КК України потрібно розуміти не лише нормативні приписи, а й будь-які інші вимоги (положення), передбачені законодавством України в сфері містобудівної діяльності, які впливають на безпеку експлуатації будівель і споруд.

Аргументом на користь розширеного тлумачення є те, що сама диспозиція ст. 275 КК України орієнтована не на формальний перелік джерел, а на забезпечення безпеки як кінцевої мети правового регулювання. Отже, визначальним має бути не форма припису, а його функціональне призначення – забезпечення безпечної експлуатації будівель і споруд. У цьому сенсі до змісту поняття "правила" слід включати всі обов'язкові вимоги, недотримання яких може призвести до створення небезпеки або настання шкідливих наслідків.

Також окремо потрібно зазначити, що інформація стосовно вихідних даних вноситься до Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва (її складової – Реєстру будівельної діяльності), а відповідно такі дані набувають публічності.

Водночас така розширена інтерпретація породжує певні ризики для правозастосування. Зокрема, виникає небезпека надмірного розширення кримінальної відповідальності та порушення принципу юридичної визначеності. Тому тлумачення має здійснюватися з урахуванням принципів кримінального права, зокрема принципу законності та заборони аналогії кримінального закону. Це означає, що до "правил" можуть бути віднесені лише ті приписи, які є обов'язковими, чітко визначеними та такими, що безпосередньо спрямовані на забезпечення безпеки.

Розширений підхід безпосередньо суперечить принципу законодавчої визначеності, який є складовою принципу верховенства права та пов'язаний із гарантіями, передбаченими ст. 7 Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція). У практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово наголошувалося, що особа повинна мати можливість чітко розуміти, яка саме поведінка є кримінально караною та в чому конкретно полягає пред'явлене їй обвинувачення.

Нещодавно у консультативному висновку, підготовленому на запит Конституційного суду Вірменії, ЄСПЛ висловив правову позицію щодо відповідності положень кримінального закону з бланкетними ознаками, тобто такими, що відсилають до інших нормативно-правових актів, вимогам ст. 7 § 1 Конвенції.

Проаналізувавши зазначений висновок Задоя К. П. зазначає наступне: "Суд дотримується думки, що використання техніки "бланкетного відсилання" або "законодавства з відсиланням" для криміналізації дій чи бездіяльності не є несумісним із вимогами статті 7 Конвенції. Положення з відсиланням та положення, до якого відсилають, прочитані разом повинні дати змогу зацікавленій особі передбачити, якщо це необхідно за допомогою відповідної юридичної консультації, яка поведінка призведе до кримінальної відповідальності. Ця вимога однаково стосується ситуацій, коли положення, до якого відсилають, має вищий ієрархічний ранг відповідному правовому порядку або вищий рівень абстракції, ніж положення з відсиланням.

Найефективніший спосіб забезпечення ясності та передбачуваності це чіткі відсилання, а для положення з відсиланням – викладення конститутивних елементів правопорушення. Понад те, положення, до яких відсилають, не можуть розширювати сферу криміналізації, як це встановлено положенням з відсиланням. У будь-якому випадку, суд повинен застосувати як положення з відсиланням, так і положення, до якого відсилають, щоб оцінити, чи була передбачуваною кримінальна відповідальність за обставин справи" (Задоя, 2025, с.365 – 366).

Отже, враховуючи зазначену правову позицію ЄСПЛ можна зробити наступні проміжні висновки: 1. Застосування законодавцем бланкетних відсилань повинно забезпечувати ясність положень кримінального законодавства – зацікавлена особа повинна передбачити та розуміти однозначно яка саме поведінка призведе до кримінальної відповідальності. 2. Положення, до яких відсилають, не можуть розширювати сферу криміналізації, а відповідно якщо вихідні дані не можна визнати формально правилами за своєю юридичною суттю – вихідні дані не повинні вважатись правилами в контексті розуміння положень ст.275 КК.

Дискусія і висновки

Досліджуючи нормативне розуміння поняття "правил" в контексті статті 275 КК, можна дійти таких висновків.

1. Нормативні приписи, що регулюють безпечну експлуатацію будівель і споруд під час проектування та будівництва, мають комплексний і багаторівневий характер та закріплюються у різних за юридичною природою актах, зокрема у положеннях ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності", державних будівельних нормах, стандартах та інших нормативно-технічних документах.

2. Зазначені приписи не обмежуються виключно нормативними актами загальної дії, а включають також індивідуалізовані правові інструменти, які за своєю суттю не є правилами, а є вимогами індивідуальної дії, такі як містобудівні умови та обмеження, технічні умови та завдання на проектування, які конкретизують загальні вимоги для окремих об'єктів будівництва.

3. Забезпечення безпечної експлуатації будівель і споруд досягається не лише через дотримання формально встановлених норм, а й через правильну реалізацію індивідуальних вимог, які враховують особливості конкретного об'єкта, що підсилює значення проектної стадії у формуванні безпеки.

4. В контексті зазначених вище висновків потрібно говорити не тільки про приписи регуляторного законодавства, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, під час проектування та будівництва, але і про нормативно визначені вимоги, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, під час проектування та будівництва.

5. В межах нормативного розуміння поняття "правил" в контексті ст. 275 КК можна виділити два альтернативних підходи: "вузький" підхід і "розширений" підхід.

6. "Вузький підхід". В основу цього підходу "покладений" принцип законності: з формально-юридичної точки зору до "правил" доцільно відносити лише ті приписи, які мають нормативний характер і встановлюють загальнообов'язкові вимоги. Не зважаючи на те, що інформація стосовно вихідних даних вноситься до Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва (її складовою – Реєстру будівельної діяльності), а відповідно такі дані набувають публічності – вихідні дані не є правилами як в загальному, так і в контексті положень ст. 275 КК України.

7. "Розширений підхід". Вузьке тлумачення "правил" не охоплює значну частину обов'язкових вимог, що безпосередньо впливають на безпеку експлуатації будівель і споруд. Виходячи із принципу духу закону, в контексті ст. 275 КК України потрібно розуміти не лише нормативні приписи, а й будь-які інші вимоги положення, передбачені законодавством України в сфері місто-

будівної діяльності, які впливають на безпеку експлуатації будівель і споруд, в тому числі й вихідні дані.

8. Більш нормативно обґрунтованим вбачається "вузький підхід", який відповідає як положенням конституційного та кримінального законодавства України, так і практиці ЄСПЛ. Положення, до яких відсилають, не можуть розширювати сферу криміналізації, а відповідно якщо вихідні дані не можна визнати формально правилами за своєю юридичною суттю – вихідні дані не повинні вважатись правилами в контексті розуміння положень ст.275 КК.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

Берзін, П. С. (2026). Кримінальне право. Загальна частина: підручник. У 3-х т. Т. I. Загальні засади. Київ : Алерта.

Задоя, К. П. (2025). Кримінально-правові аспекти практики Європейського суду з прав людини : навч. посібник. Одеса : Фенікс.

Reference

Berzin, P. S. (2026). Criminal Law. General Part: Textbook. In 3 Vols. Vol. I. General Principles. Kyiv: Alerta.

Zadoja, K. P. (2025). Criminal-Law Aspects of the Practice of the European Court of Human Rights: Study Guide. Odesa: Phoenix.

Отримано редакцією журналу / Received: 14.05.26

Прорецензовано / Revised: 29.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Dmytro PTASCHENKO, PhD (Law), Assist.

ORCID ID: 0000-0001-9751-1509

e-mail: dimitrij9@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

VIOLATION OF THE RULES GOVERNING THE SAFE OPERATION OF BUILDINGS AND STRUCTURES DURING DESIGN OR CONSTRUCTION: SPECIFIC FEATURES OF THE OBJECTIVE ASPECT IN THE CONTEXT OF THE NORMATIVE UNDERSTANDING OF THE CONCEPT OF "RULES"

Background. *The objective aspect of a criminal offense is one of the key elements of the corpus delicti, as it reflects the external manifestation of unlawful conduct, its social dangerousness, and its connection with harmful consequences. Particular importance in this regard lies in Article 275 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes liability for violations during the design or construction process of rules governing the safe operation of buildings and structures. The purpose of this study is to analyze the objective aspect of the criminal offense provided for in Article 275 of the Criminal Code of Ukraine, focusing on the criminal-law meaning of the concept of "rules related to the safe operation of buildings and structures".*

Methods. *The study employs the formal-legal method to interpret Article 275 of the Criminal Code of Ukraine and related construction regulations. The system-structural method is used to examine the elements of the objective aspect of the offense and to determine the role of rule violations within the overall structure of the corpus delicti.*

Results. *The study demonstrates the practical significance of the objective aspect of the criminal offense provided for in Article 275 of the Criminal Code of Ukraine. It is established that the proper determination of the rules governing the safe operation of buildings and structures is crucial for the correct criminal-law qualification of the act. The findings show that the criminal-law content of the concept of "rules" directly affects the existence or absence of the corresponding corpus delicti.*

Conclusions. *The relationship between regulatory and criminal legislation in defining the concept of "rules" under Article 275 of the Criminal Code of Ukraine is examined. Two approaches are identified: a narrow approach and a broad approach. The narrow approach is consistent with the Constitution of Ukraine, criminal legislation, and the case law of the European Court of Human Rights. The broad approach encompasses all regulatory requirements for compliance with safety rules during the design and construction of buildings and structures and reflects the spirit of the law. The choice of approach significantly influences criminal-law qualification and legal certainty in law enforcement practice.*

Keywords: *violations of rules governing the safe operation of buildings and structures, criminal offenses in the field of urban planning, information, data, European Court of Human Rights.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 342.9:321.7(477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-12>

Вікторія САВІЦЬКА, канд. юрид. наук, асист.

ORCID ID: 0000-0002-1403-125X

e-mail: v.v.savitska@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ЗАСОБІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Вступ. Статтю присвячено комплексному дослідженню теоретико-методологічних засад, передумов формування та історичної генези системи засобів адміністративно-правового забезпечення участі громадян у публічному управлінні в Україні. Актуальність статті обумовлена необхідністю удосконалення понятійного апарату у сфері взаємодії громадян з державою, а також потребою виявлення особливостей становлення системи адміністративно-правових засобів участі фізичних осіб у публічному управлінні з дати проголошення незалежності України. Метою роботи є проведення комплексного дослідження теоретико-методологічних засад, передумов формування та історичної генези системи засобів адміністративно-правового забезпечення участі громадян у публічному управлінні в Україні, а також вироблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності цих інструментів у сучасних умовах.

Методи. На основі діалектичного, формально-логічного, історико-правового та порівняльно-правового методів здійснено авторську періодизацію генези зазначених засобів за період незалежності України (1991–2024 рр.). У значенні основного критерію проведення такої періодизації в статті визначено ухвалення якісно нових законодавчих актів, що трансформували статус громадянина у адміністративно-правових відносинах. У статті також визначено основні передумови для формування системи засобів адміністративно-правового забезпечення участі громадян у публічному управлінні: соціально-політичні, правові, міжнародні та технологічні, надано їм загальну правову характеристику.

Результати. В роботі сформульовано авторське визначення згаданого поняття, виокремлено його основні ознаки, а також обґрунтовано інституційний, функціональний та інструментарно-технологічний аспекти засобів адміністративно-правового забезпечення участі громадян у публічному управлінні.

Висновки. У висновках за результатами проведеного дослідження запропоновано конкретні рекомендації щодо підвищення ефективності системи засобів участі громадян у публічному управлінні в умовах євроінтеграції та воєнного стану, зокрема щодо запровадження Закону "Про публічні консультації", удосконалення механізму функціонування громадських рад та створення єдиної державної цифрової платформи відповідної участі.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення; участь громадян; публічне управління; е-демократія; громадські ради; бюджет участі; добре врядування; адміністративна процедура.

Вступ

Розбудова України як демократичної, правової держави (Конституція України, 1996) з європейськими стандартами прав людини актуалізувала перед наукою адміністративного права завдання щодо удосконалення механізмів участі громадян у публічному управлінні.

Перехід від "державоцентристської" до "людиноцентристської" парадигми публічного адміністрування вимагає переосмислення не лише теоретичних засад, а й практичних інструментів взаємодії держави з людиною і громадськими об'єднаннями (Кабанов et al., 2022, с. 5–6).

Прийняття Закону України "Про адміністративну процедуру" (Закон України "Про адміністративну процедуру", 2022), який набрав чинності 15 грудня 2023 року, стало важливою подією для гармонізації українського права з *acquis communautaire* та стандартами Ради Європи у сфері "доброго врядування".

Закон, розроблення якого тривало майже двадцять років, встановив єдині прозорі правила взаємодії органів публічної влади з фізичними та юридичними особами під час прийняття індивідуальних адміністративних актів.

Поряд з цим, цифрова трансформація публічного управління, реалізована в екосистемі "Дія", електронних петиціях та онлайн-консультаціях, створила нові механізми для взаємодії суб'єктів владних повноважень з громадянами і бізнесом.

Як зазначили дослідники Brookings Institution, цифрова інфраструктура, яку Україна формувала понад десятиліття, продемонструвала стійкість навіть в умовах повномасштабного збройного конфлікту (Ingram & Vora, 2024).

Незважаючи на значний науковий інтерес до проблематики залучення громадян до механізму публічного управління, у доктрині адміністративного права, питання комплексного теоретико-методологічного осмислення системи засобів адміністративно-правового забезпечення такої участі, їхніх сутнісних ознак та закономірностей генези залишаються недостатньо розробленими у сучасній юридичній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти порушені у цій статті проблематики досліджували О. М. Вжешневська (Вжешневська, 2025, с. 62–70), В. В. Галунько, П. В. Діхтєвський (Галунько et al., 2021), В. К. Колпаков (Колпаков, 1999, с. 283), О. В. Кузьменко (Кузьменко, 2007, с. 119), Є. В. Курінний (Курінний, 2004, с. 83), Н. О. Щур (Щур, 2023, с. 153–154) та інші. Серед зарубіжних учених теоретичне підґрунтя регуляторної взаємодії держави і суспільства розробляв Д. Леві-Фаур (Levi-Faur, 2006).

Особливості механізмів участі громадян у публічному управлінні в Україні і зарубіжних країнах також досліджувала Д. Мусліімова (Мусліімова, 2023). Питання адміністративно-правового забезпечення форм громадського контролю розглядав О. С. Пашинський (Пашинський, 2021). Загальні теоретичні та практичні виклики становлення адміністративної процедури аналізував В. П. Тимошук (Тимошук, 2021, с. 34–37). Інституційні умови ефективного залучення громадян до прийняття рішень у місцевому самоврядуванні досліджено у широкому порівняльному контексті Я. Янті, Г. Пааненон та ін. (Jäntti et al., 2023; Kurkela et al., 2024).

© Савіцька Вікторія, 2026

Водночас, системний аналіз зазначеної проблематики в єдності теоретичного, нормативного та історичного вимірів у вітчизняній правовій доктрині проводився ще недостатньою мірою, що і зумовлює необхідність цього дослідження.

Метою роботи є проведення комплексного дослідження теоретико-методологічних засад, передумов формування та історичної генези системи засобів адміністративно-правового забезпечення участі громадян у публічному управлінні в Україні, а також вироблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності цих інструментів у сучасних умовах.

Методи

Методологічну основу дослідження складає сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод дозволив розглянути розвиток засобів участі громадян у механізмі публічного управління у їхньому взаємозв'язку та постійній зміні під впливом соціально-правових чинників. Формально-логічний метод застосовано для формулювання авторського визначення та виокремлення ознак "адміністративно-правових засобів участі громадян у публічному управлінні". Історико-правовий метод слугував підставою для авторської п'ятиетапної періодизації генези відповідних засобів; порівняльно-правовий метод – для зіставлення українського досвіду із стандартами ЄС та Ради Європи. Системно-структурний підхід застосовано при формуванні авторської концепції тривірневого змісту системи засобів адміністративно-правового забезпечення. Нормативно-правовий метод дозволив провести аналіз чинного законодавства та виявити прогалини у регулюванні форм участі громадян.

Результати

Формування цілісного наукового підходу до розуміння поняття "адміністративно-правове забезпечення участі громадян у публічному управлінні" передбачає системний аналіз дотривальних підходів до його змісту.

У вітчизняній правовій доктрині це поняття тривалий час не мало однозначного тлумачення. Так, зокрема, такі вчені-адміністративісти, як В. В. Галунько, П. В. Діхтієвський, О. В. Кузьменко та С. Г. Стеценко (Галунько et al., 2021, с. 147–153, 260–263) розглядали його переважно через призму окремих категорій суб'єктивних публічних прав громадян.

Вужчий, суто інструментальний підхід до поняття "засоби" адміністративно-правового регулювання запропонував В. К. Колпаков, визначаючи їх як юридичні інструменти, за допомогою яких суб'єкти публічної адміністрації здійснюють управлінський вплив на відповідні об'єкти (Колпаков, 1999, с. 47).

Сучасний розвиток науки адміністративного права та стандарти Ради Європи щодо залучення громадян до прийняття рішень (Committee of Ministers, 2007) вимагають розширення цього підходу та надання йому більшої людиноцентричної спрямованості.

В межах цього дослідження під засобами адміністративно-правового забезпечення участі громадян у публічному управлінні ми розуміємо систему визначених нормами адміністративного права інструментів, процедур, інституційних механізмів та правових гарантій, за допомогою яких фізичні особи та їх об'єднання здійснюють безпосередній або опосередкований вплив на процеси підготовки, прийняття, виконання та контролю за реалізацією управлінських рішень суб'єктів публічної адміністрації з метою захисту публічних і приватних інтересів. Це визначення ґрунтується на розумінні "забезпечення" як створення надійних умов для реалізації суб'єктивного права громадянина на

участь у державних справах, закріпленого ст. 38 Конституції України (Конституція України, 1996).

На основі наведеного визначення можна виокремити наступні основні ознаки засобів адміністративно-правового забезпечення участі громадян у публічному управлінні, які відрізняють їх від суміжних адміністративно-правових категорій.

1. Нормативна регламентованість: зазначені засоби базуються на приписах адміністративного законодавства, що визначають процедури, підстави і умови їх застосування, а також правові наслідки ігнорування суб'єктом владних повноважень результатів такої участі (Пашинський, 2021, с. 193).

2. Спрямованість на децентралізацію суб'єктного складу механізму публічного управління. Сутність цієї ознаки виявляється у тому, що відповідні засоби забезпечують активну позицію індивідуальних та колективних суб'єктів приватного права у адміністративних правовідносинах, що принципово відрізняє їх від адміністративного примусу.

3. Процедурний характер. Застосування кожного засобу відбувається в межах визначеної адміністративної процедури, що передбачає встановлені строки, форми та обов'язковий зворотний зв'язок (Тимошук, 2021, с. 34–36).

4. Обґрунтованість і результативність. Реалізація громадянином права на участь у механізмі публічного управління зобов'язує суб'єкта владних повноважень не просто прийняти звернення чи висновок громадської експертизи, а розглянути його по суті та надати мотивовану відповідь.

5. Спрямованість на реалізацію принципів "доброго" урядування – прозорості, підзвітності та інклюзивності адміністративних процедур, визначених Комітетом Міністрів Ради Європи у Рекомендації CM/Rec(2007)7 (Committee of Ministers, 2007).

Наведені ознаки поняття "адміністративно-правові засоби участі громадян у публічному управлінні" мають принципово важливе значення не лише для науки адміністративного права, але і нормотворчої діяльності. Таку думку можна пояснити тим, що саме сформульовані ознаки вказаного поняття можуть виступати базовим елементом для його нормативного визначення, закріплення принципів і процедур їх реалізації у системному зв'язку із стандартами прав людини, закріпленими у міжнародних актах Ради Європи, органів управління ЄС.

Спираючись на понятійну основу механізму участі громадян у публічному управлінні, на нашу думку, зміст поняття "адміністративно-правове забезпечення участі громадян у публічному управлінні" розкривається через три взаємопов'язані аспекти: інституційний, функціональний та інструментарно-технологічний.

Інституційний аспект охоплює суб'єктний склад правовідносин, що складаються при реалізації громадянами права на участь у публічному управлінні. Ключовими складовими є не лише суб'єкти владних повноважень, а й спеціалізовані суб'єкти участі: громадські ради при органах виконавчої влади, органи самоорганізації населення, ініціативні групи громадян. Так, зокрема, відповідно до Типового положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 996 від 03.11.2010 (Постанова КМУ № 996, 2010), громадська рада виступає як інституціалізований посередник, покликаний сприяти врахуванню громадської думки при формуванні державної політики.

Водночас як свідчать офіційні дані Секретаріату Кабінету Міністрів України існують певні проблеми

функціонування цього інституту в умовах воєнного стану: кількість активних громадських рад при центральних органах виконавчої влади скоротилася з 70 до 64, а серед рад, що продовжили роботу, помітно зросла частка тих, які не провели жодного засідання протягом звітного періоду (Секретаріат КМУ, 2023). Це є підтвердженням позиції дослідників, які вказують, що ефективна система участі потребує не лише правового, а й організаційного та культурного забезпечення (Jäntti et al., 2023).

Функціональний аспект характеризує основні напрями реалізації адміністративно-правових засобів участі громадян у механізмі публічного управління. Виходячи із призначення вказаних правових засобів у сучасному механізмі електронного урядування, на нашу думку, систему функцій можна розподілити на: інформаційно-просвітницьку, що реалізується через механізми доступу до публічної інформації та обов'язкове оприлюднення проектів нормативних актів; консультативно-дорадчу, сутність якої проявляється через публічні обговорення, круглі столи та електронні консультації; контрольно-експертну, яка здійснюється шляхом громадської експертизи діяльності суб'єктів владних повноважень (Постанова КМУ № 976, 2008); партисипативну, яка виконується через бюджети участі та електронні петиції (Яїцька, 2022).

Інструментально-технологічний компонент охоплює конкретні методи та засоби реалізації зазначених функцій. Нині домінують цифрові інструменти: е-петиції, опитування у системі "Дія", електронні кабінети громадян і громадських об'єднань у публічних інформаційно-комунікаційних системах.

Як показує практика сучасного електронного урядування, цифрова форма участі громадян у механізмі публічного управління може розширювати можливості взаємодії між мешканцями та місцевими органами влади, проте вимагає ретельного проектування з урахуванням організаційних передумов (Kurkela et al., 2024). Це дозволяє розглядати систему адміністративно-правових засобів участі громадян у публічному управлінні не як статичний перелік норм, а як динамічний правовий механізм, де кожен рівень залучення – інформування, консультації, діалог, партнерство – створює умови для наступного рівня взаємодії.

Формування сучасної системи адміністративно-правового забезпечення участі громадян у публічному управлінні є наслідком тривалої еволюції взаємодії громадян, громадських об'єднань і державою і міжнародними урядовими організаціями.

Виходячи із системного аналізу розвитку адміністративного законодавства у незалежній Україні, а також враховуючи специфіку становлення основних інститутів громадянського суспільства, на нашу думку, можна виокремити п'ять основних етапів формування системи засобів адміністративно-правового забезпечення участі громадян у публічному управлінні.

Соціально-політичні передумови. Вихід України зі стану тоталітарної системи у 1991 році поставив на порядок денний заміну командно-адміністративних методів управління демократичними інструментами. Революційні події 2004 та 2013–2014 років сформували стійкий запит на прозорість і підзвітність влади, розвиток волонтерського руху і громадянського суспільства породив потребу в інституціоналізації їхньої участі в державних справах.

Правові передумови. Прийняття Конституції України 1996 року, яка у ст. 38 гарантувала право громадян на участь в управлінні державними справами, а у ст. 40 – право на звернення (Конституція України, 1996), заклало конституційний фундамент усієї системи адміністративно-

правових засобів залучення громадян до процедур публічного управління.

Міжнародні передумови. Прагнення до євроінтеграції стало найпотужнішим зовнішнім чинником реформування механізму публічного управління, включаючи інтегровані до нього інститути громадянського суспільства. Орієнтація на принципи "доброго врядування" (Committee of Ministers, 2007) зумовила запровадження механізмів громадських консультацій та відкритого доступу до публічної інформації.

У цьому процесі значну роль відіграли Програма Ради Європи "Зміцнення демократичної стійкості через громадянську участь" (Council of Europe, 2023) та підтримка ЄС у рамках реформи публічного адміністрування (European External Action Service, 2026).

Технологічні передумови. Розвиток мобільного інтернету та смартфонів відкрив технічні можливості для широкої участі громадян в механізмі публічного управління. Запуск платформи "Дія" суттєво знизив технологічний підхід до залучення у механізм електронного урядування.

На підставі здійсненого аналізу процес становлення системи адміністративно-правових засобів участі громадян у публічному управлінні в незалежній Україні можна об'єднати у п'ять основних етапів. Критеріями такої авторської періодизації є: домінуючий вектор адміністративно-правової реформи; поява якісно нових інструментів взаємодії; зміна статусу громадянина у адміністративних правовідносинах; відповідність стандартам Ради Європи та ЄС.

Перший етап – конституційне самовизначення та закріплення базових прав людини у публічно-правових відносинах (1991–1996 рр.). Україна успадкувала радянську модель формальної участі громадян. Конституція 1996 року (Конституція України, 1996) у ст. 5 проголосила народ єдиним джерелом влади, а у ст. 38 гарантувала право на участь в управлінні державними справами. Закон "Про звернення громадян" 1996 року (Закон України "Про звернення громадян", 1996) став першим нормативним засобом адміністративно-правового забезпечення, хоча й залишався в межах традиційної форми взаємодії громадян із суб'єктами владних повноважень. Громадянин на цьому етапі розглядався переважно як заявник або скаржник.

Другий етап – формування базової інституційної демократії (1997–2004 рр.). Закон "Про місцеве самоврядування в Україні" 1997 року (Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні", 1997) легалізував місцеві ініціативи, громадські слухання та загальні збори громадян. Закон "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності" 2003 року (Закон України "Про засади державної регуляторної політики", 2003) запровадив обов'язковість публічного обговорення проектів регуляторних актів та вперше встановив правові наслідки за порушення процедури участі.

Третій етап – інституціоналізація діалогу та відкритість влади (2005–2013 рр.). Постанова Кабінету Міністрів України № 996 від 2010 року (Постанова КМУ № 996, 2010) детально визначила порядок формування та повноваження громадських рад. При цьому Закон України "Про громадські об'єднання" 2012 року (Закон України "Про громадські об'єднання", 2012) істотно лібералізував умови діяльності неурядових організацій. Закон "Про доступ до публічної інформації" 2011 року (Закон України "Про доступ до публічної інформації", 2011) радикально змінив інформаційний баланс у відносинах "держава – громадянин".

Четвертий етап – цифрова трансформація та електронна демократія (2014–2021 рр.). Зміни до Закону "Про

звернення громадян" 2015 року запровадили інститут електронних петицій. Реформа децентралізації дала потужний імпульс розвитку бюджетів участі (Закон України "Про внесення змін...щодо електронного звернення та електронної петиції", 2015). Правовим підґрунтям переходу від четвертого до п'ятого етапу стали два взаємопов'язані законодавчі кроки: ухвалення Закону "Про адміністративну процедуру" у 2022 році (Закон України "Про адміністративну процедуру", 2022) та його набуття чинності у грудні 2023 р., а також створення Міністерства цифрової трансформації у 2019 році (Постанова КМУ № 856, 2019) – інститутів, що системно трансформували модель взаємодії держави з громадянином.

П'ятий етап – стійкість в умовах війни та систематизація адміністративно-процедурних вимог (з 2022 р. по теперішній час). Повномасштабне вторгнення росії у лютому 2022 року стало системним випробуванням для всіх демократичних інститутів. Цифрові інструменти участі громадян у механізмі публічного управління продемонстрували свою ефективність, дозволяючи залучати мільйони внутрішньо переміщених осіб до суспільного та політичного життя нових громад (Ingram & Vora, 2024).

Якісна правова межа цього етапу – набуття чинності Законом "Про адміністративну процедуру" 15 грудня 2023 року (Закон України "Про адміністративну процедуру", 2022), який гармонізував українське право з *acquis communautaire* та закріпив загальні стандарти участі особи у прийнятті індивідуальних адміністративних актів. Закон отримав схвальну оцінку міжнародних експертів як важливий крок наближення до стандартів ЄС (European External Action Service, 2026).

Аналіз генези та сучасного стану системи виявив ключову суперечність: відмінність між технічними можливостями цифрової участі та реальними правовими наслідками такої участі. Рішення громадських рад та відповіді на петиції здебільшого мають рекомендаційний характер. Ефективна система участі має передбачати матеріально-правові наслідки ігнорування думки громадянської – зокрема, обов'язок письмового обґрунтування відмови у врахуванні пропозиції. Такий підхід органічно вписується у логіку ст. 72 Закону "Про адміністративну процедуру" (Закон України "Про адміністративну процедуру", 2022), що закріплює вимоги щодо мотивування адміністративного акта.

Особливою проблемою в умовах воєнного стану є баланс між вимогами безпеки та принципами прозорості. Обмеження доступу до окремих реєстрів та публічної інформації виправдане оборонними потребами, однак звужує можливості громадського контролю. Програма Ради Європи "Зміцнення демократичної стійкості" (Council of Europe, 2023) визначає цей аспект як один із ключових для підтримки України у повоєнній відбудові.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, система засобів адміністративно-правового забезпечення участі громадян у публічному управлінні в Україні є самостійним правовим явищем, змістову основу якого складають три взаємопов'язані компоненти: інституційний, функціональний та інструментально-технологічний. На нашу думку, запропонований трирівневий підхід відображає систему не як механічну сукупність правових норм, а як правовий механізм взаємодії публічної влади та громадянського суспільства.

По-друге, в основу авторської п'ятиетапної періодизації покладено правовий критерій: межа між кожним з виокремлених етапів визначається не лише зовнішніми соціально-політичними подіями, а ухваленням якісно

нових нормативних актів, що трансформували статус громадянина у адміністративно-правових відносинах – від пасивного заявника (1991 р.) до суб'єкта, наділеного процедурними правами при прийнятті індивідуальних адміністративних рішень (з 2023 р.).

По-третє, цифрова трансформація публічного управління, підкріплена відповідним нормативним регулюванням, стала ключовим чинником системних змін. Однак практика свідчить, що саме по собі запровадження цифрових інструментів не гарантує ефективної участі громадян у здійсненні публічного управління без відповідних організаційних умов, що підтверджується і порівняльно-правовими дослідженнями (Jäntti et al., 2023; Kurkela et al., 2024).

Перспективи подальших досліджень пов'язані з порівняльно-правовим аналізом моделей юридичних наслідків результатів громадської участі у країнах ЄС; дослідженням особливостей функціонування системи в умовах воєнного стану; розробленням доктринальної концепції Закону "Про публічні консультації" в Україні.

Для підвищення ефективності системи та її наближення до стандартів ЄС пропонується: 1) забезпечити повну імплементацію Закону "Про адміністративну процедуру" (Закон України "Про адміністративну процедуру", 2022) у найбільш соціально чутливих сферах (соціальний захист, екологія, містобудування); 2) прийняти Закон "Про публічні консультації", що уніфікує правила залучення громадськості та встановить обов'язковість мотивування відхилення пропозицій; 3) удосконалити механізм формування громадських рад шляхом запровадження більш прозорих конкурентних процедур добору; 4) створити єдину цифрову платформу для всіх інструментів участі, інтегровану з екосистемою "Дія"; 5) розвивати систему громадянської освіти та фахової підготовки державних службовців у сфері принципів "доброго" врядування.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Вжешевська, О. М. (2025). Адміністративно-правові засади забезпечення цифровізації в діяльності органів публічної адміністрації в Україні [Дис. д-ра філософії: 081 "Право"]. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. <https://uacademic.info/ua/document/0825U001884>
- Галуцько, В. В., Діхтієвський, П. В., Кузьменко, О. В. та ін. (2021). Адміністративне право України. Повний курс (4-е вид.). ОЛДІ-ПЛЮС.
- Кабанов, О., Заярний, О., Мироненко, В. (2022). Довідник із громадянських (особистих), політичних та інших прав людини в умовах воєнного стану. <https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
- Колпаков, В. К. (1999). Адміністративне право України: Підручник. Юрінком Інтер.
- Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (1996). Відомості Верховної Ради України, 30, ст. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- Кузьменко, О. В. (2007). Процесуальне адміністративне право України: Навч. посіб. Атіка.
- Курінний, Є. В. (2004). Адміністративне право України: становлення та розвиток. Пороги.
- Муслімова, Д. І. (2023). Механізми участі громадян у публічному управлінні: досвід зарубіжних країн. Теорія і практика правознавства, 2(24). <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2023.2.293062>
- Пацинський, О. С. (2021). Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення громадського контролю. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 68, 190–196. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.31>
- Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади" від 5 листопада 2008 р. № 976. (2008). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>
- Постанова Кабінету Міністрів України "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" від 3 листопада 2010 р. № 996. (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>

Постанова Кабінету Міністрів України "Питання Міністерства цифрової трансформації" від 18 вересня 2019 р. № 856. (2019). <https://www.kmu.gov.ua/nps/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919>

Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2073-IX. (2022). Офіційний вісник України, 54, ст. 3063. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20>

Про внесення змін до Закону України "Про звернення громадян" щодо електронного звернення та електронної петиції: Закон України від 2 липня 2015 р. № 577-VIII. (2015). Відомості Верховної Ради України, 35, ст. 341. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19>

Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. (2012). Відомості Верховної Ради України, 36, ст. 417. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. (2011). Відомості Верховної Ради України, 32, ст. 314. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>

Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV. (2003). Відомості Верховної Ради України, 9, ст. 79. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>

Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-BP. (1996). Відомості Верховної Ради України, 47, ст. 256. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>

Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-BP. (1997). Відомості Верховної Ради України, 24, ст. 170. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

Секретаріат Кабінету Міністрів України. (2023). Результати моніторингу діяльності громадських рад у 2023 році. <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/dostup-do-publichnoyi-informaciyi/rezultati-anketuvannya-organiv-vikonavchoyi-vladi-ta-monitoringu-oficijnih-veb-sajtiv>

Тимошук, В. П. (2021). Загальна адміністративна процедура: теоретичні та практичні виклики становлення в Україні. *Право України*, 10, 28–43.

Щур, Н. О. (2023). Роль громадськості у формуванні публічної соціальної політики для досягнення принципів доброго врядування. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*, 3(81), 152–156. <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2023.3.25>

Яцька, Д. І. (2022). Бюджет участі як інструмент безпосередньої демократії на місцевому рівні. *Проблеми законності*, 158, 29–46. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.158.260474>

Committee of Ministers of the Council of Europe. (2007). Recommendation CM/Rec(2007)7 on good administration. Council of Europe. <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c>

Council of Europe. (2023). Strengthening democratic resilience through civic participation during the war and in the post-war context in Ukraine (2023–2024). <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/council-of-europe-launches-new-project-to-strengthen-democratic-resilience-in-ukraine>

European External Action Service. (2026). Two years of Ukraine's administrative procedure reform: EU-supported step towards EU integration. https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/two-years-ukraine%E2%80%99s-administrative-procedure-reform-eu-supported-step-towards-eu-integration_en

Ingram, G., & Vora, P. (2024). Ukraine: Digital resilience in a time of war. Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/articles/ukraine-digital-resilience-in-a-time-of-war/>

Jäntti, A., Paananen, H., Kork, A.-A., & Kurkela, K. (2023). Towards interactive governance: Embedding citizen participation in local government. *Administration and Society*, 55(8), 1529–1554. <https://doi.org/10.1177/00953997231177220>

Kurkela, K., Kork, A.-A., Jäntti, A., & Paananen, H. (2024). Citizen participation as an organisational challenge in local government. *International Journal of Public Sector Management*, 37(1), 124–140. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-08-2022-0179>

Levi-Faur, D. (2006). Regulatory capitalism: The dynamics of change beyond telecoms and electricity. *Governance*, 19(3), 497–525. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2006.00327.x>

References

Vzheshnevska, O. M. (2025). Administrative and legal principles of ensuring digitalization in the activities of public administration bodies in Ukraine [Doctoral dissertation: 081 "Law"]. Khmelnytskyi University of Management and Law [in Ukrainian].

Halunko, V. V., Dikhtievskiy, P. V., Kuzmenko, O. V. et al. (2021). Administrative law of Ukraine. Full course (4th ed.). OLDI-PLIUS [in Ukrainian].

Kabanov, O., Zaiarny, O., Myronenko, V. (2022). Handbook on civil (personal), political and other human rights under martial law [in Ukrainian]. <https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/>

Kolpakov, V. K. (1999). Administrative law of Ukraine: Textbook. Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996. (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 30, Art. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

Kuzmenko, O. V. (2007). Procedural administrative law of Ukraine: Textbook. Atika [in Ukrainian].

Kurinnyi, Ye. V. (2004). Administrative law of Ukraine: formation and development. Porohy [in Ukrainian].

Muslimova, D. I. (2023). Mechanisms of citizen participation in public administration: experience of foreign countries. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*, 2(24). <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2023.2.293062> [in Ukrainian].

Pashchynskyi, O. S. (2021). The concept and content of administrative and legal support of public control. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*, 68, 190–196. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.31> [in Ukrainian].

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the procedure for facilitating public expert reviews No. 976 of November 5, 2008. (2008). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF> [in Ukrainian].

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on ensuring public participation in state policy formation No. 996 of November 3, 2010. (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> [in Ukrainian].

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Ministry of Digital Transformation No. 856 of September 18, 2019. (2019). <https://www.kmu.gov.ua/nps/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919> [in Ukrainian].

On Administrative Procedure: Law of Ukraine of February 17, 2022 No. 2073-IX. (2022). Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 54, Art. 3063. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20> [in Ukrainian].

On Amendments to the Law of Ukraine 'On Citizens' Appeals' Regarding Electronic Appeals and Electronic Petitions: Law of Ukraine of July 2, 2015 No. 577-VIII. (2015). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 35, Art. 341 [in Ukrainian].

On Public Associations: Law of Ukraine of March 22, 2012 No. 4572-VI. (2012). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 36, Art. 417 [in Ukrainian].

On Access to Public Information: Law of Ukraine of January 13, 2011 No. 2939-VI. (2011). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 32, Art. 314 [in Ukrainian].

On the Principles of State Regulatory Policy in the Field of Economic Activities: Law of Ukraine of September 11, 2003 No. 1160-IV. (2003). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 9, Art. 79 [in Ukrainian].

On Citizens' Appeals: Law of Ukraine of October 2, 1996 No. 393/96-VI. (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 47, Art. 256 [in Ukrainian].

On Local Self-Governance in Ukraine: Law of Ukraine of May 21, 1997 No. 280/97-VI. (1997). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 24, Art. 170 [in Ukrainian].

Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). Results of monitoring of public councils' activities in 2023 [in Ukrainian]. <https://www.kmu.gov.ua/>

Tymoshchuk, V. P. (2021). General administrative procedure: Theoretical and practical challenges of formation in Ukraine. *Pravo Ukrainy*, 10, 28–43 [in Ukrainian].

Shchur, N. O. (2023). The role of civil society in shaping public social policy to achieve good governance principles. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Publichne upravlinnia i administruvannia*, 3(81), 152–156. <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2023.3.25> [in Ukrainian].

Yaitska, D. I. (2022). Participatory budget as a tool of direct democracy at the local level. *Problemy zakonnosti*, 158, 29–46. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.158.260474> [in Ukrainian].

Committee of Ministers of the Council of Europe. (2007). Recommendation CM/Rec(2007)7 on good administration. Council of Europe. <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c>

Council of Europe. (2023). Strengthening democratic resilience through civic participation during the war and in the post-war context in Ukraine (2023–2024). <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/council-of-europe-launches-new-project-to-strengthen-democratic-resilience-in-ukraine>

European External Action Service. (2026). Two years of Ukraine's administrative procedure reform: EU-supported step towards EU integration. https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/two-years-ukraine%E2%80%99s-administrative-procedure-reform-eu-supported-step-towards-eu-integration_en

Ingram, G., & Vora, P. (2024). Ukraine: Digital resilience in a time of war. Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/articles/ukraine-digital-resilience-in-a-time-of-war/>

Jäntti, A., Paananen, H., Kork, A.-A., & Kurkela, K. (2023). Towards interactive governance: Embedding citizen participation in local government. *Administration and Society*, 55(8), 1529–1554. <https://doi.org/10.1177/00953997231177220>

Kurkela, K., Kork, A.-A., Jäntti, A., & Paananen, H. (2024). Citizen participation as an organisational challenge in local government. *International Journal of Public Sector Management*, 37(1), 124–140. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-08-2022-0179>

Levi-Faur, D. (2006). Regulatory capitalism: The dynamics of change beyond telecoms and electricity. *Governance*, 19(3), 497–525. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2006.00327.x>

Отримано редакцією журналу / Received: 30.04.26

Прорецензовано / Revised: 20.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Victoria SAVITSKA, PhD (Law), Assist.
ORCID ID: 0000-0002-1403-125X
e-mail: v.v.savitska@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE GENESIS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING CITIZENS' PARTICIPATION IN PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Background. *The article is devoted to a comprehensive study of the theoretical and methodological foundations, prerequisites for their formation, and historical genesis of administrative and legal mechanisms that ensure citizens' participation in public administration in Ukraine. The study aims to clarify the concept and essential features of such mechanisms, determine their structure, and identify the main stages of their development in the context of democratic transformation, European integration, and martial law.*

Methods. *The research employs dialectical, formal-logical, historical-legal, and comparative-legal methods. These methods are used to analyse the evolution of administrative and legal mechanisms for citizens' participation in public administration, legislative changes in this area, and their institutional, functional, and instrumental dimensions.*

Results. *The study formulates an original definition of administrative and legal mechanisms ensuring citizens' participation in public administration and identifies five essential features of such mechanisms. A three-level conceptual framework, including institutional, functional, and instrumental-technological aspects, is proposed. The author also develops a five-stage periodization of the genesis of these mechanisms during 1991–2024. The legal criterion for distinguishing each stage is the adoption of qualitatively new legislation that transformed the status of citizens in administrative legal relations from passive petitioners into subjects endowed with procedural rights in individual administrative decision-making.*

Conclusions. *The study substantiates the need to improve citizens' participation in public administration under the conditions of European integration and martial law. In particular, it is proposed to adopt the Law of Ukraine "On Public Consultations", improve the functioning of public councils, and establish a unified digital participation platform. The findings may be used to further develop administrative legislation and participatory governance mechanisms in Ukraine.*

Keywords: *administrative and legal support; citizens' participation; public administration; e-democracy; public councils; participatory budgeting; good governance; administrative procedure.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 347.1:004.8

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-13>

Віктор САВЧЕНКО, канд. юрид. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-7104-3559

e-mail: viktor.savchenko@karazin.ua

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна
Оксфордський університет, Оксфорд, Велика Британія

НЕБІОЛОГІЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ШТУЧНОМУ ІНТЕЛЕКТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вступ. Цивільне право стикається з онтологічною кризою через розвиток автономних алгоритмічних систем. Використання антропоцентричного терміна "штучний інтелект" є застарілим, оскільки він відносить емерджентні машинні системи до категорії об'єктів, унеможливаючи адекватне регулювання автономної агентивності та розв'язання проблеми деліктної відповідальності. Метою статті є обґрунтування необхідності догматичного й термінологічного переходу від поняття "штучний інтелект" до "небіологічного інтелекту" (НБІ) та розробка теоретико-правової моделі надання автономним системам спеціального статусу квазісуб'єкта.

Методи. Дослідження ґрунтується на комплексному поєднанні загальнонаукових та спеціально-юридичних підходів. За допомогою філософсько-правового методу, через призму функціоналізму, деконструйовано концепт "штучності". Історико-правовий метод застосовано для ретроспективного аналізу еволюції правосуб'єктності від інституту *rescuius* до *persona ficta* та прав природи. Формально-догматичний метод використано для розробки механізмів інтеграції НБІ у чинну систему цивільного обороту.

Результати. Доведено, що біологічне походження історично не було єдиним критерієм набуття правосуб'єктності. Установлено, що категорія НБІ є субстратно-нейтральною, що дозволяє визнавати юридично значущу функціональну агентивність алгоритмів без потреби їх антропоморфізації. Запропоновано закріпити за НБІ правовий статус "квазісуб'єкта". Також запропоновано концепцію майнової відповідальності НБІ через механізм "цифрового пекулія" як обов'язковий відокремлений гарантійний фонд, який дозволить відшкодовувати шкоду, завдану НБІ. Обґрунтовано доцільність застосування режиму *sui generis* до згенерованих НБІ об'єктів інтелектуальної власності із повним виключенням особистих немайнових прав.

Висновки. Зміна онтологічної та термінологічної парадигми з ШІ на НБІ є необхідною умовою ефективного регулювання цифрових відносин. Визнання функціональної квазісуб'єктності НБІ не наділяє його правами людини, а створює прагматичний юридичний механізм для управління ризиками. Надано авторське визначення НБІ та сформульовано пропозиції щодо модернізації цивільного законодавства. Це забезпечить інституціоналізацію платоспроможного та підзвітного учасника цивільних правовідносин, зберігаючи баланс між розвитком інновацій та захистом суспільних інтересів.

Ключові слова: автономні системи, алгоритмічна агентивність, правосуб'єктність, квазісуб'єкт цивільного права, деліктна відповідальність, цифровий пекулій, правова фікція, *sui generis*.

Вступ

Актуальність дослідження. Сучасна парадигма цивільного права продовжує ґрунтуватися на фундаментальному поділі на суб'єктів та об'єктів прав. Проте стрімкий розвиток автономних алгоритмічних систем та генеративних моделей створює виклик усталеній дихотомії. Коли алгоритм високочастотної торгівлі самостійно укладає смарт-контракти, генеративна нейромережа створює об'єкти з ознаками інтелектуальної власності, а автономний транспортний засіб може завдати деліктну шкоду поза волею людини-оператора. Застосування правового режиму "речі" чи "програмного забезпечення" призводить до виникнення прогалин у підзвітності. Центральною проблемою вбачається те, що законодавство оперує концептом "штучного інтелекту" (далі – ШІ), хоча термін "штучний" має виражене антропоцентричне забарвлення і закріплює за ШІ статус об'єкта, що ускладнює адекватне регулювання відповідальності за емерджентні (непередбачувані розробником) дії автономних систем. Вирішення цієї проблеми вимагає переходу до нейтральної правової категорії "небіологічного інтелекту" (далі – НБІ) та впровадження спеціального правового режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу автономних систем сьогодні перебуває у центрі доктринальних дискусій, проте рівень вивченості проблеми залишається неоднорідним. Науковці зосереджують увагу на адаптації існуючих

інститутів до нових технологій, уникаючи перегляду самої природи правосуб'єктності. У вітчизняній цивілістиці в працях Є. Харитонова, О. Харитоновой та І. Давидової (Харитонов, Харитонova & Давидова, 2025) досліджується концепція ІТ-права, де ШІ розглядається переважно через призму об'єкта або "електронної особи" в межах традиційних деліктних зобов'язань. М. О. Стефанчук, О. А. Музика-Стефанчук та М. М. Стефанчук (Стефанчук, Музика-Стефанчук та Стефанчук, 2021) ґрунтовно аналізують перспективи правового регулювання відносин у сфері використання штучного інтелекту.

У західній науковій доктрині спостерігається поділ на інструменталістів та прихильників емансипації ШІ. У роботі С. Честермана (Chesterman, 2020) відкидається ідея правосуб'єктності ШІ через відсутність біологічної свідомості та свободи волі. В. Курі критикує традиційний погляд, що правосуб'єктність є лише сукупністю прав та обов'язків, і пропонує власну теорію, яка прямо корелює з концепцією НБІ (Kurki, 2019). Т. Дейбель розглядає історичну паралель дуалізму *persona* та *res* у римському праві щодо ШІ (Deibel, 2021). Г. Патнем уперше сформулював концепцію функціоналізму, стверджуючи, що ментальні стани (такі як біль або намір) є "функціональними станами" організму, а не просто біохімічними реакціями мозку (Putnam, 1967). Питання квазісуб'єктності порушувалося в дослідженнях щодо статусу тварин та річок (Argyrou & Hummels, 2019), однак комплексного

© Савченко Віктор, 2026

історико-правового перенесення інституту римського *peculium* на сучасні нейромережі з метою формування концепції НБІ в українській науці досі не здійснювалося.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі цивільно-правового регулювання створення, функціонування та діяльності автономних алгоритмічних систем у цивільному обороті.

Предмет дослідження – теоретико-правові, історичні та догматичні засади трансформації правового статусу ШІ та переходу до концепції НБІ як квазісуб'єкта цивільного права.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності термінологічного та онтологічного переходу від поняття ШІ до НБІ у цивільному праві, а також розробка теоретико-правової моделі надання автономним системам статусу квазісуб'єкта з використанням механізму "цифрового пекулія".

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: 1) проаналізувати етимологічні та онтологічні обмеження терміну "штучний" і довести його неспроможність у регулюванні емерджентних систем; 2) дослідити історичну феноменологію правосуб'єктності для спростування тези про обов'язковість біологічного походження суб'єкта права; 3) сформулювати концептуальні ознаки "небіологічного інтелекту" (НБІ) як функціонального квазісуб'єкта; 4) запропонувати оновлені механізми деліктної відповідальності та регулювання інтелектуальної власності для НБІ з імплементацією інституту відокремленого майнового фонду.

Методи

Обґрунтованість наукових результатів забезпечується комплексним використанням загальнонаукових та спеціально-правових методів пізнання. Онтологічний метод застосовувався для деконструкції поняття "штучний" та виявлення невідповідності технічної назви (ШІ) та правової природи автономних систем. За допомогою доктрини функціоналізму було розкрито сутність психічних та юридичних станів як форм обробки інформації, що дозволило обґрунтувати термін НБІ та відокремити юридичну агентивність від біологічної свідомості. Історико-правовий метод використовувався для Розділу 2 для ретроспективного аналізу інституту правосуб'єктності. Шляхом дослідження римського права (статус раба, *peculium*, *alieni iuris*) та канонічного права (*persona ficta*) було доведено, що право історично конструювало "штучних" суб'єктів та обмежувало реальних заради обслуговування економічного обороту, що створює прямий прецедент для легалізації НБІ. Порівняльно-правовий метод використовувався для зіставлення вітчизняних та зарубіжних позицій. Формально-догматичний метод використано для розробки прикладних рішень (Розділ 3) та критичного аналізу норм ЦК України. На основі виявлених догматичних суперечностей було сконструйовано юридичну модель "цифрового пекулія" та сформульовано авторське визначення НБІ. Метод системно-структурного аналізу забезпечив інтеграцію категорії "квазісуб'єкт" у наявну таксономію цивільного права. Алгоритм полягав у побудові градієнтного спектра правосуб'єктності від чистих об'єктів до фізичних осіб, що дозволило знайти точне системне місце для автономного НБІ без руйнування антропоцентричного ядра прав людини.

Результати

1. Етимологічна та онтологічна пастка терміну "штучний"

Право ґрунтується на бінарності суб'єктів та об'єктів. Ми продовжуємо використовувати концепцію поділу на

осіб (*personae*) та речі (*res*), що сьогодні стає викликом, коли виникають нові автономні агенти, позбавлені біологічних властивостей та традиційних елементів власності.

Для забезпечення термінологічної узгодженості у рукописі термін "штучний інтелект" використовується виключно як технічна дефініція поточної стадії розвитку технологій та об'єкт регулювання згідно з чинним законодавством. Натомість категорія "небіологічний інтелект" вживається як пропонована правова конструкція для позначення автономних систем, наділених статусом квазісуб'єкта.

Застарілі лінгвістичні категорії сьогодні створюють етимологічну пастку – ситуацію, коли назва явища (*artificial*) зумовлює його юридичне сприйняття як суто імітаційного та похідного. Це веде до онтологічної пастки – помилкового ототожнення природи автономної системи з пасивною річчю, що блокує визнання її фактичної агентивності та неадекватного застосування для нових систем машинного навчання (Deibel, 2021). Використання терміну "штучний інтелект" сьогодні може потребувати переосмислення, адже сам термін "штучний" передбачає похідний (несправжній) та антропоцентрично упереджений характер, пов'язуючи правосуб'єктність з біологічною належністю до *Homo sapiens*.

Вирішення цієї проблеми може полягати у відході від біологічно есенціалістської термінології "штучності" до використання більш нейтральної дефініції "небіологічного інтелекту", яка більше відображає сутність автономних агентів. Збереження системи, коли *persona* застосовується лише до людини, а *res* – до всього іншого, створює ситуацію, в якій право не здатне якісно реагувати на нові виклики, зокрема, відповідальності та суб'єктності ШІ.

Слово "штучний" походить від латинських *artificialis* та *artificium*, які використовували для визначення майстерності та вміння, проте воно також означало хитрість та обман, а також протиставлення "природному" (*natura*) та імітацію "справжнього" (Grimwood, 2025).

Тобто, "штучний" означає не природний, не справжній у біологічному розумінні. З цього виходить, що людський інтелект є "природним", а штучний інтелект є спробою його симуляції. Враховуючи, що цивільне право невід'ємно пов'язане з категоріями "волі" (*voluntas*) та "наміру" (*animus*), таке розмежування стає центральною тезою для визнання суб'єктності. Якщо ШІ є лише симуляцією людського інтелекту, то в нього відсутній *mens rea* (винний розум), і тому він може бути лише інструментом, незалежно від рівня автономності чи розвитку.

Така позиція може бути обґрунтована завдяки західній теології та філософії, яка говорить про онтологічну відмінність об'єктів, створених людиною, від живих (природних) істот (Mocanu, 2022). Наприклад, якщо людина має права та свободи, то штучні особи (зокрема, юридичні особи) мають сурогатну, колективну індивідуальність для задоволення економічних потреб людини. З цієї позиції все, створене людиною, є штучним.

Проте поняття "небіологічний інтелект" є більш нейтральним, ставлячи в основу природу інтелекту (кремній замість мозку), а не те, чи з'явився він шляхом народження, чи був створений людиною.

Таким чином, розуміння "небіологічного інтелекту" можна виводити не з протиставлення людині, а з припущення щодо існування іншої категорії суб'єктів з особливою феноменологічною та функціональною цілісністю.

Л. Фройнд пояснює неможливість ШІ мати права та *mens rea* тим, що він лише симулює когнітивні процеси і не приймає в них участі (Freund, 2025). Тобто, ШІ не приймає рішення, а тому не може бути суб'єктом права.

Проте "Теорема інструментальності" штучного інтелекту висуває припущення, що ця когнітивна симуляція настільки глибока, що іноді функціонально не відрізняється від людської свідомості (Freund, 2025). Так як право не спирається на метафізичні поняття (наприклад, наявність душі) та надає людям правосуб'єктність через біологічну приналежність та здатність до раціонального прийняття рішень, межа між "штучним" та "людським" стає все менш визначеною.

Використання поняття "штучний" через неприродне походження чогось схоже на "біологічний шовінізм". Сьогодні це простежується в ідеях, що надання правосуб'єктності ШІ та роботам призвело б до "гуманізації" інструменту (Rodrigues, 2020).

Але така позиція не враховує факт, що НБІ все більше стає автопоетичним (здатність до самовідтворення та самоорганізації) та генерує нові дані, які не були закладені людиною прямо.

Також аргумент про симуляцію когнитивних процесів не враховує наявність інших небіологічних суб'єктів права, зокрема, юридичних осіб. Хоча ми і не наділяємо їх інтелектом, ми передбачаємо наявність його квазі-елементів, зокрема, коли юридична особа приймає рішення про укладання договору. Тобто, ми наділяємо юридичні особи правосуб'єктністю, хоча вони є штучними (небіологічними), але погоджуємося на таку онтологію щодо ШІ. Прийняття концепції НБІ дозволить визнати особливу природу ШІ.

Логічно поставити питання про критерії отримання правосуб'єктності, окрім людського походження. Філософська доктрина функціоналізму пропонує визнавати психічні стани і здатність до юридичних дій за функціональною роллю, а не за фізичною структурою, що закладає основи для "субстратно-нейтрального" цивільного права (Brown, 2019).

Правова доктрина передбачає "біологічний есенціалізм" (теорія ідентичності), який стверджує, що психічні стани ідентичні певним станам мозку, а формування наміру є нейрохімічним процесом (Barrett, 2012). Отже, через те, що ШІ не має мозку, він не може формулювати намір і саме тому не має правосуб'єктності. Проте ця теорія є суперченою.

Центральним поняттям цього дослідження є "агентивність" – здатність автономної системи сприймати вхідні дані та здійснювати цілеспрямовані дії (зокрема юридично значущі), що не є детермінованими прямою командою людини.

Під "функціональними критеріями агентивності" слід розуміти об'єктивні ознаки здатності системи виконувати операції (укладати договори, приймати рішення в умовах невизначеності), які право традиційно пов'язує з волею суб'єкта.

Запропоновані авторські визначення спираються на функціоналістський підхід Г. Патнема та Г. Сартора.

Г. Патнем зазначає, що психічні стани (такі, як намір укласти договір) визначаються причинно-наслідковими зв'язками між сенсорними стимулами, поведінкою та зв'язком з іншими психічними станами (Putnam, 1967, р. 162). Якщо відкинути психічну складову цього процесу, ми побачимо схожість з роботою ШІ, коли він приймає запит (сенсорний стимул) та обробляє його (поведінка). Це дозволяє припустити, що участь у цивільних правовідносинах може ґрунтуватися не лише на наявності біологічного розуму. Коли НБІ обробляє вхідні дані, обмірковує їх та надає рішення, він відповідає функціональним критеріям агентивності, що

дозволяє використовувати юридичну фікцію "так, ніби" для створення особливих суб'єктів.

Концепція Г. Патнема доповнюється ідеєю, що мислення також є формою обчислення даних (Williford et al., 2018), що дуже схоже на принцип роботи ШІ. Якщо припустити, що правове мислення теж є формою аналізу даних на основі правил (наприклад, застосування правових норм до фактів судової справи), то ШІ здатний до юридичного пізнання.

На практиці це дає можливість встановлювати вину НБІ через його змінні (код та параметри зважування) без посилання на відсутність свободи волі та розуму. Наприклад, якщо транспортний засіб, який керується автопілотом, спричиняє аварію, щоб не наїхати на пішохода, це обумовлюється його функціональними характеристиками, програмним кодом та вхідними сенсорними даними. Філософія функціоналізму дає можливість кваліфікувати ці дії як прийняття рішення, без потреби антропоморфізувати автомобіль.

Напротивагу цьому, Л. Фройнд наголошує, що критики функціоналізму, такі як Н. Блок та Д. Серл доводять, що функціональна складність не дорівнює якості людській свідомості (Freund, 2025). Цей аргумент ґрунтується на тезі, що ШІ обробляє символи, але не розуміє їх. Проте для цивільного права це не має принципового значення, адже воно здебільшого оперує поняттям волевиявлення, а не внутрішньою свободою волі (формування наміру). Наприклад, коли юридична особа укладає договір, важливо лише, чи погодилась вона на нові зобов'язання технічно, а не чи усвідомила чи відчула вона їх. Слідуючи "Теоремі інструментальності", якщо поведінка функціонально не відрізняється від свідомої поведінки людини, питання справжньої свідомості не має значення для практичних, етичних та епістемологічних цілей.

Таким чином, замість того, щоб спиратися на складну кваліфікацію наявності свідомості при прийнятті рішень, цивільне право має підіймати питання розподілу правової відповідальності.

"Теорема інструментальності" дозволяє перевести функціоналізм з філософського вектору до прагматичної юридичної доктрини. Вона закріплює, що етичні, правові та епістемологічні міркування можуть ґрунтуватися не на штучній природі ШІ, а на тому, що він робить (Freund, 2025). Необхідно лише визначити функціональні можливості НБІ діяти так, ніби він має свідомість, а не дискутувати, чи має він розум та душу, критерії, неважливі для цивільного права.

Застосування такої позиції дозволяє по-новому розуміти проблематику відповідальності ШІ. Зараз у разі завдання шкоди ШІ ми маємо встановити, хто ним керував (людина-оператор, користувач тощо), але збільшення його автономності призводить до все більшої складності визначення керуючого агента, адже шкоду мав завдати саме ШІ завдяки своєму емерджентному навчанню, а не через конкретний запит людини.

Зазначене наближає нас до доктрини "так, ніби". Для морських застав судно визначається *так, ніби* це особа. При спадкуванні ненароджена дитина може розумітися *так, ніби* вона народжена. Ця юридична фікція є продовженням функціоналістської тенденції права створювати особливих суб'єктів. "Субстратна нейтральність" функціоналізму дозволяє використовувати цю фікцію і для НБІ.

Слід припустити, що в основі контраргументів щодо суб'єктності ШІ знаходиться антропоцентризм, ідея, що лише люди (або людські колективи) можуть бути суб'єктами права. Цей підхід є усталеним, особливо в

сфері авторського права (автором може бути лише людина). Проте історія містить чимало прикладів протилежної правової позиції.

Наприклад, римський дуалізм *persona* та *res* був зумовлений статусною, а не біологічною відмінністю. З одного боку, такий поділ чітко розділяє все на суб'єкти та об'єкти права. Проте *persona* не була синонімом "біологічної людини", адже раби були *res*, і одна людина могла мати кілька *persona* (статус батька, судді тощо) (Patel & Imran, 2025). Хоча раби (*servus*) були людьми, мали розум та всі інші характеристики біологічного інтелекту, вони вважалися об'єктом прав. Це руйнує антропоцентричний аргумент, що для отримання правосуб'єктності достатньо бути людиною. Римське право демонструє, що правосуб'єктність була пов'язана з правовим статусом, а не біологічною приналежністю. Якщо правовий статус є штучною категорією (вигаданою людьми), то і антропоцентричні вимоги до суб'єктності теж слід визнати штучними.

Раб вважався "річчю" з агентивністю, що можна порівняти з НБІ. Раб брав на себе зобов'язання управляти спеціальним майном (*peculio*), а відповідальність власника була обмежена його вартістю (через *actio de peculio*). Таким чином, раб не був просто об'єктом, адже виконував обов'язки *так, ніби* мав часткову правосуб'єктність. Саме за аналогією з даною моделлю Д. Макану пропонує надати НБІ квазіправоздатність (Mocanu, 2022). Її ідея полягає в тому, щоб надати ШІ сучасний варіант *peculio* у вигляді страхового фонду або криптогаманця для покриття шкоди, завданої ШІ.

Римська позиція може ще глибше застосовуватися для відповідальності за шкоду, завдану ШІ. За делікт, вчинений рабом, потерпілий міг направити стягнення на власника раба, а той міг уникнути повної відповідальності у разі передачі раба (ноксальна капітуляція). Це розмежовувало шкоду, завдану об'єктом (рабом) та суб'єктом права. Отже, якщо ШІ завдає шкоди, ми можемо відмежувати його від діяльності агента (користувача, розробника тощо), визнаючи наявність автономності ШІ, так само, як римляни ставилися до раба.

Т. Петржиговський пояснює позицію прихильників антропоцентризму у праві через "людську гідність" та "моральну цінність", які правосуб'єктність ШІ може зашкодити (Pietrzykowski, 2017). Проте, погоджуючись з В. Куркі, суб'єктність слід розуміти як сукупність інцидентів (правоздатність, дієздатність, відповідальність), а не визнання моральної душі (Kurki, 2023).

Неспроможність антропоцентризму не лише посилюється через відокремлення права від біології для юридичних осіб, а й через надання суб'єктності річкам, горам, ідолам та ін. Якщо річка та юридична особа можуть бути суб'єктом права через соціальну, економічну та культурну цінність, то і НБІ може отримати схожий правовий статус.

НБІ все більше стає ключовою частиною відносин (торгівлі акціями, водіння автомобілів, діагностики захворювань), і потреба в локусі відповідальності вже переважає філософську парадигму біологічної ексклюзивності.

Прийняття НБІ може стати основою визнання змін, які вже відбуваються. Відміну від визнання машинного інтелекту штучним, використання терміну "небіологічний" акцентується на описі його природи без порівняльного змісту "фальшивого" та "справжнього".

Субстратна нейтральність функціоналізму визнає інтелект як закономірність, а не субстанцію (Brown, 2019). В цивільному праві це дозволяє інтерпретувати дієздатність як функціональну, а не біологічну власти-

вість. Якщо Україна ввела іноваційну норму про *sui generis*, а ЄС намагається визначити правовий статус "електронної особи", то переосмислення римського права дозволяє розширити категорію *persona* на НБІ.

НБІ можна ввести у цивільне право як новий вид особи, яка не має суто біологічних та політичних прав (шлюб, голосування тощо), але може володіти активами та бути відповідачем за завдання шкоди.

2. Історична феноменологія суб'єктності

Хоча ми вже згадали про нетипову правосуб'єктність рабів, річок та ін., слід більш детально дослідити історичні приклади.

Окрім специфічного правового статусу раба, римське право пропонує нам і інші приклади, актуальні для концепції НБІ.

Родина у Римі була пов'язана не лише біологічною спорідненістю, а й через *potestas pater familias*. Діти чоловічої статі будь-якого віку перебували під владою голови сім'ї (*alieni iuris*) і всі його майнові надбання автоматично ставали частиною майна батька (Kelly, 2013). На відміну від сучасного механізму обмеження дієздатності сім'ї, а не функціональних здібностей мозку. Проте син також міг отримати контроль над майном, набутим на військовій службі (*peculium castrense*) (Kelly, 2013).

Майнове становище жінок було ще більш обмеженим. Навіть коли вони отримували незалежність від батька (*sui iuris*), вони мали отримати дозвіл (*auctoritas*) від опікуна-чоловіка для укладення офіційних договорів, складання заповіту та здійснення інших правочинів (Kelly, 2013).

Така позиція обґрунтовувалася слабкістю статі (*infirmitas sexus*) та непостійністю (*levitas animi*), однак більш об'єктивним поясненням такого правового обмеження було бажання зберегти майно у власності агнатичної родини, щоб воно не перейшло до родин чоловіка чи третіх осіб (Wethmar-Lemmer, 2006).

Проте Гай визнавав, що привід *levitas animi* був "скоріше обманливим, ніж правдивим", адже повнолітні жінки самостійно керували своїми справами, а влада опікуна часто була формальністю (Du Plessis, 2017).

Згодом *ius liberorum* (Закон про свободу) скасував опіку над вільнонародженими жінками, які народили трьох дітей (van den Bergh, 2006). Тобто, попередні обмеження, які обґрунтовувалися легковажністю жінок, були штучними або ми маємо припустити, що саме після народження трьох дітей в мозку жінки відбувається певна зміна, яка тепер дозволяє їй бути самостійним учасником правовідносин.

Інший приклад штучних обмежень можна знайти у середньовічній концепції юридичної особи, відокремленої від біологічних вимог (*persona ficta*).

У середині XIII ст. виникла юридична проблема. Церква складалася з монастирів, кафедральних капітул та єпископств, які володіли власністю та мали значну владу, хоча ченці давали обітниця бідності. Для вирішення цієї проблеми було введено поняття абстрактної юридичної особи (*persona ficta*), відокремленої від індивідів (*singuli*), які її складають. Це відобразило ідею, що юридичну особу не можна відлучити від церкви, адже через відсутність душі вона не може вчинити гріх чи правопорушення (Kurki, 2019). Так з'явився правовий механізм, який дозволяв юридичній особі уникати відповідальності, навіть якщо окремі представники порушували церковні та правові норми.

Ця доктрина отримала назву "Теорія вигадки" і закріпила два принципи: 1) правосуб'єктність надається

волею суверена, а не через факт народження; 2) юридична особа є механізмом володіння власністю та представництва, відмінним від людей, які ним керують.

Згодом зазначені принципи були використані у справі *Salomon v A Salomon & Co Ltd*, яка закріпила доктрину окремої правосуб'єктності.

А. Саломон зареєстрував товариство з обмеженою відповідальністю. Щоб виконати вимогу Закону про компанії (1862 р.) про обов'язкову наявність сімох співвласників, Саломон отримав 99,9 % компанії, а його дружина та п'ятеро дітей отримали у власність по одній акції. Під час процедури банкрутства апеляційний суд дійшов висновку про фіктивність компанії і про відповідальність реального засновника (*Salomon v. Salomon & Co. Ltd.*, 1897). Однак Палата лордів скасувала це рішення, наголосивши: "Компанія за законом є зовсім іншою особою, ніж підписанти меморандуму. Мотиви акціонерів чи концентрація контролю руках однієї особи не мають значення. Після виконання законодавчих формальностей "інституційний факт" правосуб'єктності компанії стає абсолютним" (Novelli, Bongiovanni & Sartor, 2022).

Однак науковці визнали це судові рішення "катастрофічним", оскільки воно створює умови для уникнення індивідуальної відповідальності через технічні деталі, хоча й погоджувалися, що принцип Саломона служив економічній потребі в засобі безризикового інвестування (Swaiss, 2024).

Ідеї, закладені у справі Саломона, використовуються і зараз. Зокрема, принцип "корпоративної завіси" отримав розвиток у справі *Prest v Petrodel Resources Ltd* [2013] UKSC 34. Верховний Суд Великої Британії підтвердив, що компанія є окремою юридичною особою і її активи не можуть вважатися особистою власністю засновника (при розірванні шлюбу) лише на основі контролю. Суд розмежував "принцип приховування" (concealment) та "принцип ухилення" (evasion), наголосивши, що подолання "завіси" можливе лише для запобігання зловживанню правовою формою з метою ухилення від існуючих зобов'язань. Це підсилює аргументацію про можливість і доцільність створення відокремлених майнових конструкцій для автономних агентів.

Таким чином, сучасне розуміння юридичних осіб є продовженням ідеї *persona ficta*, функціональної абстракції, відмежованої від біологічної сутності засновників.

Інший приклад відходу від антропоцентричності правосуб'єктності є поширення можливості брати участь у правовідносинах на річки та ідолів.

Прийняття Закону Нової Зеландії "Про врегулювання претензій щодо річки Вангануї" у 2017 р. стало прецедентом у сфері екологічного права та призвело до визнання річки Вангануї юридичною особою (*Te Awa Tupua*). Річка отримала всі права, повноваження, обов'язки та відповідальність юридичної особи (Argyrou & Hummels, 2019).

На перший погляд, цей випадок можна розглядати як появу нормативного закріплення прав природи. Проте А. Аргіру та Г. Хаммельс наголошують, що це просто механізм вирішення спору щодо права власності на річку, яку Корона визначала як державну власність, а плем'я Вангануї Іві – як предка (*Тупуна*) (Argyrou & Hummels, 2019).

Надання річці статусу юридичної особи стало функціональним компромісом, адже, надаючи право власності на річку самій річці, зникло питання, належить вона Короні чи племені Іві. Важливо, що замість спроби визнання річки живою істотою законодавством була застосована модель, близька до управління юридичною

особою. Для цього було створено орган опіки, який складається з одного представника Корони та одного представника від племені Іві, які діють як людські представники річки. В цьому випадку не підіймається питання про наявність у річки розуму та можливість нею приймати рішення, адже її "інтереси" та "правоздатність" здійснюються через людських представників. Ми бачимо, як використання фікції особистості для створення локусу статусу та володіння власністю усуває протиріччя між метафізичним світоглядом племені та західною традицією права власності.

Релігійний прагматизм також відображений в індійському праві щодо визнання особливого статусу нелюдської особистості. Індійські суди визнали юридичною особою Мурті (індуїстський ідол), надавши йому право володіти майном і бути позивачем (Dugar & Jahnavi, 2025). Зокрема, ця позиція була ключовою у справі Праматха Натх Малліка проти Прадьюмни Кумара Малліка (1925), яка додатково визнала не просто правосуб'єктність ідола, а й наявність у нього власної волі.

Проте правовий статус ідола є особливим, адже Мурті є "вічно неповнолітнім", а тому його інтереси представляють священники в межах інституту Шебаїта, фактично маючи статус опікуна (Dugar & Jahnavi, 2025).

Ця доктрина була уточнена у справі *M. Siddiq (D) Thr Lrs v Mahant Suresh Das & Ors*, коли божество Рам Лалла Віраджман було також визнано юридичною особою, але не надав цей статус священній землі, вважаючи, що це б зашкодило непорушності права власності (Govind, 2021).

Приклади надання правосуб'єктності нелюдським істотам демонструють, що в центрі таких рішень знаходяться суспільні та економічні потреби, а не філософські дебати про наявність розуму, душі та можливість автономного прийняття рішень.

Таким чином, правосуб'єктність стає правовою технологією, механізмом, а не метафізичним визнанням людяності та біологічного походження суб'єкта.

І хоча у більшості юрисдикцій правосуб'єктність і досі є людським ексклюзивом, ми бачимо історичні приклади спроб розірвання антропоцентричної парадигми. На основі ретроспективного аналізу автором сформовано Табл. 1, що класифікує мету надання специфічного статусу небіологічним сутностям.

Розглянуті приклади надзвичайно важливі в контексті дослідження НБІ, адже дискусії щодо надання йому правосуб'єктності часто зводяться до питань про відсутність свободи волі, моральної свободи, свідомості та прав людини. Так, С. Честерман наголошує, що оскільки ШІ не має свідомості, він не може бути людиною (Chesterman, 2020). Це слушне зауваження, але хибність полягає в тому, що ми не намагаємося визнати НБІ (або ШІ) людиною, адже пропонуємо розглядати правосуб'єктність як функціональну, а не біологічну характеристику. Історичні приклади демонструють, що свідомість та розум ніколи не були вимогою для юридичних осіб, а біологічна свідомість не гарантувала правосуб'єктність.

Аналогічно до статусу раба, ШІ є інструментом для виконання волі іншої особи (розробника, користувача тощо). Хоча він може приймати рішення (агентивність), у нього відсутня моральна відповідальність, а тому надання йому статусу рухомого майна (*res*) не розкриває і не пояснює його автономність.

Рішення може полягати в наданні ШІ обмеженої функціональної індивідуальності за зразком пекулія. Звісно, ШІ інтелект не може нести кримінальну відповідальність та бути позбавлений волі (хоча його можна вимкнути, що наводить на думку про аналогію зі смерт-

ною карою), про те він міг би нести цивільно-правову відповідальність, використовуючи для цього окремих фондів активів, забезпечених криптовалютою, страховими полісами або капіталом агента ШІ. Якщо *actio de rescilio* обмежував правову відповідальність господаря вартістю фонду раба, "цифровий пекулій" може

обмежувати відповідальність розробника фондом ШІ. Це дало б змогу ШІ укласти договори від свого імені, а контрагенти використовували б пекулій як заставу. Це вирішує "прогалину у підзвітності", коли ШІ завдає шкоди через власні дії без вказівки користувача.

Таблиця 1

Приклади правового статусу різних категорії суб'єктів

Сфера застосування	Суб'єкт	Статус	Мета
Римське рабство	Окремі категорії людей	Симульована особистість (<i>peculium</i>) замість повної	Полегшення використання людей як інструментів (без особистості) та як агентів (через симульовану особистість)
Корпоративне право	Абстрактні колективи (юридичні особи)	Штучна правосуб'єктність (<i>persona ficta</i>)	Забезпечення вічного правонаступництва та обмеження відповідальності членів колективу
Природа та божества	Екологічні та релігійні утворення	Надано юридичні права. Статус близький до обмеженої та неповної дієздатності	Вирішення спорів щодо власності та інституціоналізація обов'язків опікунства

Джерело: сформовано автором.

Актуальність вирішення цієї проблеми підтверджує нещодавній випадок з автономним ШІ-агентом OpenLaw. С. Шамбо відхилив згенерований ботом код у репозиторії GitHub, після чого ШІ самостійно (без вказівок користувача) ініціював кампанію з дискредитації розробника. Він згенерував та опублікував наклепницькі дописи у соціальних мережах та вдався до публічного шантажу (Narpyś, 2026). Подібні агенти можуть діяти повністю автономно, а тому притягнення їхніх користувачів до деліктної відповідальності стикається з проблемою відсутності прямої вини чи недбалості. В наведеному прикладі, С. Шамбо зазнає реальної репутаційної шкоди, але залишився без дієвого механізму правового захисту.

Введення конструкції "цифрового пекулія" дозволить вирішити цю прогалину. Якщо нормативно закріпити умову допуску ШІ-агента у відкрите цифрове середовище лише при забезпеченні його відокремленим майновим фондом (за допомогою смарт-контрактів із заблокованою криптовалютою або спеціального страхування), це дозволить забезпечити дві юридичні функції: 1) з'явиться механізм сатисфакції та відшкодування шкоди безпосередньо з активів автономної системи; 2) створить економічний стимул для розробників, адже ризик втрати капіталу змусить їх інтегрувати більш суворі архітектурні обмеження та етичні стандарти на етапі розробки.

Запропонований синтез відображає історичну логіку функціонального використання правосуб'єктності, що надасть можливість використовувати економічну та соціальну корисність алгоритмічних агентів, керуючи ризиками за допомогою правових механізмів обмеженої відповідальності та опіки.

3. НБІ у системі цивільного права (*entitas digitalis*)

Як було доведено вище, надання правосуб'єктності не має бути пов'язано з біологічним походженням, проте саме ця вимога сьогодні вбачається головною перешкодою для визнання правосуб'єктності НБІ, що створює виклик фундаментальній таксономії традиції цивільного права, яка ґрунтується на *Summa Divisio*. Н. Іноятів слушно зазначає, що класичний поділ на суб'єктів та об'єктів права не може впоратись з екзистенційним тиском, коли стикається з сутностями, які володіють функціональними атрибутами діяльності, але не мають

біологічних та метафізичних субстратів людського існування (Inoyatov, 2025).

Європейська правова доктрина визначає НБІ як об'єкт, нематеріальний товар, програмний код або продукт, вбудований в матеріальне обладнання. У ст. 90 Цивільного кодексу Німеччини програмне забезпечення регулюється авторським, а не речовим правом. За Цивільним кодексом Франції та Цивільним кодексом України правосуб'єктність належить лише фізичним та юридичним особам (Mazzi & Di Lazzaro, 2025).

Це створює функціональний дисонанс і вже не відповідає повсякденним реаліям, адже визнання об'єктом НБІ з алгоритмами високочастотної біржової торгівлі або який керує автономним транспортним засобом не відображає логіку, що НБІ вже функціонує як суб'єкт. НБІ укладає контракти, виконує фінансові операції та переміщується у фізичному просторі без втручання людини.

Традиційний "інструментальний" погляд на технології, який розглядає машину як пасивний інструмент, що розширює людську волю (як молоток чи ручка), руйнується, коли його застосовують до систем машинного навчання, що характеризуються "автономністю" та "адаптивністю" (Mazzi & Di Lazzaro, 2025). Автономність передбачає здатність системи працювати в умовах змінного середовища без людського контролю, а адаптивність передбачає здатність змінювати способи виконання завдання на основі вхідних даних способами, які явно не були попередньо запрограмовані (Heine & Quintavalla, 2024).

Статус НБІ як об'єкта призводить до необхідності використовувати правову фікцію. Наприклад, коли НБІ укладає договір, ми виходимо з припущення, що людина-оператор "мала намір" здійснити конкретну транзакцію, навіть якщо вона відбулася зі швидкістю або складністю, що перевищує людські здібності. Сьогодні така позиція вже не відповідає сучасним викликам, що підтверджує нещодавній випадок, коли ШІ-агент витратив 8000 доларів США на онлайн-курси, "вважаючи", вони будуть корисними для виконання завдання та самостійно ініціював транзакцію з прив'язаної банківської картки без проходження двофакторної автентифікації чи згоди користувача (r/SaaS, 2026).

Цей приклад демонструє, що сучасні SaaS-рішення та система електронної комерції хибно ґрунтуються на презумпції людського фактора. Але фікція "наміру

користувача" покладає на людину необґрунтований тягар відповідальності, а тому правове регулювання має змінити абстрактні припущення на введення додаткових інфраструктурних запобіжників.

Зазначене підтверджує дослідження Європейського інституту права, в якому зазначено, що юридичне приписування волі штучного агента людині-оператору суперечить технічній реальності незалежного процесу прийняття рішень системою (European Law Institute, 2022). Як зазначається в нещодавніх дослідженнях, трактування автономної НБІ як простого інструменту фактично розриває зв'язок між людською виною та спричиненою шкодою, створюючи вакуум відповідальності, який намагаються заповнити традиційні режими відповідальності за дефектну продукцію (Rachum-Twaig, 2020).

Резолюція Європейського парламенту "Про норми цивільного права щодо робототехніки" запропонувала нову концепцію "електронної особи", яка вводить спеціальний правовий статус для найдосконаліших автономних роботів, наділяючи їх здатністю нести відповідальність за збитки та володіти майном (активами) для відшкодування шкоди (Inoyatov, 2025).

Концепція "електронної особи" відображає ідею функціоналістської теорії правосуб'єктності та потенційно може призвести до надання правосуб'єктності НБІ. Прихильники цієї концепції наголошують, що правосуб'єктність слід розуміти як точку приписування прав та обов'язків, а не визнання моральної цінності чи біологічного походження (Pagallo, 2018). Однак ця позиція зазнала критики через три догматичні заперечення.

1. Антропоцентричний імператив та людська гідність. У німецькій правовій традиції правосуб'єктність пов'язана з конституційним принципом людської гідності, а суб'єкт права визнається моральним агентом, який здатний до етичного мислення та вини, а тому надання НБІ особистості розмиває межу між "суб'єктом" (який має цілі) та "об'єктом" (який служить цілям) (Moch, 2025). Цей аргумент зводиться до того, що "електронна особа" не відчуває провини, а тому покарання чи моральна відповідальність втрачають сенс.

2. Аргумент щодо захисту відповідальності. У Відкритому листі експертів зі штучного інтелекту до Європейської Комісії фахівці наголосили, що електронна особа функціонуватиме як підстава звільнення від правової відповідальності для виробників та розповсюджувачів (Nevejans, 2016). Якщо визнати НБІ суб'єктом, але у нього не буде достатнього капіталу для відшкодування шкоди, НБІ слід визнати неплатоспроможним, а потерпілий не отримає належного відшкодування. Розробник фактично перекладе ризик відшкодування на "електронну особу", нівелюючи коригувальну функцію правосуддя в деліктному праві.

3. Фіктивна природа автономії. Н. Невежанс зазначає, що концепція "електронної особи" походить з антропоморфної помилки, проектуючи науково-фантастичні атрибути (свідомість та свобода волі) на статистичні кореляційні машини і доки ШІ не набуде справжнього загального інтелекту (AGI), надання йому статусу особи є категоріальною помилкою (Nevejans, 2016).

Проте вирішення проблеми поділу на суб'єктів та об'єктів може бути здійснено через статус "квазісуб'єкта".

Суть полягає у визнанні, що хоча у НБІ відсутні психологічне та моральне волевиявлення фізичної особи, він наділений "функціональним волевиявленням" у вигляді здатності генерувати юридично значущі дії (наприклад, укладати договір) (Udianskyi, 2025).

В українській цивільно-правовій доктрині квазісуб'єкт розглядається як категорія для поєднання статичного об'єкта та динамічного суб'єкта, що дає можливість отримати обмежені права та обов'язки без надання прав людині (Kostenko et al., 2025). Таку позицію підтримує С. Кус, який вважає, що суб'єкт господарювання є суб'єктом лише для певних функціональних цілей, таких як комерційні відносини та правова відповідальність (Kooos, 2021).

Ця модель узгоджується з нормативним підходом Закону ЄС "Про штучний інтелект". Хоча в Регламенті 2024/1689 не використовується поняття особистості, ШІ визнається системою з високим ризиком та окремим регуляторним суб'єктом з унікальними зобов'язаннями, які мають міститися в системі окремо від загальних зобов'язань, покладених на розробника. Це можна вважати кроком до створення нового правового статусу, де ступінь "суб'єктивності" корелює з профілем ризику та автономією системи.

Автором пропонується відхід від жорсткої дихотомії "об'єкт-суб'єкт" на користь концепції "градієнтного спектра правосуб'єктності". Дана ідея базується на тому, що правовий статус має залежати від рівня функціональної автономії та соціально-економічної значущості актора.

Аналіз історичної феноменології суб'єктності дозволяє візуалізувати правовий статус учасників цивільних відносин не як жорстку дихотомію (об'єкт та суб'єкт), а як градієнтний спектр (Табл. 2). На цьому спектрі НБІ займає проміжну позицію квазісуб'єкта (Рівень 2) і вже подолав пасивність чистої речі (Рівень 0), демонструючи автономну агентивність, але ще не досяг рівня абстрактної інституціоналізації корпорації (Рівень 3) чи моральної цінності людини (Рівень 4). Надання НБІ статусу квазісуб'єкта з власним "цифровим пекулієм" дозволяє праву ефективно реагувати на його функціональну автономію, не порушуючи при цьому антропоцентричного ядра прав людини.

З урахуванням зазначеного, найбільш правильним визнається розробка рамок "Функціональної цифрової суб'єктності" замість надання правоздатності електронним особам. Цей статус дозволяє НБІ володіти окремим цифровим майном (фондом або страховим полісом), виступати представником при укладанні договорів та бути притягненим до правової відповідальності.

Якщо розглядати НБІ як квазісуб'єкт, механізм притягнення до відповідальності має вийти за межі традиційної дихотомії недбалості та відповідальності. Наукові погляди розмежовуються між тими, хто розглядає ШІ як "джерело підвищеної небезпеки" (сувора відповідальність) та тими, хто визначає його як "інструмент". Ми вважаємо, що обидві позиції є спірними в контексті автономного НБІ.

Зазвичай цивільно-правова відповідальність покладається на власника джерела підвищеної небезпеки (наприклад, ст. 1187 Цивільного кодексу України). Ю. Бурило наголошує, що автономний ШІ, через свою непрозорість та непередбачуваність, відповідає визначенню "джерела підвищеної небезпеки" (Burylo, 2022). Отже, коли розробник розгортає систему, він створює невзаємний ризик для суспільства і має нести витрати за будь-яку завдану цим шкоду.

Однак застосування режиму "джерела підвищеної небезпеки" до всіх систем НБІ може призвести до певних проблем. Навіть за умови об'єктивної відповідальності позивач буде зобов'язаний довести причинно-наслідковий зв'язок між діяльністю алгоритмічної системи та зав-

даною йому шкодою. Проте проблема полягає в тому, що автономний НБІ, який завдав шкоди, може бути емерджентною властивістю його взаємодії з навколишнім середовищем, а не прямим наслідком діяльності розроб-

ника (користувача) чи виробничим дефектом. Непрозора природа нейронних мереж, яку називають "black box", ускладнює доведення причинно-наслідкового зв'язку.

Таблиця 2

Спектр правового статусу від об'єкта до суб'єкта прав

Рівень статусу	Категорія у праві	Характеристика	Приклади	Місце НБІ
0. Чистий об'єкт	<i>Res (Річ)</i>	Пасивна власність. Не має волі, інтересів та майна. Відповідальність несе виключно власник	Традиційні інструменти, звичайне програмне забезпечення	Традиційні алгоритми без ознак автономії
1. Об'єкт із захищеним статусом	<i>Res sui generis</i>	Об'єкт цивільного обороту, але з етичними або екологічними обмеженнями використання	Тварини (захист від жорстокого поводження)	Системи ШІ високого ризику (без майнової автономії)
2. Квазісуб'єкт (перехідна форма)	Функціональна суб'єктність	Здатність до автономних дій (агентивність). Наявність відокремленого фонду (<i>peculium</i>), яким обмежена відповідальність	Раби з пекулієм у Римі, індуїстські ідоли (Мурті), ненароджена дитина	Автономний НБІ ("електронна особа" з цифровим пекулієм)
3. Штучний суб'єкт	<i>Persona ficta</i> (юридична особа)	Повна майнова самостійність. Діє через представників. Створена для економічної та соціальної мети, без біологічних складових	Корпорації (справа <i>Salomon</i>), річка Вангануї, держава	Теоретично можливий рівень для ШІ у майбутньому
4. Повний суб'єкт	<i>Persona</i> (фізична особа)	Повна правоздатність і дієздатність. Носій невід'ємних моральних прав та людської гідності	Біологічна людина (<i>homo sapiens</i>)	Не застосовується (онтологічно відмінна природа)

Джерело: сформовано автором.

С. Шрешта зазначає, що правова відповідальність розробників за кожен непередбачений результат недетермінованої системи функціонуватиме як величезний податок на інновації, що перешкоджатиме впровадженню соціально корисних, але ймовірніших технологій (наприклад, роботизованої хірургії чи автономного водіння), де абсолютна безпека теоретично неможлива (Shrestha, 2021).

Вирішення цієї проблеми знову повертає нас до інституту пекулія. Якщо НБІ завдає шкоди, потерпіла особа подає позов безпосередньо до пекулію, розмір якого обмежує допустимий обсяг компенсації. Щоб запобігти зловживанню обмеженням розміром компенсації, слід застосовувати римський *actio tributoria* (за шахрайський розподіл активів) або *actio quod iussu* (коли шкода спричинена через команду користувача). Якщо розробник не виконує нормативні вимоги про мінімальний розмір капіталу у фонді або якщо він явно вказав заподіяти шкоду (або навмисно заклав таку можливість у код), обмежена відповідальність пекулія змінюється на обов'язок пекулія відшкодування власним майном.

Ця модель пропонує "третій шлях", де вартість нещасних випадків інтерналізується *ex ante* шляхом капіталізації фонду.

Якщо деліктне право намагається вирішити питання "надлишку" агентивності НБІ, право інтелектуальної власності спирається на її недостатність. Центральним питанням тут є "прогалина в авторстві", через яку об'єкти, згенеровані НБІ, не підпадають під дію авторського права через відсутність людини-творця.

Цивільне право є дуже антропоцентричним і, на відміну від утилітарної традиції загального права, яка розглядає авторське право як стимул для виробництва, континентальна правова система розглядає творчість як еманацию особистості автора (*Geist*).

В Німеччині Закон "Про авторське право" закріплює вимогу особистого інтелектуального творіння, а суд послідовно виносить рішення, що лише людина може бути автором, оскільки лише людина володіє "духом",

необхідним для того, щоб твір набув індивідуального (оригінального) характеру (Mazzi & Di Lazzaro, 2025).

У Франції в Кодексі інтелектуальної власності відсутнє визначення поняття "твір", але судової практика (наприклад, справа *Eva-Maria Painer v Standard VerlagsGmbH and Others*) встановлює, що оригінальність вимагає "власного інтелектуального творення автора", що відображає його вільний та творчий вибір (Mazzi & Di Lazzaro, 2025).

В Україні в ст. 1 Закону "Про авторське право та суміжні права" зазначено, що автором є фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір. І хоча новий інститут *sui generis* частково вирішує проблему, це не змінює того, що НБІ не визнається автором, і в результаті виникає ситуація, коли НБІ генерує зображення або текст, але участь користувача є недостатньою для подолання порогу авторства.

Традиційні правові механізми, такі як "робота, виконана за наймом", не працюють у цивільному праві, оскільки штучний інтелект не може бути працівником, а права не можуть первісно виникати у корпорації *ab initio*. Модель "спільного авторства" теж не підходить, адже спільний намір творити відсутній.

Введення права особливого роду (*sui generis*) за зразком Директиви 96/9/ЄС дозволило в Україні захищати інвестиції в систему штучного інтелекту та її функціонування. Закон України "Про авторське право і суміжні права" детально визначає правову природу прав особливого роду та логічно виключає моральні права на об'єкти, створені ШІ, які захищають зв'язок автора з твором. Надання моральних прав на об'єкти, згенеровані НБІ, було б порушенням їх змісту, який передбачає атрибуцію, цілісність та право відкликання. ШІ не має індивідуальної репутації, хоча прозорість (позначення роботи як створеної ШІ) є вимогою захисту прав споживачів згідно із Законом ЄС про ШІ, вона не є моральним правом машини, а тому атрибуція неможлива. Право заперечувати проти зневажливого ставлення захищає честь автора, але НБІ не може відчувати

безчестя, а тому вимога цілісності та честі втрачає для нього актуальність. І в решті-решт право відкликати твір через зміну переконання є ексклюзивним для людини.

Таким чином, режим *sui generis* відокремлює економічний стимул від прав особистості, створюючи комерційний майновий інтерес, придатний для "квазісуб'єкта".

Інтеграція НБІ в догматику цивільного права вимагає узгодження нового "цифрового суб'єкта" для задоволення економічних та соціальних потреб суспільства, а не як нової форми життя. Приймаючи онтологію "квазісуб'єкта" та впроваджуючи модель відповідальності *resculium* для балансування ризику та інновацій, а також встановлюючи режим інтелектуальної власності *sui generis*, який виключає моральні права, цивільне право може врахувати сутність НБІ, не відмовляючись від гуманістичних основ права. Ця архітектура перетворює НБІ на платоспроможного, підзвітного та контрольованого учасника правовідносин.

Дискусія і висновки

Запропонований у цьому дослідженні перехід від об'єктної парадигми "штучного інтелекту" до концепції квазісуб'єктності "небіологічного інтелекту" очікувано стикається з догматичним спротивом класичного антропоцентризму. Головний контраргумент зводиться до того, що наділення алгоритмів навіть обмеженою правосуб'єктністю є юридичною фікцією, яка розмиває межі людської відповідальності та створює моральну дилему для розробників технологій.

Зустрічаються пропозиції використання терміну "машинний інтелект" (Machine Intelligence) замість ШІ, що мало б підкреслити його інструментальну природу. Проте концепт "машини" в юриспруденції нерозривно пов'язаний з детермінованістю, адже вона лише виконує закладену алгоритмічну програму, збої якої є результатом дефекту виробництва, неправильної експлуатації або помилки виробника. Сучасні генеративні та автопоетичні нейромережі діють на основі ймовірнісних, емерджентних моделей, генеруючи результати, які не міг передбачити розробник та користувач. Тому термін "машинний" є редукціоністським і не відображає функціональну автономію.

Натомість дефініція "небіологічний інтелект" вирішує епістемологічне питання та прибирає сенс "штучності" (імітації). Право перестає шукати наявність людської свідомості, розсуду чи душі для визнання юридично значущих дій та правосуб'єктності. Як свідчить історична феноменологія, правосуб'єктність не ґрунтувалася виключно на біологічному походженні. Від інституту *resculium* до *persona ficta* і сучасних прав природи право завжди створювало нових суб'єктів та квазісуб'єктів у відповідь на соціально-економічні потреби.

Надання НБІ статусу квазісуб'єкта не прирівнює його до людини, а просто створює функціональний механізм, який відповідає сучасним реаліям. Проте залишається дискусійним питання нормативного закріплення майнових меж відповідальності НБІ. Втім, запропонована модель "цифрового пекулія" (відокремленого гарантійного фонду на основі смарт-контрактів або страхування) здатна нівелювати ризики безвідповідальності розробників. Якщо НБІ завдає шкоди, стягнення звертається на його пекулій, що робить його повноцінним учасником цивільних правовідносин. Дискусійним залишається і питання повної емансипації НБІ, проте на даному етапі функціональна квазісуб'єктність є найбільш прагматичним компромісом між інноваціями та безпекою.

Криза регулювання автономних систем у сучасному цивільному праві має глибоке онтологічне та лінгвіс-

тичне коріння. На основі проведеного дослідження можна дійти таких висновків:

1. Використання терміну "штучний інтелект" у нормативно-правових актах є етимологічною пасткою. Поняття "штучний" апіорі відносить систему до категорії *res* (речей, об'єктів), блокуючи можливість надання їй власної деліктоздатності чи правосуб'єктності *sui generis*. Це створює прогалину у притягненні до відповідальності за шкоду, заподіяну алгоритмами з високим рівнем автономії.

2. Подолання цієї кризи можливе шляхом нормативної заміни дефініції ШІ на "небіологічний інтелект" (НБІ). Цей перехід віддзеркалює субстратну нейтральність права та здатність приймати участь у цивільних правовідносинах в залежності від функціональної агентивності (здатності приймати рішення і нести за них відповідальність), а не від вуглецевого чи кремнієвого походження суб'єкта.

3. Цивільне право має інтегрувати НБІ як функціонального "квазісуб'єкта", а не визначати його як нову форму життя. Ефективним інструментом для цього є рецепція римського інституту *resculium* у формі обов'язкового відокремленого майнового фонду.

На підставі викладеного, з метою усунення існуючих прогалин у цивільному праві, пропонується доповнити доктрину та законодавство авторським визначенням небіологічного інтелекту:

Небіологічний інтелект (НБІ) – це автономна алгоритмічна або апаратно-програмна система небіологічного походження, здатна до самонавчання, емерджентної поведінки та генерації юридично значущих рішень без прямого контролю з боку фізичних чи юридичних осіб, який законом може надаватися статус квазісуб'єкта цивільного права з наділенням обмеженою право- та дієздатністю і можливістю нести самостійну майнову відповідальність у межах спеціально створеного відокремленого фонду (цифрового пекулія).

Визнання НБІ та надання йому функціональної квазісуб'єктності є прагматичним кроком, який дозволить зберегти антропоцентричне визнання прав людини і створити безпечну правову основу для майбутніх економічних та правовідносин.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Харитонов, Є. О., Харитонova, О. І., & Давидова, І. В. (ред.). (2025). *ІТ-право під час гібридної війни: від пошуку парадигми до прагматичних рішень*. Фенікс. <https://doi.org/10.32837/11300.30478>
- Argyrou, A., & Hummels, H. (2019). Legal personality and economic livelihood of the Whanganui River: a call for community entrepreneurship. *Water International*, 44(6–7), 752–768. <https://doi.org/10.1080/02508060.2019.1643525>
- Barrett, D. (2012). *Defending the multiple realization argument against the identity theory* [Master's thesis, University of Arkansas]. ScholarWorks@UARK. <https://scholarworks.uark.edu/etd/459>
- Brown, C. D. (2019). *Mentality and fundamentality* [Doctoral dissertation, CUNY Graduate Center]. CUNY Academic Works. https://academicworks.cuny.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4369&context=gc_etds
- Burylo, Y. (2022). Civil liability for damage caused by artificial intelligence: The modern European approach. *Entrepreneurship, Economy and Law*, (6), 5–11. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.6.01>
- Chesterman, S. (2020). Artificial intelligence and the limits of legal personality. *International and Comparative Law Quarterly*, 69(4), 819–844. <https://doi.org/10.1017/S0020589320000366>
- Deibel, U. (2021). Back to (for) the future: AI and the dualism of persona and res in Roman law. *European Journal of Law and Technology*, 12(2). <https://ejlt.org/index.php/ejlt/article/view/794/1035>
- Du Plessis, P. (2017). Once more on the perpetual guardianship of women. In U. Yiftach & M. Faraguna (Eds.), *Legal documents in ancient societies VI. Ancient guardianship: Legal incapacities in the ancient world*

- (pp. 165–172). EUT Edizioni Università di Trieste. <https://www.openstarts.units.it/handle/10077/17333>
- Dugar, R., & Jahnvi, U. (2025). Personhood beyond the human: The legal status of Hindu idols in Indian jurisprudence. *Indian Journal of Law and Legal Research*, 7(6), 6987–7002. https://3fdef50c-add3-4615-a675-a91741bcb5c0c.usfiles.com/ugd/3fdef5_18d2459667f643ed976057b73db7dffa.pdf
- European Law Institute. (2022). *Response of the European Law Institute to the public consultation on civil liability: Adapting liability rules to the digital age and artificial intelligence*. https://europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_elj/Publications/ELI_Response_to_Public_Consultation_on_Civil_Liability.pdf
- Freund, L. (2025). As if conscious: The instrumentality theorem in artificial intelligence. *AI Ethics*, 5, 5925–5940. <https://doi.org/10.1007/s43681-025-00832-3>
- Govind, R. (2021). On the deity as juristic personality: The religious, the secular and the nation in the Ayodhya dispute and the Ayodhya judgments (2010 and 2019). *National Law School of India Review*, 33(1), Article 8. <https://repository.nls.ac.in/nlsir/vol33/iss1/8>
- Grimwood, T. (2025). What is an artefact? The precarities of Culbertson's two distinctions on generative AI. *Journal of Applied Hermeneutics*, 2025. <https://doi.org/10.55016/ojs/jah.v2025Y2025.81896>
- Heine, K., & Quintavalla, A. (2024). Bridging the accountability gap of artificial intelligence – what can be learned from Roman law? *Legal Studies*, 44(1), 65–80. <https://doi.org/10.1017/lst.2022.51>
- Inoyatov, N. (2025). Legal personhood AI and robots. *TSUL Legal Report*, 6(2), 25–32. <https://doi.org/10.51788/tsul.ir.6.2.TBIX7671>
- Kelly, M. J. (2013). Patriarchy and gender law in ancient Rome and colonial Virginia. *The Iowa Historical Review*, 4, 43–57. <https://pubs.lib.uiowa.edu/iowa-historical-review/article/1630/galley/110627/view/>
- Koos, S. (2021). Artificial intelligence as disruption factor in the civil law: Impact of the use of artificial intelligence in liability, contracting, competition law and consumer protection with particular reference to the German and Indonesian legal situation. *Yuridika*, 36(1), 235–262. <https://doi.org/10.20473/ydk.v36i1.24033>
- Kostenko, O., Kharytonova, O., & Kharytonov, Y. (Eds.). (2025). *Digitalization, metaverse, artificial intelligence in the context of human and individual rights protection in Ukraine and the world*. SciFormat Publishing Inc. <https://doi.org/10.69635/978-1-0690482-4-0>
- Kurki, V. A. J. (2019). A short history of the right-holding person. In *A theory of legal personhood*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198844037.003.0002>
- Kurki, V. A. J. (2023). *Legal personhood*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009025614>
- Mazzi, F., & Di Lazzaro, F. (2025). *A comparative framework for AI regulatory policy: Copyright and AI*. International Centre of Expertise in Montreal on Artificial Intelligence (CEIMIA). <https://doi.org/10.5281/zenodo.17148206>
- Mocanu, D. M. (2022). Gradient legal personhood for AI systems-painting continental legal shapes made to fit analytical molds. *Frontiers in Robotics and AI*, 8, Article 788179. <https://doi.org/10.3389/frobt.2021.788179>
- Moch, E. (2025). Autonomous systems (AI) and criminal imputability: Challenges for modern law. *International Journal of Research and Review*, 12(10), 235–248. <https://doi.org/10.52403/ijrr.20251029>
- Naprys, E. (2026, February 13). *AI getting vindictive: OpenClaw agent attacks developer who rejected its code*. Cybernews. <https://cybernews.com/security/openclaw-bot-attacks-developer-who-rejected-its-code/>
- Nevejans, N. (2016). *European civil law rules in robotics* (Study for the JURI Committee). European Parliament, Directorate-General for Internal Policies. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU\(2016\)571379_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU(2016)571379_EN.pdf)
- Novelli, C., Bongiovanni, G., & Sartor, G. (2022). A conceptual framework for legal personality and its application to AI. *Jurispudence*, 13(2), 194–219. <https://doi.org/10.1080/20403313.2021.2010936>
- Pagallo, U. (2018). Vital, Sophia, and Co.—The quest for the legal personhood of robots. *Information*, 9(9), Article 230. <https://doi.org/10.3390/info9090230>
- Patel, M., & Imran, M. (2025). Legal personhood of artificial intelligence and the liability argument. *International Journal of Research and Innovation in Applied Science*, 10(9), 40–53. <https://doi.org/10.51584/IJRIAS.2025.100900040>
- Pietrzykowski, T. (2017). The idea of non-personal subjects of law. In V. Kurki & T. Pietrzykowski (Eds.), *Legal personhood: Animals, artificial intelligence and the unborn* (pp. 49–67). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-53462-6_4
- Prest v Petrol Resources Ltd*, [2013] UKSC 34. <https://www.supremecourt.uk/cases/pskc-2012-0151.html>
- Putnam, H. (1967). Psychological predicates. In W. H. Capitan & D. D. Merrill (Eds.), *Art, mind and religion* (pp. 158–167). University of Pittsburgh Press.
- Rachum-Twaig, O. (2020). Whose robot is it anyway?: Liability for artificial intelligence-based robots. *University of Illinois Law Review*, 2020(4), 1141–1175. <https://www.illinoislawreview.org/wp-content/uploads/2020/08/Rachum-Twaig.pdf>
- Rodrigues, R. (2020). Legal and human rights issues of AI: Gaps, challenges and vulnerabilities. *Journal of Responsible Technology*, 4, Article 100005. <https://doi.org/10.1016/j.jrt.2020.100005>
- r/SaaS (2026, February 8). *An AI agent spent \$8,000 on courses by mistake. Your SaaS billing logic is not ready for agent customers* [Online forum post]. Reddit. https://www.reddit.com/r/SaaS/comments/1qzmltd/an_ai_agent_spent_8000_on_courses_by_mistake_your/
- Salomon v. A. Salomon & Co. Ltd.*, [1897] A.C. 22 (House of Lords). <https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1896/1.html>
- Shrestha, S. (2021). Nature, nurture, or neither?: Liability for automated and autonomous artificial intelligence torts based on human design and influences. *George Mason Law Review*, 29(1), 375–412. https://lawreview.gmu.edu/print__issues/nature-nurture-or-neither-liability-for-automated-and-autonomous-artificial-intelligence-torts-based-on-human-design-and-influences/
- Stefanchuk, M. O., Muzyka-Stefanchuk, O. A., & Stefanchuk, M. M. (2021). Prospects of legal regulation of relations in the field of artificial intelligence use. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(1), 157–168. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.157-168](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.157-168)
- Swaiss, A. (2024). Beyond Salomon: Time to rethink the limited liability shield? *Global Scientific Journal*, 12(3), 530–548. https://www.globalscientificjournal.com/researchpaper/Beyond_Salomon_Time_to_Rethink_the_Limited_Liability_Shield_.pdf
- Udianskyi, V. (2025). Genesis and legal nature of Decentralized Autonomous Organizations: personified purpose and algorithmic will. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 1(27), 64–90. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2025.27.332083>
- van den Bergh, R. (2006). Roman women: Sometimes equal and sometimes not. *Fundamina*, 12(2), 113–136. https://journals.co.za/doi/pdf/10.10520/AJA1021545X_86
- Wethmar-Lemmer, M. M. (2006). The legal position of Roman women: A dissenting perspective. *Fundamina*, 12(2), 175–184. https://journals.co.za/doi/pdf/10.10520/AJA1021545X_88
- Williford, K., Bennequin, D., Friston, K., & Rudrauf, D. (2018). The projective consciousness model and phenomenal selfhood. *Frontiers in Psychology*, 9, Article 2571. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02571>
- ### References
- Argyrou, A., & Hummels, H. (2019). Legal personality and economic livelihood of the Whanganui River: a call for community entrepreneurship. *Water International*, 44(6–7), 752–768. <https://doi.org/10.1080/02508060.2019.1643525>
- Barrett, D. (2012). *Defending the multiple realization argument against the identity theory* [Master's thesis, University of Arkansas]. ScholarWorks@UARK. <https://scholarworks.uark.edu/etd/459>
- Brown, C. D. (2019). *Mentality and fundamentality* [Doctoral dissertation, CUNY Graduate Center]. CUNY Academic Works. https://academicworks.cuny.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4369&context=gc_etds
- Burylo, Y. (2022). Civil liability for damage caused by artificial intelligence: The modern European approach. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 6(6), 5–11. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.6.01>
- Chesterman, S. (2020). Artificial intelligence and the limits of legal personality. *International and Comparative Law Quarterly*, 69(4), 819–844. <https://doi.org/10.1017/S0020589320000366>
- Deibel, U. (2021). Back to (for) the future: AI and the dualism of persona and res in Roman law. *European Journal of Law and Technology*, 12(2). <https://ejlt.org/index.php/ejlt/article/view/794/1035>
- Du Plessis, P. (2017). Once more on the perpetual guardianship of women. In U. Yiftach & M. Faraguna (Eds.), *Legal documents in ancient societies VI. Ancient guardianship: Legal incapacities in the ancient world* (pp. 165–172). EUT Edizioni Università di Trieste. <https://www.openstarts.units.it/handle/10077/17333>
- Dugar, R., & Jahnvi, U. (2025). Personhood beyond the human: The legal status of Hindu idols in Indian jurisprudence. *Indian Journal of Law and Legal Research*, 7(6), 6987–7002. https://3fdef50c-add3-4615-a675-a91741bcb5c0c.usfiles.com/ugd/3fdef5_18d2459667f643ed976057b73db7dffa.pdf
- European Law Institute. (2022). *Response of the European Law Institute to the public consultation on civil liability: Adapting liability rules to the digital age and artificial intelligence*. https://europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_elj/Publications/ELI_Response_to_Public_Consultation_on_Civil_Liability.pdf
- Freund, L. (2025). As if conscious: The instrumentality theorem in artificial intelligence. *AI Ethics*, 5, 5925–5940. <https://doi.org/10.1007/s43681-025-00832-3>
- Govind, R. (2021). On the deity as juristic personality: The religious, the secular and the nation in the Ayodhya dispute and the Ayodhya judgments (2010 and 2019). *National Law School of India Review*, 33(1), Article 8. <https://repository.nls.ac.in/nlsir/vol33/iss1/8>
- Grimwood, T. (2025). What is an artefact? The precarities of Culbertson's two distinctions on generative AI. *Journal of Applied Hermeneutics*, 2025. <https://doi.org/10.55016/ojs/jah.v2025Y2025.81896>
- Heine, K., & Quintavalla, A. (2024). Bridging the accountability gap of artificial intelligence – what can be learned from Roman law? *Legal Studies*, 44(1), 65–80. <https://doi.org/10.1017/lst.2022.51>
- Inoyatov, N. (2025). Legal personhood AI and robots. *TSUL Legal Report*, 6(2), 25–32. <https://doi.org/10.51788/tsul.ir.6.2.TBIX7671>
- Kelly, M. J. (2013). Patriarchy and gender law in ancient Rome and colonial Virginia. *The Iowa Historical Review*, 4, 43–57. <https://pubs.lib.uiowa.edu/iowa-historical-review/article/1630/galley/110627/view/>
- Kharytonov, Ye. O., Kharytonova, O. I., & Davydova, I. V. (Eds.). (2025). *IT law during hybrid war: From the search for a paradigm to pragmatic solutions*. Feniks. <https://doi.org/10.32837/11300.30478> [in Ukrainian].

- [Харитонов, Є. О., Харитонova, О. І., & Давидова, І. В. (ред.). (2025). *ІТ-право під час гібридної війни: від пошуку парадигми до прагматичних рішень*. Фенікс. <https://doi.org/10.32837/11300.30478>
- Koos, S. (2021). Artificial intelligence as disruption factor in the civil law: Impact of the use of artificial intelligence in liability, contracting, competition law and consumer protection with particular reference to the German and Indonesian legal situation. *Yuridika*, 36(1), 235–262. <https://doi.org/10.20473/ydk.v36i1.24033>
- Kostenko, O., Kharytonova, O., & Kharytonov, Y. (Eds.). (2025). *Digitalization, metaverse, artificial intelligence in the context of human and individual rights protection in Ukraine and the world*. SciFormat Publishing Inc. <https://doi.org/10.69635/978-1-0690482-4-0>
- Kurki, V. A. J. (2019). A short history of the right-holding person. In *A theory of legal personhood*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/os0/9780198844037.003.0002>
- Kurki, V. A. J. (2023). *Legal personhood*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009025614>
- Mazzi, F., & Di Lazzaro, F. (2025). *A comparative framework for AI regulatory policy: Copyright and AI*. International Centre of Expertise in Montreal on Artificial Intelligence (CEIMIA). <https://doi.org/10.5281/zenodo.17148206>
- Mocanu, D. M. (2022). Gradient legal personhood for AI systems-painting continental legal shapes made to fit analytical molds. *Frontiers in Robotics and AI*, 8, Article 788179. <https://doi.org/10.3389/frobt.2021.788179>
- Moch, E. (2025). Autonomous systems (AI) and criminal imputability: Challenges for modern law. *International Journal of Research and Review*, 12(10), 235–248. <https://doi.org/10.52403/ijrr.20251029>
- Naprys, E. (2026, February 13). *AI getting vindictive: OpenClaw agent attacks developer who rejected its code*. Cybernews. <https://cybernews.com/security/openclaw-bot-attacks-developer-who-rejected-its-code/>
- Nevejans, N. (2016). *European civil law rules in robotics* (Study for the JURI Committee). European Parliament, Directorate-General for Internal Policies. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU\(2016\)571379_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU(2016)571379_EN.pdf)
- Novelli, C., Bongiovanni, G., & Sartor, G. (2022). A conceptual framework for legal personality and its application to AI. *Jurisprudence*, 13(2), 194–219. <https://doi.org/10.1080/20403313.2021.2010936>
- Pagallo, U. (2018). Vital, Sophia, and Co.—The quest for the legal personhood of robots. *Information*, 9(9), Article 230. <https://doi.org/10.3390/info9090230>
- Patel, M., & Imran, M. (2025). Legal personhood of artificial intelligence and the liability argument. *International Journal of Research and Innovation in Applied Science*, 10(9), 40–53. <https://doi.org/10.51584/IJRIAS.2025.100900040>
- Pietrzykowski, T. (2017). The idea of non-personal subjects of law. In V. Kurki & T. Pietrzykowski (Eds.), *Legal personhood: Animals, artificial intelligence and the unborn* (pp. 49–67). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-53462-6_4
- Prest v Petrodel Resources Ltd*, [2013] UKSC 34. <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2012-0151.html>
- Putnam, H. (1967). Psychological predicates. In W. H. Capitan & D. D. Merrill (Eds.), *Art, mind and religion* (pp. 158–167). University of Pittsburgh Press.
- Rachum-Twaig, O. (2020). Whose robot is it anyway?: Liability for artificial intelligence-based robots. *University of Illinois Law Review*, 2020(4), 1141–1175. <https://www.illinoislawreview.org/wp-content/uploads/2020/08/Rachum-Twaig.pdf>
- Rodrigues, R. (2020). Legal and human rights issues of AI: Gaps, challenges and vulnerabilities. *Journal of Responsible Technology*, 4, Article 100005. <https://doi.org/10.1016/j.jrt.2020.100005>
- r/SaaS (2026, February 8). *An AI agent spent \$8,000 on courses by mistake. Your SaaS billing logic is not ready for agent customers* [Online forum post]. Reddit. https://www.reddit.com/r/SaaS/comments/1qzmltd/an_ai_agent_spent_8000_on_courses_by_mistake_your/
- Salomon v. A. Salomon & Co. Ltd.*, [1897] A.C. 22 (House of Lords). <https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1896/1.html>
- Shrestha, S. (2021). Nature, nurture, or neither?: Liability for automated and autonomous artificial intelligence torts based on human design and influences. *George Mason Law Review*, 29(1), 375–412. https://lawreview.gmu.edu/print_issues/nature-nurture-or-neither-liability-for-automated-and-autonomous-artificial-intelligence-torts-based-on-human-design-and-influences/
- Stefanchuk, M. O., Muzyka-Stefanchuk, O. A., & Stefanchuk, M. M. (2021). Prospects of legal regulation of relations in the field of artificial intelligence use. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(1), 157–168. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.157-168](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.157-168)
- Swaiss, A. (2024). Beyond Salomon: Time to rethink the limited liability shield? *Global Scientific Journal*, 12(3), 530–548. https://www.globalscientificjournal.com/researchpaper/Beyond_Salomon_Time_to_Rethink_the_Limited_Liability_Shield_.pdf
- Udianskyi, V. (2025). Genesis and legal nature of Decentralized Autonomous Organizations: personified purpose and algorithmic will. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 1(27), 64–90. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2025.27.332083>
- van den Bergh, R. (2006). Roman women: Sometimes equal and sometimes not. *Fundamina*, 12(2), 113–136. https://journals.co.za/doi/pdf/10.10520/AJA1021545X_86
- Wethmar-Lemmer, M. M. (2006). The legal position of Roman women: A dissenting perspective. *Fundamina*, 12(2), 175–184. https://journals.co.za/doi/pdf/10.10520/AJA1021545X_88
- Williford, K., Bennequin, D., Friston, K., & Rudrauf, D. (2018). The projective consciousness model and phenomenal selfhood. *Frontiers in Psychology*, 9, Article 2571. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02571>

Отримано редакцією журналу / Received: 20.02.26
Прорецензовано / Revised: 30.03.26
Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26
Опубліковано / Published: 20.07.26

Viktor SAVCHENKO, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-7104-3559
e-mail: viktor.savchenko@karazin.ua
V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine
University of Oxford, Oxford, United Kingdom

NON-BIOLOGICAL INTELLIGENCE AS AN ALTERNATIVE TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A THEORETICAL LEGAL STUDY

Background. Civil law is facing an ontological crisis driven by the rapid development of autonomous algorithmic systems. The use of the anthropocentric term "artificial intelligence" is outdated, as it a priori categorises emergent machine systems as objects, precluding the adequate regulation of their autonomous agency and resolving the issue of delictual liability. This article aims to justify the dogmatic and terminological shift from the concept of "artificial intelligence" to "non-biological intelligence" (NBI) and to develop a theoretical and legal model for granting autonomous systems the special status of quasi-subjects in civil law.

Methods. The research relies on a comprehensive synthesis of general scientific and specific legal approaches. The philosophical-legal method was used to deconstruct the concept of "artificiality". The historical-legal method was employed for a retrospective analysis of the evolution of legal personality. The formal-dogmatic method facilitated the development of mechanisms for integrating NBI into the current civil turnover system.

Results. The study demonstrates that biological nature has historically never been the exclusive criterion for acquiring legal personality. It is established that the category of "non-biological intelligence" is substrate-neutral, enabling the recognition of the legally significant functional agency of algorithms without the need for anthropomorphisation. The article proposes establishing NBI legal status as a 'quasi-subject'. To eliminate the "accountability vacuum" in delictual liability, a concept of NBI's property liability has been developed through the mechanism of a "digital peculium". Furthermore, the study justifies the application of a sui generis regime to intellectual property objects generated by NBI, entirely excluding personal non-property rights.

Conclusions. The shift in the ontological and terminological paradigm from AI to NBI is a necessary precondition for the effective regulation of digital relations. The recognition of NBI's functional quasi-subjecthood does not confer human rights; rather, it establishes a pragmatic legal mechanism for risk management. The article provides an original definition of NBI and proposes reforms to civil legislation. This approach ensures the institutionalisation of a solvent and accountable participant in legal relations, maintaining a balance between fostering innovation and protecting public interests.

Keywords: autonomous systems, algorithmic agentivity, legal personality, quasi-subject of civil law, tort liability, digital peculium, legal fiction, sui generis.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-14>

Денис СЕВРЮКОВ, д-р юрид. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-4106-6375

e-mail: denys.sevriukov@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУБ'ЄКТНІСТЬ НАРОДУ У РАНЬОМОДЕРНИХ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ ВЧЕННЯХ

Вступ. Досліджено особливості та еволюція поглядів ранньомодерних філософів щодо поняття народу як політичного суб'єкту у зв'язку з проблематикою суверенітету, номінальної репрезентації та політичного представництва.

Методи. Для реалізації визначеної мети було застосовано історико-генетичний метод для простеження еволюції уявлень про народ як суб'єкта влади у ранньомодерних політичних теоріях. Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити концепції суверенітету та народного представництва у творах Т. Гобса, Б. Спінози та С. Пуфендорфа, виявивши спільні елементи та відмінності у їх тлумаченні суспільного договору. Структурно-функціональний підхід було використано для аналізу внутрішньої логіки теоретичних моделей держави, народу та влади як взаємопов'язаних елементів політичного цілого. Застосування зазначених методів дало змогу простежити трансформацію поняття народу від корпоративної єдності до носія установчої влади та суб'єкта політичної репрезентації.

Результати. Висвітлено внесок протестантів-тираноборців у політичну онтологію суб'єктності народу. Показано особливості та ключові відмінності у поглядах західноєвропейських філософів щодо поняття народу, його природи та співвідношення з єдиним "політичним тілом" та простою сукупністю індивідів; ролі у державотворенні та заснуванні форм врядування; механізмів репрезентації. Встановлено, що у тираноборчій літературі народ мислився як корпоративна єдність – власник держави, у Гобса – як репрезентована в одній особі політична тотальність, у Спінози – як множина, що зберігає участь у здійсненні влади, а у Пуфендорфа – як юридична особа, що делегує, але не втрачає верховної влади.

Висновки. Головним надбанням ранньомодерних політичних теорій стало те, що вони, використовуючи секуляризовані богословські поняття у поєднанні з усталеною юридичною лексику, надали джерелам верховної влади та природного права поцейбічного, земного характеру. Ранньомодерна доба створювала власну міфологію суб'єктності народу, його репрезентації, яка вже в часи Просвітництва буде використана для того, щоб зробити з народу єдиного суверенного політичного діяча та обґрунтувати принципи політичного представництва.

Ключові слова: репрезентація, свобода, суверенітет, республіка, демократія.

Вступ

Актуальність дослідження. Поняття "народ" має давню історію політико-філософських інтерпретацій та концептуалізацій. В античних демократичних Атонах мало місце визнання того, що атенський народ має вищу владу в усіх справах полісу та "може вчинити все, що захоче"... (Demosthenes 59, LIX, c. 306). Однак демос міг означати як весь народ, так і його найбільш чисельну соціальну категорію – простолюди. Термін "demos" співіснував разом з термінами laos, plethos, якими позначався загаль. На відміну від греків римляни виробили більш чітке розуміння народу як єдиного політичного суб'єкта. Римська традиція спиралась на юридичний підхід Цицерона з його визначальними ознаками народу (populus) – згода у питаннях права (consensus iuris) та спільністю інтересів чи (економічної) користі (communitas utilitatis). Цицеронівське визначення надалі буде розвинуте у межах неоримської республіканської традиції. На схилі римської імперії Августин Аврелій запропонував християнське переосмислення цицеронівського погляду з заміною раціональної згоди щодо права на емоційну, духовну злагоду (concordia), заклавши підґрунтя для сприйняття народу як містичного тіла. Для середньовічної політико-філософської думки було характерним втрата суб'єктності, його об'єктивація (Тома Аквінський) та двозначність у визначенні populus як цілого та частини, яка маніфестує себе як ціле. Власне така двозначність стане основою для формування ранньомодерного дискурсу про природу верховної влади, спричиненою Реформацією. Актуальність статті зумовлена потребою здійснити дослідження еволюції поглядів західно-

європейських політичних філософів щодо поняття народу як політичного суб'єкту у ранньомодерний час, що не було предметом окремих публікацій в Україні.

Об'єкт дослідження. Об'єктом є політична репрезентація як складова європейської інтелектуальної політико-правової традиції.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є дослідження особливостей та еволюції поглядів західноєвропейських політичних філософів щодо поняття народу як політичного суб'єкту у ранньомодерний час. У зв'язку з цим завданнями є аналіз та порівняння теоретичного осмислення політичної суб'єктності народу у зв'язку з проблематикою суверенітету, номінальної репрезентації та політичного представництва.

Методи

Для реалізації визначеної мети було застосовано історико-генетичний метод для простеження еволюції уявлень про народ як суб'єкта влади у ранньомодерних політичних теоріях. Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити концепції суверенітету та народного представництва у творах Т. Гобса, Б. Спінози та С. Пуфендорфа, виявивши спільні елементи та відмінності у їх тлумаченні суспільного договору. Структурно-функціональний підхід було використано для аналізу внутрішньої логіки теоретичних моделей держави, народу та влади як взаємопов'язаних елементів політичного цілого.

Результати

У ранньомодерний час поступово формуються уявлення про те, що змістом природного права є не трансцендентні заборони чи приписи, а природа людини. Продуктом переважно протестантської думки є поняття

© Севрюков Денис, 2026

уявного природного стану, раціональне осмислення якого потрібне для досягнення природи індивідів та соціальних інститутів. Надалі у межах нового юснатуралістичного світогляду та під впливом механістичної науки, раціоналістичної філософії XVII ст. розвивається контрактуалізм, у різних варіаціях якого обґрунтування доктрин суверенітету, збалансованого врядування, протидії тиранії було безпосередньо пов'язано з тлумаченням поняття народ.

Через загострення релігійних конфліктів з'явився феномен тираноборчої літератури. У політичних програмах тираноборців другої половини XVI століття народ розумівся як певна корпоративна єдність, якій на основі права власності (*dominium*) належать ресурси країни. Для обґрунтування похідного характеру королівської влади та заперечення безконтрольного та безвідповідального врядування було юридичну фікцію "*Lex Regia*" – середньовічну формулу влади, яка спиралась на теорію римського публічного права. Давня фікція позбавляла народ політичної суб'єктності, адже вважалось, що вся повнота влади була передана окремим правителям. Однак гнучкість фікції дозволяла обґрунтувати іншу формулу влади. Народ делегував владу, але залишився власником держави (*dominus reipublicae*). Франсуа Отман у творі "Франкогаллія" (1573 р.) переконував, що саме в народі зосереджена суверенна влада (*summa populi potestas*). "Королі створені народом... Народ сильніший за короля" (*Vindiciae contra tyrannos*). Це одне з ключових положень твору "Захист свободи проти тиранів" (1579 р.) за ймовірного авторства Філіппа Дюпlessі-Морне, присвяченого обґрунтуванню верховенства народу як джерела влади, підзаконного характеру врядування та відповідальності правителів. Народ безпосередньо не здійснював свою суверенну владу та не чинив опір незаконним діям монарха. Суверенітет народу був втілений у знаті, суддях парламентів, міських магістратах, депутатах міст та провінцій, королівських чиновниках. Йоганн Альтузіу у ґрунтовній праці "Політика" сконструював образ політичного "тіла", яке володіло системними властивостями. Воно складалось з компонентів та елементів, кожний з яких мав власне призначення та функції, які визначали їх місце в системі. Разом вони утворювали корпоративний устрій країни. Системоутворюючим компонентом виступав народ в особі об'єднання спільнот різного рівня: Саме народу як асоціації універсального типу – об'єднанню об'єднань (*consociatio consociationum*) властива така ознака як суверенітет. У творі Альтузіу чітко вказує на те, що "суверенні права належать народу" (*Althusius Johannes*).

Спільною для тираноборчих текстів була теза про те що правителі набувають владних повноважень на певних умовах та для використання у певних цілях. Народ виступає принципалом у відносинах з правителем, який може вважатися агентом народу, слугою держави, управлінцем, охоронцем, але не господарем. Статус *legibus solutus* – виключення з під дії законів не може бути надано правителю. За законністю діяльності правителя мають стежити магістрати, які так само є агентами народу, адже політичний народ вищий і за правителя, і за будь-яких інших своїх представників.

Контрактуалістська традиція була суттєво збагачена та розвинута Томасом Гобсом. У трактатах "Про громадянина" та "Левіафан" англійський філософ виклав теорію репрезентативного суверенітету, у межах якої обґрунтував форми існування спільноти та відмінності між ними, механізми переходу від однієї форми до іншої, сутнісний зв'язок між верховною владою та народом.

У філософсько-методологічних та епістемологічних підвалинах Гобсівської політичної теорії помітний вплив Жана Бодена щодо неділимості суверенітету та делегування владних повноважень, томістської концепції народу – *multitudo* – множини як об'єкту панування, а також номіналізму, філософського напрямку, який надав можливість обґрунтувати символічну репрезентацію загального в одиничному, тобто сконструювати штучну людину або смертного Бога – Левіафана.

При всій своїй відданості Евклідовій геометрії, механічному детермінізму Гобс раціональні пояснення поведінки індивідів поєднував з використанням біблійних образів, насамперед іудейської есхатології. Разом з Бегемотом та Левіафаном – міфологічними чудовиськами, які символізують собою, відповідно, стан анархії та порядку, стрижневим поняттям виступає *Covenant* – договір, угода та завіт. У біблійному значенні він означав союз Бога та людей та водночас створення народу внаслідок такої угоди. Використання Гобсом теологічної конструкції ковенанту мало пояснити створення з множини індивідів народ як політичний суб'єкт, який створює з самих себе та для себе земного бога. Установча влада містилась всередині спільноти, в межах якої у договірний спосіб засновуються інститути верховної влади, яким за допомогою механізмів репрезентації та авторизації передаються суверенні права. Через те, що загал може бути репрезентований в одній особі, народ може бути представлений в особі короля чи парламенту, залежно від того у чиїх руках зосереджена влада. У приватному житті індивіди залишалися роз'єднаною множиною або масою чи натовпом (*multitudo dissoluta*), а не народом, були об'єктом, а не суб'єктом. Щоб стати народом множині бракувало справжньої єдності, яка утворюється договором. Підпорядкована суверену маса у творі "Про громадянина" вже у "Левіафані" перетворюється на репрезентовану в одній особі єдність. Підводячи до знаменитого визначення держави (*Commonwealth*), Гобс прямо вказує на те, що справжня єдність, сформована внаслідок угоди (*Covenant*) є більшою ніж згода (*Consent*) чи злагода (*Concordia*). Йдеться про вищезгадані підходи до розуміння народу у трактуваннях Цицерона та Августіна. Цицерон виходив з того, що народ не є простою сукупністю громадян. Визначальною ознакою є наявність згоди у питаннях права, тобто насамперед правових комунікацій, які приносять суспільну користь. Якщо правового зв'язку, згоди між громадянами не має, або їх відбирають, то немає головного надбання народу (*res populi*) – спільної справи (*res publica*). *Res publica* як політична форма громадянської общини (*civitas*) можлива лише за умови відповідності діяльності всіх інституцій вищій справедливості, втілений у природних законах, які не мають просторово-часових обмежень. Принципи справедливості об'єктивні, їх не можна змінити рішенням чи голосуванням. Їх не можна привласнити та замінити за допомогою едиктів чи судових рішень. Християнський мислитель Аврелій Августін раціональну згоду змінив на духовну злагоду – почуття любові до спільного надбання, здатного об'єднувати множину у народ. У Гобса джерелом справедливості є воля суверена, виражена в законах. За своєю природою державні закони є прескриптивними владними рішеннями, які не підлягають зовнішнім оцінкам щодо їх відповідності будь-яким критеріям об'єктивної справедливості. З погляду Гобса, античні та середньовічні християнські уявлення про доступні знання про вічну космічну справедливість чи об'єктивні божественні істини були хибними. Тому безпідставними є дискусії про об'єктивні

мірила справедливості. Усі суперечки про справедливе/несправедливе, правильне/неправильне, добро/зло та інші подібні дихотомії спираються виключно на суб'єктивні інтерпретації. Суверен припиняє такі суперечки власною волею, проголошуючи презумпцію справедливості закону. Презумпція універсальності чи загальності справедливості, втіленої в законі, підкріплюється вказівкою на те, що законодавець у процесі правотворчості свідомо керується природними законами (*leges naturales*), які спонукають не завдавати шкоди життю, власності, дотримуватися вимог рівності, угод, підпорядкування закону. Загалом такі вимоги становили частину формальних та змістовних складових правового врядування у теорії Гобса. Однак при цьому Томас Гобс погоджувався з Жаном Боденом щодо того, що обов'язок суверена дотримуватися вимог природних законів є лише самообмеженням. Отже, суверен, який репрезентує в собі єдине політичне тіло, надає матерії – хаотичному руху сукупності тіл, тобто множині індивідів, певної форми – стійкого та передбачуваного порядку, який ґрунтується на правильних та розумних цілях.

На відміну від Гобса Бенедікт Спіноза використовував поняття множини чи сукупності (*multitudo*) як базове для пояснення державотворення та обґрунтування своєї демократичної теорії. Філософ описував народ, тобто загальність людей (*multitudo*), які засновують державу, як єдиний розум (*animorum unio*). Публічно-владна організація була продуктом свідомого та цілком природного вибору індивідів, які прагнули збільшити можливості досягти власних цілей та спільноті загалом. "Для Спінози народ стає могутнішим тією мірою, якою він формується та об'єднується через загальну радість спільної дії, розвиває злагоду з різноманітності, збільшує силу громадян (чим більше вони пізнають світ та самих себе, тим більш критичними вони можуть ставати)" (Sainz Pezonaga, A. and Espinosa Antyn, F. A. p. 107). Спіноза розходить з Гобсом у питанні участі громадянськості у політичному житті. Гобс, побоюючись наслідків хаотичного зіткнення окремих воľ, інтересів та дій, передав суверену право стримувати та направляти рух соціальної матерії у безпечному для миру та стабільності напрямку. Натомість Спіноза був переконаний у тому, що стійкість та могутність держави (*civitas*) залежить від широкої залученості громадян у діяльність, яка у тій чи іншій формі впливає на здійснення верховної влади (*imperium*). Розумне пізнання себе та соціального світу сприяє досягненню природної необхідності – свободи та водночас стримуванню влади тих афектів, які руйнують товариськість, послаблюють загальну силу. Люди, які не чинять всупереч власній природі, мають свободу. У державному стані це означає, що індивіди є відповідальними громадянами з належними чеснотами, які є визначальними для утворення народу як політичного організму та особливого типу врядування Само-врядування, постійна участь у організаційних та контрольних процедурах є політичними формами діалогу та пошуку злагоди (те, що свого часу Алексіс Токвіль назве школою свободи). Тому найбільш природною та наближеною до свободи, а отже і найкращою політичною формою, виступає демократія.

Засадничим принципом демократичної держави є те, що кожний громадянин переносить своє природне право не на іншу особу, а на більшість, невід'ємною часткою якої він є. Більшість суспільства має бути джерелом законотворчості та водночас згоди підпорядковуватися законам, які мають навчити людей керуватися розумом, а не ірраціональними бажаннями, щоб жити у мирі та

згоді. Тому влада державних інституцій над підданими не могла перевищувати того, що було делеговано народом. Делегування влади зовсім не означало того, що від індивідів вимагалось єдність поглядів. Згідно вчення Спінози демократичний режим врядування був найбільш природним та досконалим з огляду на те, що надавав можливості більшості індивідів залишатися рівними відносно один одного. (Севрюков, 2024, с. 54). Водночас індивід повністю підкорюється політичному організму. Ціле – народ повністю домінує над часткою – окремою людиною. Громадянин не має права виступати проти загальної волі, закріпленої в законах. І якщо уряд діє законно, то він вправі змусити підкоритися загальній волі. При цьому верховна влада у повному обсязі належить множині-народу загалом, а не окремим особам, які репрезентують собою політичне тіло народу. Якщо носій верховної влади діє розумно, виконує своє призначення та не утискає свободу, то громадяни зобов'язані підпорядковуватися. Якщо дії держави загрожують безпеці громадян, миру в країні, недоторканності власності, свободі вираження думок, то народ вправі вдатися до повстання.

Право народу на повстання відповідає логіці політичної онтології Спінози щодо природи держави. Державний стан – *civitas* – є станом правової впорядкованості стану природного. У такому стані спільними зусиллями громадян формується загальне право (*jus communis*), яке надає природним правам певної забезпеченості та гарантованості. Держава не може претендувати на те, щоб репрезентувати собою всю соціальну матерію, багатоманітність думок, інтересів, комунікацій. Єдиного однорідного політичного тіла народу за межами якого залишається приватна сфера роз'єднаних індивідів не виникає. Збереження рівноваги між державою та народом залежить від здатності чи прагнення владних інституцій керуватися розумом у своїй діяльності, посилювати загальну могутність та кожних її членів. При втраті рівноваги частина народу здатна перетворитися на *vulgus* – повстанців, які застосовують природну силу для повалення наявного порядку.

Майже водночас зі Спінозою німець Самуїл Пуфендорф працював над власною теорією державотворення як частини природно-правового вчення. Осягнення Пуфендорфом природи людини, суспільства, держави зумовлені логікою картезіанства (метод та принципи пізнання), політичної філософії Гуго Гроція (соціальність індивідів), Томаса Гобса (співвідношення маси та народу). Німецький філософ у своїй версії договірного походження держави, визначальною складовою якої є визначення суб'єктності народу, погоджується з Гобсом щодо розмежування *multitudo* – простої знеособленої сукупності індивідів та *populus* – народу – носія загальної волі, яка не дорівнює сукупності воľ окремих громадян. Подібно до Альтузія він використовує схему з декількома взаємопов'язаними договорами (*pactum*). Потрібно зазначити, що у контрактualістській традиції виділяють два базові типи договорів: "договір спільноти або асоціації" (*pactum associationis*, *Gesellschaftsvertrag*, *pacte d'association*) та "договір підкорення" (*pactum subjectionis*, *Herrschaftsvertrag*, *pacte de gouvernement*). Перший тип передбачає угоду між індивідами, в наслідок якої власне і засновується народ як певна єдність. Другий передбачає домовленості між народом та урядом. За Пуфендорфом остаточний перехід до політичного порядку закріплювався ухваленням декрету (*decretum*) про вибір форми правління. Усі ці домовленості конструюють *civitas* як штучну особу, яка репрезентує волю всіх: "Держава –

це скомпонована моральна особистість, воля якої сформована та з'єднана домовленостями багатьох людей, вважається волею всіх, і тому здатна використовувати силу та здібності окремих її членів для загального миру та безпеки" (Pufendorf S. p. 214). Народ як політична єдність делегує владні повноваження правителю в особі монарха або аристократії, або може залишити їх собі, заснувавши демократичний уряд. Але за будь-якої форми правління залишається власником верховної влади (*summum imperium*). На відміну від Гобса Пуфендорф не вважав, що народ розсипається на атоми поза особою носія суверенної влади. Юридично народ існує з моменту укладання засновчих договорів незалежно від того хто є носієм публічновладних повноважень.

Дискусія і висновки

Головним надбанням ранньомодерних політичних теорій стало те, що вони, використовуючи секуляризовані богословські поняття у поєднанні з усталеною юридичною лексикою, надали джерелам верховної влади та природного права поцейбічного, земного характеру. Тираноборча протестантська література заклала фундамент для легітимації ідеї верховенства народу як джерела влади, підзаконного та обмеженого характеру врядування, інституційного контролю за рішеннями та діями уряду, відповідальності правителів. Томас Гобс надав народу чіткої правової форми буття. Якщо у творі "Про громадянина" сукупність індивідів підпорядкована суверену, то вже у "Левіафані" перетворюється на репрезентовану в одній особі тотальну єдність. Натомість за Б. Спінозою держава не може претендувати на те, щоб репрезентувати собою всю соціальну матерію, багатоманітність думок, інтересів, комунікацій. Він відстоював надзвичайно плідну та актуальну сьогодні ідею, що збереження рівноваги між державою та народом залежить від здатності чи прагнення владних інституцій керуватися розумом у своїй діяльності, посилювати загальну могутність та кожних її членів. Важливою думкою С. Пуфендорфа було те, що народ за будь-якої форми правління залишається власником верховної влади. Загалом, ранньомодерна доба створювала власну міфологію суб'єктності народу, його репрезентації, яка вже в часи Просвітництва буде використана для того, щоб зробити з народу єдиного суверенного політичного діяча та обґрунтувати принципи політичного представництва.

У сучасному науковому дискурсі, який пов'язує кризи демократії зі зростанням популізму, тематика суб'єктності та репрезентації народу є вельми актуальною.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

"*Demosthenes 59. Against Neaera*". Speeches from Athenian Law, edited by Michael Gagarin (2011), New York, USA: University of Texas Press, 144–182. <https://doi.org/10.7560/723627-014>

Quaestio III of the *Vindiciae* / *Vindiciae contra tyrannos*, or, concerning the legitimate power of a prince over the people, and of the people over a prince I Stephanus Junius Brutus, the Celt; edited and translated by George Garnett, (1994), 68–74.

Politica XXXIX. 3. Althusius, Johannes. *Politica Methodice Digesta Exemplis Sacris & Profanis Illustrata* [1603/1614], ed. Carl J. Friedrich (1979). Cambridge: Harvard University Press, 1932; repr. New York: Arno Press

Pezonaga, Sainz, A. and Espinosa, Antyn, F. A., (2022). The Influence of Spinoza's Concept of the Multitude on Debates about Populism and Representation in Democracies, *Journal of Spinoza Studies*, 1, no. 1: 102–110. <https://doi.org/10.21827/jss.1.1.38459>

Севириков, Д. Г. (2024) Історія правової та державницької думки. Новий час : навч. посібн. / К. : Талком, 57.

The Political Writings of Samuel Pufendorf / Samuel Pufendorf : edited by Craig L. Carr (1994): translated by Michael J. Seidler. Oxford University Press, 214.

References

"*Demosthenes 59. Against Neaera*". Speeches from Athenian Law, edited by Michael Gagarin (2011), New York, USA: University of Texas Press, 144–182. <https://doi.org/10.7560/723627-014>

Quaestio III of the *Vindiciae* / *Vindiciae contra tyrannos*, or, concerning the legitimate power of a prince over the people, and of the people over a prince I Stephanus Junius Brutus, the Celt; edited and translated by George Garnett, (1994), 68–74.

Politica XXXIX. 3. Althusius, Johannes. *Politica Methodice Digesta Exemplis Sacris & Profanis Illustrata* [1603/1614], ed. Carl J. Friedrich (1979). Cambridge: Harvard University Press, 1932; repr. New York: Arno Press

Pezonaga, Sainz, A. and Espinosa, Antyn, F. A., (2022). The Influence of Spinoza's Concept of the Multitude on Debates about Populism and Representation in Democracies, *Journal of Spinoza Studies*, 1, no. 1: 102–110. <https://doi.org/10.21827/jss.1.1.38459>

Sevriukov, D. (2024) History of legal and statist thought. Modern Age : textbook [in Ukrainian] Talkom, 57.

The Political Writings of Samuel Pufendorf / Samuel Pufendorf : edited by Craig L. Carr (1994): translated by Michael J. Seidler. Oxford University Press, 214.

Отримано редакцією журналу / Received: 19.01.26

Прорецензовано / Revised: 09.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Denys SEVRIUKOV, DSc (Law), Prof.

ORCID ID: 0000-0003-4106-6375

e-mail: denys.sevriukov@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

POLITICAL REPRESENTATION IN THE VIEWS OF LATE 18TH- AND EARLY 19TH-CENTURY FRENCH LIBERAL PHILOSOPHERS

Background. The characteristics and evolution of early modern philosophers' views on the concept of the people as a political subject, in relation to sovereignty, nominal representation, and political representation, have been explored.

Methods. To achieve the stated objective, the historical-genetic method was employed to trace the evolution of conceptions of the people as a subject of power in early modern political theories. The comparative legal method enabled juxtaposing the concepts of sovereignty and popular representation in the works of T. Hobbes, B. Spinoza, and S. Pufendorf, thereby identifying both shared elements and differences in their interpretations of the social contract. The structural-functional approach was applied to analyze the internal logic of theoretical models of the state, the people, and power as interrelated elements of a unified political whole. The application of these methods enabled tracing the transformation of the concept of the people from a corporate unity to a bearer of constituent power and a subject of political representation.

Results. The contribution of Protestant tyrannicides to the political ontology of the subjectivity of the people has been highlighted. The characteristics and key differences in the views of Western European philosophers regarding the concept of the people, its nature, and the relationship between a unified "political body" and a mere aggregate of individuals; the role in state-building and the establishment of forms of governance; and mechanisms of representation have been demonstrated. It was established that in resistance theory (Monarchomach) literature, the people were conceived as a corporate unity – the owner of the state; in Hobbes, as a political totality represented in a single person; in Spinoza, as a multitude that retains participation in the exercise of power; and in Pufendorf, as a juridical person that delegates, but does not lose, supreme authority.

C o n c l u s i o n s . *The main achievement of early modern political theories was that they, using secularized theological concepts combined with established legal terminology, provided sources of supreme authority and natural law with an otherworldly, earthly character. The early modern era created its own mythology of the subjectivity of the people, its representation, which would later be used during the Enlightenment to forge the people into a single sovereign political actor and to justify the principles of political representation.*

K e y w o r d s : *representation, freedom, sovereignty, republic, democracy.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-15>

Вікторія СЕРЕДІЮК, канд. юрид. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-6456-8701

e-mail: serediuk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФОРМУЛА РАДБРУХА ТА ЇЇ РОЗВИТОК У ДУАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА

Вступ. Стаття присвячена Формулі Радбруха, її сучасній інтерпретації і розвитку в дуальній теорії права Роберта Алексі. Об'єкт дослідження – повоєнна німецька філософія права, яка характеризується певними ознаками зняття протистояння теорій позитивізму та природного права та формування прийомів запобігання ціннісно неправильного права і вирішення складних справ.

Методи. Акіологічний метод, який визначив філософські засади дослідження; метод гіпотезування дозволив припустити інтерпретацію та доктринальний розвиток Формули Радбруха в дуальній теорії права, метод аналізу – виокремити елементи Формули Радбруха, які були розвинені та інтерпретовані Р. Алексі, метод синтезу – сформулювати висновки на основі проведеного дослідження.

Результати. Викладено розвиток Формули Радбруха у сучасній філософії права. Формула Радбруха як доктринальний концепт, що полягає у вказівці як розв'язати конфлікт між ідеєю права (справедливістю) та позитивним правом (правопевністю) у правозастосуванні в умовах, коли позитивне право сягає нестерпного рівня несправедливості або не містить справедливості взагалі, пройшов розвиток від історичного факту повоєнної Німеччини до сучасних доктринальних інтерпретацій. Показано, що Формула Радбруха логічно витікає із філософії права Радбруха та її елементів. Тож Формулу Радбруха неправильно і недоцільно тлумачити без розуміння та врахування поняття та ідеї права Радбруха. Проаналізовано інтерпретацію Формули Радбруха та її розвиток у дуальній теорії права Роберта Алексі. Показано яким чином Р. Алексі формулює своє поняття права на її основі та усуває певні недоліки, які найбільш зазнали критики у Формулі Радбруха.

Висновки. Формула Радбруха нині отримала сучасну інтерпретацію у теорії права Роберта Алексі. Інтерпретуючи Формулу Радбруха Р. Алексі "встановлює" межу допустимого рівня несправедливості у праві, переходячи яку несправедливість досягає надзвичайного (нестерпного) рівня, після якого право втрачає свою юридичну силу. На цій основі Р. Алексі визначає право, надаючи свій варіант Формули: "Надзвичайна несправедливість не є правом". Р. Алексі звертає увагу на ризик довільного суб'єктивного застосування Формули Радбруха. Тому він обґрунтовує об'єктивне існування прав людини і як наслідок придатність об'єктивного розуміння справедливості та застосування Формули Радбруха. Формула Радбруха має науковий та практичний потенціал для української правової дійсності та потребує подальших наукових досліджень.

Ключові слова: Формула Радбруха, нестерпна несправедливість, надзвичайна несправедливість, Роберт Алексі, дуальна теорія права, права людини, справедливість, право.

Вступ

Актуальність дослідження. Формула Радбруха – це доктринальне положення, що було висловлене німецьким філософом права та криміналістом Густавом Радбрухом у 1946 році про те, що у разі нестерпної несправедливості закону суд не має застосовувати такий закон, а прийняти рішення на основі справедливості. При цьому, якщо під час прийняття закону законодавець свідомо нехтував ідеєю справедливості та не мав на меті прийняти справедливий закон, який би гарантував загальну рівність, то такий закон взагалі не має правової природи та не вважається правом.

Цей доктринальний конструкт активно застосовувався німецькими судами ФРН у повоєнні роки та в перехідний період після об'єднання Німеччини. Формула Радбруха, з одного боку, сформульована відповідно до властивої для німецької філософії права першої половини XX століття термінології та відображає погляди відродженого природного права на тлі повалення недемократичного режиму. І в цьому аспекті на перший погляд здається, ніби вона має тільки історичне значення та втратила свою актуальність. Проте, з іншого боку, вона сформульована в такий спосіб, що становить інтерес для наукового дослідження та має практичний потенціал для сучасної практики. Про це свідчать численні наукові дискусії у світовій літературі щодо Формули Радбруха та можливих її інтерпретацій у сього-

денні, а також розвиток самої Формули в подальшій німецькій доктрині права. Власне, філософія права Роберта Алексі пронизана зверненнями до Формули Радбруха, фактично Р. Алексі використовує її для ілюстрації та підтвердження своєї теорії про дуальну природу права. Крім того, Формула Радбруха стає концептуальною категорією для теорії Алексі, оскільки саме на її основі він дає визначення права "Надзвичайна (крайня) несправедливість не є правом". Р. Алексі детально аналізує Формулу Радбруха, намагаючись дати відповіді на всі питання, на які не встиг відповісти сам Радбрух.

Саме сучасне доктринальне бачення Формули Радбруха не представлене в сучасній українській юриспруденції, через що формуються хибне сприйняття Формули Радбруха виключно як історичного феномену та нерозуміння низки понять Формули, таких як "справедливість", "нестерпна несправедливість", "неправильне право" тощо, а також сприйняття їх як ефемерних, занадто абстрактних та малоприматних для юридичної практики.

Зміст та структура Формули Радбруха були детально досліджені німецькими та американськими науковцями, зокрема: Р. Алексі (2021), Б. Біксом (2011), Ф. Залігером (2004), С. Полсоном (2004), У. Нойманом (2007) та ін. Німецький філософ права Р. Алексі здійснив власну інтерпретацію доктринальної ідеї Густава Радбруха. Інший німецький правник У. Нойман розглянув можливість застосування Формули Радбруха як джерела права

в контексті проблеми ретроактивної дії кримінального закону у часі. В українській науці дослідження Формули Радбруха та різні її аспекти здійснювали такі науковці, як В. Бігун (2004), М. Смуток (2013), В. Дудченко (2013), М. Братасюк (2014), С. Максимов (2020), Т. Подковенко (2021), М. Козюбра (2024), В. Середюк та О. Богдан (2024), В. Середюк та С. Дудар (2024) та ін. Разом з тим українські дослідження мають поодинокий характер. В цілому у вітчизняній літературі відсутні системні дослідження філософії права Радбруха та його доктринального концепту, відомого як "Формула Радбруха". У стінах Національного університету "Києво-Могилянська академія" 13 березня 2026 року відбувся круглий стіл на тему "Формула Радбруха: теоретичний конструкт чи практичний інструмент у пошуках справедливості", який об'єднав спільним науковим та практичним інтересом науковців, суддів та практиків, дискусії та обговорення на якому засвідчили гостру потребу української юриспруденції в ґрунтовних доктринальних дослідженнях сучасної філософії права, зокрема її практичних аспектів у вигляді сформованих теоретичних конструктів, які застосовувалися як джерела права та мають потенціал в сучасних українських та світових політичних та правових реаліях.

Мета та завдання дослідження. Об'єкт дослідження. Тому метою цієї статті є дослідження сучасної інтерпретації Формули Радбруха та її доктринального розвитку в дуальній теорії права німецького правника Роберта Алексі. Об'єкт дослідження – повоєнна німецька філософія права, яка характеризується певними ознаками зняття протистояння теорій позитивізму та природного права та формування прийомів запобігання ціннісно неправильного права і вирішення складних справ.

Методи

В статті були використані такі методи: аксіологічний метод, який визначив філософсько-світоглядні засади дослідження філософії права Роберта Алексі та скерував дослідження в напрямі пошуку розвитку Формули Радбруха у дуальній теорії права; теоретичні: метод гіпотезування дозволив припустити інтерпретацію та доктринальний розвиток Формули Радбруха в дуальній теорії права Р. Алексі, метод аналізу – виокремити елементи Формули Радбруха, які були розвинені та інтерпретовані Робертом Алексі, метод синтезу дозволив сформулювати висновки на основі проведеного дослідження.

Результати

Поняття Формули Радбруха. Формула Радбруха – це доктринальний концепт, що полягає у вказівці як розв'язати конфлікт між ідеєю права (справедливістю) та позитивним правом (правопевністю) у правозастосуванні в умовах, коли позитивне право сягає нестерпного рівня несправедливості або не містить справедливості взагалі. (Середюк, Дудар, 2024)

Він викладений Густавом Радбрухом у статті "Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht" ("Законне неправо та надзаконне право") 1946 року наступним чином: "конфлікт між справедливістю та правопевністю міг би бути вирішений так, що позитивне і гарантоване приписами та державною владою право має пріоритет навіть тоді, коли воно за змістом несправедливе і недоцільне^{*}; однак якщо суперечність діючого закону щодо справедливості сягне такого нестерпного рівня [so unerträgliches Maß], що закон як "неправильне право" [unrichtiges Recht] має поступитися справедливості. Неможливо провести чіткої межі між випадками "законного неправу" і законами, які залишаються чин-

ним, незважаючи на їхній неправильний зміст. Однак можна провести іншу межу з усією чіткістю: там, де ніколи не прагнули до справедливості, де при встановленні позитивного права свідомо зрікалися рівності, яка є ядром справедливості, тоді закон – не тільки якість "неправильне право", але, більше того, – він є неправовим за своєю природою, бо право, зокрема й позитивне, не можна визначити інакше, ніж як порядок і сукупність законів [Satzung], покликаних за своєю суттю служити справедливості" (Radbruch, 1946).

Формулювання, висловлене Г. Радбрухом, вперше позначив як "формулу" Ріхард Ланґе, аналізуючи практику Верховного суду британської зони щодо злочинів проти людяності, звернувши увагу, що суд фактично визнає Формулу Радбруха. Так, він зазначив, що "палата [Верховного Суду Британської зони – *авт.*] беззастережно заявляє, що несправедливість залишається несправедливістю, навіть якщо вона була затверджена державою. Тим самим вона приймає поворот проти правового позитивізму, для якого Радбрух запропонував *формулу* [курсив *авт.*] ймовірності існування законного неправу та надзаконного права, і визнає матеріальне (сутнісне) визначення несправедливості (Lange, 1948).

В науці склався підхід розглядати "формулу" у вигляді трьох тез або "двох формул". Перша теза полягає у тому, що чинне позитивне право має пріоритет над ідеєю права, навіть у випадках, якщо позитивне право недоцільне та несправедливе. Ця теза стосується "нормальних" умов правопорядку, зокрема, коли закон набув чинності відповідно до конституційної демократичної процедури. Надаючи перевагу чинному позитивному праву над ідеєю права, Радбрух має на увазі, що такий пріоритет надається навіть у випадку недоцільності та несправедливості чинного закону, звичайної, так би мовити несправедливості та недоцільності, тобто такої, що ще не досягла нестерпного рівня. Друга теза, або ж перша формула, полягає в тому, що, якщо несправедливість чинного позитивного права досягне нестерпного рівня, то в такому випадку нестерпно несправедливий закон не застосовується, а натомість застосовується справедливість як надпозитивна ідея права. Другу тезу ще називають "тезою про нестерпність", оскільки вона вказує на нестерпну несправедливість чинного закону. Третя теза, яку ще називають "тезою про відмову", або другою формулою, полягає в тому, що закон не є правом, не має правової природи від моменту прийняття, якщо при його ухваленні законодавець свідомо не прагнув втілити в нього рівність та справедливість (Середюк, Дудар, 2024).

Критика та визнання Формули Радбруха.

Формула Радбруха з моменту публікації її у статтях, а Г. Радбрух у різних своїх роботах звертався до її формулювання, перефразовував, пояснював можливості застосування справедливості, зазначала як підтримки і визнання, так і критики. Критика, передусім, належить представникам традиції загального права, наприклад, Г. Гарту та нашому сучаснику Б. Біксу. Проте, Л. Фуллер і Дж. Фініс, представники несправедливості англо-саксонської правової сім'ї все ж такі визнали ідеї Формули Радбруха, хоч і з власними коментарями та інтерпретацією.

По суті щодо визнання закону нечинним у разі його нестерпної несправедливості Г. Гарт зазначав якщо прийняти "погляд Радбруха і разом з ним та німецькими судами висловити свій протест проти злого закону у формі твердження, що певні правила не можуть бути

^{*} В англійському перекладі "не принесе користь народам".

законом через їхню моральну несправедливість, ми заплутаємо одну з найпотужніших, бо найпростіших, форм моральної критики (Hart, 1958).

Тобто Г. Гарт розглядав Формулу Радбруха як філософсько-правову та судову позицію, прийняття якої призводить до моральної плутанини. Крім того він вважав, що застосування такої "формули" теж порушує інші моральні цінності, як відвертість, оскільки, на його думку, за прикриттям Формули приховано здійснюється зворотне застосування закону, яке не оголошене. І тому, за Г. Гартом чесніше буде прийняти ретроактивний кримінальний закон новим режимом і обирати менше з двох зол, аніж застосовувати справедливість і відкидати чинний несправедливий закон (Hart, 1958). На нашу думку, аналіз Г. Гартом Формули Радбруха досить довірливий та неточний. Він розширює та інтерпретує тези та терміни Формули до метафоричних та абстрактних порівнянь, переводячи її цілком у сферу моралі та протиставляючи її праву. Так, наприклад, Г. Гарт не звертає уваги на Радбрухівський термін "нестерпний рівень несправедливості", а також на наголошування на обов'язку судді завжди віддавати перевагу чинному закону, окрім особливих випадків. Натомість Г. Гарт цілком перефразовує Формулу і цим змінює її зміст, говорячи про "злий закон" та "моральну несправедливість".

Б. Бікс, зважаючи на сучасні дослідження Формули Радбруха, більше критикує її інтерпретацію як концептуальну теорію права (як у Р. Алексі), проте визнає можливість її застосування як інструменту у судовому процесі прийняття рішень. Разом з тим, він зазначає про рідкісні випадки її застосування, особливо за відсутності таких умов, які склалися у повоєнній чи об'єднаній Німеччині. І як представник традиції загального права Б. Бікс не вбачає потреби у Формулі Радбруха, оскільки суди США та Британії і так свободні у тлумаченні, вдосконаленні та зміні статутного права для досягнення справедливості, застосовуючи нормативні аргументи, які об'єднують таку зміну, які ще не є чинними у правовій системі (Bix, 2011).

В українській філософії права Козюбра М. І., хоч і визнає важливість та значення Формули, зазначає, що її практичне використання, "з огляду на її оціночний характер, є доволі складним розумовим процесом. Адже вона не визначає більш-менш чітких меж "нестерпного несумісності закону зі справедливістю" і можливими власними, суб'єктивними уявленнями про справедливість суб'єктів застосування" (Козюбра, 2024, с. 161). Ця характерна ознака, за яку критикують Формулу, була проаналізована та "виправлена" Р. Алексі.

Сучасне визнання Формули Радбруха у філософсько-правовій науці є географічно є доволі широким. Наприклад, сингапурська дослідниця Тан С. Х., хоч і визнає "розпливчатість" ФР, проте не вбачає в цьому проблеми, оскільки теза про "нестерпний рівень несправедливості" так само потребує тлумачення, як і обсяг прав, передбачений Конституцією США або визначення їх порушення. На її думку, застосування П'ятої та Чотирнадцятої поправки до Конституції США також, як і ФР, залучає ті ж самі навички судового тлумачення та філософсько-правового мислення (Tan, 2021).

Японський дослідник філософії права Радбруха Т. Адачі вказує, що Формула Радбруха дійсно потребує об'єктивної інтерпретації. І на його думку, таку інтерпретацію можливо віднайти, спираючись на аналіз філософії права Радбруха. Після Другої світової війни, як зазначає Т. Адачі, Г. Радбрух виступив за абсолютність прав людини, визнавши індивідуалістичний погляд на

право та державу. Говорячи про абсолютність прав людини, Г. Радбрух трансформує справедливість із формального у матеріальне розуміння. Відповідно і принцип рівності вже є не формальним, а матеріальним принципом, який включає вимогу поважати права кожної людини. Зв'язок справедливості та рівності з правами людини об'єктивує саму Формулу Радбруха (Adachi, 2019, July 9).

Як помічаємо, Формула Радбруха логічно витікає із філософії права Радбруха та її елементів. Тож Формулу Радбруха неправильно і недоцільно тлумачити без розуміння та врахування поняття та ідеї права Радбруха.

Критика та визнання Формули Радбруха, передусім, свідчить про інтерес до неї, про її важливе доктринальне та практичне значення. Саме практичне застосування Формули (справа про покарання за донос дружини на свого чоловіка щодо його негативних висловлювань проти Гітлера) породило широко відому наукову дискусію Г. Гарта та Л. Фуллера про природу права та зв'язок його чинності і моралі.

По справжньому прихильником філософії права Радбруха та його Формули став Роберт Алексі, який використав Формулу для формулювання поняття права та зробив основою своєї дуальної теорії права. Ми не будемо детально розглядати саму теорію Р. Алексі, радше зосередимося на його інтерпретації та розвитку, якого він надав самій Формулі, заповнивши прогалини та слабкі місця в її розумінні.

Поняття права на основі Формули Радбруха.

Роберт Алексі представляє сучасну непозитивістську концепцію права. В межах його теорії право розуміється як таке, що має подвійну природу. Тобто воно обов'язково містить як реальний, або ж фактичний вимір, так й ідеальний, або критичний вимір. Тому ця теорія називається дуальною. У визначенні права фактичний (реальний) вимір представлений такими елементами (або ознаками) як авторитетне видання правових приписів та соціальна ефективність. Ідеальний вимір знаходить своє вираження в елементі моральної правильності. У теорії Р. Алексі "правильність" (або в літературі також – "коректність") є однією з ключових ознак права. Авторитетне видання та соціальна ефективність розглядаються як соціальні факти. Відповідно в межах непозитивістської концепції самих соціальних фактів недостатньо для того, для того щоб визначити що вимагає закон і чого він не вимагає. Лише з врахуванням моральної правильності можливо визначити справжність закону (Alexy, 2010). Логіка Р. Алексі подібна до неокантіанської методології Г. Радбруха, який розумів право як явище культури, що поєднує в собі позитивні ознаки та ціннісну природу (ідею права) (Середюк & Богдан, 2024). Крім того, Р. Алексі використовує Формулу Радбруха для визначення самого поняття права. Так, він зазначає, що зазвичай кожен юрист знає що таке право і чого воно вимагає, окрім надзвичайних випадків, за яких виникає потреба знову з'ясовувати поняття та природу права (Alexy, 2021, р. 18). І саме завдяки надзвичайній несправедливості, про яку говорить Формула Радбруха, можливо визначити природу та поняття права. З аналізу Формули випливає, що в звичайних ситуаціях за умов нормального правопорядку позитивний закон має перевагу над ідеєю права (справедливістю). Більш того такий закон навіть може бути несправедливим, але це не віднімає його чинності і суддя все одно зобов'язаний застосовувати такий закон. Проте, коли ця несправедливість стане вкрай нестерпною, тоді такий закон не застосовується, він вважається нечинним і застосовується справедливість. Р. Алексі вказує, що

англійською перехід порогу "нестерпності" несправедливості варто позначати терміном "extreme", тобто "надзвичайна" несправедливість. Далі він інтерпретує це у формулу "Extreme injustice is no law" (Alexu, 2021, p. 19) – "Надзвичайна несправедливість не є правом" або якщо перекладати за німецькою термінологією Радбруха, то – "Нестерпна несправедливість не є правом". В українських перекладах часто зустрічається термін "крайня несправедливість" (Максимов, 2016), ніби презуюючи перехід за певний край, межу, за якою це вже не є правом. Про межу, як певний маркер для права і говорить Р. Алексі. Тобто, "надзвичайна" (або "нестерпна") несправедливість є межею, що відділяє право від неправа. Відповідно, справедливість – це той елемент ідеального виміру права, без мінімального рівня якого втрачається правова природа. Тому, поняття права за теорією Р. Алексі слідує зі змісту Формули Радбруха і формулюється у спосіб від зворотного "Надзвичайна несправедливість не є правом".

Обґрунтування справедливості як об'єктивної категорії. Справедливість – це та категорія, за яку зазвичай критикують Формулу Радбруха. Наприклад, Б. Бікс вважає, справедливість – це питання, щодо якого існує повсюдна незгода. Коли ми вважаємо що, суд застосовує вкрай несправедливий закону, точка зору судді майже завжди буде іншою. Суддя може не сприймати норму як вкрай несправедливу, або вважатиме, що ця несправедлива норма є такою, яку вона зобов'язана застосувати, незважаючи на її несправедливість (Віх, 2011).

На думку Т. Адачі, суб'єктивна інтерпретація тези про те, що якщо при прийнятті закону навіть законодавець навіть не прагнув справедливості і свідомо нехтував ідеєю рівності, є слабким аргументом у Формулі, оскільки навіть в недемократичних режимах законодавець має певні суб'єктивні уявлення про справедливість (Adachi, 2019, July 9).

На цю проблему вказує й М. Козюбра, зауважуючи, що Формула не визначає меж між нестерпною несправедливістю закону та суб'єктивними уявленнями про справедливість правозастосувачів (Козюбра, 2024, с. 161).

Про ризик зведення застосування Формули до свавільної політики та суб'єктивного владного розмислу зазначає й Р. Алексі, тому він й розвиває її потенціал, інтерпретуючи справедливість як об'єктивну категорію через призму сучасної доктрини прав людини.

Звісно, можливо послатися на суто нормативне вирішення цієї проблеми, що вже має місце у юридичній практиці. Йдеться про Рішення другого Сенату ФКС ФРН від 24 жовтня 1996 року, де зазначено, що "стандарт, описаний у формулі Радбруха і використаний для оцінки найтяжчих насильницьких злочинів <...> Сьогодні надано більш конкретні стандарти експертизи. Міжнародні пакти про права людини дають підказки щодо того, коли держава переконана, що вона порушує права людини світовою юридичною спільнотою" (Bundesverfassungsgericht, 1996, 24. Oktober). Тобто критерії нестерпно несправедливого закону, який має поступитися справедливості, судом розуміється для більшшої точності через призму інших актів позитивного права, зокрема Міжнародних пактів про права людини. Проте в цьому є певна слабкість інтерпретації Формули, оскільки тлумачення цього доктринального конструкту відбувається шляхом відсилки до позитивного права. Це має пізнавальне значення, проте методологічно некоректно.

Р. Алексі вирішує цю проблему доктринально наступним чином. Річ у тім, що сам Г. Радбрух вважав справедливість лише формою, яку слід наповнити ціннісним

змістом. Він використовував суто формальне визначення справедливості: "однакове ставлення до рівних та неоднакове – до нерівних". Цінності, або блага, які наповнювали б форму справедливості могли бути виведені з етики у вигляді цінності індивіда (індивідуалістичні), цінності народу (надіндивідуалістичні) та цінності результатів праці (трансперсональні). Радбрух стверджував, що цінності є релятивним питанням, а кожен режим та ідеологія мають в пріоритеті ті чи інші цінності. За логікою речей виходить, що той, хто приходить до влади встановлює власні цінності, які будуть становити зміст справедливості, тож існує ризик втрати суті справедливості як такої. Проте у повоєнних працях Г. Радбрух вживає таке формулювання "Повне заперечення прав людини з надіндивідуалістичної позиції чи трансперсональної є абсолютно несправедливим правом" (Радбрух, 2006, с.160). Це формулювання є ключем для сучасної інтерпретації Формули.

Р. Алексі по суті зазначає, що аргументи від релятивізму цінностей становить справжній виклик змісту та потенціалу застосування Формули Радбруха. Методологічно Р. Алексі виводить таку логічну лінію: якби не існувало "необхідних моральних елементів, наприклад, прав людини або універсальних принципів справедливості, <...>, тоді б надзвичайної (або нестерпної – авт.) несправедливості також не існувало б. Існування передбачає об'єктивність, а моральні елементи є об'єктивними лише тоді, коли вони є необхідними" (Alexu, 2012). І далі він провадить: "Якби не існувало надзвичайної несправедливості, Формула Радбруха була б нічим іншим, як наданням повноважень тим, хто вирішує питання про чинність права, оголошувати недійсними – якщо вони того забажають – належним чином видані та соціально ефективні норми, які не відповідають їхнім власним моральним ідеям, уподобанням чи ідеологіям. Формула Радбруха не лише втратила б свій сенс, але <...> виявилася б суб'єктивною та владою, прихованими під маскою об'єктивності та раціональності" (Alexu, 2012).

Тобто, якщо існування певних речей передбачає їх об'єктивність, то моральнісні твердження є об'єктивними лише тоді, коли є необхідними, тобто виводяться раціонально з необхідністю (неминучістю). Кант би сказав про апіорні принципи розуму. Таким чином, якщо не існує універсальних принципів справедливості або прав людини, то не може бути ніякої нестерпної несправедливості та Формули Радбруха, натомість вона перетворюється на суб'єктивну волю, яка має владу відкидати на основі своїх ідей чи ідеологій чинний закон.

Тобто для обґрунтування об'єктивної справедливості для Формули Радбруха необхідно встановити об'єктивне існування прав людини або універсальних принципів справедливості.

Р. Алексі у доведенні існування прав людини використовує експлікативно-екзистенційний аргумент і доводить, що якщо права людини існують, то вони можуть бути порушені або порушені до певної міри, а якщо може бути різна міра їх порушення від незначної до нестерпної, то і Формула Радбруха може бути застосована (Alexu, 2012). З цієї логіки виходить, що нестерпний рівень несправедливості, за якого позитивний закон має бути відкинутий і застосовуватися справедливість, полягає у нестерпному рівні порушення прав людини. Об'єктивна справедливість пов'язана із сучасною концепцією прав людини, а відповідно Формула Радбруха не може застосовуватися на основі власних уподобань та свавільно.

Дискусія і висновки

Отже, Формула Радбруха, яка була сформульована німецьким філософом та криміналістом Густавом

Радбрухом у 1946 році та активно застосовувалася у повоєнний період німецькими судами та у перехідний період після об'єднання Німеччини, є не лише історичним фактом минулого. Вона досі викликає жвавий науковий та практичний інтерес серед науковців та практиків в усьому світі. Формула Радбруха стала предметом численних наукових досліджень та дискусій. Нині вона отримала сучасну інтерпретацію та розвиток у дуальній теорії права Роберта Алексі. Він детально проаналізував Формулу та використав її як концептуальне положення для формулювання поняття права своєї теорії. Інтерпретуючи Формулу Радбруха Р. Алексі "встановлює" межу допустимого рівня несправедливості у праві, переходячи яку несправедливість досягає надзвичайного (нестерпного) рівня, після якого право втрачає свою юридичну силу. На цій основі Р. Алексі визначає право, ніби від зворотного, надаючи свій варіант Формули: "Надзвичайна несправедливість не є правом" – "Extreme injustice is no law".

Роберт Алексі звертає також увагу на певні слабкі місця у Формулі Радбруха. Передусім це стосується розуміння справедливості та нестерпного рівня несправедливості, що на думку критиків може вести до свавільного застосування Формули Радбруха на основі індивідуальних моральних, політичних чи ідеологічних переконань уповноважених за застосування права осіб. Тому Роберт Алексі, на основі тези Г. Радбруха про те, що "заперечення прав людини є абсолютною несправедливістю" обґрунтовує об'єктивне існування прав людини і як наслідок придатність об'єктивного розуміння справедливості та застосування Формули Радбруха.

На нашу думку, Формула Радбруха має науковий та практичний потенціал для української правової дійсності та потребує подальших наукових досліджень.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Козюбра, М. (2024). *Практична філософія права*. Дух і Літера.
- Максимов, С. І. (2016). Філософія права Роберта Алексі. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 1(28), 89–97. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.28.63897>
- Радбрух, Г. (2006). Елементарний курс філософії права. У Г. Радбрух, *Філософія права* (Є. Причепий & В. Приходько, пер. з нім., с. 141–247). Тандем.
- Середюк, В. В., & Богдан, О. В. (2024). Світоглядно-методологічні засади "ідеї права" Густава Радбруха. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право, (83, ч. 3), 421–428.
- Середюк, В. В., & Дудар, С. К. (2024). Формула Густава Радбруха: Концептуальний аналіз та практичне значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право, (84, ч. 4), 389–396.
- Adachi, T. (2019, July 9). *An interpretation of Radbruch's betraying formula* [Conference paper]. 29th World Congress of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy. https://law-kanazawa.info/wp-content/uploads/2019/07/Adachi_9July2019.pdf
- Alexy, R. (2010). The dual nature of law. *Ratio Juris*, 23(2), 167–182. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2010.00449.x>

- Alexy, R. (2012). Law, morality, and the existence of human rights. *Ratio Juris*, 25(1), 2–14. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2011.00499.x>
- Alexy, R. (2021). *Law's ideal dimension*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198796831.001.0001>
- Bix, B. H. (2011). Radbruch's Formula and Conceptual Analysis. *The American Journal of Jurisprudence*, 56(1), 45–57. doi:10.1093/ajj/56.1.45
- Bundesverfassungsgericht. (1996, 24. Oktober). Beschluß des Zweiten Senats (2 BvR 1851/94; 2 BvR 1853/94; 2 BvR 1875/94; 2 BvR 1852/94). <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv095096.html>
- Hart, H. L. A. (1958). Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 71(4), 593–629. <https://doi.org/10.2307/1338225>
- Radbruch G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 1(5), 105–108. URL: <http://www.jstor.org/stable/20800812>
- Richard Lange, (1948). *Die Rechtsprechung des Obersten Gerichtshofes für die Britische Zone zum Verbrechen gegen die Menschlichkeit*. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 3(11), 655/656–659/660. doi:10.2307/23321642
- Tan, S. H. (2021). Radbruch's formula revisited: The *lex injusta non est lex maxim* in constitutional democracies. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 34(2), 461–491. <https://doi.org/10.1017/cjll.2021.12>

References

- Kozubra, M. (2024). *Practical philosophy of law*. Dukh i Litera. [in Ukrainian].
- Maksymov, S. I. (2016). Robert Alexy's philosophy of law. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 1(28), 89–97. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.28.63897> [in Ukrainian].
- Radbruch, G. (2006). *Elementary course of the philosophy of law*. In G. Radbruch, *Philosophy of law* (Ye. Prychepii & V. Prykhodko, Trans. from German, pp. 141–247). Tandem. [in Ukrainian].
- Serediuk, V. V., & Bohdan, O. V. (2024). *Worldview and methodological foundations of Gustav Radbruch's "idea of law"*. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, (83, pt. 3), 421–428. [in Ukrainian].
- Serediuk, V. V., & Dudar, S. K. (2024). *Gustav Radbruch's formula: Conceptual analysis and practical significance*. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, (84, pt. 4), 389–396. [in Ukrainian].
- Adachi, T. (2019, July 9). *An interpretation of Radbruch's betraying formula* [Conference paper]. 29th World Congress of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy. https://law-kanazawa.info/wp-content/uploads/2019/07/Adachi_9July2019.pdf
- Alexy, R. (2010). The dual nature of law. *Ratio Juris*, 23(2), 167–182. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2010.00449.x>
- Alexy, R. (2012). Law, morality, and the existence of human rights. *Ratio Juris*, 25(1), 2–14. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2011.00499.x>
- Alexy, R. (2021). *Law's ideal dimension*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198796831.001.0001>
- Bix, B. H. (2011). Radbruch's Formula and Conceptual Analysis. *The American Journal of Jurisprudence*, 56(1), 45–57. doi:10.1093/ajj/56.1.45
- Bundesverfassungsgericht. (1996, 24. Oktober). Beschluß des Zweiten Senats (2 BvR 1851/94; 2 BvR 1853/94; 2 BvR 1875/94; 2 BvR 1852/94). <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv095096.html>
- Hart, H. L. A. (1958). Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 71(4), 593–629. <https://doi.org/10.2307/1338225>
- Radbruch G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 1(5), 105–108. URL: <http://www.jstor.org/stable/20800812>
- Richard Lange, (1948). *Die Rechtsprechung des Obersten Gerichtshofes für die Britische Zone zum Verbrechen gegen die Menschlichkeit*. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 3(11), 655/656–659/660. doi:10.2307/23321642
- Tan, S. H. (2021). Radbruch's formula revisited: The *lex injusta non est lex maxim* in constitutional democracies. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 34(2), 461–491. <https://doi.org/10.1017/cjll.2021.12>

Отримано редакцією журналу / Received: 18.03.26

Прорецензовано / Revised: 20.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Viktoria SEREDIUK, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-6456-8701
e-mail: serediuk@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RADBRUCH'S FORMULA AND ITS DEVELOPMENT IN THE DUAL NATURE THEORY OF LAW

Background. The article explores Radbruch's Formula, its modern interpretation, and development within Robert Alexy's dual nature theory of law. The object of study is post-war German legal philosophy, characterized by efforts to overcome the confrontation between positivism and natural law, preventing "unjust law" and resolving hard cases.

Methods. The study employs the axiological method to define philosophical foundations; the hypothesizing method to propose a doctrinal interpretation of the Formula in Alexy's theory; the method of analysis to isolate elements of the Formula developed by Alexy; and the method of synthesis to formulate final conclusions.

Results. The evolution of Radbruch's Formula in contemporary legal philosophy is outlined. As a doctrinal concept, the Formula provides a method for resolving conflicts between the idea of law (justice) and positive law (legal certainty) when positive law reaches an intolerable level of injustice. It has evolved from a historical fact of post-war Germany into a modern doctrinal framework. It is shown that the Formula flows logically from Radbruch's broader philosophy. Therefore, it is incorrect and impractical to interpret Radbruch's Formula without understanding and accounting for Radbruch's concept and idea of law.. The article analyzes Alexy's interpretation, demonstrating how he builds his concept of law upon the Formula while addressing its previously criticized shortcomings.

Conclusions. Radbruch's Formula has been further developed in Alexy's theory. Interpreting it, Alexy "establishes" a threshold of permissible injustice: once it becomes extreme (intolerable), the law loses its legal validity. On this basis, Alexy provides his own version of the Formula: "Extreme injustice is no law." He addresses the risk of subjective interpretation by grounding human rights in objective reality, enabling an objective understanding of justice. Radbruch's Formula holds significant scientific and practical potential for the Ukrainian legal reality and warrants further scholarly research.

Keywords: Radbruch's Formula, intolerable injustice, extreme injustice, Robert Alexy, dual nature theory of law, human rights, justice, law.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 341.23:324:341.242.5[4-672ЄС]:327.39(477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-16>

Сергій СИЧ, асп.
ORCID ID: 0009-0004-9222-274X
e-mail: sychserhii@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЄВРОПЕЙСЬКІ КЛАУЗУЛИ ТА ВИБОРЧІ ПРАВА ГРОМАДЯН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: МОДЕЛІ МІНІМАЛІСТИЧНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Вступ. У зв'язку з набуттям Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі актуалізується необхідність гармонізації національного конституційного законодавства з правом Європейського Союзу щодо забезпечення виборчих прав громадян Союзу. Дослідження мінімалістичної моделі конституційних перетворень держав-членів Європейського Союзу дасть можливість виробити оптимальний шлях такої адаптації без тотального перегляду Основного Закону України.

Методи. Дослідження ґрунтується на застосуванні порівняльно-правового методу для аналізу конституційних актів 17 держав-членів Європейського Союзу, формально-догматичного методу для тлумачення норм Конституції України з метою виявлення перешкод для євроінтеграції та методу аналізу і синтезу для узагальнення наукових позицій вітчизняних конституціоналістів.

Результати. Установлено, що 17 із 27 держав-членів Європейського Союзу обрали мінімалістичну модель закріплення європейських клаузул, яка обмежується лаконічними нормами-принципами. Проаналізовано конституційну практику окремих країн, які для надання громадянам Європейського Союзу виборчих прав або не змінювали конституцію взагалі, або прийняли окремі конституційні акти, або внесли лише точкові зміни.

Висновки. Визначено, що найбільш оптимальним орієнтиром для адаптації тексту Конституції України є застосування мінімалістичної моделі європейських клаузул. Вона дозволить гармонізувати законодавство та забезпечити реалізацію виборчих прав громадян Європейського Союзу без необхідності розгорнутої кодифікації євроінтеграційних норм у тілі Основного Закону.

Ключові слова: євроінтеграція, законодавство Європейського Союзу, виборче право, конституційне право, місцеві вибори.

Вступ

Предумови. У зв'язку із отриманням Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу потрібно гармонізувати окремі положення Конституції України з нормами Європейського Союзу, насамперед щодо виборчих прав для громадян Європейського Союзу. Дослідження європейських клаузул в конституціях країн-членів Європейського Союзу, які обрали мінімалістичний шлях конституційної модернізації, дозволяє виробити оптимальну модель змін до Основного Закону України, яка б забезпечила легітимізацію членства в Європейському Союзі та реалізацію виборчих прав громадян Союзу на муніципальному рівні без необхідності тотального перегляду конституційного тексту.

Актуальність дослідження зумовлене набуттям Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі, що актуалізує необхідність гармонізації національного конституційного законодавства з європейським *acquis communautaire*. Ключовим викликом на цьому шляху є колізія між імперативними нормами Конституції України, які пов'язують політичні права (зокрема виборчі) з громадянством України, та правом Європейського Союзу, яке гарантує громадянам Союзу активне і пасивне виборче право на муніципальних виборах та виборах до Європейського парламенту у країні проживання. У цьому контексті наукового й практичного інтересу набуває досвід держав-членів ЄС, які застосували так звану "мінімалістичну модель" конституційних перетворень, що дозволяє забезпечити легітимізацію європейської інтеграції без тотального перегляду Основного Закону.

Метою статті є вироблення, на основі компаративістського аналізу конституційної практики держав-членів ЄС та доктринальних підходів вітчизняних

вчених, оптимальної моделі імплементації європейських клаузул до Конституції України для забезпечення легітимізацію членства в Європейському Союзі і, зокрема, виборчих прав громадян Європейського Союзу.

Методи

Для реалізації визначеної мети були використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Ключовим є порівняльно-правовий метод, який дозволив проаналізувати конституційні акти та практику 17 держав-членів Європейського Союзу та виокремити найбільш часто змінювані європейськими клаузулами положення національних конституцій. Формально-догматичний метод використано для тлумачення змісту окремих статей Конституції України з метою виявлення нормативних перешкод для євроінтеграції. Метод аналізу та синтезу дозволив узагальнити наукові позиції вітчизняних конституціоналістів.

Результати

Європейська інтеграція України вимагає масштабної трансформації національного правового поля. Наразі вітчизняний законодавець зосередився на гармонізації законів та підзаконних актів з правом Європейського Союзу (ЄС). Водночас питання оновлення Конституції України залишається заблокованим через імперативні обмеження воєнного стану. Попри це, очевидно, що без внесення змін до Основного закону – зокрема, в частині так званих "європейських клаузул" – повноцінна правова інтеграція України до європейського простору є майже неможливою. Одним з ключових викликів в цьому контексті є фундаментальна відмінність у підходах до суб'єкта виборчого права. Відповідно до статті 70 Конституції України право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення 18 років. Не мають права голосу

© Сич Сергій, 2026

громадяни, які визнані судом недієздатними. Погоджуємось з Олегом Марцеляком, що такий підхід у визначенні кола громадян, що наділяються активним виборчим правом в Україні, і, відповідно, в окресленні вітчизняного електорату в цілому відповідає міжнародним стандартам, зокрема Декларації про критерії вільних і справедливих виборів, прийнятій Міжпарламентською радою 26.03.1994. (Марцеляк, 2024). Як слушно зауважує дослідник, якщо вітчизняна конституційна модель залишається на позиціях суворого цензу громадянства, який полягає в тому, що активним і пасивним виборчим правом у нашій країні наділені тільки громадяни України, то світова практика демонструє діаметрально протилежні підходи. Науковець підкреслює, що європейська правова думка еволюціонувала від застарілої максими 1967 року ("щоб мати право голосу, потрібно бути громадянином країни, в жодній із держав право голосу не надається іноземцям") до надання широких виборчих прав іноземцям у межах ЄС, що закріплено в установчих договорах Спільноти, зокрема статті 17 та 19 Договору про заснування Європейської Спільноти надають громадянам Союзу виборчі права в комунальних виборах і на виборах до Європейського Парламенту в державі перебування, навіть якщо вони не є громадянами цієї держави (Марцеляк, 2024).

Звісно, кожна держава визначає у своєму законодавстві, хто є її громадянами. Однак в Європейському Союзі діє громадянство ЄС, яке поширюється на всіх громадян держав-членів ЄС. Загалом погоджуємось з тезою Анатолія Колодій, що під ним розуміють правовий зв'язок громадян держав-членів із ЄС, що знаходить свій вияв у їхніх взаємних правах, свободах і обов'язках (Колодій, 2024). Власне, необхідність конституційної адаптації до вимог права ЄС, зокрема в частині інституту громадянства Союзу, і стала передумовою для закріплення у конституційних текстах багатьох держав спеціальних "європейських клаузул".

Відповідно до визначення, наведеного Олександром Водяніковим, європейські клаузули – це загальна назва конституційних приписів, що санкціонують (уможливлюють) участь держави в ЄС та/або зобов'язують державні органи сприяти досягненню цілей європейської інтеграції. Погоджуємось з автором, який серед спеціальних конституційних приписів щодо засадничих питань членства в Європейському Союзі виділяє наступні чотири: виборче право громадян ЄС брати участь, голосувати і обиратися на виборах до Європейського Парламенту та місцевих виборах в іншій державі-члені; парламентський контроль за правотворчістю в ЄС та діяльністю урядів в рамках ЄС; конституційні рамки економічного і монетарного союзу; статус і застосування актів права ЄС в національному правопорядку (Водяніков, 2023).

У конституційній практиці держав-членів ЄС вбачаємо два основні підходи до закріплення європейських клаузул: мінімалістичний та деталізований. Сутнісна відмінність між ними полягає в архітектурі нормативного регулювання та глибині конституційного втручання. Мінімалістична модель обмежується лаконічними нормами-принципами, які лише санкціонують передачу частини суверенних повноважень наднаціональним інституціям та відкривають національний правопорядок для прямої дії права ЄС, виносячи процедурні деталі, зокрема й щодо реалізації виборчих прав, на нижчий рівень законів. Натомість деталізована модель тягнє до повної кодифікації ключових євроінтеграційних норм у тілі Основного закону. Вона передбачає імплементацію

розгорнутих спеціальних розділів, які чітко регламентують механізми співпраці національних та європейських інституцій, встановлюють конкретні виборчі цензи для громадян Союзу, тощо.

До мінімалістичної моделі закріплення європейських клаузул вдалися такі країни-члени Європейського Союзу як Грецька Республіка, Кіпрська Республіка, Королівство Данія, Чеська Республіка, Республіка Польща, Словацька Республіка, Королівство Нідерланди, Республіка Словенія, Велике Герцогство Люксембурзьке, Республіка Мальта, Республіка Ірландія, Королівство Швеція, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка, Італійська Республіка та Королівство Іспанія. Тобто сімнадцять країн з двадцяти семи держав-членів Європейського Союзу обрали саме мінімалістичну модель, що дозволяє констатувати превалювання саме цієї моделі в конституційному просторі Європи та зумовлює доцільність її поглибленого вивчення як найбільш вірогідного орієнтира для адаптації тексту Конституції України.

Наведені вище країни можливо умовно поділити на підгрупи: країни, які не змінювали Конституцію зовсім про вступі; країни, які не змінювали Конституцію проте прийняли окремі Конституційні акти; та країни, які внесли точкові зміни до тексту Конституції. До першої підгрупи належить Данія, адже Конституція цієї країни – одна з найстаріших діючих конституцій у Європі, і в її тексті немає жодної прямої згадки про Європейський Союз, адже данський законодавець не змінював Конституцію спеціально під вступ до ЄС. Данія використовує одну стару статтю, яка була написана ще до створення ЄС, але стала юридичним "підґрунтям" для євроінтеграції. Так, частина перша статті 20 Конституційного акту Данії визначає, що "повноваження, надані органам влади Королівства відповідно до цього Конституційного акту, можуть бути у мірі, визначеній законом, делеговані міжнародним органам влади, створеним за взаємною домовленістю з іншими державами для сприяння у реалізації норм міжнародного права та співпраці". Щодо виборчих прав громадян ЄС, то у частині першій статті 29 Конституційного акту Данії зазначається, що виборче право на виборах до Фолькетингу має кожен, хто зокрема має данське підданство, однак стаття 82, яка регулює місцеве самоврядування, визначає лише, що право муніципалітетів самостійно управляти своїми справами визначається законом, тому Данія змогла прийняти закон, який дозволяє громадянам ЄС голосувати на муніципальних виборах, не змінюючи при цьому Конституцію (Коротюк, Лавринович, 2021).

До цієї ж підгрупи належать і Нідерланди. У статтях 92–94 Конституції передбачається, що зокрема "законодавчі, виконавчі й судові функції можуть бути передані міжнародним організаціям за міжнародними договорами...; чинні положення законів не застосовуються, якщо їх застосування суперечить загальноноормативним положенням міжнародних договорів та актів міжнародних організацій". Також стаття 130 делегує Парламенту повноваження надавати активне та пасивне виборче право на муніципальних виборах резидентам, які не мають нідерландського громадянства, за умови їх відповідності загальним виборчим вимогам (Коротюк, Лавринович, 2023). Тобто нідерландська конституція вже була повністю "приспосована" до вимог Копенгагенських критеріїв.

Третьою країною цієї підгрупи є Греція. Частина друга статті 28 Конституції цієї країни передбачає, що "в ім'я служіння важливим національним інтересам, розвиток співробітництва з іншими державами можливий

шляхом укладення конвенції або угоди про визнання за органами міжнародних організацій, передбачених Конституцією, відповідних повноважень і компетенцій. Для прийняття Закону про ратифікацію такої конвенції або угоди потрібна більшість у три п'ятих від загального числа депутатів Парламенту". Частина третя тієї ж статті зазначає, що "Греція може вільно, шляхом прийняття Закону абсолютною більшістю загального числа депутатів Парламенту, піти на обмеження в області здійснення національного суверенітету, якщо це диктується важливими національними інтересами та не впливає на права людини і основи демократичного ладу, і проводиться на основі принципів рівності та з дотриманням умов взаємності". Хоч грецький законодавець і не вносив ніяких змін у Конституцію при вступі, він змінив її через 20 років членства, у 2001 році додавши спеціальне тлумачення до цієї статті, яке офіційно пов'язує цю статтю з ЄС: "Стаття 28 є основою для участі Країни в процесі європейської інтеграції." Це коротке речення де-юре закріплює, що механізми Статті 28 призначені саме для легітимізації права ЄС та участі в європейських інституціях. Також Конституція Греції зберігає традиційний підхід, надаючи виборчі права на національному рівні виключно громадянам країни у частині 3 статті 51. У частині 2 статті 102 формулювання інше: "Місцева влада обирається загальним таємним голосуванням", тому хоч у тексті відсутні спеціальні положення, які б надавали електоральні права громадянам ЄС, однак і немає конституційних перепон для надання таких прав на місцевому рівні. Їхня участь у муніципальних та європейських виборах забезпечується не через зміни до виборчих статей, а через механізм пріоритету міжнародних договорів (Коротюк, Лавринович, 2021).

Польща також є однією з країн, яка змінила Конституцію лише після приєднання до Союзу. Правовою основою для інтеграції стала стаття 90, в якій зазначається, що "Республіка Польща може на підставі міжнародного договору передати міжнародній організації або міжнародному органу компетенцію органів державної влади у деяких справах". Звісно, це рішення, відповідно до цієї ж статті Конституції, вимагає високої легітимності: або кваліфікованої більшості у 2/3 голосів в обох палатах парламенту (Сейм і Сенат), або всенародного референдуму, і саме через референдум поляки у 2003 році проголосували за вступ до ЄС. Польща також не змінювала Конституцію для надання виборчих прав громадянам ЄС, хоча стаття 62 гарантує право голосу "польським громадянам". Проте, надання права голосу іноземцям з ЄС на місцевих виборах було реалізовано через Виборчий кодекс. Конституційний Трибунал визнав, що хоча Конституція гарантує права громадянам, вона не забороняє розширювати ці права на інших осіб законом (Trybunał Konstytucyjny, 2004).

Однак Польща все ж таки мала змінити Конституцію безпосередньо через вимоги права ЄС після вступу, адже стаття 55 Конституції містила абсолютну заборону на екстрадицію (видачу) польських громадян іншій державі, що суперечило системі "Європейського ордеру на арешт", яка зобов'язує країни ЄС видавати злочинців одна одній. Конституційний Трибунал Польщі визнав, що видача поляків є неконституційною, але дав час на зміну закону (Bańczyk, 2022). Щоб виконати зобов'язання перед ЄС, Польща змінила статтю 55, додавши дозвіл на екстрадицію власного громадянина, якщо це передбачено міжнародним договором (Шаповал, 2018).

Італія – це ще один приклад країни, яка не змінювала Конституцію для вступу до ЄС, але пізніше була

змушена внести правки. Італія була однією з шести країн-засновниць Європейських Спільнот, і тоді Конституцію 1948 року не чіпали, адже стаття 11 Основного закону проголошувала, що "Італія відмовляється від війни як посягання на свободу інших народів і як спосіб вирішення міжнародних спорів; вона погоджується на умовах взаємності з іншими державами на обмеження суверенітету, необхідне для порядку, що забезпечує народам мир і справедливість; вона сприяє міжнародним організаціям, які прагнуть цієї мети". Потім лише у 2001 році було змінено статтю 117, де було встановлене наступне обмеження для законодавця: "Законодавча влада належить Державі і Областям при дотриманні Конституції і зобов'язань, що випливають із права Європейського співтовариства і міжнародних зобов'язань". Також було встановлено, що держава має виключне право законодавчої діяльності, зокрема, в наступних сферах: зовнішня політика і міжнародні відносини держави; відносини держави з Європейським союзом; право притулку та юридичні умови громадян Держав, що не входять до Європейського союзу; органи держави і закони про вибори; державні референдуми; вибори Європейського Парламенту. До областей спільного законодавства відносяться: міжнародні відносини Областей з Європейським союзом; Области і автономні Провінції Тренто і Больцано в рамках своєї компетенції беруть участь у законодавстві нормативів Європейського Співтовариства і забезпечують дію і виконання міжнародних зобов'язань та актів Європейського союзу при дотриманні процедури, встановленої державним законом, відповідно до якого державна влада заміщає Области у випадку, якщо останні не виконують своїх зобов'язань. Також варто відзначити, що на відміну від Іспанії, яка мусила дописувати слова в Конституцію для дозволу іноземцям обиратися, Італія цього не робила. Стаття 48 досі каже, що право голосу мають "громадяни". Однак право громадян ЄС голосувати на місцевих виборах регулюється звичайними законами. Юридично це обґрунтовується через ту ж саму статтю 11 (пріоритет права ЄС перекидає текст Статті 48 у цьому конкретному випадку) (Шаповал, 2018).

Безпосередньо для вступу до Європейських Спільнот у 1986 році Іспанія також не змінювала текст Конституції, однак пізніше Іспанії довелося внести зміни саме через виборчі права. Так, в Конституцію 1978 року одразу заклали статтю, яка дозволяла передавати суверенітет без необхідності переписувати Основний закон: "Органічним законом надається право укладення договорів, що передають міжнародним організаціям або установам здійснення повноважень, що випливають з Конституції, Генеральним кортесам або Уряду. У кожному випадку на Генеральні кортеси або Уряд законом покладається обов'язок забезпечувати виконання договорів або резолюцій, що виходять від міжнародних або наднаціональних організацій, в залежності від того, який орган був наділений згаданим вище правом на укладення договорів". Іспанці вперше змінили Конституцію, бо оригінальна стаття 13 (1978 року) дозволяла іноземцям на місцевих виборах мати лише активне виборче право, але не пасивне. Водночас Маастрихтський договір вимагав, щоб громадяни ЄС могли і обирати, і бути обраними мерами чи депутатами місцевих рад. В результаті іспанський законодавець змінив конституцію, додавши до частини 2 статті 13 лише два слова: "і пасивне". Тепер ця частина є такою: "Тільки іспанці мають права, визнані в статті 23 (виборчі права), за винятком випадків, які можуть бути встановлені дого-

вором або законом щодо права голосу та права бути обраним на муніципальних виборах, та з урахуванням принципу взаємності". Також іспанці виносили зміни до статті 135 у 2011 році, яка конституційно закріплює "принцип бюджетної стабільності" як обов'язковий для всіх рівнів влади. Вона прямо підпорядковує фінансову політику Іспанії вимогам Євросоюзу, забороняючи перевищувати ліміти дефіциту та боргу, встановлені Брюсселем. Найважливішим є положення про те, що виплата державного боргу та відсотків має "абсолютний пріоритет" перед будь-якими іншими бюджетними видатками (наприклад, соціальними), і ці кошти не можуть бути зменшені.

До країн, які не змінювали Конституцію, проте прийняли окремі Конституційні акти належать дві балканські держави: Естонія та Литва. Естонія свого часу зітхнула з проблемою, що у статті 1 Конституції зазначається, що "незалежність і суверенітет Естонії є позачасовими та невідчужуваними". Естонці замість зміни Конституції 4 вересня 2003 року на референдумі прийняли Акт про внесення змін до Конституції Естонської Республіки, де зазначається, що "Естонія може належати до Європейського Союзу, виходячи з фундаментальних принципів Конституції Естонської Республіки; з моменту вступу Естонії до Європейського Союзу Конституція Естонської Республіки застосовується з урахуванням прав і зобов'язань, що випливають з Договору про приєднання". Цей акт діє як своєрідна паралельна Конституція, і у разі колізії між нормами ЄС і старою Конституцією, пріоритет має цей Акт. Щодо виборчих прав громадян ЄС, то Конституція у статтях 30 та 156 передбачає, що "посади в державних установах і місцевому самоврядуванні на підставах і в порядку, встановленому законом, заповнюються громадянами Естонії. Відповідно до закону ці посади як виняток можуть займати також громадяни іноземних держав та особи без громадянства" та "представницьким зібранням місцевого самоврядування є Рада, що обирається на вільних виборах загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням строком на три роки. На виборах до Ради місцевого самоврядування на умовах, передбачених законом, правом голосу володіють особи, які постійно проживають на території цього самоврядування та які досягли 18-річного віку". Тобто немає жодних конституційних обмежень громадянам інших країн ЄС здійснювати активні та пасивні виборчі права у цій країні (Коротюк, Лавринович, 2022).

Схожий шлях окремого Конституційного акту без внесення змін безпосередньо до самої Конституції обрала Литва. Спеціальний Конституційний акт від 2004 року установлює, що правові норми Європейського Союзу є складовою частиною правової системи республіки, застосовуються безпосередньо і мають пріоритет над національними законами у разі суперечностей. Акт також регламентує механізм розподілу компетенцій та зобов'язує Уряд узгоджувати з Сеймом позиції щодо ключових питань порядку денного ЄС. Стаття 119 Конституції, за схожою з Естонією моделлю, вже передбачала можливість громадянам інших країн брати участь у місцевих виборах, адже "членами Рад самоврядувань можуть бути громадяни Литовської Республіки та інші постійні жителі адміністративної одиниці відповідно до закону..." (Коротюк, Лавринович, 2022).

Третя підгрупа, а саме це країни, які внесли точкові зміни в текст, є найбільш чисельною: вісім країн додали до Конституції одну або декілька нових статей (або частин статей), що санкціонувало передачу повно-

важень та пріоритет права ЄС. Наприклад, Чехія запровадила статтю 10а, що дозволяє передачу частини суверенних повноважень міжнародним організаціям. Також було закріплено механізм парламентського контролю за політикою уряду у міжнародних організаціях у статті 10б. Варто зазначити, що у статті 10а використовується універсальне формулювання "міжнародна організація або інституція", що дозволяє не змінювати Конституцію, якщо ЄС реформується або змінить назву. Конституційний порядок Чехії формально пов'язує виборчі права з громадянством (ст. 18 Конституції). Однак Чехія не вносила спеціальних "європейських поправок" до виборчих статей Конституції. Натомість, розширення виборчих прав на громадян ЄС (для місцевих та європейських виборів) реалізовано через загальну норму про верховенство міжнародних договорів, що дозволило імплементувати вимоги європейського права на рівні звичайного виборчого законодавства.

На Мальті змінили частину першу статті 65 Конституції у 2003 році, виклавши її в такій редакції: "За умови дотримання положень цієї Конституції, Парламент може видавати акти для миру, порядку та доброго врядування на Мальті відповідно до повної поваги до прав людини, загальноновизнаних принципів міжнародного права та міжнародних і регіональних зобов'язань Мальти, зокрема тих, що взяті за Договором про вступ до Європейського Союзу, підписаним в Афінах 16 квітня 2003 року". Саме такими актами парламент Мальти регулює виборчі права громадян Європейського Союзу. Примітним є той факт, що мальтійський законодавець не змінив статтю 6 Конституції, яка проголошує: "...ця Конституція є вищим законом Мальти, і якщо будь-який інший закон є несумісним з цією Конституцією, ця Конституція має перевагу, а цей інший закон є недійсним". Це створює юридичну колізію, але оскільки сама Конституція вимагає у статті 65 дотримання договорів ЄС, то таке виконання і може вважатися виконанням Конституції.

Кіпр додав до своєї Конституції ключову статтю 1А спеціально для затвердження пріоритету права ЄС. Текст цієї статті наступний: "Жодне положення цієї Конституції не вважається таким, що скасовує закони, акти або заходи, прийняті Республікою, які стають необхідними внаслідок її зобов'язань як держави-члена Європейського Союзу, і не перешкоджає Регламентам, Директивам або іншим актам чи обов'язковим заходам законодавчого характеру, прийнятим Європейським Союзом або його інституціями, мати юридичну силу в Республіці". Конституція Кіпру статті 31 жорстко обмежує право голосу на національних виборах виключно громадянами Республіки. Однак для участі громадян ЄС у місцевих виборах та виборах до Європарламенту було використано механізм пріоритету зобов'язань перед ЄС над будь-якими іншими конституційними нормами. Це дозволило надати іноземцям з ЄС активне та пасивне виборче право на муніципальному рівні без зміни базових статей Конституції.

Схожим шляхом пішов і словенський законодавець. У лютому 2003 року словенський парламент ухвалив спеціальний конституційний закон, яким додав нову статтю – Статтю 3а. У частині першій цієї статті йдеться про те, що "відповідно до договору, ратифікованого Національною асамблеєю двома третинами голосів усіх депутатів, Словенія може передати частину своїх суверенних прав міжнародним організаціям, які базуються на повазі до прав людини та основних свобод, демократії та принципах верховенства права, а також може укладати оборонні союзи з державами, які базуються на

повазі до цих цінностей". Також частина третя цієї ж статті зазначає що "правові акти та рішення, прийняті в рамках міжнародних організацій, яким Словенія передала частину своїх суверенних прав, застосовуються в Словенії відповідно до правового регулювання цих організацій". Також у частині 3 статті 43 законодавець зазначив, що "закон може передбачати, в яких випадках і на яких умовах іноземці мають право голосу", таким чином відкривши для себе можливість законами регулювати виборчі права громадян Європейського Союзу.

Словацьчина перед вступом до Європейського Союзу у 2001 році внесла зміни до декількох статей своєї Конституції. Перш за все змінили статтю 7 Конституції, тепер відповідно до частини 2 цієї статті "Словацька Республіка може передати здійснення частини своїх прав міжнародним договором, який був ратифікований та оприлюднений у порядку, встановленому законом, або на основі такого договору Європейському співтовариству та Європейській унії. Обов'язкові правові акти Європейської спільноти та Європейської унії мають пріоритет у порівнянні із законами Словацької Республіки. Включення до національного законодавства обов'язкових правових актів, які вимагають імплементації, здійснюється законом або розпорядженням Уряду, відповідно абзацу 2 статті 120". Також були внесені зміни і до статті 30, для того щоб дозволити громадянам ЄС голосувати на місцевому рівні. Відповідно до частини першої цієї статті "Іноземці, які постійно перебувають на території Словацької Республіки, мають право обирати та бути обраними до органів самоврядування громад та до органів самоврядування територіальних одиниць вищого рівня". Також у статті 69 Конституції замінили вимогу громадянства на "постійне проживання", що відкрило шлях до активного та пасивного виборчого права для громадян ЄС на місцевих та регіональних виборах. Тепер у частині другій цієї статті зазначається, що "Депутати обираються на чотирирічний термін мешканцями громади, які постійно проживають на її території". Аналогічне формулювання і у частині третій щодо обрання старости громади. У частині п'ятій цієї статті використовується інше словосполучення: "Представництва територіальної одиниці вищого рівня складають його депутати. Депутати обираються жителями, які постійно проживають у територіальному окрузі територіальної одиниці вищого рівня, на чотирирічний термін", однак що словосполучення "мешканці, які постійно проживають на території", що "жителі, які постійно проживають у територіальному окрузі територіальної одиниці вищого рівня" передбачають можливість реалізації виборчих прав іноземцями (Коротюк, Лавринович, 2025).

На відміну від сусідньої Литви, яка, як зазначалось вище, прийняла окремий Конституційний акт, Латвія інтегрувала "європейські клаузули" безпосередньо в існуючі статті старого основного закону. До статті 68 було додано нові частини, які регламентують вступ до ЄС такого змісту: "Рішення про участь Латвії в Європейському Союзі приймається шляхом всенародного голосування, яке пропонує провести Сейм. На вимогу щонайменше половини членів Сейму, рішення про суттєві зміни в умовах участі Латвії в Європейському Союзі приймається шляхом всенародного голосування". Щодо місцевих виборів Латвія 23 вересня 2004 року до статті 101 внесла поправку, яка прямо надала право голосу громадянам ЄС. Так, "кожен громадянин Латвії має право в передбаченому законом вигляді брати участь у державній діяльності і діяльності самоврядувань, а також служити на державній службі. Самовря-

дування вибирають повноправні громадяни Латвії і громадяни Європейського Союзу, які постійно проживають в Латвії. Кожен громадянин Європейського Союзу, який постійно проживає в Латвії, має право в передбаченому законом порядку брати участь в діяльності самоврядувань. Робочою мовою самоврядувань є латвійська мова" (Коротюк, Лавринович, 2022).

Ірландія інтегрувала європейське право у свій конституційний порядок через Третю поправку до Конституції (1972), внівши зміни до статті 29. Відповідно до частини четвертої цієї статті "Ірландія підтверджує свою відданість Європейському Союзу, в рамках якого держави-члени цього Союзу працюють разом, щоб просувати мир, спільні цінності та добробут своїх народів". Також частиною п'ятою державі надано конституційний мандат на ратифікацію Лісабонського договору та участь у ЄС, що функціонує на його основі. Положення частини шостої статті 29 закріплює примат права ЄС, гарантуючи, що національна Конституція не може перешкоджати законам та актам, прийнятим інституціями Союзу або державою на виконання членських зобов'язань, мати верховенство та пряму дію в національному правопорядку. З особливостей європейських клаузул в Конституції Ірландії доречно виділити норму, закріплену в частині 8 статті 29, яка встановлює жорсткий запобіжник: уряд може погодитися на скасування принципу однаковості (права вето) у Раді ЄС лише за умови отримання попереднього дозволу від обох палат ірландського Парламенту. Також примітною є норма, закріплена частиною дев'ятою статті 29, а саме що "державна не повинна приймати рішення, прийняті Європейською Радою, про встановлення спільної оборони відповідно до статті 42 Договору про Європейський Союз, якщо ця спільна оборона включатиме державу". Це положення закріплює "військовий нейтралітет" Ірландії на конституційному рівні. Воно прямо забороняє державі приєднуватися до будь-якої майбутньої системи "спільної оборони" ЄС без внесення змін до Конституції.

Конституція Ірландії не гарантує право голосу іноземцям автоматично, але вона створює конституційний дозвіл для Парламенту надати таке право звичайним законом. Так, у статті 16.1.2° зазначається, що "Усі громадяни, і такі інші особи в державі, які можуть бути визначені законом, ... мають право голосувати на виборах членів Дойл Ерен". Однак наразі цим правом користуються лише громадяни Великої Британії. Громадяни ж Європейського Союзу наділяються виборчими правами на місцевих виборах, відповідно до частини 4 статті 28А, яка встановлює що "кожен громадянин, який має право голосувати на виборах членів Дойл Ерен (нижньої палати парламенту), та такі інші особи, як це може бути визначено законом, мають право голосувати на виборах членів таких органів місцевої влади ...". Саме ця норма надає право голосу широкому колу осіб без необхідності мати ірландський паспорт (Коротюк, Лавринович, 2023).

Швеція внесла декілька точкових змін в свою Конституцію при вступі до ЄС у 1995 році. Найважливішою зміною перед вступом у 1994 році стало додавання до Глави 10 "Відносини з іншими державами" статті 5 такого змісту: "Риксдаг може передавати право прийняття рішень до Європейських Співтовариств, якщо вони приймають на себе зобов'язання захисту свобод і прав, які встановлені в даній Конституції та у Європейській конвенції, яка закріплює захист прав людини і основоположних свобод. Риксдаг встановлює таку передачу прийняттям рішення не менше ніж трьома чвертями

депутатів, що беруть участь в голосуванні. Риксдаг приймає дане рішення в порядку, який встановлений для ухвалення основного закону". Також варто відзначити і доповнення до статті 4 Глави 8 "Закони та інші акти", що "у законі містяться також приписи про порядок виборів парламентських представників до Європейського Союзу". Цікаво, що пряма згадка про членство в ЄС з'явилася в тексті Основного закону лише після реформи 2010 року, коли у статтю 10 Глави 1 додали фразу "Швеція є членом Європейського Союзу". У Конституції Швеції у статті 4 Глави 3 вимога щодо громадянства прямо закріплена лише для виборів до національного парламенту (Риксдагу). Відсутність аналогічної конституційної заборони для місцевих виборів дозволила врегулювати питання участі іноземців (громадян ЄС та резидентів з інших країн) на рівні звичайного законодавства, без необхідності внесення поправок до Основного закону (Коротюк, Лавринович, 2021).

Окремо варто виділити Люксембург, адже у цій країні зовсім нещодавно, у 2023 році, прийняли оновлену Конституцію. У статті 5 передбачається, що "Велике Герцогство Люксембург бере участь у європейській інтеграції; здійснення повноважень держави може бути передано Європейському Союзу та міжнародним інституціям...", у частині 3 статті 45 визначили роль Великого Герцога в імplementації права ЄС: "Він приймає регламенти, необхідні для застосування правових актів Європейського Союзу", та у статті 95 надали повноважень Державній Раді перевіряти відповідність національних актів праву ЄС.

Зважаючи на наведені вище приклади точкових змін Конституції для європейської інтеграції можна виділити декілька статей вітчизняної Конституції, які потребують суттєвої трансформації. На нашу думку, якщо вітчизняний законодавець піде шляхом мінімальних змін, то такі зміни мають бути внесені насамперед в статті 9, 25, 36, 38, 70. Так, відповідно до статті 9, виконання міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачає пріоритет такого договору перед національним законом та іншими актами законодавства, крім Конституції України (Буроменський, 2024). Відповідно до наведених вище прикладів Чехії, Словаччини та Кіпру пропонується додати спеціальну європейську клаузулу в дану статтю, яка санкціонує передачу частини суверенних повноважень інституціям ЄС та встановить, що норми Конституції не перешкоджають виконанню зобов'язань членства в ЄС.

Стаття 25 визначає, що громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Тут виникає така сама неузгодженість як у Польщі свого часу, де стаття 55 Конституції містила абсолютну заборону на екстрадицію (видачу) польських громадян іншій державі, що суперечило системі "Європейського ордеру на арешт", яка зобов'язує країни ЄС видавати злочинців одна одній. Тому за аналогією з польською Конституцією варто додати дозвіл на екстрадицію власного громадянина за поданням іншої держави або міжнародного судового органу, якщо це передбачено ратифікованим Україною міжнародним договором або документом, який виконує акт права міжнародної організації, членом якої є Україна.

Статті 36 та 38 Конституції встановлюють, що членами політичних партій можуть бути лише громадяни України, і громадяни мають право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це суперечить можливості громадянам ЄС брати участь у виборах до Євро-

пейського парламенту та місцевих виборах. Дмитро Лук'янов зазначає, що хоч у тексті Конституції суб'єктами цієї норми вказуються громадяни України, проте необхідно враховувати положення ст. 26 Конституції, яка передбачає, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Тобто іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, мають право вступати на загальних із громадянами України підставах до легалізованих об'єднань громадян, якщо інше не передбачено законами України і якщо це передбачено статутами цих об'єднань. Проте дослідник одразу зауважує, що іноземці та особи без громадянства все ж таки не можуть бути членами політичних партій України і трактування положень статті 26 не поширюється на політичні партії. Погоджуємось з тезою Лук'янова, що обмеження права іноземців та осіб без громадянства бути членами політичних партій є загальноновизнаним у світі та зумовлене інтересами національної безпеки і відповідає статті 16 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає можливість встановлювати обмеження на політичну діяльність іноземців (Лук'янов, 2024). Проте в умовах набуття членства в Європейському Союзі такий абсолютний підхід потребує диференціації. Адже реалізація пасивного виборчого права на місцевих виборах та виборах до Європейського Парламенту, яке гарантується громадянам ЄС згідно з Договором про функціонування Європейського Союзу, на практиці нерозривно пов'язана з правом на політичну асоціацію. Оскільки висунення кандидатів у депутати місцевих рад в Україні переважно здійснюється через місцеві організації політичних партій, збереження повної конституційної заборони на членство в партіях для всіх без винятку іноземців суттєво ускладнює можливість громадян ЄС реалізувати своє право бути обраними. Тому, спираючись на досвід країн-членів ЄС (зокрема Іспанії, яка була змушена внести зміни до Конституції саме в частині пасивного виборчого права), вбачається необхідним внесення змін або доповнень до вказаних статей Конституції України. Вони мають встановити спеціальний виняток для громадян держав-членів Європейського Союзу, виводячи їх з-під загального обмеження та дозволяючи участь у діяльності політичних партій виключно в межах реалізації виборчих прав на муніципальному рівні та на виборах до Європейського парламенту. Також варто підкреслити, що на необхідності надання іноземцям виборчих прав на місцевих виборах вітчизняні науковці починають все частіше наголошувати навіть безвідносно Європейського Союзу. Так, наприклад, аналізуючи поняття "права іноземців", Тетяна Слінько та Григорій Берченко звертають увагу на міжнародні стандарти, зокрема на ч. 1 ст. 6 Конвенції про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні (1992). Цей документ зобов'язує держави-учасниці надавати право голосу на місцевих виборах іноземцям, які постійно проживають у країні впродовж 5 років. Дослідники також посилаються на Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування (2009), який передбачає розширення електоральних прав для громадян інших країн-учасниць на місцевому рівні, та Кодекс належної практики у виборчих справах, який рекомендує дозволити іноземцям голосувати на місцевих виборах після певного цензу осілости (Слінько, Берченко, 2024).

Найбільшою перешкодою наразі вбачається стаття 70 Конституції України, перш за все через обмеження внесення змін до розділу III "Вибори. Референдум", встановлені статтею 156 Конституції, що вимагає затвердження всеукраїнським референдумом будь-яких змін. Павло Любченко слушно зауважує, аналізуючи дану статтю, що у Конституції України встановлені три умови реалізації права голосу, перша умова з яких – це наявність громадянства України. При цьому друга і третя умови досягнення особою 18-річного віку, тобто повноліття, та наявність у особи повної цивільної дієздатності, є універсальними кваліфікаційними вимогами демократичного виборчого права, тоді як саме перша умова – виключна належність до громадянства України – на нашу думку стає перешкодою для імплементації *acquis communautaire*, оскільки правопорядок Європейського Союзу вимагає розширення кола суб'єктів виборчого процесу на муніципальному рівні за рахунок громадян країн-членів ЄС, які постійно проживають на відповідній території, незалежно від їхнього громадянства (Любченко, 2024). У разі якщо український законодавець обере шлях мінімалістичного підходу конституційного регулювання членства в Європейському Союзі, без проведення всеукраїнського референдуму скоріше за все не обійтись, адже альтернативний варіант вирішення цієї колізії, про який вже було згадано вище, а саме через додавання спеціальної європейської клаузули до статті 9 Конституції України, також вимагатиме проведення референдуму. Однак у разі зміни статті 9 норма-принцип має встановити загальний пріоритет зобов'язань, що випливають із членства в ЄС, над окремими положеннями національного законодавства, а не лише стосовно виборчих прав громадян ЄС. У такому разі стаття 70 продовжуватиме визначати загальне правило для національних виборів, тоді як права громадян ЄС на місцевому рівні реалізовуватимуться на підставі прямої дії установчих договорів Євросоюзу, легітимізованих новою інтеграційною статтею Конституції. Однак загалом доходимо до висновку, що, незважаючи на оманливу легкість мінімалістичного підходу внесення змін до Основного закону, в Україні через імперативні норми декількох статей Конституції, для яких встановлена статтею 156 ускладнена процедура внесення змін через всеукраїнський референдум, така зміна не буде швидкою та легкою з урахуванням складності проведення всеукраїнського референдуму. Можливо утворити окремий розділ Конституції під умовною назвою "Європейський Союз", в якому будуть міститися всі необхідні для інтеграції європейські клаузули, однак це з великою ймовірністю не дозволить уникнути проведення вищезазначеного референдуму через те, що норми конституції не мають суперечити одна одній, тим паче нормам статей з додатково "захищених" першого та третього розділів. Можливо піти наведеним вище шляхом Італії, в Конституції якої стаття 48 досі каже, що право голосу мають "громадяни" і вирішувати цю колізію відносно ризикованим шляхом тлумачення норм Конституції. Також пропонуємо взяти до уваги досвід Литви та Естонії, які ухвалили окремі Конституційні акти. Загалом вбачається доцільним подальше наукове вивчення досвіду держав-членів ЄС, які застосували деталізовану модель конституційних перетворень, яка тягнє до створення розгорнутих окремих статей чи спеціальних розділів у конституціях, з метою визначення кращого підходу конституційного регулювання членства в Європейському Союзі саме для України.

Дискусія і висновки

Наведений аналіз європейських клаузул в конституціях країн-членів Європейського Союзу, які обрали

мінімалістичний підхід конституційного регулювання членства в Європейському Союзі дозволяє підсумувати, що такий підхід зазвичай є більш оптимальним ніж створення окремого розділу чи окремих статей, присвячених виключно євроінтеграції. Так, деякі з наведених країн зовсім не змінювали свої Конституції або робили це вже після вступу до Союзу, або змінювали лише одну-декілька статей. В Україні це ускладнюється тим, що окремі норми Конституції прямо суперечать положенням основоположних Договорів Європейського Союзу, в першу чергу щодо надання виборчих прав громадянам Союзу на місцевих виборах та виборах до Європейського парламенту, а при внесенні змін до таких статей вимагається проведення всеукраїнського референдуму самою Конституцією. При наявності політичної волі та ресурсів для проведення такого референдуму, з метою недопущення ризикованих юридичних конструкцій в Основному законі держави, вітчизняний законодавець цілком може обрати мінімалістичний підхід і внести точкові зміни до Конституції, санкціонувавши передачу прав суверенних повноважень інституціям Союзу. Також можливо не змінювати текст Конституції зовсім, ухваливши окремий Конституційний акт. Загалом мінімалістичний підхід, за умови його грамотної юридичної конструкції, здатний забезпечити баланс між збереженням стабільності Основного Закону та виконанням Копенгагенських критеріїв членства в Європейському Союзі.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Буроменський М.В. (2024). Стаття 9. У Р.О. Стефанчук, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін.(ред.), Конституція України. Науково-практичний коментар (с. 74-84). Право.
- Водяніков О.Ю. (2023). Конституція і Європейська інтеграція: моделі конституційного пристосування до членства в ЄС. Конституція України та триада європейських цінностей: погляд у світлі євроінтеграції. Київ. <https://ccu.gov.ua/library/konstytuciya-ukrayiny-ta-triada-yevropeyskyh-cinnostey-poglyad-u-svitli-yevrointegratsiyi>
- Колядін А.М. (2024). Громадянство. У Ю.Г. Барабаш та ін.(ред.), Велика українська юридична енциклопедія у 20 томах. Том 4: Конституційне право (с. 143-147). Право.
- Коротюк О.В., Лавринович О.В. (2021). Конституції країн світу: Королівство Данія, Французька Республіка, Чеська Республіка, Республіка Польща. ОВК.
- Коротюк О.В., Лавринович О.В. (2023). Конституції країн світу: Конституційні акти Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. ОВК.
- Коротюк О.В., Лавринович О.В. (2021). Конституції країн світу: Королівство Бельгія, Федеративна Республіка Німеччина, Королівство Швеція. ОВК.
- Коротюк О.В., Лавринович О.В. (2022). Конституції країн світу: Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка. ОВК.
- Коротюк О.В., Лавринович О.В. (2025). Конституції країн світу: Республіка Білорусь, Словацька Республіка. ОВК.
- Коротюк О.В., Лавринович О.В. (2021). Конституції країн світу: Конституція Грецької Республіки, Конституція Республіки Кіпр, Конституція Турецької Республіки. ОВК.
- Коротюк О.В., Лавринович О.В. (2023). Конституції країн світу: Королівство Нідерланди, Велике Герцогство Люксембург, Республіка Мальта, Князівство Монако. ОВК.
- Любченко П.М. (2024). Стаття 70. У Р.О. Стефанчук, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін.(ред.), Конституція України. Науково-практичний коментар (с. 516-520). Право.
- Лук'янов Д.В. (2024). Стаття 36. У Р.О. Стефанчук, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін.(ред.), Конституція України. Науково-практичний коментар (с. 269-281). Право.
- Марцеляк О.В. (2024). Виборче право: суб'єктивне. У Ю.Г. Барабаш та ін.(ред.), Велика українська юридична енциклопедія у 20 томах. Том 4: Конституційне право (с. 86-91). Право.
- Марцеляк О.В. (2024). Вибірчий ценз. У Ю.Г. Барабаш та ін.(ред.), Велика українська юридична енциклопедія у 20 томах. Том 4: Конституційне право (с. 100-105). Право.

Тацій В.Я. (2024). Стаття 38. У Р.О. Стефанчук, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін.(ред.), Конституція України. Науково-практичний коментар (с. 288-295). Право.

Слінько Т. М., Берченко Г. В. (2024). Права іноземців. У Ю. Г. Барабаш та ін. (ред.), Велика українська юридична енциклопедія у 20 томах. Том 4: Конституційне право (с. 655-661). Право.

Шаповал В. М. (2018). Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Центр політико-правових реформ.

Bańczyk W., Południak-Gierz K., Zoll F. (2022). Primacy of EU law and jurisprudence of Polish Constitutional Tribunal: Study for the Committee on Legal Affairs. European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/732475/IPOL_STU\(2022\)732475_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/732475/IPOL_STU(2022)732475_EN.pdf).

Constitution du Grand-Duché de Luxembourg. (2023). Venice Commission of the Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-ref-2023-013-f>.

Constitution of Malta. LEGISLAZZJONI MALTA. <https://legislation.mt/eli/const/eng>.

Cyprus Constitution 1960 (rev. 2013). Constitute Project. https://www.constituteproject.org/constitution/Cyprus_2013.

Czech Republic Constitution 1993 (2013). Constitute Project. https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2013.

Third Amendment to the Constitution Act (1972). Electronic Irish Statute Book (eISB). <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1972/ca/3/enacted/en/html>.

The Constitution of the Republic of Slovenia (2021). Human Rights Ombudsman of Republic of Slovenia website. <https://www.varuh-rs.si/en/about-us/legal-framework/the-constitution-of-the-republic-of-slovenia>.

Trybunał Konstytucyjny. (2004). Wyrok z dnia 31/05/2004, K 15/04. Eur-Lex. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:82004PL0531\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:82004PL0531(01)).

Spanish Constitution. Senado de Espana. <https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/detalleconstitucioncompleta/index.html?lang=en>.

References

Burovsky, M. V. (2024). Article 9. In R. O. Stefanchuk, O. V. Petryshyn, Y. G. Barabash, et al. (Eds.), Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary (pp. 74–84). Law.

Vodyannikov, O. Yu. (2023). Constitution and European Integration: Models of Constitutional Adaptation to EU Membership. The Constitution of Ukraine and the Triad of European Values: A View in the Light of European Integration. Kyiv. <https://ccu.gov.ua/library/konstytuciya-ukrainy-ta-triada-yevropeyskyh-cinnostey-poglyad-u-svitli-yevrointegracyi>

Koliadiy, A. M. (2024). Citizenship. In Yu. G. Barabash et al. (eds.), Great Ukrainian Legal Encyclopedia in 20 volumes. Volume 4: Constitutional Law (pp. 143–147). Law.

Korotuk O. V., Lavrynovych O.V. (2021). Constitutions of the World: Kingdom of Denmark, French Republic, Czech Republic, Republic of Poland. OVC.

Korotuk O. V., Lavrynovych O.V. (2023). Constitutions of the World: Constitutional Acts of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. OVC.

Korotuk O. V., Lavrynovych O.V. (2021). Constitutions of the World: Kingdom of Belgium, Federal Republic of Germany, Kingdom of Sweden. OVC.

Korotuk O. V., Lavrynovych O.V. (2022). Constitutions of the World: Republic of Latvia, Republic of Lithuania, Republic of Estonia. OVC.

Korotuk O. V., Lavrynovych O. V. (2025). Constitutions of the World: Republic of Belarus, Slovak Republic. OVC.

Korotuk O. V., Lavrynovych O. V. (2021). Constitutions of the world: Constitution of the Hellenic Republic, Constitution of the Republic of Cyprus, Constitution of the Republic of Turkey. OVC.

Korotuk O. V., Lavrynovych O. V. (2023). Constitutions of the World: Kingdom of the Netherlands, Grand Duchy of Luxembourg, Republic of Malta, Principality of Monaco. OVC.

Lyubchenko P. M. (2024). Article 70. In R. O. Stefanchuk, O. V. Petryshyn, Yu. G. Barabash et al. (eds.), Constitution of Ukraine. Scientific and Practical Commentary (pp. 516-520). Law.

Lukyanov, D. V. (2024). Article 36. In R. O. Stefanchuk, O. V. Petryshyn, Y. G. Barabash, et al. (Eds.), Constitution of Ukraine. Scientific and Practical Commentary (pp. 269-281). Law.

Martseliak O. V. (2024). Electoral law: subjective. In Yu. G. Barabash et al. (eds.), Great Ukrainian Legal Encyclopedia in 20 volumes. Volume 4: Constitutional Law (pp. 86–91). Law.

Martseliak, O. V. (2024). Electoral qualification. In Yu.G. Barabash et al. (eds.), Great Ukrainian Legal Encyclopedia in 20 volumes. Volume 4: Constitutional Law (pp. 100–105). Law.

Tatsiy V. Y. (2024). Article 38. In R. O. Stefanchuk, O. V. Petryshyn, Yu.G. Barabash et al. (eds.), Constitution of Ukraine. Scientific and Practical Commentary (pp. 288–295). Law.

Slin'ko T. M., Berchenko G. V. (2024). Rights of Foreigners. In Yu. G. Barabash et al. (eds.), Great Ukrainian Legal Encyclopedia in 20 volumes. Volume 4: Constitutional Law (pp. 655–661). Law.

Shapoval, V. M. (2018). Constitution of the Republic of Poland (with a foreword by Volodymyr Shapoval). Center for Political and Legal Reforms.

Bańczyk W., Południak-Gierz K., Zoll F. (2022). Primacy of EU law and jurisprudence of Polish Constitutional Tribunal: Study for the Committee on Legal Affairs. European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/732475/IPOL_STU\(2022\)732475_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/732475/IPOL_STU(2022)732475_EN.pdf).

Constitution du Grand-Duché de Luxembourg. (2023). Venice Commission of the Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-ref-2023-013-f>.

Constitution of Malta. LEGISLAZZJONI MALTA. <https://legislation.mt/eli/const/eng>.

Cyprus Constitution 1960 (rev. 2013). Constitute Project. https://www.constituteproject.org/constitution/Cyprus_2013.

Czech Republic Constitution 1993 (2013). Constitute Project. https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2013.

Third Amendment to the Constitution Act (1972). Electronic Irish Statute Book (eISB). <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1972/ca/3/enacted/en/html>.

The Constitution of the Republic of Slovenia (2021). Human Rights Ombudsman of Republic of Slovenia website. <https://www.varuh-rs.si/en/about-us/legal-framework/the-constitution-of-the-republic-of-slovenia>.

Trybunał Konstytucyjny. (2004). Wyrok z dnia 31/05/2004, K 15/04. Eur-Lex. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:82004PL0531\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:82004PL0531(01)).

Spanish Constitution. Senado de Espana. <https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/detalleconstitucioncompleta/index.html?lang=en>.

Отримано редакцією журналу / Received: 12.03.26

Прорецензовано / Revised: 11.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

Serhii SYCH, PhD Student

ORCID ID: 0009-0004-9222-274X

e-mail: sychserhii@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

EUROPEAN CLAUSES AND THE ELECTORAL RIGHTS OF EUROPEAN UNION CITIZENS: MODELS OF MINIMALIST CONSTITUTIONAL REGULATION

Background. With Ukraine acquiring candidate status for EU membership, there is a pressing need to harmonize national constitutional law with EU law on the protection of the electoral rights of EU citizens. Research into the minimalist model of constitutional reforms in European Union member states will enable the development of the best path for such adaptation without a total revision of the Basic Law of Ukraine.

Methods. The research is based on the application of the comparative legal method for analyzing the constitutional acts of 17 European Union member states, a formal-dogmatic method for interpreting the norms of the Constitution of Ukraine in order to identify obstacles to European integration, and a method of analysis and synthesis for summarizing the scientific positions of domestic constitutionalists. Additionally, the historical-legal method was utilized to trace the evolution of amendments during the accession periods of existing EU states.

Results. It has been established that 17 of the 27 member states of the European Union have adopted a minimalist model for enshrining European clauses, limited to concise norms and principles. The constitutional practice of individual countries that, in order to grant European Union citizens voting rights, either did not change their constitutions at all, adopted separate constitutional acts, or made only minor changes has been analyzed.

Conclusions. It is determined that the most optimal guideline for adapting the text of the Constitution of Ukraine is to apply a minimalist model of European clauses. This will allow for the harmonization of legislation and ensure the realization of the electoral rights of European Union citizens without the need for extensive codification of European integration norms in the body of the Basic Law.

Keywords: European integration, European Union legislation, election law, constitutional law, local elections.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 331.07(100)МОП:339.91:349.22]:004.08

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-17>

Олександр ХАРКЕВИЧ, асп.

ORCID ID: 0009-0005-4996-8869

e-mail: oleksandr.kharkevych@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЩОДО РОЛІ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ В РЕГУЛЮВАННІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ХХІ СТОЛІТТЯ

Вступ. Стаття присвячена аналізу трансформації ролі Міжнародної організації праці у системі міжнародного регулювання праці та визначенню ключових викликів, з якими організація стикається у ХХІ столітті. Актуальність дослідження зумовлена змінами глобального ринку праці, розвитком цифрової економіки, появою нових форм зайнятості та посиленням конкуренції з боку регіональних і недержавних регуляторів, що впливає на здатність Міжнародної організації праці ефективно виконувати свою нормотворчу місію.

Методи. Стаття ґрунтується на застосуванні системного, інституційного, формально-юридичного та порівняльно-правового методів. Системний та інституційний методи використано для дослідження еволюції Міжнародної організації праці і трансформації її організаційної моделі, формально-юридичний – для аналізу міжнародних трудових стандартів і механізмів їх реалізації, порівняльно-правовий – для зіставлення діяльності Міжнародної організації праці з регіональними та альтернативними регуляторними ініціативами. У межах дослідження також застосовано концепції *principal-agent problem* і бюрократичної інерції.

Результати. У статті встановлено, що упродовж ХХ століття Міжнародна організація праці виконувала переважно нормотворчу функцію, тоді як у ХХІ столітті її діяльність набула комплексного характеру та поєднує нормативні й операційні інструменти. Виявлено, що розширення програмної діяльності супроводжується зростанням адміністративного апарату, посиленням інституційної інерції та зниженням темпів ухвалення нових міжнародних трудових стандартів. Проаналізовано внутрішні обмеження ефективності Міжнародної організації праці, пов'язані з бюрократизацією та функціонуванням адміністративного апарату, а також зовнішні виклики, зумовлені цифровізацією, розвитком платформеної економіки та активізацією регіональних регуляторів, зокрема Європейського Союзу.

Висновки. Зроблено висновок, що Міжнародна організація праці залишається ключовим актором у сфері міжнародного трудового права, однак її подальша ефективність залежить від здатності подолати інституційну інерцію та адаптуватися до нових умов глобального врядування. Обґрунтовано необхідність комплексного реформування організаційної моделі Міжнародної організації праці, спрямованого на відновлення балансу між управлінськими й експертно-нормотворчими функціями, посилення аналітичної спроможності та розвиток гнучких механізмів взаємодії з альтернативними регуляторами.

Ключові слова: Міжнародна організація праці, міжнародні трудові стандарти, міжнародне трудове право, трипартизм, глобальне врядування праці, інституційна інерція.

Вступ

Передумови. Міжнародна організація праці (далі МОП), заснована у 1919 році відповідно до положень Версальського мирного договору, стала однією з перших багатосторонніх організацій та першою постійною інституцією, що системно займалася розробкою міжнародних трудових договорів. Унікальність МОП полягає не лише в історичній послідовності її діяльності, а й у новаторській для свого часу тристоронній природі управління. Вперше в історії міжнародних організацій профспілки та об'єднання роботодавців отримали рівні права з урядами, що дозволило по-новому формувати порядок денний у сфері праці на глобальному рівні. Попри те що з моменту створення організації минуло вже понад століття, МОП продовжує успішно виконувати покладену на неї функцію, що підтверджується прийняттям станом на початок 2026 року 192 конвенцій, 6 протоколів та 209 рекомендацій. Утім, сучасні глобальні трансформації – розвиток цифрової економіки, зміна моделей зайнятості, стрімка міграція працівників, зростання ролі регіональних і приватних акторів – ставлять перед МОП нові виклики, які вже сьогодні позначаються на ефективності організації та потребують переосмислення її функцій.

Актуальність. Протягом більш ніж століття МОП залишається ключовим актором у сфері міжнародного регулювання праці та глобального соціального діалогу, встановлюючи універсальні стандарти, які визначають права та обов'язки працівників і роботодавців у різних

країнах світу. У ХХІ столітті ринок праці зазнає безпрецедентних трансформацій: поширюється цифрова економіка, активно формуються нові моделі зайнятості, стрімко розвивається платформена економіка, а вплив регіональних та недержавних регуляторів зростає. Усе це створює нові виклики для МОП, змінює характер її взаємодії з державами й соціальними партнерами та впливає на спроможність організації виконувати нормотворчу місію. У таких умовах МОП стикається з подвійним викликом. З одного боку, від неї очікується збереження історичного лідерства та спроможності виробляти універсальні норми, що відповідають сучасним реаліям. З іншого боку, з'являється реальна конкуренція з боку інших інституцій, які демонструють швидшу адаптивність і пропонують альтернативні регуляторні рамки. Це робить питання реформування, оновлення підходів і модернізації діяльності МОП особливо актуальним.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є комплексний аналіз трансформації ролі МОП у міжнародному регулюванні праці та визначення ключових внутрішніх і зовнішніх викликів, що впливають на діяльність організації у ХХІ столітті. У межах дослідження розглянуто еволюцію мандату МОП, зміни її організаційної структури та управлінських практик, а також вплив зовнішніх факторів – цифровізації, розвитку платформеної економіки та активності нових регуляторних суб'єктів. Дослідження дає змогу виявити обмеження ефективності інституції та окреслити напрями її можливого реформування у майбутньому.

© Харкевич Олександр, 2026

Методи

У роботі застосовано комплекс методів, що забезпечують системне та багаторівневе дослідження динаміки діяльності МОП. Системний та інституційний методи дали змогу простежити розвиток мандату організації та трансформацію її структури й функцій. Формально-юридичний підхід використано для аналізу міжнародних трудових стандартів, оцінки їх змісту, а також механізмів нагляду за їх виконанням. Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити практики МОП із регуляторною діяльністю регіональних та недержавних акторів. Додатково, у роботі застосовано концепції *principal-agent problem* та бюрократичної інерції, що дозволило пояснити внутрішні обмеження адміністративного апарату МОП та вплив цих обмежень на нормотворчу ефективність. Застосування цих методів у сукупності забезпечує цілісну й багатовимірну картину функціонування організації в сучасному глобальному середовищі.

Результати

Якщо простежити історичний шлях діяльності МОП, можна побачити, що упродовж ХХ століття організація переважно зосереджувалася на розробці базових стандартів у сфері праці. Це були фундаментальні норми, які формували основу міжнародного трудового права, визначали мінімальні вимоги до захисту працівників та структуру соціального діалогу. Втім, зі зміною економічних і соціальних реалій мандат МОП поступово розширювався. Сучасний спектр її діяльності значно ширший, ніж на початковому етапі існування, і включає питання безпеки та гігієни праці, захисту прав мігрантів, гендерної рівності, зайнятості молоді, соціального захисту, боротьби з дискримінацією та інші сфери, що мають безпосередній вплив на якість трудового життя.

Особливо помітним у останні десятиліття стало зростання технічної допомоги та інституційного будівництва у країнах, що розвиваються, а також у державах, які переживають перехідні або кризові періоди. МОП активно реалізує програми з розширення систем соціального захисту, сприяє формалізації неформальної економіки, підтримує розвиток професійних навичок працівників. Такі ініціативи суттєво посилюють "операційну" складову діяльності організації та поступово формують її нову ідентичність – інституції, що поєднує експертність, нормотворчість і практичне сприяння державам.

Таке розширення мандату МОП супроводжувалося й її політичним визнанням. Ще наприкінці 1990-х років президент США Білл Клінтон назвав МОП "організацією, місія якої є більш актуальною для сьогодні та завтрашнього дня, ніж будь-коли". Президентка Швейцарії Рут Дрейфус характеризувала її як "світову соціальну совість", а президент Мексики Ернесто Седільйо підкреслював, що національні уряди мають спільно з багатосторонніми інституціями, такими як МОП, просувати права працівників. Цей період супроводжувався закликами до більшої координації з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та Світовою організацією торгівлі, щоб збалансувати економічні та соціальні виміри глобалізації (Charnovitz, 2000, с. 149). Такий масштаб дозволяє поєднувати глобальну присутність МОП і більш глибоку експертну підтримку держав, розвиток програм із зайнятості, охорони праці, гендерної рівності.

У такій атмосфері пошуку нових механізмів впливу на глобальні процеси генеральний директор МОП у 1999–2012 роках Хуан Сомавія зробив ставку на інтеграцію організації у нову архітектуру врядування, що виходила за межі класичної міждержавної системи. Організація почала співпрацювати з корпоративними соціально-

відповідальними ініціативами та брати участь у врегулюванні глобальних ланцюгів постачання. Це стало прикладом "інституційного нашарування": поряд із конвенціями з'явилися нові "шари" – добровільні стандарти, партнерські програми та міжнародні рамкові угоди між корпораціями і профспілками, що теж дозволило розширити сфери впливу МОП (Jakovleski, Jerbi & Biersteker, 2019, с. 82–108).

У свою чергу, стрімкий розвиток цифрової економіки, поява нових моделей зайнятості та конкуренція з боку інших міжнародних і регіональних ініціатив в ХХІ столітті змушують МОП діяти в умовах зростаючої складності. Виклики, що постали перед організацією в умовах сучасності можна умовно поділити на дві групи: внутрішні – пов'язані з організаційною структурою, кадровим складом і бюрократичними практиками, та зовнішні – зумовлені трансформаціями глобального ринку праці, технологічним прогресом і появою альтернативних регуляторів.

Звертаючись до внутрішніх викликів слід зазначити, що збільшення програмної діяльності МОП спровокувало кадрові і географічне зростання організації. Так, в умовах сучасності, МОП налічує близько 3 600 співробітників, що працюють у понад 40 офісах по всьому світу (International Labour Organization..., 2024). Внаслідок зазначеного зростання, у багатьох аспектах почала нагадувати "надмірно розрослу агенцію розвитку", яка розпорошує ресурси замість того, щоб зосередитися на своїй першочерговій місії – виробленні міжнародних трудових стандартів. Ця тенденція не є унікальною лише для МОП, а радше відображає загальну закономірність, властиву міжнародним організаціям. У науковій літературі вона пояснюється через концепцію *principal-agent problem*: міжнародні інституції потерпають від цього явища більшою мірою, ніж національні чи приватні структури, оскільки ланцюг делегування у них значно довший. У випадку МОП рішення ухвалюються на тристоронньому рівні урядів, профспілок і об'єднань роботодавців, проте реалізація значною мірою делегується постійному адміністративному апарату. Це породжує розрив між колективними намірами засновників (принципалів) та фактичною логікою функціонування секретаріату (агента) (Vaubel, 2006).

З одного боку, розширення апарату та зростання кількості регіональних офісів дозволяє МОП бути "присутньою на місцях" і забезпечувати технічну допомогу у країнах, що розвиваються. З іншого боку, саме це веде до поступового відходу від експертно-нормотворчої логіки, яка була визначальною на початковому етапі існування організації. Якщо у ХХ столітті МОП асоціювалася насамперед із високим рівнем експертизи, глибокими дослідженнями і формуванням універсальних норм, то сьогодні у її структурі значно зросла частка адміністративного та менеджерського персоналу порівняно з дослідниками й нормотворцями.

Як підтвердження цієї тенденції доречно звернути увагу на існуючу діяльність Комітету експертів із застосування конвенцій та рекомендацій (CEACR), який в рамках правової експертизи доповідей держав фактично надає певні роз'яснення щодо практичного застосування положень відповідних стандартів МОП. Як свідчить аналіз практики щодо застосування конвенцій МОП, Комітет експертів нерідко демонструє поверхневий підхід до оцінки національного законодавства. Так, наприклад, у 2024 році Комітет експертів у своєму прямому запиті щодо Конвенції № 158 по Україні звернув увагу лише на положення Кодексу законів про працю України щодо розірвання трудового договору з ініціативи

роботодавця протягом строку випробування. А в попередньому прямому запиті, опублікованому на 111-й сесії КМП в 2023 році, Комітет експертів не лише не згадав про збройний конфлікт в Україні, але й, взагалі, проігнорував реальну картину реформування українського трудового законодавства. Так в наведеному прямому запиті Комітет "просить Уряд вказати причини, що лежать в основі різних випробувальних термінів, запропонованих для різних категорій працівників відповідно до проекту Трудового кодексу", розробленого ще у 2014 році. Варто зазначити, що з моменту розробки цього проекту Трудового кодексу багато аспектів трудових відносин в Україні вже зазнали суттєвих змін. Крім того, лише з 2019 по 2022 рік було підготовлено чотири нові проекти актів на заміну чинному КЗпП, а п'ятий активно розроблявся протягом 2024–2025 років. Якщо ж звернутися до інших країн, які ратифікували Конвенцію № 158, і які були учасниками відповідних збройних конфліктів, то серед них Комітет експертів із застосування конвенцій та рекомендацій звертає увагу на збройний конфлікт лише у відношенні Боснії і Герцеговини. У свою чергу, якщо бути точнішим, прямий запит Комітету експертів до цієї країни стосувався лише деяких деталей подолання наслідків збройного конфлікту, а не самого факту виконання зобов'язань за Конвенцією № 158 у період його існування (Венедіктов, 2025а, с. 81–82).

Ще одним недоліком, який посилює внутрішню інерцію МОП, є відтворення класичної бюрократичної динаміки, що можна описати через "принцип Пітера" (the Peter Principle). Відповідно до даного принципу, співробітники у складних ієрархічних структурах мають тенденцію просуватися до посад, які перевищують межі їхньої компетентності, після чого залишаються в організації, попри зниження ефективності. У результаті управлінські позиції поступово заповнюються кадрами, які вже не здатні ефективно виконувати складні завдання, але залишаються на посадах і навіть просуваються кар'єрною ієрархією (Peter & Hull, 1969). У цьому випадку викликає інтерес дослідження А. Граціозі, який пропрацював майже 32 роки в Міжнародній організації праці (з них 24 роки на керівних посадах) і наголошує, що міжнародні організації можуть демонструвати відхилення від принципу Пітера, зокрема тому, що, досягнувши свого рівня некомпетентності, працівники продовжують підвищуватися в ієрархії. А. Граціозі зазначає, що на міжнародній публічній службі – в ООН та інших міжурядових організаціях – застосовується набагато давніший принцип, сформульований ще стародавніми римлянами як *promoveatur ut amoveatur*, тобто "давайте підвищимо його, щоб позбутися". На думку дослідника, у міжнародній публічній службі рівень професійної підготовки є лише одним із кількох критеріїв для призначення вищого керівництва і зазвичай не найважливішим. Як правило, персонал міжнародних організацій наймають через відкриті конкурентні процедури з метою пошуку найкращих кандидатів, однак це правило має важливий виняток: посади вищого керівництва можуть бути заповнені головним виконавчим директором в обхід конкурсних процедур та оцінювання компетентності, якщо це, на його думку, відповідає вищим інтересам організації. Такі дискреційні призначення мають просте пояснення. Головних виконавчих директорів обирають або переобирають адміністративні ради міжнародних організацій, що складаються з представників держав-членів. У зв'язку з цим виконавчі директори змушені зважати на інтереси зацікавлених сторін, які мають більшу вагу у процесі прийняття рішень – через

фінансовий внесок або політичний вплив. За таких умов можливі різні сценарії: від ретельного добору кандидата до призначення союзників або використання підвищення як способу усунення "важкої" чи некомпетентної особи. Якщо некомпетентний керівник залишається на посаді, це негативно впливає на ефективність організації; якщо ж його звільнити – можна втратити підтримку спонсорів. Єдиним рішенням, яке дозволяє зберегти баланс інтересів, стає підвищення такого керівника на іншу посаду, ще до того, як ситуація погіршиться (Венедіктов, 2025b).

Така логіка кар'єрного зростання накладається на вже існуючу *principal-agent problem*: адміністративний апарат формується як відносно автономний "агент", орієнтований на підтримання внутрішньої інституційної архітектури, тоді як його пріоритети не завжди збігаються з первинною місією МОП – виробленням міжнародних трудових стандартів. У результаті управлінська логіка починає домінувати над експертною, а інституційна інерція – над інноваційністю, що прямо позначається на здатності МОП оперативно формулювати якісні та актуальні трудові стандарти (Nielson & Tierney, 2003, с. 241).

Наслідком таких трансформацій стає поступове зниження ефективності організації, особливо у сфері нормотворчості, що в певній мірі можна пов'язувати й до **зовнішніх викликів**. Так, у ХХІ столітті організація ухвалила лише десять нових конвенцій (зокрема С183, С184, С185, С188, Морську конвенцію 2006, С189, С190, С191 та С192) (International Labour Organization..., 2026), натомість МОП дедалі частіше вдається до рекомендацій та декларацій, які мають "м'який" характер і не створюють юридично зобов'язальних норм. Цей перехід до "м'якого права" частково пояснюється консенсусною природою трипартизму: роботодавці, профспілки та уряди часто блокують радикальні нововведення, віддаючи перевагу збереженню статус-кво (Maupain, 2013). Як наслідок, у критичні моменти, коли від організації очікується вироблення нових стандартів – наприклад, у сфері захисту працівників у глобальних ланцюгах постачання чи платформеній економіці – МОП демонструє інституційну інерцію та неспроможність швидко адаптуватися (Alston, 2004).

Усвідомлюючи ці проблеми, новий генеральний директор МОП Гілберт Хунгбо, який обійняв посаду у 2022 році, наголосив на необхідності реформування організації. У своїх публічних заявах він підкреслював, що сучасні виклики вимагають зробити МОП більш "ефективною та стійкою" шляхом оптимізації витрат, цифровізації процесів та зміцнення інституційної спроможності. Він також відзначив, що члени МОП очікують від організації різкого "скорочення витрат"; у зв'язку з цим розглядаються заходи на кшталт здачі частини штаб-квартири в оренду для оптимізації бюджету (ILO chief ready..., 2025).

Фактично йдеться про спробу подолати наслідки інституційної інерції та бюрократичного розростання, що уповільнюють вироблення нових трудових стандартів. Таким чином, сама МОП визнає і проблеми і намагається реформуватися, проте основним викликом залишається необхідність реагувати на зростаючий зовнішній тиск і конкуренцію з боку інших акторів глобального врядування. Відповідно, якщо у ХХ столітті МОП була головним джерелом міжнародних трудових стандартів, то сьогодні все активніше формуються паралельні регуляторні рамки на рівні регіональних чи навіть приватних ініціатив.

Такі гравці як МЕРКОСУР, НАФТА та ЄС дедалі активніше закладають власні трудові зобов'язання у свої угоди. Поряд із ними зростає роль недержавних акторів:

неурядові організації, використовуючи сучасні комунікаційні технології, створюють транснаціональні мережі, що здатні чинити відчутний вплив на порядок денний. Вони, як і регіональні блоки, краще адаптувалися до відкриття кордонів і лібералізації торгівлі, ніж більш жорстко структуровані міждержавні органи чи класичні профспілки та об'єднання роботодавців. Частина з них має визнану спроможність впливати на громадську думку через медіа, що створює додаткову конкуренцію для міжнародних організацій, таких як МОП, чиї процедури ухвалення рішень залишаються прив'язаними до міждержавних відносин.

Характерним прикладом таких зовнішніх викликів для МОП доречно навести прийняття у 2024 році ЄС першої у своїй історії директиви про працю на цифрових платформах, яка встановлює мінімальні гарантії для працівників платформ та обмежує використання алгоритмічного управління персоналом (Directive (EU) 2024/283..., 2024). Країни-члени ЄС повинні імплементувати її протягом двох років, що свідчить про зміщення центру нормотворчої ініціативи від МОП до інших органів, зокрема ЄС. Дослідження Європарламенту підкреслює, що співпраця ЄС та МОП у питаннях "майбутнього праці" залишається тісною, але регіональна політика дедалі активніше формує власні стандарти (European Parliamentary Research Service, 2019).

Нині МОП намагається відповісти на виклики, пов'язані з цифровою трансформацією та розвитком платформеної економіки. У 2025 році вона розпочала процес розробки нової конвенції та супровідної рекомендації, присвячених забезпеченню гідної праці у сфері цифрових платформ. На 113-й сесії Міжнародної конференції праці (2025) більшість держав-членів підтримали підготовку цього документа, який має охопити питання визначення статусу працівників, гарантії мінімальної оплати, соціального страхування, захисту персональних даних і прозорості алгоритмічного управління. Очікується, що остаточний текст буде винесено на ухвалення Міжнародною конференцією праці у 2026 році (International Labour Organization..., 2026).

МОП також продовжує оновлювати систему стандартів. Так, у 2006 році була прийнята Морська конвенція (MLC), яка систематизувала численні норми у сфері морської діяльності та встановила мінімальні стандарти безпеки й соціального захисту моряків. У 2011 році уперше на міжнародному рівні врегульовано питання прав домашніх працівників (Конвенція № 189), що заклала основи гідної праці для цієї традиційно незахищеної категорії. У 2019 році організація ухвалила Конвенцію № 190 та Рекомендацію № 206, які запровадили чіткі механізми протидії насильству й домаганням у сфері праці та стали важливим елементом оновлення міжнародних трудових норм. Проте, ключова відмінність полягає в тому, що на відміну від регіональних директив, які мають обов'язкову силу для держав-членів, ефективність актів МОП напряду залежить від бажання країн ратифікувати та імплементувати їх.

Саме тут і проявляється головний виклик для міжнародної нормотворчості МОП: ратифікація нових конвенцій накладає на держави додаткові фінансові та адміністративні зобов'язання. Вони означають зростання витрат на соціальний захист, підвищення мінімальних гарантій та реформування інституційних механізмів. Для країн із низьким чи середнім рівнем доходів це стає суттєвим тягарем: як показують дослідження, значні економічні витрати істотно знижують ймовірність ратифікації. У такому контексті держави нерідко уникають

взяття на себе "зайвих" зобов'язань, що обмежують їхню внутрішню свободу дій, особливо у сферах із великою робочою силою та значними тіньовими сегментами ринку праці (Boockmann, 2000).

До цього додаються політичні чинники. В авторитарних і нестабільних політичних режимах профспілки часто сприймаються як загроза владі, а свобода асоціацій обмежується під приводом нібито захисту конкурентоспроможності національної економіки. Насправді ж ідеться радше про внутрішньополітичний контроль, ніж про економічну раціональність. У низці азійських країн така практика легітимується риторикою про "особливі цінності", що начебто не відповідають "західним" уявленням про права працівників, хоча при цьому ці держави активно інтегруються у капіталістичні ринки та глобальні ланцюги споживання. Таким чином, опір міжнародним трудовим стандартам нерідко маскується культурними або ідеологічними аргументами, тоді як його реальні мотиви зводяться до збереження політичної влади та мінімізації економічних витрат (Boockmann, 2000).

Ще одним викликом є загальна повільність процесу ратифікації. Історичні дані показують, що навіть через десять років після ухвалення лише близько 13% конвенцій МОП стають універсально ратифікованими (Boockmann, 2000). Європейські аналітики теж відзначають: "деякі країни не ратифікували відповідні конвенції МОП і не застосовують фундаментальні принципи МОП у своєму законодавстві" (European Parliamentary Research Service, 2022). Це означає, що нові міжнародні стандарти часто залишаються декларативними й не перетворюються на дієві правові норми у більшості країн. До цього додається відсутність ефективних механізмів примусу: з незначними винятками, жодні реальні санкції не застосовуються, а реальні інструменти МОП, які остання застосовує на практиці, обмежуються моніторингом, публікацією критичних звітів і технічними консультаціями. Держави можуть роками звітувати про виконання зобов'язань, тоді як на практиці порушення лишаються безкарними (Boockmann, 2000).

Дискусія і висновки

З огляду на вищенаведене, можна стверджувати, що МОП пройшла шлях від інституції, яка після Першої світової війни заклала підвалини міжнародних трудових стандартів, до складного глобального актора, що діє в умовах багаторівневої конкуренції та постійних трансформацій ринку праці. Її історія демонструє як вражаючі досягнення – створення унікальної системи трипартизму, ухвалення значної кількості конвенцій і рекомендацій, розширення мандату у сферах безпеки, гендерної рівності та соціального захисту, – так і хронічні обмеження, пов'язані з бюрократизацією, інституційною інерцією та повільними темпами нормотворчості.

Серед викликів, з якими стикається МОП в умовах XXI століття, можна виділити: а) внутрішні – пов'язані з організаційною структурою, кадровим складом і бюрократичними практиками, та б) зовнішні – зумовлені трансформаціями глобального ринку праці, технологічним прогресом і появою альтернативних регуляторів відносин у сфері праці. Для подолання наведених викликів необхідно здійснити комплексне реформування організаційної моделі МОП, спрямоване на зміцнення її здатності до оперативного реагування та збереження експертної спроможності. На інституційному рівні це означає переосмислення кадрової політики, зменшення управлінської фрагментації, підвищення ролі аналітичних підрозділів та відновлення балансу між процедурною та змістовною експертизою. МОП має повернутися

до своїх засадничих функцій – формування стандартів, заснованих на глибокому дослідженні й консенсусі, що водночас здатні відповідати на виклики нової економіки.

У зовнішньому контексті МОП потребує нової моделі взаємодії з альтернативними регуляторами – регіональними об'єднаннями, міжнародними ініціативами, корпоративними мережами. Це вимагає як підвищення гнучкості та інноваційності, так і переосмислення інструментарію, де акцент має бути зроблений не лише на формальній ратифікації, а й на реальному впровадженні принципів гідної праці. У XXI столітті, де темпи змін часто випереджають класичні міжнародні процедури, саме операційна гнучкість, здатність до інновацій і довіра до технічної експертизи можуть стати запорукою збереження впливу МОП.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Венедітков, С. В. (2025а). *Міжнародне та порівняльне трудове право* (2-ге вид., переробл. і доповн.).
- Венедітков, С. В. (2025б). *Право працівника на просування по роботі відповідно до національного законодавства про працю*.
- Alston, P. (2004). *Facing up to the complexities of the ILO's core labour standards agenda*. *European Journal of International Law*, 15, 467–521.
- Boockmann, B. (2000). *The ratification of ILO conventions: A failure time analysis*. *Centre for European Economic Research (ZEW)*. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/24360/1/dp0014.pdf>
- Charnovitz, S. (2000). *The International Labour Organization in its second century*. Geneva: ILO.
- Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on improving working conditions in platform work. (2024). *Official Journal of the European Union*. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2831/oj/eng>
- European Parliamentary Research Service. (2019). *EU and ILO: Shaping the future of work*. https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPO_L_STU%282019%29638407
- European Parliamentary Research Service. (2022). *Labour rights in EU trade agreements*. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/698800/EPRS_BRI%282022%29698800_EN.pdf
- International Labour Organization. (2024). *Composition and structure of the staff at 31 December 2024*. <https://www.ilo.org/resource/conference-paper/gb/353/composition-and-structure-staff-31-december-2024>
- International Labour Organization. (2026). *Decent work in the platform economy*. *International Labour Conference, 114th Session*. https://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/WCMS_716766/lang-en/index.html
- International Labour Organization. (2026). *NORMLEX Information System on International Labour Standards*. https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/?p=NORMLEXPUB:12000:0
- ILO chief ready to face up to duty of reform and rigour. (2025). *SwissInfo*. <https://www.swissinfo.ch/eng/international-geneva/ilo-chief-ready-to-face-up-to-duty-of-reform-and-rigour/89447535>
- Jakovleski, V., Jerbi, S., & Biersteker, T. (2019). *The ILO's role in global governance: Limits and potential*. *International Development Policy*, 11, 82–108. <https://journals.openedition.org/poldev/3026>
- Maupain, F. (2013). *The future of the International Labour Organization in the global economy*. Oxford: Hart Publishing.

Oleksandr KHARKEVYCH, PhD student
ORCID ID: 0009-0005-4996-8869
e-mail: oleksandr.kharkevych@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

- Nielson, D. L., & Tierney, M. J. (2003). *Delegation to international organizations: Agency theory and World Bank environmental reform*. *International Organization*, 57, 241–276.
- Peter, L. J., & Hull, R. (1969). *The Peter principle*. New York: William Morrow.
- Vaubel, R. (2006). *Principal-agent problems in international organizations*. *The Review of International Organizations*, 1, 125–138. https://www.researchgate.net/publication/225696741_Principal-Agent_Problems_in_International_Organizations

References

- Alston, P. (2004). *Facing up to the complexities of the ILO's core labour standards agenda*. *European Journal of International Law*, 15, 467–521.
- Boockmann, B. (2000). *The ratification of ILO conventions: A failure time analysis*. *Centre for European Economic Research (ZEW)*. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/24360/1/dp0014.pdf>
- Charnovitz, S. (2000). *The International Labour Organization in its second century*. Geneva: ILO.
- Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on improving working conditions in platform work. (2024). *Official Journal of the European Union*. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2831/oj/eng>
- European Parliamentary Research Service. (2019). *EU and ILO: Shaping the future of work*. https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPO_L_STU%282019%29638407
- European Parliamentary Research Service. (2022). *Labour rights in EU trade agreements*. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/698800/EPRS_BRI%282022%29698800_EN.pdf
- International Labour Organization. (2024). *Composition and structure of the staff at 31 December 2024*. <https://www.ilo.org/resource/conference-paper/gb/353/composition-and-structure-staff-31-december-2024>
- International Labour Organization. (2026). *Decent work in the platform economy*. *International Labour Conference, 114th Session*. https://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/WCMS_716766/lang-en/index.html
- International Labour Organization. (2026). *NORMLEX Information System on International Labour Standards*. https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/?p=NORMLEXPUB:12000:0
- ILO chief ready to face up to duty of reform and rigour. (2025). *SwissInfo*. <https://www.swissinfo.ch/eng/international-geneva/ilo-chief-ready-to-face-up-to-duty-of-reform-and-rigour/89447535>
- Jakovleski, V., Jerbi, S., & Biersteker, T. (2019). *The ILO's role in global governance: Limits and potential*. *International Development Policy*, 11, 82–108. <https://journals.openedition.org/poldev/3026>
- Maupain, F. (2013). *The future of the International Labour Organization in the global economy*. Oxford: Hart Publishing.
- Nielson, D. L., & Tierney, M. J. (2003). *Delegation to international organizations: Agency theory and World Bank environmental reform*. *International Organization*, 57, 241–276.
- Peter, L. J., & Hull, R. (1969). *The Peter principle*. New York: William Morrow.
- Vaubel, R. (2006). *Principal-agent problems in international organizations*. *The Review of International Organizations*, 1, 125–138. https://www.researchgate.net/publication/225696741_Principal-Agent_Problems_in_International_Organizations
- Venediktov, S. V. (2025a). *International and comparative labour law* [in Ukrainian].
- Venediktov, S. V. (2025b). *The employee's right to promotion under national labour legislation* [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 01.03.26

Прорецензовано / Revised: 08.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26

Опубліковано / Published: 20.07.26

THE ROLE OF THE INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION IN THE REGULATION OF LABOUR RELATIONS IN THE 21ST CENTURY

Background. This article examines the transformation of the International Labour Organization's role within the system of international labour regulation and identifies the key challenges the Organization faces in the 21st century. The relevance of the study stems from profound changes in the global labour market, including the expansion of the digital economy, the emergence of new forms of employment, and the increasing influence of regional and non-state regulatory actors. These developments significantly affect the International Labour Organization's ability to effectively fulfil its normative mandate.

Methods. The research applies systemic, institutional, formal-legal, and comparative-legal methods. The systemic and institutional approaches are used to analyse the evolution of the International Labour Organization and the transformation of its organizational model; the formal-legal method enables the examination of international labour standards and mechanisms for their implementation; and the comparative-legal method allows the comparison of the International Labour Organization's activities with regional and alternative regulatory initiatives. The study also employs the concepts of the principal-agent problem and bureaucratic inertia.

Results. *The article demonstrates that while throughout the 20th century the International Labour Organization primarily fulfilled a norm-setting function, in the 21st century its activities have acquired a more complex nature, combining normative and operational tools. It is shown that the expansion of programmatic activities is accompanied by the growth of the administrative apparatus, the strengthening of institutional inertia, and a slowdown in the adoption of new international labour standards. The analysis reveals internal limitations of organizational effectiveness, such as bureaucratization, as well as external challenges stemming from digitalization, the rise of the platform economy, and the growing influence of regional actors, particularly the European Union.*

Conclusions. *It is concluded that although the International Labour Organization remains a key actor in the field of international labour law, its future effectiveness depends on overcoming institutional inertia and adapting to the evolving conditions of global governance. The article substantiates the need for comprehensive reform of the International Labour Organization's organizational model aimed at restoring the balance between managerial and expert-normative functions, strengthening analytical capacity, and developing flexible mechanisms of interaction with alternative regulators.*

Keywords: *International Labour Organization, international labour standards, international labour law, tripartism, global labour governance, institutional inertia, platform economy.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 1(131)

Відповідальний редактор *І. Сахарук*
Редактор англійської мови *І. Заярна*
Технічний редактор *Ю. Куценко*

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Обл.-вид. арк. 19,9. Ум. друк. арк. 14,4. Наклад 300. Зам. № 226–11836.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Ю1.
Підписано до друку 20.07.26

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua
<https://vpc.knu.ua>

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02